

Kalendář Karpatské Pravdy 1925.

Ип: Мондок, Иван (ед.): Календарь Карпатской Правды на 1925 год. Ужгород [b. d.].

PAGINAE HISTORIAE 28/2
SBORNÍK NÁRODNÍHO ARCHIVU
KOMINTERNA

PAGINAE HISTORIAE

SBORNÍK NÁRODNÍHO ARCHIVU
28/2

Kominterna

Redaktoři svazku:

Mgr. David Hubený, Ph.D.

PhDr. Emil Voráček, DrSc.

Recenzovali:

PhDr. Jiří Křesťan, CSc.

Doc. PhDr. Lukáš Novotný, Ph.D.

OBSAH

ÚVOD

- Úvodem 13
Emil Voráček – David Hubený

VZNIK KOMINTERNY A SOVĚTSKÁ ZAHRANIČNÍ POLITIKA

- Vznik, konec Kominterny a otázka kontinuity její činnosti. Vybrané otázky 17
Emil Voráček
- Die Gründungsmitglieder der Kommunistischen Internationale 40
Wladislaw Hedeler
- Komintern a středná Európa 1919–1922. Od integrácie k disciplinácii a racionalizácii 51
Juraj Benko
- Rozhlasové vysílání ze Sovětského svazu během druhé světové války 68
Jan Chadima

KOMINTERNA V EVROPĚ. PŘÍPADOVÉ STUDIE

- Mezi vznikem republiky a anšlusem. 83
- Nástin vývoje Komunistické strany Rakouska v letech 1918–1938
Miroslav Šepták
- The Policy of the Comintern in the Light of the ‘International Council Correspondence’ 96
Florian Ruttner

KOMINTERNA A KSČ

- Деятельность Коминтерна и образование КПЧ в документах первых советских миссий в Чехословакии (1920–1921 гг.) 113
Николай Станков
- Komunistická strana Československa v zajištění sociálfašismu. 130
Vyloučení Josefa Guttmanna z KSČ v roce 1933
Martin Dolejský

Lidová fronta a její reálná podoba v Československu <i>Peter Popálený</i>	143
Komunistická strana Československa na Liberecku mezi lety 1921–1935 <i>Jakub Vrba</i>	162

NÁRODNOSTNÍ, SOCIÁLNÍ A NÁBOŽENSKÁ POLITIKA

KSČ na Podkarpatské Rusi v první polovině 30. let 20. století <i>David Hubený</i>	183
Карпато-украинское студенчество и Коммунистическая партия Чехословакии в межвоенный период; заметки к истории взаимоотношений <i>Константин Куцов</i>	203
Коминтерн в борьбе против религии (на примере религиозной политики в УРСР) <i>Анна Маринченко –Татьяна Иванова</i>	219
Rudá odborová internacionála <i>Jiří Pokorný</i>	232
The cooperative policy of Comintern in Czechoslovakia and its limits: A case study of the cooperative Včela Prague <i>Jan Slaviček</i>	257

ROZPUŠTĚNÍ KOMINTERNY A JEJÍ REINKARNACE

Strategie Kominterny po jejím rozpuštění a sovětské plánování poválečného světa <i>Vít Smetana</i>	275
Referát Rudolfa Slánského přednesený na prvním zasedání Informačního byra komunistických a dělnických stran ve Sklářské Porubě dne 23. 9. 1947 <i>Adam Zítek</i>	288
Наследники Коминтерна: роспуск Коминформбюро и становление новой системы подчинения международного коммунистического движения интересам советской политики. 1955–1964 гг. <i>Теймур Агабаевич Джалилов</i>	315

SEZNAM AUTORŮ

ÚVOD

ÚVODEM

EMIL VORÁČEK – DAVID HUBENÝ

Předložené monotematické číslo vychází v převážné většině z písemné podoby příspěvků, které zazněly na mezinárodní konferenci konané dne 3. října 2019 v Přednáškovém sále Národního archivu. Uvedená konference, připravená ve spolupráci Historického ústavu Akademie věd České republiky, v. v. i. a Národního archivu za finanční podpory Strategie AV 21, si vzala za cíl přiblížit a připomenout po roce 1989 na dlouho opuštěné a opomíjené téma Komunistické internacionály. Jejími sekcemi se staly postupně se přihlašující komunistické strany jednotlivých států, pokud splnily a přijaly 21 podmínek. Z nich byl klíčovým princip, že v jedné zemi bude jedna komunistická strana, což v případě Československa vedlo ke sloučení KSC a Německé komunistické strany v Československu na podzim 1921.

Akce, stejně jako i předložené dílo, se však nespokojila výhradně se zaměřením na české a slovenské realie, které však z logiky věci jsou dominantním směrem zdejšího bádání, ale také na širší střeoevropské souvislosti (např. Rakousko a Podkarpatskou Rus). Úzkému teritoriálnímu vymezení bránilo ostatně i složení autorského kolektivu spojující nejen badatele z České republiky a Slovenska, ale též z Estonska, Německa, Rakouska, Ruska a Ukrajiny, kteří sledovali Kominternu a její jednotlivé sekce (komunistické strany) od formování Kominterny, přes některé význačné causy, ideové směry, proměny politiky, satelitní organizace až po její zánik v průběhu druhé světové války a její reinkarnace. Bohužel, ne všichni přednášející referenti odevzdali své příspěvky. Bez ohledu na tuto skutečnost bylo již od počátku počítáno s tím, že publikační možnost dostanou i zájemci, kteří z různých důvodů nemohli na konferenci aktivně vystoupit, ale jejich příspěvky obohatily výběr sledovaných témat, a byly proto zařazeny do tohoto čísla.

Výsledek snažení všech autorů, jak věříme, se stane vítanou pomůckou jakéhokoliv dalšího výzkumu týkajícího se Kominterny a jejích sekcí, ale i pro související témata.

**VZNIK KOMINTERNY
A SOVĚTSKÁ ZAHRANIČNÍ
POLITIKA**

VZNIK, KONEC KOMINTERNY A OTÁZKA KONTINUITY JEJÍ ČINNOSTI. VYBRANÉ OTÁZKY¹

EMIL VORÁČEK

Před rokem 1914 ani jediný socialistický politik v Evropě nebyl členem vlády, s podporou jeho politické strany. Slovy britského historika Donalda Sassoonu „Evropská levice stála neposkvřená ve své radikální opozici vůči vládám buržoazního světa, byť v některých případech, jako v Británii, docházelo k dohodám ve volební a parlamentní taktice.“² Tuto situaci změnila od základů Velká válka, změnila se politická mapa světa, rozpadla se čtyři impéria. Postup socialistických stran, podpora vlád, které vedly válku, znamenal, že se sice politicky legitimizovaly, ovšem za cenu destrukce II. Socialistické internacionály. První salvy nové zničující války na konci července 1914 znamenaly vlastně konec Internacionály v původním pojetí. Socialistické strany, s výjimkami jednotlivců ve svých řadách, podporovaly vlastní vlády a znovu se ocitly ve zneprátených táborech.

Rok před závěrem Velké války, se na východě Evropy, na troskách Ruského impéria a neúspěšného pokusu o budování demokratického Ruska, které vzešlo z únorové revoluce, vynořila politická síla, která v říjnu 1917 dobyla moc ve jménu radikální doktríny, odvolávající se na marxismus. Vznik sovětského Ruska vyvolal zejména v Evropě obrovské naděje jednotlivých socialistických hnutí, jejichž radikální části se politicky posunovaly směrem k extrémnímu programu ruských bolševiků. Názorové rozdíly mezi jednotlivými socialistickými hnutími byly těžko překročitelné; vůči ostatním evropským hnutím se silně vymezovalo vlivné anarcho-syndikalistické hnutí, které mělo v Rusku početné příznivce. Na druhé straně socialismus jako takový trvale budil hrůzu v očích evropské pravice, zejména v Německu.

Vůdce ruských bolševiků Vladimír Iljič Uljanov (Lenin) se v letech války často vracel k myšlence vytvořit nástupce II. Internacionály, která by však byla

---

1 Studie vznikla s podporou programu dlouhodobého koncepčního rozvoje výzkumné organizace RVO 67985963 (Historický ústav AV ČR, v. v. i.).

2 Sassoon, Donald: One Hundred Years of Socialism. The West European Left in the Twentieth Century. London – New York 2010, s. 27.

budován na zcela jiných postulátech. Tuto myšlenku neopustil ani po podepsání potupného brestského míru pro bolševickou vládu v březnu 1918. Mezinárodní izolace sovětského Ruska, praktická nemožnost komunikace se západními socialistickými hnutími, krutá občanská válka rudých proti bílým, která řadu měsíců vyznívala špatně pro bolševiky, zabránily svolání ustavujícího kongresu nové instituce. Nicméně když ještě hřměla děla na frontách války, rozhodlo 28. září 1918 politbyro Ruské komunistické strany (bolševiků) [RKS(b)] na zasedání pod vedením Jakova Michajloviče Sverdlova, o svolání mezinárodního sjezdu komunistů a současně oslovení „všech velkých socialistických stran, které stojí na půdě naší platformy“,³ s cílem připravit mezinárodní kongres komunistů. Lenin tehdy nebyl přítomen, léčil se v Gorkách ze zranění po neúspěšném atentátu, který byl na něj spáchán 30. srpna 1918 v Moskvě. Na brzké uspořádání uvedeného kongresu ovšem velice naléhal. Pod vedením Sverdlova byla ustavena malá organizační skupina, která se věnovala praktické organizační přípravě kongresu.⁴ Po skončení rekonvalescence a návratu do praktické politiky prosazoval Lenin myšlenku, aby rozhodujícím kritériem pro výběr delegátů byl solidární postoj k ruské bolševické revoluci. Lenin formuloval dále řadu podmínek, které delegáti museli splnit, což velice omezovalo výběr. Na druhé straně si uvědomoval, že bude muset přistupovat na určitou míru kompromisů,⁵ mezi vlastními názory a teoretickými koncepcemi a pohledy zejména západoevropských vůdců socialistických stran. Organizačně přípravu ustavení mezinárodní organizace komunistických stran zastřešoval lidový komisariát zahraničí. V dopisu lidovému komisaři zahraničí Georgii Vasiljeviči Čičerinovi Lenin požadoval, aby pozvané skupiny byly „pro socialistickou revoluci nyní a pro diktaturu proletariátu; 3. zásadně pro „sovětskou moc“ a proti omezování naší práce buržoazním parlamentarismem [...]“.⁶ Problémy komunikace se západoevropskými stranami a cestování po Evropě byly těžko překonatelné, takže nakonec se ze zahraničí podařilo dorazit pouze Hugo Eberleinovi z Berlína

---

3 Hedeler, Wladislaw – Vatlin, Alexander (Hg.): Die Weltpartei aus Moskau. Der Gründungskongress der Kommunistische Internationale 1919. Protokoll und neue Dokumente. Berlin 2008, s. XX.

4 Rossijskij gosudarstvennyj archiv socialno-političeskoj istorii (RGASPI), f. 17, op. 84, d. 1, fol. 1.

5 Hájek, Miloš – Mejdrová, Hana: Vznik Třetí internacionály, Praha 2000, s. 97. V řadě prací, které byly věnovány vzniku Třetí internacionály, si dosud tato publikace podržela význam. Původní text byl dokončen v roce 1976 ve velice skromných podmínkách a bez možnosti přístupu k nepřístupným archivním fondům. Její autoři, vyhození z vědeckých ústavů, byli schopni sepsat pozoruhodnou práci, která byla zcela na úrovni tehdejšího výzkumu. Mezitím po roce 1991 zpřístupněné archivní fondy, včetně fondu 495 (Kominterny) v moskevském Ruském státním archivu sociálněpolitických dějin (RGASPI) potvrzují jejich pečlivou rekonstrukci vzniku Kominterny a jeho souvislostí. Úvod knihy obsahuje stručný přehled stavu výzkumu. Nejnověji in: Vatlin, Alexander: Die Komintern, Gründung, Programmatik, Akteure. Berlin 2009. Hedeler, W. – Vatlin, A. (Hg.): Die Weltpartei aus Moskau, s. XI.

6 Lenin, Vladimír Iljič: Sebrané spisy, díl 42. Praha 1989, s. 104.

(Komunistická strana Německa) a Karlu Steinhardtovi z Vídně (Komunistická strana Rakouska). Všichni ostatní delegáti byli vybráni z osob, které pobývaly v sovětském Rusku, včetně Čecha Jaroslava Handlíře (1888–1942), který byl delegován skupinou československých komunistů v Rusku. Reprezentativnost v zastoupení těch, kterých se týkala ustavující konference, rozhodně nebyla symbolem vzniku nového hnutí.

Konference byla zahájena 2. března 1919 v Moskvě, o dva dny později, 4. března se prohlásila ustavujícím kongresem Komunistické internacionály. Podle protokolu se jí zúčastnilo 52 delegátů. Když byla v Mitrofanovském sále Kremlu vyhlášena Komunistická, III. internacionála, deklarovala začátek nové historické éry. Její tvůrci, naplnění zakladatelskou euforií se cítili jako začátek budoucí světové vlády. „Patos prvních výzev Kominterny, asketický životní způsob a mučednická smrt řady bojovníků první hodiny vyvolávaly asociace s počátečními roky křesťanství.“⁷ Tato srovnání sice nebyla účastníkům ustavujícího kongresu ani členům nového hnutí nikterak cizí. Přicházeli však s podstatně širěji pojatým teoretickým arsenálem marxismu, který ruští bolševici v čele s Leninem mezitím adaptovali pro geopolitický prostor Ruska, aby šli ještě dále: pro ně byla Kominternu již „generálním štábem světové proletářské revoluce“. Sám, chladnokrevně uvažující Lenin, na zasedání Všeruského Ústředního výkonného výboru (VÚVV, rusky: „Vsesojuznyj centralnyj ispolnitelnyj komitet“) 22. října 1918 neváhal veřejně vyhlásit, že se „bolševismus stal světovou teorií a taktikou mezinárodního proletariátu“.⁸

Ruská bolševická revoluce v říjnu 1917 rezonovala kromě Německa a Francie zejména ve španělské společnosti, mimořádně mezi anarchosyndikalisty, kteří v průběhu Velké války ovládli tamní odborové hnutí. Přihlásili se k ní, silně s ní sympatizovali, mj. v naději, že navazuje i na myšlenky ruského anarchisty Michaila Bakunina z pol. 19. století. Podporu vyjadřovali španělští anarchosyndikalisté i nově ustavené Komunistické Internacionále (dále Kominterně). Podpora však nebyla zdaleka jednoznačná. Když v březnu 1919 ruští bolševici, komunistické strany z řady evropských zemí ohlásili ustavení Komunistické internacionály, považovali četní vlivní západoevropští anarchisté toto nové mezinárodní sdružení za těžiště nejen pro radikální levé křídlo dřívější sociální demokracie, ale i pro libertariány, umožňující na základě revolučních principů historické smíření mezi Karlem Marxem a Michailem Bakuninem. Připojení ke Kominterně vyhlásil francouzský „Výbor sociální ochrany“ Rogera Perika, který se na jaře 1919 přejme-

7 Hedeler, W. – Vatlin, A. (Hg.): Die Weltpartei aus Moskau, s. XI.

8 Lenin, V. I.: Vybrané spisy v pěti svazcích, Praha 1974. Projev na společném zasedání VÚVV, moskevského sovětu, moskevských závodních výborů a odborových svazů, 22. 10. 1918, s. 181–196, zde, s. 183.

noval na Komunistickou stranu, a později Komunistickou federaci rad, obdobně italská socialistická strana.

Dokonce španělská Národní konfederace práce (National Confederacion del Trabajadores, NCT), se na svém kongresu v prosinci 1919 „dočasně“ přihlásila k tomu, že očekává svolání kongresu „skutečné internacionály pracujících“ ve Španělsku.⁹ Někteří anarchisté nicméně vystoupili s ostrou kritikou bolševismu a jeho diktatury. Mezi nimi byl i Ital Luigi Fabbri a Němec Rudolf Rokker. Obdobně i švédští revoluční syndikalisté vyjadřovali pochyby o tom, že by bolševici přetrhali vazby s centralizujícím sociál-demokratizmem. Jednalo se tedy o výraznou kritiku zleva. V řadách německého odborového sdružení Svobodné unie německých dělníků (Freie Arbeiter Union Deutschlands, FAUD) převládalo ještě na jaře 1919 mínění, že uznání nestranické „diktatury proletariátu“ organizované v Sovětech je prospěšné jako protiváha parlamentní činnosti, byť se současně tvrdilo, že socializaci mohou provést pouze revoluční odbory. Ve hnutí FAUD byla v té době řada členů nedávno založené Komunistické strany Německa.¹⁰

Velké mezinárodní, resp. nadnárodní organizace, které byly různě profilovány a představují svého druhu specifický fenomén realizovaný v celé škále teprve ve 20. století, prožívají po „Velké válce“ takřkajíc svůj boom. Výrazně doplnily zatím především religiózně profilovanou síť těchto institucí (zejména instituce jednotlivých křesťanských církví, z nichž nejrozsáhlejší zastoupení ve světě měla římskokatolická církev). Vzestup nadnárodních korporací nepřicházel počátkem 20. století náhodně. Navzájem a synergicky zde působila celá řada objektivních faktorů, mj. i rozvoj komunikačních možností, dosažený stupeň rozvoje průmyslových společností, rozvoj politického uvědomění elit i „neelit“. V meziválečném období, tj. v průběhu 20. – 30. let, byla ustavena a působila řada nových nadnárodních institucí. Svět mezinárodní politiky a její snahy o zajištění míru byly důvodem k ustavení Společnosti národů se sídlem v Ženevě. Z velkých nadnárodních organizací procitla po skončení válečné vřavy již odepisovaná II. socialistická internacionála. Ústřední organizace mezinárodního socialistického hnutí se rozpadla v polovině světové války. Z ní se vytvořily tři směry: ultralevý internacionalistický, jehož hlavní silou byla ruská sociální demokracie (bolševici), která dozrála do zde diskutované III. internacionály. Středový centristický proud, jehož protagonistou byl Karl Kautsky, dospěl v roce 1919 k přechodné Dvouapůlté internacionále. Pravý národně (patrioticky) socialistický, tvořený starými protagonisty

---

9 Schneider, M. D.: *Revolutionärer Syndikalismus und Bolschewismus*. Erlangen 1974, s. 116–134.

10 Damje, Vladimir: *Zabytyj Internacional. Meždunarodnoje anarcho sindikalističeskoje dviženije meždú dvumja mirovými vojnyami*. T. 1, Ot revoljucionnogo sindikalizma k anarcho-sindikalizmu, d. 1. Moskva 2006, s. 242.

Druhé internacionály, se v únoru 1919 ve Švýcarsku ustavil jako kontinuální nebo také přechodná bernská internacionála.

Nicméně nutno podotknout, že ani obrozená II. Socialistická internacionála nebylo přísně organizované sdružení se striktním programem a aparátem. Naopak, jednalo se o sdružení samostatně působících levicově se definujících politických stran, jejichž spolupráce se realizovala především v organizování kongresů. Rovněž vznikla a v průběhu 20.–30. let rozvíjela svoji činnost zejména v Evropě i dnes téměř zapomenutá anarcho-syndikalistická internacionála.¹¹ Poněkud později byla ustavena IV. Trockistická internacionála. Jako rozhodný antipod Kominterny se snažila vystupovat a působit antikomunisticky orientovaná Internacionála proti bolševismu, kterou vedl ženevský advokát Theodor Aubert, atd. Neopominutelný vliv a své síť měla různě politicky orientovaná hnutí politické emigrace, zejména ruské, z nichž zejména euroasijské hnutí mělo ohlas i mimo ruskou komunitu v západní Evropě.

Žádná z těchto institucí však nebyla tak komplexně pojatá, finančně slušně zajištěná, s propracovanou infrastrukturou a neměla početný aparát včetně rozsáhlé sítě prakticky po celém světě, aby se mohla srovnávat se striktně organizačně a nesmírně intenzivně budovanou Komunistickou internacionálou, včetně jejich početných sekcí.¹² Finanční prostředky a materiální vybavení přicházely prostřednictvím rozpočtu bolševické strany. Kolem Kominterny byla postupně vytvořena celá řada dalších (podstatně méně významných) institucí, které byly zaměřeny na jednotlivé socio-profesní skupiny, jako Krestintern, Profintern, Komunistická internacionála mládeže, Sportintern, byla využita i popularita ženského hnutí, vznikla Mezinárodní organizace pro pomoc bojovníkům revoluce (MOPR) a další instituty. V jejich sítích se pochopitelně prolínaly zejména zájmy SSSR, jehož obrana byla svatým úkolem každého komunisty kdekoliv na světě. Tyto zájmy byly od konce druhé poloviny 20. let, tj. od nástupu dominance Stalinova mocenského proudu ve VKS(b) stále komplexněji podřízeny zahraničněpolitickým zájmům Sovětského svazu, aby ve 30. letech již plně dominovaly. Ne nepodstatné bylo zjevně i propojení orgánů Kominterny se sovětskými bezpečnostními službami. Původním cílem Kominterny, deklarovaným při jejím vzniku byla světová proletářská revoluce, ve jménu budování spravedlivé společnosti, která měla postupně zahrnout všechny země na světě.

11 Damje, V.: *Zabytyj Internacional*. Moskva 2006; *Meždunarodnyj anarcho-sindikalizm v usloviach „Velikogo krizisa“ i nastupenije fašizma: 1935–1939 gg.*, t. 2. Moskva 2007.

12 Pokud bychom se chtěli zamyslet podrobněji nad úlohou a efektivností působení těchto institucí, nemůžeme nezahrnout i instituce profilované nábožensky, tj. církevní nadnárodní instituce, a z nich zejména římskokatolickou církev s jejími bohatými zkušenostmi komunikačními, organizačními atd., byť její stávající stát byl již jen stínem dříve mocného papežského státu. Srv. nepřehlednou literaturu k dvoutisíciletým dějinám této křesťanské organizace s velice hierarchizovanou strukturou.

O ustavení III. revoluční internacionály velice usilovali bolševici v čele s Leninem. Kromě velkých deklarovaných, abstraktně formulovaných cílů, byla hlavním důvodem praktická potřeba intenzivních styků s vnějším světem, od něhož bylo nyní sovětské Rusko odděleno občanskou válkou, intervencí, blokadou.¹³ V prvních měsících po revoluci a existence Kominterny tyto styky zprostředkovalo „speciální“ oddělení budovaného Lidového komisariátu zahraničních věcí RSFSR (Narodnyj komissariat inostrannyh del, NKID). Odtud byli vypravováni kurýři, materiály, materiální i finanční pomoc dělnickým stranám postupně prakticky do celého světa. V širším horizontu budování takto rozsáhlé instituce vycházelo z očekávání vedení ruské bolševické strany, zejména Lenina, že ve světě dozrálo prostředí pro světovou revoluci.¹⁴ Nakolik bylo toto očekávání realistické, je otázka pochopitelně jiná, ale pro bolševiky byla bezpochyby nesmírně důležitá otázka podpory jejich nového státu, který i po vítězství v krvavé domácí občanské válce byl ve válečném stavu, v jakési „tiché válce“ s částí ostatního světa.¹⁵ Pro Lenina bylo podstatným kritériem získat pro ustavující kongres nové internacionály delegáty, kteří by jednoznačně solidárně podporovali ruskou revoluci. Přípravy trvaly dlouho, občanská válka podstatně zkomplikovala komunikační možnosti a kontakt s vnějším světem. Teprve 28. září 1918 se rozhodlo vedení RKS(b) k přípravě mezinárodního komunistického kongresu s cílem navázat kontakty „[...] se všemi velkými zahraničními socialistickými stranami nacházejícími se na půdě naší platformy“.¹⁶ Možnosti rozšiřovat informace o ruské revoluci a získávat mezinárodní podporu nahrávala i přítomnost více než jednoho milionu bývalých válečných zajatců, kteří se nacházeli v Rusku a nyní se postupně chystali k návratu domů, k repatriaci. Pochopitelně ne všichni sdíleli revoluční nadšení. Práce mezi zajatci byla sovětským vedením řízena koordinovaně prostřednictvím Všeruského byra válečných zajatců.¹⁷

Kontakty s levicovými stranami ve světě nebylo možno realizovat bezprostředně prostřednictvím budované diplomacie. Proto také byl na konferenci zahraničních sociálních demokratů – internacionalistů 14. dubna 1918 přijat návrh na ustavení komunistických skupin při ÚV RKS(b). Ten byl posléze schválen

---

13 Zsvěceně k místu III. komunistické internacionály ve vývoji mezinárodního dělnického hnutí: Hájek, M. – Mejdrová, H.: Vznik Třetí internacionály, s. 92–135. Nejnověji, s dosud nejlepším využitím archivních materiálů Kominterny ve RGASPI: Vatlin, A.: Die Komintern. Gründung, Programmatik, Akteure. Berlin 2009. Z dnes již klasické, literatury je stále nejpřínosnější práce: Broué, Pierre: Histoire de l'Internationale communiste 1919–1943. Paris 1997.

14 Vatlin, A.: Die Komintern, s. 11–24.

15 Podrobněji: Carley, M. J., Silent Conflict. A Hidden History of Early Soviet – Western Relations, Latham, New York, 2014.

16 Hedeler, W. – Vatlin, A. (Hrsg.), Die Weltpartei aus Moskau, s. XX.

17 Uljanov, V. I., Oktjabskaja revoljucija i vojennoplennyje. In: Proletarskaja revoljucija 7, 1929, s. 97.

politbyrem. Nová organizace byla nazvána Ústřední federace skupin cizinců při RKS(b) (Centralnaja federacija inostrannyh grupp, RKP(b)).¹⁸ Dále se kontakty zabývalo Ústřední byro komunistických organizací národů Východu (Centralnoje bjuro kommunističeskich organizacij narodov Vostoka).

Z 52 delegátů tohoto neúplného kongresu se později 21 stalo obětmi velkého teroru ve 30. letech v SSSR, z nichž bylo 16 zastřeleno. Handlíř tomuto osudu unikl, v následujících letech působil jako jeden z instruktorů Kominterny v Československu, v roce 1929 byl vyloučen z KSČ a vstoupil do Československé sociálně demokratické strany dělnické, později za okupace byl zatčen a zavražděn v nacistickém koncentračním táboře Osvětim v roce 1942.¹⁹ Že ustavující kongres Kominterny nebyl dostatečně reprezentativní, organizátorům nevadilo. Řečeno slovy renomovaného badatele Kominterny Joachima Braunthala: „Pro Lenina to byl triumf, v jeho představách nemenšího historického významu nežli získání moci bolševiky v Rusku. [...] Oba měly kořeny v základní myšlenke jeho teorie revoluce jako dílu revoluční elity.“²⁰ Celý kongres, jeho svolání a přípravy byly vedeny lidovým komisariátem zahraničí, který vedl Čičerin. Tato skutečnost pochopitelně nezůstala v zahraničí neznámou. V okamžiku, kdy se sovětská zahraniční politika pokoušela o navázání kontaktů se zahraničím, musela tuto přímou angažovanost omezit. Přesto dvojakost sovětské zahraniční politiky byla pro ni typická.

O málo více než dvě desítky let později se Kominterny, s pomocí finančních prostředků sovětského státu a nadšení stovek tisíc bezejmenných členů komunistických stran, transformovala v masivní téměř celoplanetární instituci, která získala velký vliv v radikální části mezinárodního dělnického hnutí. Současně se stala především nástrojem zahraniční politiky Sovětského svazu. V průběhu své činnosti několikrát měnila svůj kurs. Přímá souvislost postupu KI s kursem politiky VKS(b) a její závislost, se výrazně projevovala v několika etapách. Výrazně v době vlny masového teroru v letech 1937–1939, který postihl i řadu představitelů komunistických stran a znamenal rozpuštění komunistické strany Polska a fyzickou likvidaci jejích vedoucích činitelů. Následující obrat politiky Kominterny byl především zahraničněpolitický. Souvisel s rostoucího ohrožení zemí ve střední Evropě kursem nacistického militarizujícího se Německa. Po podpisu sovětsko-německého paktu (Molotov – Ribbentrop) 23. srpna 1939, následném zahájení druhé světové války 1. září, došlo k zásadnímu obratu zahraničněpolitické linie

18 Kopylev, V. R. – Vatlin, A.; c. d., s. 27.

19 Jaroslav Handlíř (1888–1942). In: Biographisches Handbuch zur Geschichte der Kommunistischen Internationale. Ein deutsch-russisches Projekt. Hrsg. von Michael Buckmiller und Klaus Meschkat. Berlin 2007. Inkl. Datenbank (CD).

20 Braunthal, Julius: Geschichte der Internationale. Hannover 1963, Bd. 2, s. 180. Podle Braunthala se jednalo o vítězství bolševické revoluce a ustavující kongres Kominterny.

Sovětského svazu, tudíž i Kominterny. Válku odsoudila jako imperialistickou z obou stran.

Změna kursu Kominterny je o to markantnější, když jej srovnáme s linií a významem protifašistických bojů ve druhé polovině 30. let, které vycházely z politiky lidové fronty a VII. kongresu Kominterny v roce 1935. Nemenší nežli změna kursu Kominterny před VII. kongresem od linie boje proti sociálfašismu k politice lidové fronty. Nyní nastalo období, kdy kulminovala podřízenost diktátům Stalinyv zahraniční politiky. Přetrvalo až do jejího účelového rozpuštění v květnu 1943.

Jak je již dnes z přístupných archivních dokumentů, publikovaných edic a také z odborné literatury známo, neznamenal to, že by jednotlivé sekce KI, komunistické strany, přijímaly direktivy KI zcela jednoduše, automaticky. Příčiny jejich chování spočívaly jak v konkrétní situaci jednotlivých stran, tak i v jejich vzdálenosti od moskevské centrály. „Vedle tuhé stalinské disciplíny a naprosté oddanosti Sovětskému svazu existovaly i omezené nezávislé postoje zohledňující různou situaci v jednotlivých zemích“.²¹ Společně s jinými autory můžeme říci, že „žádná jiná událost v dějinách mezinárodního komunistického hnutí nevyvolala tak zuřivou polemiku jako podepsání paktu o neútočení mezi nacistickým Německem a Sovětským svazem“.²²

Pokud budeme sledovat proměny uvnitř mechanismu vedoucích orgánů Kominterny, zjistíme, že se nejednalo o okamžitou, bleskovou změnu. Až obrat daný Stalinovým stanoviskem 7. září 1939 byl velice razantní a zásadní. Nejdříve se pokusíme se vysledovat proměnu stanovisek KI. Exekutiva Kominterny (EKI) vydala 15. července 1939 direktivu komunistickým stranám k výkladu výročí 25 let od zahájení první světové války. V direktivě se praví: „je nezbytné využít první srpen, pětadvacetiletí první imperialistické války na kampaň protifašistickým agresorům, odhalení dvojaké politiky anglické a francouzské vlády, které komplikují jednání s SSSR s cílem přípravy nových kapitulací, druhého Mnichova. Je nezbytné rozvíjet nemilosrdnou kritiku kapitulantů II. a Amsterodamské internacionály, které pomáhaly zardousit Španělskou republiku, rozdělit a okupovat Česko-Slovensko[...]“²³ Ještě v předvečer podepsání paktu, 22. srpna 1939, sekretariát EKI projednával otázku antisovětské kampaně k sovětsko-německým jednáním. V usnesení bylo poněkud šalamounsky řečeno, že: „Eventuální uzavření smlouvy

---

21 Mc Dermott, Kevin – Agnew, Jeremy: Kominternu. Dějiny mezinárodního komunismu za Leniny a Stalinovy éry. Praha 1996, 2011, s. 198.

22 Tamtéž, s. 199. Zde citován: Claudin, Fernando: The Communist Movement. From Comintern to Cominform. Harmondsworth 1975, s. 294.

23 Direktiva Kominternu v svjazi s 25-letnej godovščinoj pervoj mirovoj vojny ot 15 ijulja 1939 g., Komintern i vtoraja mirovaja vojna. Moskva 1994, d. 1., dok. č. 2, s. 67. Amsterodamskou internacionálou míněna II. Socialistická internacionála.

o neútočení mezi SSSR a Německem nevyklučuje možnost a nezbytnost smlouvy mezi Anglií, Francií a SSSR o společné obraně proti agresorům.²⁴

Klíčová osobnost, tvůrce sovětské politiky Stalin, sice již v květnu 1939 opustil koncept politiky kolektivní bezpečnosti, jejímž zosobněním byl Maxim Maximovič Litvinov, neznamenalo to však, že její některé rysy si podržely platnost v širší linii sovětské zahraniční politiky. Přesto některé nové akty v mezinárodní politice vedly k další sovětské obezřelosti. „Sovětské obavy nadále prohloubila skutečnost, že jak Lotyšsko i Estonsko uzavřely 7. června 1939 pakt o neútočení s Německem.“²⁵ Že Stalinovy kroky byly pochopitelné, pokud ne přímo ospravedlnitelné z hlediska sovětských národních zájmů, byl názor řady tehdejších předních britských politiků, mj. Clementa Attlee a Anthony Edena.²⁶ Vedení Kominterny, její generální tajemník Georgi Dimitrov měli své zkušenosti z podpory boje republikánů za demokracii ve Španělsku, na druhé straně i zkušenost chybných rozhodnutí v období československé krize v září 1938, způsobených nekvalifikovaným zhodnocením situace i dalších sporných kroků. Nelze opomenout silné mírové hnutí v Evropě, jež právě Kominternu intenzivně podporovala. Mírové kongresy, které v Evropě proběhly, z nichž bruselský v roce 1937 měl velký ohlas ve světovém levicovém, resp. komunistickém hnutí.

Na straně druhé si Dimitrov a jeho okolí velice dobře pamatovali bezskrupulózní kroky Stalina, které odstartovaly rozsáhlé nebývalé kruté represe let 1937–1938 v Sovětském svazu, včetně likvidace představitelů zahraničních komunistických stran, i likvidace jedné strany, Komunistické strany Polska.

Začátek druhé světové války, obdobně jako propuknutí první, otřáslo evropskou levicí. Přes vývoj, který směřoval k tomuto dlouhodobému konfliktu, levice přes protiválečné konference a deklarace na různých úrovních nebyla se schopna sjednotit ke společné akci. Naopak vedení Kominterny se od západní nekomunistické levice ostře distancovalo, tentokrát byl příčinou pakt o neútočení uzavřený mezi Německem a Sovětským svazem. Přesto zde můžeme vysledovat prvky kon-

24 Protokol (B) No 477 zasedanija sekretariata IKKI ot 22 avgusta 1939 g. In: Komintern i vtoraja mirovaja vojna. Moskva 1994, d. 1., dok. č. 3, s. 69.

25 Sassoon, D.: *One Hundred Years of Socialism*, s. 790.

26 See: Harris, Kenneth: Attlee. London 1984, s. 161, 167. Též: The Eden Memoirs. The Reckoning. London 1965, s. 55–56. D. Sassoon zdůrazňuje, že dokonce takový spolehlivý antistalinistický badatel jako Fernando Claudin kritizoval způsob, jakým byl Molotov – Ribbentrop pakt využit, nikoliv však uzavření paktu samotné. In: Sassoon, D.: *One Hundred Years of Socialism*, s. 790, pozn. 4.1. Méně zaujatí autoři považují pakt za nepřekvapující ve smyslu realpolitiky. Blíže Roberts, Geoffrey: *The Unholy Alliance. Stalin's Pact with Hitler*. London 1989. Roberts se k tématu později vrátil a svoji tezi potvrdil, již s využitím zpřístupněných archivních dokumentů ze sovětských archivů: Roberts, Geoffrey: *The Soviet Decision for a Pact with Nazi Germany*, *Soviet Studies*, vol. 44, no. 1, 1992, s. 77–78.

tinuity s dřívější zahraničně politickou linií Kominterny, v příštích dnech, týdnech, měsících ji téměř zcela vytlačila diskontinuita, daná opakovaným požadavkem jednoznačné ochrany zájmu socialistického státu. Vedení Kominterny, EKI, oddaně sledovalo kroky Stalinovy zahraniční politiky. Výše uvedená direktiva EKI z 22. srpna 1939, však ještě představovala především kontinuitu s předchozím obdobím, zejména terminologicky. EKI připomínalo v direktivě komunistickým stranám „nezbytnost pokračovat ještě s větší energií proti agresorům, zejména proti německému fašismu.“²⁷

Georgi Dimitrov, generální tajemník Kominterny, poslal 27. srpna 1939 Iosifu Stalinovi, Vjačeslavu Molotovovi a Andreji Ždanovovi souhrn politických stanovisek některých komunistických stran k právě uzavřenému paktu.²⁸ Jednalo se o komunistickou stranu Francie, Velké Británie, USA, Itálie, Švédska, Dánska, Belgie, Švýcarska a Holandska.²⁹ Materiál byl vypracován velice narychlo, zahrnoval jen výběr stran, jejichž stanoviska se podařilo získat, jednalo se vlastně o expresní stanoviska, neposkytující hlubší pohled. Strany byly jednak překvapeny podpisem paktu. Současně však byly překvapeny tím, že ze dvou pilířů jejich politické práce: obrana prvního socialistického státu a rozhodného boje proti fašismu, najednou druhý pilíř jakoby neexistoval. Zbyla jen obrana sovětského státu.

Pro Kominternu to znamenalo těžký zásah do její vlastní práce. Ve dnech, kde svět byl pod vlivem neočekávaného kroku sovětské vlády, projednávalo vedení EKI řadu dalších důležitých problémů, které absorbovaly velkou část jeho pracovní kapacity. Náležela sem zejména starost o problematiku Interbrigád, jejichž příslušníci se po skončení bojů ve Španělsku a porážce republikánského Španělska vraceli domů do evropských zemí, resp. celého světa.³⁰

O několik dnů později, v den útoku Německa na Polsko, 1. září 1939, se znovu sešel sekretariát EKI, aby vyhodnotil pozice Kominterny v souvislosti mezinárodní situací. Bylo konstatováno, že: „komunistické strany v zásadě zaujaly správnou pozici k sovětsko-německému paktu.“³¹ Výkonný výbor Kominterny (EKI) začal 2. září 1939 připravovat direktivu, jejímž cílem bylo zhodnotit novou situaci ve světě a úkoly komunistů.³² Jako obvykle byla utvořena komise v čele

---

27 RGASPI, f. 495, op. 18, d. 1291, fol. 141. Protokol (B) No 477 zasedanija sekretariata IKKI ot 22 avgusta 1939 g. Publikováno in: KI i WWII, Moskva 1994, dok. č. 3, s. 69–71.

28 Komintern i vtoraja mirovaja vojna. Moskva 1994, s. 7. Blíže dokument č. 4 a 5.

29 Pozicija kommunističeskich partij v svjazi s zaključenijem sovětsko-germanskogo pakta o nena-padenii. KI i WWII. c. d., dok. č. 5, s. 73–85.

30 RGASPI, f. 495, op. 18, d. 1293, Kommission zum Studium der Probleme der Internationale Bri-gaden (Beschluss des EKKI am 26. VIII. 1939), fol. 105–107.

31 RGASPI, f. 495, op. 18, d. 1292, Protokol zasedanija IKKI ot 1 sentjabrja 1939 g., fol. 8.

32 RGASPI, f. 495, op. 18, d. 1292, fol. 13. Protokol No. 483/ B, zas. sekretariátu IKKI 2. září 1939.

s Dimitrovem, dále byli jejími členy Otto Ville Kuusinen a Dmitrij Zacharovič Manuilský. Ještě i v tomto usnesení podporovala Kominternu nadále protifašistickou linii VII. kongresu z roku 1935 a jasně rozlišovala mezi „mírumilovnými buržoazními demokraciemi“ a „válečnickými fašistickými režimy“. Britský historik Mc Dermott odtud vyvozuje, že v rozhodujících chvílích zřejmě nebyli Dimitrov s Manuilským v přímém styku se Stalinem, resp. že „sami sovětské vůdci byli příliš zaneprázdnění horečnými politickými manévry a s teoretickými detaily si hlavu nelámali.“³³

Postoje sovětských historiků, kteří původně bezvýhradně hájili politický výklad postupu Stalinova vedení VKS(b) v období zahájení druhé světové války, se v průběhu desetiletí postupně měnily. V období perestrojky sovětské historici již uznávali, že „v podstatě se uznávalo, že polský národ brání v této válce svoji nezávislost“.³⁴ Terminologie o charakteru zahájení druhé světové války, jako imperialistické tak byla v tichosti opuštěna.

Podle direktiv Stalina

V této situaci vstoupil do hry Stalin. Několik dní po útoku Německa na Polsko, 5. září sdělil Dimitrov Ždanovovi, že vzhledem k výrazně změněné situaci se EKI potýká s „mimořádnými obtížemi“ při vypracovávání úkolů komunistických stran. Proto Dimitrov jménem vedení EKI požádal Stalina o rozhovor. Rozhovor proběhl 7. září za přítomnosti lidového komisaře zahraničí Molotova a Ždanova. Zápis o této diskusi si pořídil Dimitrov ve svém deníku.³⁵ Jednalo se spíše o exposé Stalina, který shrnul své názory na současný stav světové politiky ze svého pohledu. Podle Dimitrova shrnul Stalin bezprostřední vývoj ve světě, zahájení nové světové války, takto: „Válka probíhá mezi dvěma skupinami kapitalistických stran (bohatých a chudých ve smyslu kolonií, surovin apod.) o přerozdělení světa, o světovládu! Nejsme proti tomu, aby se pěkně navzájem popraly a jedna druhou oslabila“. [...] Můžeme manévrovat, popichujíc jednu stranu proti druhé, aby se více poškodily [...] Postavit se na včerejší pozice (jediná lidová fronta, jednota národa) – znamená posouvat se na pozice buržoasie. [...] Dávali jsme přednost dohodě s tzv. demokratickými zeměmi, a proto jsme (s nimi) vedli rozhovory. Ale Angličané a Francouzi z nás chtěli mít zemědělské dělníky a za nic neplatit. [...] Dělnické třídy je potřeba říci, že bojují páni kapitalistických zemí za své imperialistické zájmy.“³⁶ Stalin tedy soudě podle Dimitrova

33 Mc Dermott, Kevin – Agnew, Jeremy: Kominternu, s. 199.

34 Komintern i sovětsko-germanskij dogovor o nenapadenii. In: Izvestija CK KPSS, č. 12, 1989, s. 206.

35 The Diary of Georgi Dimitrov 1933–1949. Introduced and edited by Ivo Banac. New Haven & London 2003, s. 117.

36 Politburo CK RKP(b) – VKP(b) i Komintern, Moskva 1919–1943 Dokumenty. Moskva 2004,

záznamu v deníku definoval probíhající válku jako boj mezi dvěma skupinami kapitalistických států o přerozdělení světa, se kterou socialistický SSSR nemá nic společného.

Na druhý den, 8. září 1939, EKI přijala poměrně stručnou direktivu určenou všem sekcím, komunistickým stranám k otázce právě zahájené války, která v podstatě vycházela ze Stalinových poznámek a doporučení.³⁷ Direktiva EKI, poslaná jménem sekretariátu k právě zahájené světové válce, byla vysílána radiogramy 8. září jednotlivým komunistickým stranám současně. „Současná válka je válka imperialistická, nespravedlivá, na níž má stejnou vinu buržoasie všech válčících států.

V žádné zemi nesmí dělnická třída a tím méně komunistická strana tuto válku podporovat. Buržoasie nevede válku proti fašismu jak to tvrdí Chamberlain a vůdci sociální demokracie. Je to válka dvou skupin kapitalistických zemí o světovládu. Mezinárodní dělnická třída nemůže v žádném případě hájit fašistické Polsko, které odmítlo pomoc Sovětského svazu a které potlačuje jiné národnosti.

Komunistické strany bojovaly proti stoupencům Mnichova, protože chtěly vytvořit skutečnou antifašistickou frontu za účasti Sovětského svazu, avšak buržoasie anglická a francouzská odmrštily Sovětský svaz, aby mohly vést loupežnou válku“³⁸

Kritika sociální demokracie byla v direktivě ještě jednou opakována: „[...] Komunistické strany musí všude přejít k rozhodující ofenzivě proti zrádcové politice sociální demokracie.“³⁹

Sociální demokracii, II. internacionále se tedy dostalo dalšího odsouzení. Stalin nebyl člověkem, který by podporoval nové uspořádání nějaké konference tří internacionál s tématem nastávající války, která by mohla připomínat dřívější jednání. Byly zcela zapomenuty snahy o spolupráci mezinárodních dělnických organizací, jak tomu bylo v roce 1922, v Berlíně. Sešli se zde představitelé II. Internacionály, Kominterny a „dvou a půlté“ internacionály (vídeňské), přesto výsledek ani tehdy nebyl pozitivní ve smyslu byt' jen větší komunikace uvedených organizací, natož spolupráce. Stalinova slova se stala základem tzv. „krátkých tezí“, které vydal sekretariát EKI pro komunistické strany 9. září a které se staly novou základní linií Kominterny. Z textu mezitím zmizel termín „fašistický“. Došlo k fundamentální revizi antifašistické strategie, kterou Kominternu uplatňovala od VII. kongresu v roce 1935 a změně kursu její politiky. Důležitý byl závěr direktivy

---

dok. 495, s. 779–781.

37 RGASPI, f. 495, op. 18, d. 1292, fol. 47–48.

38 RGASPI, f. 495, op. 18, d. 1292, fol. 47–48. Český překlad dle: Depeše mezi Prahou a Moskvou 1939–1941. Příspěvky k dějinám KSČ 3, 1967, s. 390. Dokument A 14.

39 Tamtéž.

EKI, který negativně odrážel jakékoliv kritiky: „komunistické strany, zvláště KS Francie, Anglie, Belgie a Spojených států amerických, které vystupovaly v rozporu s tímto stanoviskem, musí ihned korigovat svou politickou linii“.⁴⁰

Situace dále rychle eskalovala, německý Wehrmacht pronikal rychle do hloubi polského státu. Vbrzku se projevil praktické důsledky dosud tajného protokolu o rozdělení sfér vlivu mezi Německem a Sovětským svazem. Po vpádu Rudé armády 17. září do Polska krvavějšího pod útoky Wehrmachtu byly mezi 17. až 28. zářím plně realizovány dodatky z tajného dodatku k paktu, v nichž se hovořilo o sovětské a německé sfěře vlivu. 28. září 1939 SSSR a Německo podepsaly novou smlouvu, tentokrát již skutečnou mírovou smlouvu, která šla hluboko za meze paktu o neútočení. Komunisté tak měli na vybranou hájit politiku internacionalismus, tj. bojovat za obranu prvního socialistického státu na světě nebo přejít na vlastenecké pozice. Znovu se tak opakovalo dilema, byť v jiné podobě z roku 1914, kdy se strany II. internacionály v drtivé většině postavily za sociální patriotismus. Britský marxistický historik Eric Hobsbawm později zhodnotil postoje britské a francouzské komunistické strany: „Je něco heroického na jednání britské a francouzské komunistické strany v září 1939. Nacionalismus, politická kalkulace, dokonce společné cítění je vedly k jedné cestě, nicméně spontánně daly přednost mezinárodnímu hnutí. Učinily tak, tragicky a absurdně chybily.“⁴¹

15. září 1939 projednalo EKI návrh direktivy k vztahu komunistických stran k národním jednotkám, které se budou formovat v zemích neokupovaných německými vojsky. Gottwald byl pověřen dokument připravit,⁴² s tím, že jej Dimitrov zrediguje. Argumentovalo se zde, že „že současná válka je imperialistickou válkou, která nemůže být podporována dělnickou třídou žádné kapitalistické země [...]. Východiskem byla tedy teze direktivy EKI z 8. září. O měsíc později, ve dnech 19. – 20. října proběhlo zasedání prezidia EKI, které posuzovalo otázku, tentokrát podstatně důkladněji. Zasedání prezidia EKI se zúčastnilo 74 osob, včetně Georgi Dimitrova, Klementa Gottwalda, Waltera Ulbrichta, Bohumíra Šmerala a dalších čelných představitelů, aby projednalo otázku pozic a taktiky komunistických stran v podmínkách imperialistické války. Přijalo usnesení „O pozici a taktice komunistických stran v podmínkách imperialistické války.“ V usnesení byla zdůrazněna nutnost: „poskytnutí systematické pomoci komunistickým stranám v nápravě

40 Tamtéž.

41 Hobsbawm, Eric J.: *Revolutionaries*. London 1977, s. 5–6. V originále: „There is some heroic about the British and French CPs in September 1939. Nationalism, political calculation, even common sense, pulled one way, yet they unhesitatingly chose to put their interest of the the international movement first. As it happens, they were tragically and absurdly wrong“.

42 RGASPI, f. 495, op. 18, d. 1292, Protokol /A/ No 488 zasedanija sekretariata IKKI ot 15. IX. 1939 g., fol. 2.

chyb, jichž se dopustily a nastolení správné pozice a taktiky komunistických stran v podmínkách války navrhnout sekretářům EKI [...] přestavět a aktivizovat svoji operativní práci“.⁴³ Dimitrov z pověření EKI ještě před zasedáním 19.–20. října sepsal článek „Válka a dělnická třída“, jehož publikace měla pomoci propagandě a odůvodnění nové linie. 17. října stať předložil Stalinovi, s prosbou o poznámky. 25. října Stalin za přítomnosti Andreje Ždanova sdělil Dimitrovovi své připomínky. Dimitrov stať dopracoval, Ždanov ji znovu kriticky posoudil, Dimitrov přepracoval, Ždanov znovu zkritizoval, načež byla konečně stať publikována.⁴⁴

Vznik a konec Komunistické internacionály. Souvislosti

Abychom lépe pochopili možnosti mohutného politicko-mocenského komplexu, který Kominternu představovala v roce 1943, kdy její činnost byla oficiálně zastavena, je nutno stručně připomenout, co představovala. Aparát EKI a další spolupracovníci tehdy představoval těleso s více nežli 1200 pracovníky, které bylo uvnitř bohatě strukturované, disponovalo moderní komunikační technikou, s jejíž pomocí mohlo komunikovat se všemi komunistickými stranami v celém světě. Zajišťovalo rozhlasové vysílání v řadě jazyků, pracoval pro něj početný tým překladatelů. Díky rozsáhlým kontaktům bylo informováno o vývoji ve světě, práci komunistických stran, pravidelně ji vyhodnocovalo.⁴⁵

Aktivita Kominterny na jaře 1943 snad nepřekvapivě, nesignalizovala brzké rozpuštění, alespoň z vnějšího pohledu, byť v literatuře najdeme různé odstíněné Stalinovy poznámky k další existenci centra komunistického hnutí. Stručně řečeno na ukončení činnosti této instituce měl největší zájem právě Stalin, který vycházel z tehdejší mezinárodní situace a potřeby udržet dosaženou úroveň spolupráce se západními spojenci.⁴⁶ Je pozoruhodné, že ani dnes není tato otázka beze zbytku detailně vyřešena, byť jí byla v historiografii věnována nemalá pozornost. Výborným informativním a orientačním pramenem je pochopitelně deník Georgi Dimitrova.⁴⁷

---

43 RGASPI, f. 495, op. 2, d. 274, fol. 1. Protokol No 32 /A/ zasedání Prezidiua IKKI ot 19. i 20. oktjabrja 1939 g.

44 Dimitrov, Georgi: *Vojna i rabočij klass. Kommunističeskij Internacional*, č. 8–9, 1939.

45 Podrobně: Adibekov, G. M. – Šachnazarova E. N. – Širniya, K. K.: *Organizacionnaja struktura Kominterny 1919–1943*. Moskva 1997, zejména s. 219–240.

46 Tuto tezi potvrzuje bývalý dlouholetý pracovník ústředního stranického archivu (Centralnyj partijnij archiv KPSS, zkratka CPA, v současnosti RGASPI) F. I. Firsov: „iniciátorem zrušení Kominterny byl Stalin“. In: Firsov, Fridrich I.: *Partija i Komintern*. In: *Kommunist* 7, 1991, s. 96–97.

47 Historigraficky užitečná je kapitola, s popisem rozpuštění Kominterny v knize britských autorů: McDermott, K. – Agnew, J.: *Kominterny*, s. 210–217; v originále: tíž: *The Comintern. A History of International Communism from Lenin to Stalin*. London 1996.

Myšlenka o zrušení Kominterny ovšem nebyla nijak novou. Podstatou tohoto kroku mělo být udržení spojení Moskvy s komunistickými stranami, ale v jiné formě. V Dimitrovovu deníku najdeme záznam k 20. dubnu 1941, kdy na obvyklé „večerince“ vůdce s jeho nejbližšími, Stalin najednou poznamenal, že „by bylo potřeba komunistické strany učinit zcela samostatnými, a ne sekcemi Komunistické internacionály“.⁴⁸ K tomu dále poznamenal, že komunistické strany musí více sblížit s lidem, soustředit se na své zvláštní úkoly, zatímco jejich existence jako sekcí Kominterny považoval za překážku. Zřejmě měl tehdy na mysli, že se jednalo o překážku zahraničně politické aktivitě SSSR, možná i kvůli udržení jeho přátelských vztahů s hitlerovským Německem.⁴⁹

Bezprostředním impulsem k zahájení procesu zrušení Kominterny byla schůzka 8. května 1943. Lidový komisař zahraničí Vjačeslav Michajlovič Molotov si na ten den pozval generálního tajemníka výkonného výboru, tj. exekutivy Komunistické internacionály (EKI) Georgi Dimitrova a tajemníka EKI Dmitrije Zacharoviče Manuilského. Tématem jednání byl návrh zrušení Kominterny.⁵⁰ Podle záznamu v Dimitrovovu deníku důvodem bylo, že „Kominternu jako řídicí centrum komunistických stran v současných podmínkách brání nezávislému rozvoji komunistických stran a dosažení jejich dílčích cílů.“⁵¹ V příštích dnech Dimitrov s Manuilským zpracovali návrh rezoluce prezidia EKI o rozpuštění Kominterny na základě podkladů, na jejichž formulaci se mj. podílel kandidát prezidia EKI, Jan Šverma. O tři dny později, 11. května, opět podle záznamu ve zmíněném deníku, byl návrh zaslán k posouzení Stalinovi. Večer 11. května se Dimitrov a Manuilskij v přítomnosti Molotova sešli se Stalinem. Ten s předloženým návrhem souhlasil. Těsně před uzavřeným zasedání Prezidia EKI 13. května Dimitrov obdržel Stalinovy poznámky, resp. instrukce ke způsobu přijetí navrhované rezoluce. Zasedání prezidia EKI návrh rezoluce schválilo. 17. května proběhlo druhé zasedání prezidia EKI, které přijalo drobné změny v návrhu rezoluce. Text byl následně opět poslán Stalinovi.⁵² 21. května 1943 v průběhu zasedání Politbyra bylo projednáno usnesení Prezidia EKI o rozpuštění Kominterny.⁵³ V debatě k do-

48 The Diary of Georgi Dimitrov 1933–1949, s. 155.

49 Firsov, F.: *Sekretnyje kody Kominternu. Istorija Kominternu 1919–1943.* Moskva 2007, s. 479.

50 K rozpuštění Kominterny můžeme o archivní prameny opřený výzkum nejlépe najít ve společné studii pracovníků Ústavu všeobecných dějin RAV, N. S. Lebedevov a M. M. Narinského, viz: Lebedeva, N. S. – Narinskij, M. M.: *Rospusk Kominternu.* In: *Vtoraja mirovaja vojna: Aktualnyje problěmy,* red. Oleg A. Ržeševskij. Moskva 1995, s. 72–85.

51 The Diary of Georgi Dimitrov, s. 270.

52 RGASPI, f. 495, o. 18, d. 1430, fol. 89–97.

53 RGASPI, f. 17, o. 162, d. 37 (osobaja papka), Zasedanija PB ot 16 marta–20 ijunja 1943 g. Protokol PB CK VKS(b) No 40, punkt 237, Vopros IKKI.

kumentu Stalin ne příliš logicky uvedl: „Zkušenost ukázala, že není možné mít mezinárodní řídicí centrum pro všechny strany. Ukázalo se to za života Marxe, za Lenina a dnes. Zvláště pak dnes, v podmínkách války, kdy komunistické strany v Německu, Itálii a dalších zemích mají za úkol svrhnout své vlády provádět takovou defetistickou politiku, zatímco komunistické strany SSSR, Anglie, Ameriky a další mají naopak za úkol všemožně podporovat své vlády pro co nejrychlejší rozbití nepřitele. Přecenili jsme své naše síly, kde jsme zakládali K. I. a mysleli jsme, že můžeme vést hnutí ve všech zemích. Bylo to naše chyba. Další existence KI – bude diskreditovat myšlenky idejí Internacionály, což nechceme.“⁵⁴ Návrh rezoluce byl Politbyrem posléze jednomyslně přijat, jak jinak.

Neznamenalo to však, že by bylo definitivně rozhodnuto. Dimitrov dodržel pravidla jednání v Kominterně a rozeslal všem jejím sekcím zašifrovaný telegram s textem návrhu usnesení a žádostí o vyjádření se. Stalin, který sám nejdříve radil klidně několik dní vyčkat, byl však již netrpělivý. Důvodem zřejmě bylo setkání prezidenta Franklina Delano Roosevelta a britského ministerského předsedy Winstona Churchilla ve Washingtonu, které právě v těchto dnech probíhalo. Pro Stalina bylo nesmírně důležité otevření druhé, západní fronty. Kromě toho byl v květnu 1943 v Moskvě zahájen sjezd slovanských národů, což jeho představám pro nejbližší vývoj ve východní Evropě nutně konvenovalo. 2. června Stalin volal znepokojeně (ignoroval způsob postupu jednání EKI) Dimitrovovi: „musíme čekat na zprávy ode všech stran a (teprve) pak publikovat rezoluci?“⁵⁵ Generální tajemník KI se nenechal zneklidnit a odpověděl, že vzhledem k tomu, že některé strany stanovily termíny svých konferencí na 7. nebo 8. června, je nutno ještě několik dní počkat. Mezitím telegraficky poslal doplňující otázky řadě komunistických stran. Klíčová otázka zněla „Jaký vliv měl návrh rozpustit (KI) na stranické masy a okruh sympatizujících?“⁵⁶ 8. června se naposledy sešlo prezidium EKI a vzalo na vědomí, že všechny sekce (tj. všechny sekce, které byly schopny se vyjádřit. Nejednalo se však o většinu nýbrž 31 z 65 sekcí, v literatuře jsou uváděny různé počty sekcí KI – ev), jednomyslně souhlasily s návrhem rozpustit Kominternu.⁵⁷ 9. června vyhlásilo prezidium EKI ukončení činnosti jejich vedoucích orgánů k 10. červnu 1943.⁵⁸ Neznamenalo to po-

---

54 The Diary of Georgi Dimitrov, s. 271.

55 Tamtéž, s. 277.

56 Tamtéž, s. 278.

57 The Communist International 1919–1943. Documents. Selected and entitled by Jane Degras, vol. III 1929–1943. London 1971, Dok. Statement of the Presidium of the ECCI on the Dissolution of the Communist Internacional, 8 June 1943, s. 480–481.

58 V ten den byla publikována zpráva o rozpuštění Kominterny v Pravdě. V literatuře informativně: Lebedeva, N. S. – Narinskij, M. M.: Rospusk Kominterna, s. 72–85; nejpodrobnější rozbor k rozpuštění Kominterny in: Broueé, Pierre: Histoire de l'Internationale communiste 1919–1943. Paris 1997; Marjina, Valentina Vladimirovna: Likvidacija ili modifikacija? (Komintern 1939–1943 g. g.).

chopitelně, že by přestala fungovat rozsáhlá síť světové komunistické organizace. Naopak, fungovala dále. Smysl Stalinova rozhodnutí byl, že koncepce Kominterny, i jako instituce v tomto období války a představě situace po válce vůbec nezapadala do sovětských strategických plánů. Technika komunikace a technologie politické analýzy z dob pokračovala nadále. Přicházela hlášení od jednotlivých komunistických stran, nyní již na adresu oddělení mezinárodních informací ÚV VKS(b), které vedl od prosince 1943 Dimitrov. V porovnání s jeho funkcí v čele EKI však byly podstatně nižší jeho kompetence a pravomoci.

Klíčovou otázkou nyní bylo co dále s početným aparátem, jehož části se podílely na řízení tajných operací, řízení odboje, intenzivně se spolupracovalo s jednotlivými druhy sovětské rozvědky. Vše toto bylo pro bojující sovětských stát nesmírně cenné. Proto také v literatuře se můžeme dočíst závěrů, že Kominternu vlastně zrušena nebyla.⁵⁹ Další práce, formy a metody pokračování činnosti početného aparátu bývalého EKI projednávali Dimitrov se Stalinem, Molotovem, Lavrentijem Pavlovičem Berijou, Georgijem Maxmilianovičem Malenkovem, Anastasem Mikojanem a Alexandrem Sergejevičem Ščerbakovem 12. června 1943.⁶⁰ Instituce ještě i tak ze setrvačnosti přetrvávala v mírně pozmeněné podobě v podstatě až do konce roku 1945. Ústřední aparát výkonného výboru (exekutivy) byl zrušen, obdobně předsednictvo a sekretariát, přesto však pracovaly dále. Nyní již byly podřízeny Oddělení mezinárodních informací ÚV VKS(b), které bylo vytvořeno téměř souběžně se zrušením Kominterny. O vzniku nového útvaru s názvem Oddělení mezinárodních informací (Otdel meždunarodnoj informacii, zkr. OMI) bylo rozhodnuto na poradě u Stalina 12. června 1943, jak si poznamenal Dimitrov do svého deníku. Den poté, bylo zřízení nového oddělení schváleno usnesením politbyra ÚV VKS (b). Vedoucím oddělení se stal kandidát politbyra a tajemník ÚV VKS (b) Alexandr Ščerbakov, jeho zástupci byli jmenováni Dimitrov a Manuilskij. Ještě do konce roku, 27. prosince byl však Dimitrov jmenován vedoucím celého oddělení na základě usnesení Politbyra.⁶¹ Zrušení Kominterny bylo v oficiálním usnesení prezidia odůvodněno tím, že řízení komunistických stran neodpovídá úkolům stran v odlišných podmínkách jednotlivých zemí. Gibianskij v podrobné studii hovoří jednoznačně o tom, že: „ve skutečnosti šlo o Stalinovu snahu odstranit nespokojenost západních spojenců s existencí Kominterny.“⁶²

Slavjanovedenje 5, 1994.

59 Srv.: Borkenau, Franz: *European Communism*. London 1953, s. 244–245.

60 Lebedeva, N. S. – Narinskij, M. M.: *Rospusk Kominterny*, s. 84.

61 RGASPI, f. 17, o. 162, d. 36 (Osobaja papka) Protokol PB CK VKS(b) No 40 ot 20 marta 1943 10 ijunja 1943, punkt 237. Ot 13. VI. Vopros t. Molotova.

62 Gibianskij, L. A.: *Vostočnaja Evropa i formirovanije sovětskogo bloka*. In: *Totalitarizm. Istoričeskij opyt Vostočnoj Evropy. „Demokratičeskoje intermecco“ s kommunističeskim finalom.*

Jak bylo uvedeno výše, rozhodnutí o zrušení Kominterny neznamenal v žádném případě, že by se vztahy VKS(b) s bývalými sekcemi Kominterny přerušily. Symbolickým výrazem byla i pasáž z textu šifrovaného telegramu potvrzujícího zrušení Kominterny z 10. června 1943, v němž se mj. uvádělo: „Prosíme posílat i nadále informace stejným způsobem, jako dosud.“⁶³

V této souvislosti můžeme připomenout realitě zjevně odpovídající hodnocení z pera G. M. Adibekova, že: „události, ke kterým došlo v Moskvě v květnu – červnu 1943, můžeme považovat za jednu z největších Stalinových mystifikací.“⁶⁴ Vzhledem k tomu, že uvedený ruský archivář strávil v Ústředním stranickém archivu (Centralnyj partijnyj archiv, CPA, Moskva) celou svoji pracovní kariéru archiváře pracujícího s dokumenty Kominterny, tak jako jeho kolega Fridrich I. Firsov, můžeme mu důvěřovat.

Do organizačního aparátu ÚV VKS (b) tak přešly stovky pracovníků původního aparátu centrály světového komunistického hnutí. Dimitrov svoji novou funkci vykonával až do prosince 1945, kdy se přesunul do Bulharska. OMI bylo ještě v prosinci 1945 přejmenováno na oddělení zahraniční politiky (Otdel vnešnej politiki, OVP).

Zde byly také vyhodnocovány též zprávy od osob, které přijížděly z Československa. Zprávy Politické správy Střední skupiny sovětských vojsk (Politupravlenija Centralnoj Gruppy sovětskich vojsk) byly zpracovávány na Hlavní politické správě Dělnicko-rolnické Rudé armády (Politupravlenije Raboče-krestjanskoj krasnoj armii, dále RKKKA). Část OVP se oddělila a byl tak utvořen Ústav světové ekonomiky (Institut mirovoj ekonomiki, IME) v čele se známým ekonomem, akademikem Eugenem Vargou, který od roku 1927 vypracovával se svým týmem analýzy světového hospodářského vývoje pro Kominternu.⁶⁵ Analýzy, hodnocení apod. byly nyní zpracovávány ve stranických výzkumných ústavech číslo 99, 100, 101, 205. Ústav č. 99 se zabýval propagandistickou a kádrovou prací mezi válečnými zajatci, ústav č. 100 (bývalé odd. pro zvláštní spojení Kominterny) nadále zajišťoval spojení s komunistickými stranami. Ředitelem ústavu č. 205 se stal Bedřich Geminder. Byl jím až do července 1946, kdy se stal vedoucím mezinárodního odd. ÚV KSČ.

Moskva 2002, s. 31. Podobně týž: Nekotoryje neizučennyje problemy istorii Kominterny. In: Komintern: opyt, tradicii, úroku, red. F. I. Firsov. Moskva 1989, s. 62–163.

63 RGASPI, f. 495, op. 184, d. 15, fol. 24, ischodjaščij v Kitaj, šifrovka ot 10. ijunja 1943. Srv. Dimitrov & Stalin 1934–1943. Letters from the Soviet Archives. Edited by Alexander Dallin and F. I. Firsov. New Haven and London 2000, s. 254–255.

64 Adibekov, G. M.: Komintern posle formalnogo rospuska (1943–1944). In: Voprosy istorii 8, 1997, s. 28–41, zde s. 30.

65 Eugen Varga převzal v roce 1929 řízení Institutu světového hospodářství a světové politiky, který vedl až do roku 1947. Blíže viz: Kolenovská, Daniela: Sovětská vědecká interpretace Západu 1917–1947. In: Pražské sociálně vědní studie, Teritoriální rada TER–016. Praha 2006.

Ústav č. 205, sestával z členů bývalé redakce zahraničního rozhlasového vysílání Kominterny, nadále zajišťoval spojení s komunistickými stranami pomocí systému tajných radiovysílaček a nelegálních kurýrů.⁶⁶

Zvláštní součástí struktury podřízené Oddělení mezinárodních informací (OMI) ÚV VKS (b), byla zahraniční byra deseti komunistických stran (německé, španělské, rakouské, francouzské, československé, italské, bulharské, maďarské, rumunské a finské), která byla založena krátce po vypuknutí světové války v Moskvě, jako zastoupení komunistických stran z evropských zemí, které byly okupovány Německem a jeho spojenci. V řadě případů, např. u komunistických stran Rumunska a Polska, byla moskevská zahraniční byra založena pouhým rozhodnutím ÚV VKS (b), bez účasti vedení těchto politických stran, která působila v ilegalitě ve svých zemích.⁶⁷ OMI předávalo směrnice a direktivy k aktuální politice. S prováděcími pokyny, tak jak byly připraveny a schváleny vedením VKS (b) byly odesílány činitelům komunistické emigrace v Moskvě a přímo orgánům komunistických stran v ilegalitě v Evropě. Tento hierarchický způsob předávání pokynů, způsob utváření vztahů VKS (b), resp. sovětské vlády, se stal jedním z podstatných základ budování sovětského bloku.⁶⁸ Technologie komunikace sice podstatně nelišila (daleko intenzivnější bylo využití nových komunikačních prostředků, zejména radiovysílaček), přesto v novém období již OMI a jeho prostřednictvím Politbyro po osvobození nejednalo jen s představiteli komunistických stran, které se ve 30. letech nacházely v hluboké ilegalitě, s výjimkou KSČ, nýbrž jednalo již s komunisty, kteří se stali vládními představiteli a docházelo tak k dualizaci vztahů, což si někteří komunisté přes všechnu svoji ochotu vycházet Moskvě vstříc, uvědomovali. OMI „prostřednictvím radiotelegrafické sítě se oddělení systematicky dotazovalo komunistických stran na jejich činnost, další plány, situaci v jejich zemích, odtud dostával příslušné odpovědi, zasílal jim různé pokyny, které považovalo sovětské vedení v ten okamžik za nezbytné.“⁶⁹

Badatelským problémem ovšem zůstává, že na rozdíl od 30. let, kdy je možno sledovat postup vedení Kominterny vůči jejím sekcím prostřednictvím analýzy

66 Podrobně Adibekov, G. M.: *Kominform i poslevojnennaja Evropa 1947–1956*. Moskva 1994. K širším souvislostem: Smetana, Vít: *Ani vojna, ani mír. Velmoci, Československo a střední Evropa v sedmi dramatech na prahu druhé světové a studené války*. Praha 2016, s. 292–303. Nesrovnává však podrobněji postup, resp. metodiku komunikace Kominterny z 20. – 30. let s postupy v novém období po jejím rozpuštění.

67 RGASPI, f. 495, opis 74, delo 460, fol. 2–5.

68 Fondy tohoto oddělení dosud nejsou plně přístupné, nebylo možno provést potřebný výzkum. Uloženy jsou v RGASPI.

69 *Vostočnaja Jevropa v dokumentach rossijskich archivov 1944–1953 gg.*, Tom I: 1944–1948 gg., vyd. T. V. Volokitina, T. V. – Islamov, T. M. – Muraško G. P. (red.) – Noskova, A. F. – Rogovaja, L. A.. Moskva – Novosibirsk 1997.

textů direktiv a instrukcí (telegramy jsou dosud nepřístupné), pak v edicích dokumentů vycházejících z ruských archivů a mapujících zmiňovanou komunikaci, až na výjimky nenajdeme prakticky žádnou instrukci. Bohužel tento druh dokumentů, zásadního významu není ani ve fondech OMI prakticky přístupný, o telegramech nemluvě.⁷⁰

Od podzimu 1944, kdy sovětské jednotky překročily hranice Sovětského svazu a postupně osvobozovaly východní Evropu z okupačního jha, se začaly také uskutečňovat plány a koncepce, na kterých celý aparát bývalé Kominterny, nyní OMI, intenzivně spolupodílel. Ruský historik Gibianskij analyzoval v řadě svých prací základní okruhy úkolů komunistických stran v rámci formujícího se sovětského bloku, tehdy nazývaného „lidově demokratické země“, jež se tehdy v rámci tvořícího sovětského bloku řešily, resp., jejichž plnění bylo vyžadováno z centrály směrem do vedení komunistických stran těchto zemí. Celý velký blok témat shrnul do tří okruhů:

„Jako v případě Polska, zajistit komunistickou moc v zemích východní Evropy, a realizaci takové vnitropolitické linie komunistickými stranami, která odpovídala zájmům Kremlu.

[...] prosazovat, aby „lidové demokracie“ zaujaly takový zahraničně politický kurz, který odpovídal sovětským plánům, především ve vztazích se západními mocnostmi (mj. politika týkající se polské a jugoslávské armády v protihitlerovské koalici)

Úkol přísné regulace vztahů mezi východoevropskými zeměmi bloku, pro všechny byla závazná sovětská arbitráž při vzniku vzájemných nároků a sporných otázek. Jako příklad lze uvést posouzení vztahů mezi Jugoslávií a Bulharskem (plány na vytvoření federace jižních Slovanů) a současně jugoslávských územních nároků vůči všem sousedním zemím, včetně těch, které se ocitly v sovětské sféře, Bulharsku, Rumunsku a Maďarsku.⁷¹

Kontakty VKS(b) s komunistickými stranami. Fungoval model s kořeny strategie lidových front z dob Kominterny?

Když přehlédneme hlavní nástroje vlivu/ nátlaku SSSR na země střední a jihovýchodní Evropy krátce po druhé světové válce počínaje možnostmi danými osvobozením daných území, resp. následným pobytém sovětských vojsk na úze-

---

70 Srv.: Vostočnaja Evropa v dokumentach rossijskich archivov 1944–1953 gg., Tom I, dokumenty č. 135, 136, 139, 140, 142, 162.

71 Archiv vnějšej politiki, Moskva, f 06, opis 7, papka 73, delo 872, fol. 16–22. RGASPI, fond. 495, opis 74, delo 599, fol. 86–90. Gibianskij, který vychází z uvedených záznamů, toto shrnutí ve svých pracích postupně precizuje. Zde uvádíme jeho nejnovější práci k tomuto tématu: Gibianskij, L. A.: Vostočnaja Evropa i formirovanije sovětskogo bloka, s. 23–24.

mi zmíněných zemí, zahraničně-politickým vlivem SSSR, pak se v míře zřejmě nejvyšší jedná o reálné možnosti ovlivnit vnitropolitický vývoje prostřednictvím vztahů VKS(b) s komunistickými stranami, které byly sekcemi Komunistické Internacionály. Tak jako v dobách Kominterny ve 30. letech i po jejím zrušení, komunikace centra se sekcemi nadále probíhala původními technikami z dob Kominterny, tedy hodnocení působení jednotlivých komunistických stran, účinnosti jejich politické práce, programů, podílu na prosazení a realizaci programů obnovy. Z centra následovaly instrukce, direktivy, apod. Za války bylo pochopitelně složité zajistit vysílání osob, materiálů a jejich návrat do centra. Proto nejdůležitějším komunikačním nástrojem bylo radiospojení. Vedení SSSR mohlo vycházet z předválečné linie duální zahraniční politiky. Obsáhlá pravidelná hodnocení, analýzy vycházející jak ze zpráv z okupovaných území, zpráv o činnosti vlád těchto zemí v emigraci, byla posuzována z pohledu strategické linie zahraniční politiky Sovětského svazu. Na těchto analýzách se podílely desítky pracovníků institucí bývalé Komunistické internacionály, s letitými zkušenostmi. Odtud byly vydávány instrukce a direktivy, které si v zásadních otázkách vždy vyžadovaly souhlas vedení, kde měl hlavní slovo i nadále Stalin. V rámci Evropy byla pochopitelně prioritní pozornost věnována východní Evropě. Bylo tomu tak přirozeně i ve vztahu ke KSČ. Současně se využívaly a propracovávaly další, nové způsoby analýzy a zejména následující hodnocení, prověřování situace, doporučení, resp. i direktivy, opět známé z dob Kominterny.

V nové situaci byly pro obě strany klíčovými a spojujícími dva faktory. Prvním byla jednota sociálně-politických cílů sovětského režimu a komunistických stran, jež se ujaly moci v zemích východní Evropy, společné základní představy o cestách a prostředcích k dosažení těchto cílů, jimiž byly „výstavba socialismu v každé zemi“, „boj proti imperialismu“ a rozšíření „sféry socialismu na celém světě.“ Druhým faktorem bylo organizační spojení komunistických stran se Sovětským svazem jako světovým komunistickým centrem, jež vzniklo ještě v době Kominterny. Toto spojení vycházející z doktrinářských politických základů komunistického hnutí, zesílilo zejména v závěrečném období druhé světové války v důsledku mimořádné úlohy, kterou Sovětský svaz hrál při ustavení a podpoře vládnoucího postavení těchto stran.⁷² V této mohutné politicko-mocenské konstrukci a síti, kromě zpravodajských a diplomatických služeb hrála pochopitelně podstatnou roli síť, již nadále tvořily vztahy s komunistickými stranami, tedy spojení s úrovní oficiálně zaniklé Kominterny.

K bližšímu pochopení realizace ovlivňování a způsobu komunikace moskevského centra a států středovýchodní Evropy ještě před dozráním procesu jejich

72 Gibianskij, Leonid Janovič: Moskva a východní Evropa. Některé aspekty vzniku sovětského bloku. Soudobé dějiny 4, 1997, č. 1, s. 26–41, zde s. 27.

sovětizace směrem k satelizaci pomůže model komunikace, popsaný autorem předešlé teze, dalším významným ruským balkanistou Leonidem Janovičem Gibianským, též pracovníkem Institutu slavjanověděnijského RAV. Gibianský, zřejmě jeden z největších ruských znalců fondů Archivu vnější politiky (co do středovýchodní Evropy), který badatelsky stojí samostatně mimo tým Galiny Pavlovny Muraško, pracuje s koncepcí „paprskovitého (radiálního) systému,“ vlastně asymetrického modelu komunikace, který měl své centrum v Moskvě. V přechodném období země uvedeného regionu navazovaly a rozvíjely styky se sousedy převážně na bilaterálním základě. Tato spojení měla však především lokální charakter, vytváření větších subregionálních svazků bylo Moskvou vždy nahlíženo velice ostražitě. I přesto, že je žádné centrum nespojovalo. Jednalo se především o diskuse kolem „podunajské federace“, přesněji řečeno záměru spolupráce Jugoslávie, Bulharska a Albánie, kde ne nepodstatnou roli sehrál muž Kominterny G. Dimitrov.⁷³ Společné centrum drželo pod kontrolou i koordinaci. Ze států tohoto paprskovitého modelu tajné komunikace, měla v přechodném období tajné radiotelegrafické spojení s komunistickými vedeními ve východoevropských zemích pouze Moskva, zatímco navzájem je tyto země neměly.⁷⁴ Signifikantní pro způsoby komunikace bylo, že pokud vůdci komunistických stran se potřebovali rychle spojit se svými partnery, museli navazovat vzájemné spojení přes Moskvu, což pochopitelně znamenalo, že Moskva byla o všem plně informována.

---

73 Cit. dle: Gibianskij, L. J.: Problemy meždunarodno-političeskogo strukturirovanija Vostočnoj Evropy v period formirovanija sovetского bloka v 1940- je gody. In: Cholodnaja vojna: Novyje podchody, novyje dokumenty, red. M. M. Narinskij. Moskva 1995, s. 100n.

74 Jedinou výjimkou bylo spojení J. Broze-Tita s G. Dimitrovem: Gibianskij, L. J.: Moskva a východní Evropa, s. 29.

The Founding and the Fall of the Comintern and the Issue of Its Continuity. Selected Issues

International socialist and workers' movement underwent through major changes during the World War I. A historic Second International fell apart in the end. On the other hand, a part of the movement went through a radicalisation process and, after the Bolshevik revolution in Russia, was welcomed as a beacon showing the way of the future development. In this euphoria, in March 1919, the Communist International was established in Moscow as an international headquarters and organisational centre for the global radical left. The membership in this international association was limited by several conditions such as unreserved support to the Soviet state and its defence. The Comintern, from its very foundation, was conceived as an instrument of the Soviet Russian foreign policy. During the first decade of existence, the atmosphere and possibility of a at least limited discussion to the future course in the organisation faded out and representatives of the critical opinions were excluded from the movement, eliminated if necessary. The process of bolshevisation pushed through by the Russian delegation in the Comintern executive considerably transformed its sections and the organisation itself and opened career possibilities to those politicians who did not question the current course of action as dictated by the EKI and Soviet Communist Party.

In the second decade of its existence, the Comintern represented a robust, organised institution working fully for the Soviet foreign politics. Shortly before the WWII began, in the moment of the complete re-orientation of the Soviet foreign policy, the Comintern stepped out with a campaign aiming at interpretation of this change and explaining the breakout of war as a struggle between two imperialist blocs. The leaders of the communist parties submitted themselves to this change, for their members, it was hard to accept such an interpretation, though. Especially difficult it was for those members active in illegality in countries occupied by Nazi Germany. The situation changed only after the Soviet Union was attacked by Germany and its allies in June 1941. In the further course of war, the Comintern became a burden for Stalin and Soviet leaders. The organisation was abolished, its institutions, in a modified form, continued their work. Experience gathered during two decades of its existence served well at the end of the war, after liberation of occupied territories, to implementation of Soviet policy aiming at creation of a bloc of satellite states. Governments were set up with Communist politicians who went through the Comintern schooling.

The goal of the paper is to synthesize basic development lines as they manifested themselves at the international organisation in question. It is based on broad scope of secondary literature and author's long-time archival research.

DIE GRÜNDUNGSMITGLIEDER DER KOMMUNISTISCHEN INTERNATIONALE

WLADISLAW HEDELER

Insgesamt nahmen – laut dem Protokoll des Ersten Kongresses der Kommunistischen Internationale – 52 Delegierte an den Beratungen teil. Sie vertraten 35 Parteien und Organisationen aus 21 Ländern.¹ Im Band 33 der 1938 veröffentlichten Großen Sowjetenzyklopädie, verweist Serafima Gopner, sie nahm als Delegierte an allen sieben Kongressen der Komintern teil, sogar auf Organisationen aus 30 Staaten.² Wer außer den Delegierten und Mitarbeitern im Mitrofanjewski-Saal des Kreml Platz genommen hatte, lässt sich nicht mehr mit Sicherheit feststellen. Der Delegierte Boris Reinstein beziffert die Zahl der Anwesenden auf knapp hundert.³ „Sie verfügten über Zustimmung und Mitgefühl von Millionen revolutionären Arbeitern in der ganzen Welt“, schreibt Wladimir Alexandrow, Autor einer Studie über Wladimir Lenins Rolle bei der Gründung der Komintern, die mit einer nicht weiter erklärten Polemik endet: „Und das wog mehr, als ‚ordentliche‘, als ‚gültige‘ Mandate.“⁴

In den vom Institut für Marxismus-Leninismus beim Zentralkomitee der KPdSU (IML beim ZK der KPdSU) vorgelegten Publikationen über die Weltpartei aus Moskau fehlt die Information über die Kominterngründer.⁵ Eine Antwort auf die Frage, wer die Internationalisten aus anderen Ländern waren, sucht man

-
- 1 Список делегатов конгресса. Первый конгресс Коммунистического Интернационала. Март 1919 г. Под редакцией Е. Короткого, Б. Куна и О. Пятницкого. Москва 1933, с. 250–251.
  - 2 Гопнер, Зинаида: Коммунистический Интернационал. Большая Советская Энциклопедия, том 33, с. 739.
  - 3 Рейнштейн, Борис: На пути к первому конгрессу Коминтерна. Коммунистический Интернационал 11, 1929, 9/10.
  - 4 Александров, Владимир В.: В. И. Ленин и Коминтерн. Из истории разработки теории и тактики международного коммунистического движения. Москва 1972, с. 86.
  - 5 Ширина, К. К., Минаев, Л. М., Фирсов, Ф. И. Первый конгресс Коминтерна. Великий октябрь и рождение международного коммунистического движения. Редкол. Москва 1986.

in den sowjetischen Veröffentlichungen vergebens.⁶ Stattdessen ist von der Rolle Lenins bei der Vorbereitung der internationalen Beratung und davon die Rede, dass es nur einigen wenigen Ausländern gelang, die Fronten des Bürgerkriegs zu passieren und auf das Territorium Sowjetrusslands zu gelangen.

Das heute bekannte Gruppenbild wurde, wenn überhaupt nur teilweise veröffentlicht. Im Buch „Die Kommunistische Internationale. Kurzer historischer Abriss“⁷ ist das Foto nicht enthalten, es fehlt auch in dem 1984 in der DDR veröffentlichten Bildband⁸ zur Geschichte der Komintern. In den Jahren der Perestrojka wurde es in der Zeitschrift „Известия ЦК КПСС“ („Bote des ZK der KPdSU“) veröffentlicht. Informationen gab es jedoch nur zu 14 der abgebildeten Personen, die Lenin nahestanden.

Dieses große Gruppenbild der Komintern-Gründer wurde nur deshalb selten veröffentlicht, weil es nicht den internationalen Charakter sondern die sowjetrusische Dominanz des Gründungskongresses belegt und vor allem die führenden Repräsentanten der später in der Komintern vertretenen Parteien fehlten.

„Formell ist diese Gründung noch nicht vollzogen“, hob Lenin hervor, „aber faktisch besteht die III. Internationale heute schon.“⁹ Doch die Weisung, mit der Vorbereitung des Gründungskongresses zu beginnen, erfolgte viel früher. Sie fiel mit der Information über die Vorbereitung der Gründung der Kommunistischen Partei Deutschlands zusammen, die Lenin von Emil Fuchs erhielt. Der Briefwechsel Lenins mit dem Volkskommissar für Auswärtige Angelegenheiten Georgi Tschitscherin vom 28. Dezember 1918 markiert gewissermaßen den Ausgangspunkt der Kominterngeschichte.¹⁰

„Genossen, es ist uns nicht gelungen, auf dem I. Kongreß der Kommunistischen Internationale Vertreter aller jener Länder zu versammeln, in denen es treuergebene Freunde dieser Organisation, in denen es Arbeiter gibt, die uns ihre ganze Sympathie entgegenbringen“¹¹ unterstrich Lenin am 6. März 1919. Unter

---

6 Ebenda, S. 6.

7 Die Kommunistische Internationale. Kurzer historischer Abriss. Berlin 1970.

8 Die Kommunistische Internationale 1919–1943. Ihr weltweites Wirken für Frieden, Demokratie, nationale Befreiung und Sozialismus in Bildern und Dokumenten. Berlin 1984.

9 Lenin, W. I.: Brief an die Arbeiter Europas und Amerikas. In: Lenin, W. I.: Werke. Berlin 1959, Bd. 28, S. 442.

10 Vgl. hierzu: Hedeler, Wladislaw – Vatlin, Alexander (Hg.): Die Weltpartei aus Moskau. Der Gründungskongress der Kommunistischen Internationale. Protokoll und neue Dokumente. Berlin 2008, S. 7–9.

11 Lenin, W. I.: Über die Gründung der Kommunistischen Internationale. Rede in der gemeinsamen Festsitzung des Gesamtrussischen Zentralexekutivkomitees, des Moskauer Sowjets, des Moskauer Komitees der KPR(B), des Gesamtrussischen Zentralrats der Gewerkschaften, der Gewerkschaftsverbände sowie der Betriebskomitees Moskaus zur Gründungsfeier der Kommu-

seiner unmittelbaren Leitung fand die internationale Beratung statt, die seit dem 4. März 1919 als Gründungskongress der Kommunistischen Internationale in die Geschichte einging.

Im erwähnten Band über den „Gründungskongress“ wird dessen Stellenwert in der Geschichte der Weltorganisation wie folgt skizziert: „Der I. Kongress der Komintern erklärte offiziell die Gründung der III. Internationale, leitete den ideologischen und organisatorischen Zusammenschluss der proletarischen Avantgarde – der Kommunistischen Parteien – auf der Grundlage des Marxismus-Leninismus ein. [...] Der I. Kongress der Komintern ging in die Geschichte der internationalen Arbeiterbewegung als Kongress ein, der die internationalen Kontakte der revolutionären Proletarier unterschiedlicher Staaten herstellte und das Fundament für den internationalen proletarischen Kampf für den Sozialismus legte.“¹²

Nach dem Dritten Kongress löste das Monumentalgemälde von Isaak Brodski „Die feierliche Eröffnung des II. Kongresses der Kommunistischen Internationale“ das am Ende des Gründungskongresses aufgenommene Gruppenbild ab. Im November 1924 wurde das Gemälde zum ersten Mal in der Öffentlichkeit gezeigt. Darauf sind über 600 Personen zu sehen, unter ihnen die Plejade der hervorragenden Führer der Komintern.¹³ Doch auch dieses Gemälde verschwand sehr bald aus dem Museum in das Magazin.

Wenden wir uns wieder den Delegierten des Ersten Kongresses zu. Das Zentrale Exekutivkomitee der ausländischen Arbeiter und Bauern in Sowjetrussland war für die Propagandaarbeit unter den Kriegsgefangenen verantwortlich und arbeitete eng mit der Abteilung für internationale Propaganda des Volkskommissariats für Auswärtige Angelegenheiten und dem für Kriegsgefangene zuständigen Büro des Gesamtrussischen Zentralen Exekutivkomitees zusammen.

Delegierte, die mit einem direkten Auftrag zur Teilnahme an den Beratungen nach Moskau gekommen waren, erhielten ein beschließendes Mandat. Mit beratender Stimme wurden solche Delegierten zugelassen, die zwar mit ihren Heimatländern in Verbindung standen, diese aber nicht direkt vertraten, ferner Delegierte, die unmittelbar aus ihren Ländern nach Moskau gekommen waren, aber keinen direkten Auftrag zur Teilnahme an den Beratungen hatten.

Aus dem Ausland kamen Angelica Balabanoff (Ukraine), Hugo Eberlein (Deutschland), Henri Guilbeaux (Frankreich), Karl Steinhardt (Österreich), Otto Grimlund (Schweden), Karl Petin (Österreich), Fritz Platten (Schweiz), Victor

---

nistischen Internationale. 6. März 1919. In: Lenin, W. I.: Werke, Berlin 1959, Bd. 28, S. 494.

12 Шириня, К. К. – Минаев, Л. М. – Фирсов, Ф. И.: Первый конгресс Коминтерна. Великий октябрь и рождение международного коммунистического движения. Редкол. Москва 1986, с. 8.

13 Строители нового мира. Коминтерн 1918–1924. Каталог. Москва 2017.

Serge (Frankreich), Emil Stang (Norwegen). Doch nur der Deutsche Werner Eberlein und der Österreicher Karl Steinhardt vertraten handlungsfähige kommunistische Parteien.

Ende Januar 1919 nahmen einige ausländische Verbündete der Bolschewiki an der Vorbereitungsstagung des Ersten Kongresses teil und warteten dann in Moskau auf dessen Eröffnung. So lebten z.B. der Schweizer Fritz Platten und der Norweger Emil Stang im Kreml.

Emil Stang erklärte während des Kongresses, dass er sich erst mit den Genossen aus dem ZK seiner Partei über die Stellung zur neuen Internationale verständigen müsse. Das Parteikomitee, erklärte er die Situation, hatte vor seiner Abreise nach Sowjetrußland noch keine Einladung zur Beratung erhalten.¹⁴

Der deutsche Delegierte Hugo Eberlein war demnach nicht der einzige, der die Debatte über die Prinzipien der organisatorischen Einigung der Arbeiterbewegung forderte. Doch die russischen Delegierten lehnten, das zeigt auch der Verlauf des Zweiten Kominternkongresses, jeglichen Versuch einer Debatte über die Aufnahmebedingungen unter Hinweis auf die erneut gebotene Eile ab. Nach Annahme der 21 Aufnahmebedingungen schien die Gefahr einer Aufweichung der bolschewistischen Prinzipien gebannt. „Der Kongress schuf eine derartige Geschlossenheit und Disziplin der kommunistischen Parteien in aller Welt, die es zuvor nicht gegeben hat“, hob Lenin hervor.

In Sowjetrußland existierten unter dem Dach der Kommunistischen Partei Russlands (Bolschewiki) [KPR(B)] neun kommunistische Gruppen.¹⁵ Vorsitzender der Föderation war der Ungar Bela Kun. Die Mitglieder dieser Gruppen nahmen als Delegierte und Gäste am Gründungskongress teil. Sie lebten seit Jahren in Rußland und gehörten wie Stojan Dshorow (Bulgarien), Joseph Fineberg (England), Jaroslav Handliř (Tschechoslowakei), Gasis Jalymow (Turkestan), Endre Rudnyánszky (Ungarn), Sebald Rutgers (Holland), Jacques Sadoul (Frankreich) und Józef Unszlicht (Polen), der genannten Föderation an. Sie stellten die Masse der „Delegierten“. Die Mandate für die Mitglieder der russischen Delegation sowie die für Magomet Altimerow (Kaukasus), Mirshafar Bagirow (Aserbaidschan), Chusain Bekentaew (Kirgistan), Mirza Gusejnow (Persien), Kasim Kasimow (Baschkirien), Burhan Mansurow (Tatarien), Tengis Shgenti (Georgien) und Mustafa Subhi (Türkei), hatte Josif Stalin als Volkskommissar für Nationalitätenfragen unterschrieben.

14 Первый конгресс Коммунистического Интернационала. Март 1919 г. Под редакцией Е. Короткого, Б. Куна и О. Пятницкого. Москва 1933, с. 30.

15 Мухамеджанов, М. М.: Большеви́стская партия и создание Коминтерна. В книге: Первый конгресс Коминтерна. Великий октябрь и рождение международного коммунистического движения. Редкол. Москва 1986, с. 133.

Man kann der Aussage von Serafima Gopner, Verfasserin des Stichwortes „Kommunistische Internationale“ in der „Großen Sowjetenzyklopädie“, zustimmen, dass die Kommunistische Internationale am 4. März 1919 in Moskau unter Leitung von Lenin und Stalin gegründet wurde.¹⁶

Delegierte vom Balkan und aus Schweden trafen mit Verspätung in Moskau ein. Die sozialistischen Parteien Italiens, Frankreichs, Englands und Amerikas waren nicht mit aus dem Land angereisten Delegierten vertreten. Auch die Sozialistische Jugendinternationale konnte keinen Vertreter entsenden. Der unterwegs verhaftete Ungar László Rudas¹⁷ traf mit Verspätung ein. Er war zusammen mit drei anderen Abgesandten aufgebrochen. Zwei kehrten um, nur Gabor Kohn (Mészáros) gab nicht auf. Unterwegs verhaftet wurden die Österreicher und der Deutsche Eugen Leviné, ein Abgeordneter der KPD, der Hugo Eberleins Mandat bestätigen sollte.

Als Vertreter der Finnen und Esten nahmen Emigranten teil, die sich bis dahin in Petrograd aufgehalten hatten. Lettland – die Sowjetrepublik lag hier in den letzten Zügen – schickte eine Absage, so dass kurzerhand der in Moskau lebende Mitarbeiter des Volkskommissariats für Nationalitätenfragen Karl Gajlis als lettischer Vertreter ernannt wurde. In Moskau befand sich auch der Litauer Kazimir Gedris, der Litauen und Weißrussland vertreten sollte. Józef Unszlicht, einer der Führer der kurzlebigen Litauisch-Weißrussischen SSR, nahm am Kongress als Abgesandter der polnischen Kommunisten teil. Christian Rakowski, der Führer der Sowjetukraine, ein Bulgare, sollte auf der Gründungskonferenz die Balkanstaaten vertreten. Endre Rudnyánszky vertrat die KP Ungarns.

Da keine Hoffnung auf die Anreise von Delegierten aus weit entfernten Staaten bestand, mussten sie durch in Russland lebende Kommunisten unterschiedlicher Nationalität ersetzt werden. Die entscheidende Rolle bei der Suche nach geeigneten „Ersatzleuten“ fiel der Föderation der ausländischen Gruppen beim ZK der KPR(B) sowie dem Zentralbüro der kommunistischen Organisationen der Völker des Ostens zu.

Darüber berichtete Aino Kuusinen, die Ehefrau des finnischen Delegierten Otto Kuusinen: „Das Ergebnis dieser vorbereitenden Zusammenkunft war, daß Lenin Anfang 1919 eine größere Gruppe in Moskau einberief, um die Gründung einer III. Internationale zu besprechen. Mit Ausnahme von Hugo Eberlein aus Deutschland, einem Österreicher und ein paar Russen waren alle Teilnehmer an dieser Konferenz politische Flüchtlinge oder Verbannte aus dem Ausland, die im Augenblick in der Sowjetunion lebten oder sich auf der Durchreise befanden.“

---

16 Гопнер, Зинаида: Коммунистический Интернационал. Большая Советская Энциклопедия, том 33, с. 715.

17 Rudas, László: Встреча с Лениным. В: Воспоминания о Ленине. Москва 1979, с. 211.

Hugo Eberlein war der einzige bevollmächtigte Vertreter einer kommunistischen Organisation außerhalb der Sowjetunion. Außer ihm hatte keiner der ausländischen Teilnehmer das Recht oder die Vollmacht, für irgendjemand anderen als für sich selbst zu sprechen. Einmal erwähnte [Otto] Kuusinen mir gegenüber die Komik, die darin bestand, daß einige dieser sogenannten Abgeordneten das Land, das sie angeblich vertraten, nie gesehen hatten.¹⁸

Bis auf den heutigen Tag gibt es keine Untersuchung der Vorgeschichte des Ersten Kongresses. Sie fehlt im vom IML beim ZK der KPdSU herausgegebenen Band über den Ersten Kongress¹⁹ und in dem von Jakow Drabkin 1998 herausgegebenen Band „Die Komintern und die Idee der Weltrevolution“.²⁰ Eine Auswertung und Ergänzung der lückenhaften Biochronik W. I. Lenin steht ebenfalls noch aus.

In diesem Zusammenhang muss auf die im Leninfonds des Russländischen Staatsarchivs für Sozial-politische Geschichte (RGASPI) überlieferten Dokumente, u.a. auf den Briefwechsel Lenins mit Georgi Tschitscherin am Vorabend des Kongresses, in dem die Frage der Auswahl der einzuladenden Parteien und Gruppen diskutiert wird, hingewiesen werden.

Lenin war nicht an einer Kompromisslösung interessiert, orientierte auf die Durchsetzung der Partei neuen Typs in der internationalen Arbeiterbewegung. Die tiefgehende Spaltung in der internationalen Arbeiterbewegung war Tatsache. Die Anerkennung und Durchsetzung des von Lenin vorgegebenen Schemas gehört in der Kominternforschung ebenfalls zu den kontrovers diskutierten Fragen.²¹

Wie dem auch sei, die internationale kommunistische Konferenz nahm am 2. März 1919 ihre Arbeit auf und fasste am 4. März den Beschluss, sich als Gründungskongress der Dritten, der Kommunistischen Internationale, zu konstituieren. Dafür stimmten alle Delegierten mit beschließender Stimme.

Seinen Kulminationspunkt erreicht der Kongress am 4. März. Für die Bolschewiki war die Frage der Gründung der Komintern längst entschieden, doch sie wollten um jeden Preis die Etikette wahren. Eine zweite Chance würden sie in nächster Zeit kaum erhalten. Hinter den Kulissen wurde am Szenario des entscheidenden Sturmangriffs gearbeitet. Hinzu kam ein rein taktisches Moment. Die ukrainischen Delegierten mussten abreisen, um am bevorstehenden Parteitag der Kommunistischen Partei der Ukraine (Bolschewiki) teilnehmen zu können.

18 Kuusinen, Aino: Der Gott stürzt seine Engel. Wien 1972, S. 43.

19 Первый конгресс Коминтерна. Великий октябрь и рождение международного коммунистического движения. Редкол. Москва, 1986.

20 Коминтерн и идея мировой революции. Москва 1998.

21 Ширина, К. К.: Великий октябрь и новый этап международного рабочего движения. Новый этап международного рабочего движения. Ebenda, с. 79.

Entgegen der Tagesordnung schlug der Tagungsleiter Fritz Platten im Auftrag einiger Delegierter vor, die Komintern sofort zu gründen. Zu ihnen gehörte Endre Rudnyánszky, der sowohl für die ungarischen Kommunisten als auch für die Föderation der ausländischen Gruppen beim ZK der KPR(B) sprach. Ihre Konferenz hatte vom 3. bis 4. März in Moskau stattgefunden. Obgleich auf dieser Konferenz Fragen, die mit der Entsendung von mit den Bolschewiki sympathisierenden Kriegsgefangenen in die Heimat im Mittelpunkt standen, sprach sich die Konferenz in ihrer Entschließung eindeutig für die Unterstützung der neuen Internationale aus. Die ausländischen Mitglieder der KPR(B) traten stets als ihre „getreuen Kader“ in Erscheinung, sowohl im Bürgerkrieg als auch im Prozess der Entstehung der Komintern.

Als letzte Bastion, die der geplanten, von Lenin geforderten Gründung Widerstand leistet, trat Hugo Eberlein in Erscheinung. Seine Rede enthält unschlagbare Argumente. Es gibt noch keine Kommunistischen Parteien, die bestehenden Gruppen müssten sich zunächst auf eine gemeinsame ideologische Plattform einigen, erst danach könnte man sich der Schaffung organisatorischer Grundlagen zuwenden. Seine Einwände korrespondieren mit Tschitscherins Fragen an Lenin im o.g. Briefwechsel.

Viele Redner sahen in der zu schaffenden Organisation nicht einmal eine Weltpartei, sondern eine Art künftiges Staatsgebilde neuen Typs, das die Union der Sowjetrepubliken der ganzen Welt vorwegnimmt. Yrjö Sirola brachte diese Sichtweise auf den Punkt: „Wir setzen unser Vertrauen in die Solidarität des Proletariats der Welt mit der internationalen Sowjetrepublik Russland. Auch das finnländische Proletariat wird in dem Zeichen der Kommunistischen III. Internationale, des weltumfassenden Bundes der Räterepubliken des Proletariats, kämpfen.“²²

Auch Boris Reinstein verwandte in seiner Rede die Begriffe Kommunistische bzw. Sowjetische Internationale. Karl Steinhardt hob das gemeinsame Ziel, die Föderative Weltrepublik der Kommunisten hervor, und gab seiner Hoffnung Ausdruck, es auch hoffentlich in nicht allzuferner Zukunft zu erreichen.

Die Vorstellung von Russland als Basis der Weltrevolution kam auch im von Leo Trotzki verfassten Manifest des Kongresses zum Ausdruck. Die Rote Armee gehöre nicht nur der Sowjetrepublik, sondern auch der Dritten Internationale. Marschall Michail Tuchatschewski erklärte während des Zweiten Kongresses der Komintern gegenüber ihrem Vorsitzenden Grigori Sinowjew seine Bereitschaft, die Arbeiter-und-Bauernarmee dem Kommando der Komintern zu unterstellen.

Was die Anstrengungen der mit der Suche nach geeigneten Delegierten beauftragten Institutionen letztendlich bewirkten, hält das zum Abschluss des Ersten

---

22 Rede von Sirola am 1. Sitzungstag. In: Hedeler, Wladislaw – Vatlin, Alexander (Hg.): Die Weltpartei aus Moskau. Berlin 2008, S. 69.

Kongresses aufgenommene Gruppenbild fest. Auf dem im Tagungsraum vom Fotografen Jakow Steinberg am 6. März 1919 aufgenommenen Foto sind 55 Personen zu sehen. Überliefert ist die Beteiligung von 68 Personen.

Doch wer ist auf diesem Gruppenfoto abgebildet? Anfangs konnten Alexander Watlin und ich Biografien von 41 der 55 abgebildeten Personen ermitteln, in den letzten zehn Jahren 19 Biografien vervollständigen. Gezielte Recherchen, wie z.B. die nach den bulgarischen Teilnehmern, waren ergebnislos. Bei acht auf dem Foto zu sehenden Personen handelt es sich um Mitarbeiter des Volkskommissariats für Auswärtige Angelegenheiten. Am Gründungskongress nahmen mindestens vier Frauen teil: Angelica Balabanoff, Léonie Kascher-Lichtenstein, Aleksandra Kollontaj und Serafima Gopner. S. Gopner war bereits abgereist, als das Foto aufgenommen wurde.

Im RGASPI sind einige wenige Kaderakten der Teilnehmer des Ersten Kongresses überliefert. Leider ist es so, das von 17 Kongressteilnehmern nur vier ihre Mitwirkung an der Vorbereitung der internationalen Beratung in den für die Mitte der 1920er Jahre veröffentlichte Granat-Enzyklopädie geschriebenen Autobiografien erwähnen. Von der Bio-Chronik, die über Lenins Leben und Werk fast lückenlos Aufschluss gibt, war bereits die Rede. Sie enthält u.a. Hinweise auf Begegnungen Lenins mit 49 der 68 auf dem Kongress anwesenden Funktionären. Auch das ist ein Ansatzpunkt für weitere Recherchen im RGASPI.

Was ergibt ein vorläufiges Resümee der Biografien?

Nachweislich wurden 22 der 73 namentlich bekannten nominierten Teilnehmer des Gründungskongresses in den Jahren des Terrors in der UdSSR verfolgt, eingesperrt oder umgebracht, 17 von ihnen in den Jahren des Großen Terrors 1936 bis 1938 in der UdSSR erschossen, sieben im Ausland ermordet, darunter Jaroslav Handlir 1942 in Auschwitz. Im Zuge der Recherchen für die aus Anlass der Gründung der Komintern vor 100 Jahren von Alexander Watlin und mir erarbeiteten Ausstellung „Die Weltpartei aus Moskau“ konnte mit Unterstützung des Archivs der Gedenkstätte Buchenwald und des Internationalen Suchdienstes u.a. die Biografie von Karl Petin ergänzt werden.

Der in Brünn am 5. Mai 1939 nach der Besetzung der Tschechoslowakei und der Errichtung des „Protektorats Böhmen und Mähren“ von der Staatspolizei verhaftete Petin wurde zunächst in das Konzentrationslager (KZ) Dachau eingeliefert und von dort am 27. September 1939 in das KZ Buchenwald transportiert. Hier wurde er als „Protektoratshäftling“ mit der Nummer 2923 registriert und in den Block 28 eingewiesen. Karl Petin verstarb am 14 April 1940 im Häftlingskrankenbau von Buchenwald.

23 Delegierte starben eines natürlichen Todes, drei begingen Selbstmord, 18 von ihnen überlebten Stalin. Von den auf dem Foto zu sehenden und im Stenogramm des Ersten Kongresses genannten Personen arbeiteten 15 zum Zeitpunkt

des Gründungskongresses im Partei- oder Staatsapparat bzw. in der politischen Polizei Sowjetrusslands.

Neun Delegierte übernahmen später Funktionen im Partei-, 14 im Staatsapparat, neun waren als Diplomaten tätig. 27 hatten kurzzeitig Funktionen im EKKI inne, 14 Gründungsmitglieder nahmen am Ersten und Zweiten Kongress teil, sieben an den ersten drei, an allen sieben Kongressen der Komintern nur Nikolai Bucharin, Sinaida Gopner und Karl Pögelmann.

10 Delegierte brachen mit der kommunistischen Bewegung oder zogen sich aus dem politischen Leben zurück und verließen die Kommunistische Internationale.

Die bis auf den heutigen Tag zusammengetragenen Angaben zu den Biografien der Gründungsmitglieder der Kommunistischen Internationale sind ein erster Schritt auf dem Wege zur Kollektivbiografie der Teilnehmer am Gründungskongress. Sie müssen durch Angaben zu den auf dem Zweiten Kongress, dem eigentlichen Gründungskongress der Komintern, ergänzt werden. Die Namen der „Aktivisten der ersten Stunde“ spielen nur bis zum Dritten Weltkongress, der 1921 in Moskau stattfand, in der Geschichte der Weltpartei eine Rolle.

Das korrespondiert mit der Periodisierung der Geschichte der Komintern, in der die Zeit zwischen dem Ersten und Dritten Kongress als Gründungsphase bezeichnet wird. Nach Lenins Tod 1924 traten andere Funktionäre an die Stelle der Aktivisten der ersten Stunde. Es bedarf weiterer Recherchen, bevor eine Kollektivbiografie der Führungsmitglieder der Komintern geschrieben werden kann.

Founding members of the Communist International

The author tried to put together a collective biography of all players participating in the founding of the Communist International and focused, furthermore, on the issue of periodization of the Comintern history. The fact that the international organisation was a product of Bolshevik politics was not a problem for all of the activists. The failures of the revolutions in the West led to appreciation of the Bolshevik victory in Russia. The prehistory of the Comintern that ended up with the first congress was followed up by the phase after the founding of the Communist International that existed until 1943.

*Die Delegierten des Ersten Kongresses der Kommunistischen Internationale, 6. März 1919
(Kommunističeskij Internacional, Nr. 2, 1. 6. 1919, Zwischen Sp. 192–193; RGASPI, F. 488, op. 2,
Nr. 5.; Izvestija CK KPSS 1989, 3, S. 124).*

KOMINTERNA A STREDNÁ EURÓPA 1919–1922. OD INTEGRÁCIE K DISCIPLINÁCI A RACIONALIZÁCI

JURAJ BENKO

Tretia (komunistická) internacionála predstavovala ojedinelý fenomén v dejinách medzinárodných organizácií, modernej politiky i socialistického hnutia. Počas necelého štvrtstoročia svojej existencie prešla dynamickým vývojom, či už sa týkal jej vplyvu, poslania alebo vnútorného fungovania. Z malej propagandistickej spoločnosti búšiacej na hradby globálneho kapitalizmu sa zákratne rýchlo stal mohutný a všadeprítomný nástroj sovietskej zahraničnej politiky. Z nesúrodnej a pestrofarebnej zostavy revolučných prúdov sa pomerne krátko po vzniku stal ideologický a organizačný nadnárodný monolit, ktorý skôr či neskôr tvrdo zasahoval do vnútorného života jednotlivých komunistických strán kdekol'vek vo svete.

Nasledujúci text sa bude týkať základných organizačných trendov a ideologického vývoja v prvých rokoch existencie Komunistickej internacionály. Načrtnem viaceré procesy, ktoré sa uplatnili pri formovaní Kominterny ako nadnárodnej organizácie komunistických strán. Kľúčovými pojmami, ktoré pri uchopení témy uplatním, budú ideologická a organizačná integrácia, disciplinácia a centralizácia a nakoniec organizačná racionalizácia. Sústredím sa aj na niektoré črty vývoja v strednej Európe – vznik býr Kominterny, vývoj ich kompetencií, ako aj vývoj centrálného aparátu Kominterny pre styky s komunistickými stranami v strednej Európe.

Cestou k Tretej internacionále

Po vypuknutí prvej svetovej vojny predvojnová Druhá (socialistická) internacionála definitívne stratila svoj kredit v prostredí radikálnych ľavicových prúdov. Už počas vojnových rokov prebehli prvé významnejšie pokusy o založenie nového, medzinárodného a revolučného zoskupenia socialistických strán. Obzvlášť aktívnou sa stala exulantská skupina ruských boľševikov. Ich konferencia v Berne na prelome februára a marca 1915 vyzvala všetky „protišovinistické elementy“

k založeniu Tretej internacionály.¹ Otázka novej internacionály sa onedlho stala silnou témou na pôde zimmerwaldského združenia, ktoré sa začalo formovať v roku 1915.² Boľševici patrili k najradikálnejším hlasom uprostred širokej diskusie. Sympatie si získavali u ďalších podobne naladených kohort zimmerwaldského hnutia (holandskí Tribunisti či nemeckí Spartakisti). Základné kontúry ich spolupráce stáli na striktných princípoch internacionalizmu a revolúcie. Konsenzus radikálnej ľavice by sa dal zhrnúť do krátkej výzvy R. Luxemburgovej zo začiatku, ako i z konca vojny: „Socializmus alebo barbarstvo!“³

Hoci vplyv boľševikov na ľavici tohto predovšetkým internacionalistického a pacifistického hnutia rástol, práce na presadení novej medzinárodnej organizačnej platformy uviazli ešte predtým, ako sa boľševici v roku 1917 vrátili na svoj politický front do Ruska.

Po uchopení moci v októbri 1917 boľševici pokračovali vo svojom projekte už na ruskej pôde. Popri zimmerwaldskej ľavici získalo hnutie za novú revolučnú Internacionálu podporu zo strany internacionalistických združení, ktoré po prevrate vznikli na území bývalého cárskeho impéria. Prvou bola Ústredná federácia zahraničných komunistických skupín, ktorá vznikla v máji 1918 v Moskve. Zameriavala sa predovšetkým na indoktrináciu a organizovanie etnicky rozmanitej masy vojnových zajatcov v Rusku. Ideologicky a politicky bola plne konformná ruskej boľševickej strane. Vítaným doplnkom Federácie sa stala tzv. Malá internacionála – konferencia tridsiatich zástupcov komunistických strán Ukrajiny, Litvy, Lotyšska, Estónska, Poľska, Fínska a Bieloruska, ktorá sa konala 19.–24. októbra 1918.⁴ Mnohí zúčastnení vo viacerých ideologických otázkach prikláňali k názoru

---

1 Lenin, V. I.: The Conference of the R.S.D.L.P. Groups Abroad. In: *Collected Works*, zv. 21. Moscow 1974, s. 162. Táto práca vznikla v rámci projektu VEGA č. 2/0111/17 Politická integrácia spoločensky marginalizovaných vrstiev v období vzostupu masovej politiky a demokratizácie spoločnosti na Slovensku od konca 19. storočia do roku 1939.

2 Združenie sa stalo počas vojny platformou protivojnovu a internacionalisticky orientovaných ľavicových strán. Názov dostalo podľa konferencie, ktorú iniciovali socialisti z neutrálnych krajín. Konala vo švajčiarskom Zimmerwalde 5. – 8. septembra 1915 (ďalšie konferencie prebehli v Kienthale, 1916, a v Štokholme, 1917). Stretnutie a jeho závery prehĺbili rozkol v socialistickom hnutí a povzbudilo zjednocovanie antimilitaristických prúdov. V rámci združenia vznikla tzv. zimmerwaldská ľavica, v ktorej nemalý vplyv získavali ruskí boľševici. K tomu: Craig Nation, R.: *War on war: Lenin, the Zimmerwald Left, and the origins of communist internationalism*. Durham 1989.

3 Luxemburg, Rosa: *The Junius Pamphlet. The Crisis of German Social Democracy* (1915). <http://www.marxists.org/archive/luxemburg/1915/junius/index.htm> [4. 4. 2020]; Luxemburg Rosa. *What Does the Spartacus League Want?* (1918). <http://www.marxists.org/archive/luxemburg/1918/12/14.pdf> [4. 4. 2020].

4 Čestnými predsedami boli zvolení V. I. Lenin, R. Luxemburgová a K. Liebknecht. White, James D.: *National Communism and World Revolution: The Political Consequences of German Military Withdrawal from the Baltic Area in 1918–19*. In: *Europe-Asia Studies* 8, 1994, s. 1355.

rom R. Luxemburgovej než k boľševikom, no politická stratégia Malej internacionály sa celkovo podriaďovala moskovskému centru a jednotlivé strany úzko spolupracovali s Ruskou komunistickou stranou (boľševikov) (Rossijskaja komunističeskaja partija (boľševikov), ďalej RKP(b)) a so sovietskym vedením.⁵

Úspešný októbrový prevrat enormne zvýšil autoritu Lenina a boľševikov medzi predstaviteľmi socialistického hnutia aj na Západe. Úsilie o integráciu revolučnej ľavice v Európe a zámorí pokračovalo aj bezprostredne po skončení prvej svetovej vojny. V decembri 1918 sa zintenzívnili prípravy na organizačné zjednotenie radikálnych ľavicových síl na širokej medzinárodnej báze. Boľševici a ich spolupútnici zo zahraničia začali oživovať projekt Tretej Internacionály.

V dňoch 2.–6. marca 1919 usporiadali v Moskve „Medzinárodnú komunistickú konferenciu“, na ktorú pôvodne pozvali 38 komunistických, sociálnodemokratických, anarchistických a syndikalistických zoskupení v Európe a Amerike.⁶ Napriek plánu bola reprezentatívnosť konferencie pochybná. Medzi 52 účastníkmi bolo len niekoľko delegátov, ktorí priamo docestovali zo zahraničia. Väčšinu účastníkov tvorili súbežci boľševického hnutia v porevolučnom Rusku, či už z radov Federácie, spomedzi komunistických strán „Malej internacionály“ alebo z zimmerwaldskej ľavice. V tretí deň konferencie došlo k premene konferencie na Ustanovujúci kongres III. komunistickej internacionály.⁷

Napriek všetkým nedostatkom kongresu vznikla z popudu a pod dohľadom boľševickej strany nová platforma pre revolučne a internacionalisticky orientované ľavicové subjekty. Skutočnosť, že malo ísť o „revolučnú“ Internacionálu, predstavovalo základný ideologický princíp spájania rôznorodých radikálnych hnutí, strán a skupín.

Od členov novej Internacionály sa zo strany jej iniciátorov sprvu očakávala len zhoda v otázkach, ktorá vo všeobecnosti existovala medzi radikálnou socialistickou ľavicou už počas vojny. Týkala sa civilizačnej krízy spôsobenej vojnou a jej príčin, ako aj krízy socialistického hnutia, výkladu ich príčin a možností ich riešenia. Boľševická interpretácia vojny ako nevyhnutného dôsledku čoraz otvorenejších a čoraz globálnejších protirečení kapitalistickej epochy v jej záverečnej – imperialistickej – fáze do tohto rámca zapadala. Ponúkala na jednej strane apokalyptickú víziu ďalšieho vývoja a na druhej strane alternatívu v podobe revolučného riešenia civilizačnej krízy.⁸ Nebola vzdialená ani iným radikálne

5 Tamže, s. 1352.

6 Komintern i ideja mirovoj revolucii. Dokumenty, ed. Jakov S. Drabkin. Moskva 1998, s. 87.

7 Hájek, Miloš – Mejdrová, Hana: Vznik Třetí internacionály. Praha 2000, s. 109–115; Vatlin, Alexander: Komintern. Idei, rešenja, sudby. Moskva 2009, s. 47; Puškaš, Andrej: 1. kongress Kominterna i partija vengerskich komunistov. In: Pervij kongress Kominterna. Moskva 1986, s. 421.

8 K tejto otázke pozri: Benko, Juraj: Komunisti medzi demokraciou a diktatúrou. In: Dva režimy

orientovaným prúdom v Európe, naopak, mala silný potenciál nájsť medzi nimi na konci svetovej vojny mnoho prívržencov.

Spočiatku neznamenalá malá a ideologicky výrazne nesúrodá internacionála omnoho viac než proklamáciu. Pre jej sekretára Karla Radeka bola len „púhym symbolom“ a pre predsedu Komunistickej strany Nemecka Paula Léviho „vyjadrením solidarity medzinárodného proletariátu s ruskou revolúciou.“⁹ Mala pritiahnúť pozornosť najmä tých, ktorých stará internacionála sklamarala a naopak, nenadchlo ich zapojenie hlavného prúdu socialistického hnutia do budovania nového povojnového systému.

Ideologická integrácia

Platforma, ktorú organizátori medzinárodného komunistického hnutia predostreli ľavému radikalizmu na Západe, mala v prvom rade prispieť k jeho integrácii. S boľševickými princípmi boli do pozývacieho listu na I. kongres Kominterny zapracované aj prvky programu nemeckých spartakovcov a spolu načrtávali ideologickú bázu, na ktorej sa mala nová spolupráca ľavých prúdov v socialistickom hnutí odohrávať. Lenin odporúčal pozvať len tie skupiny a strany, ktoré sú ochotné ísť do konfliktu s etablovanou sociálnou demokraciou a vystupujú za „socialistickú revolúciu tu a teraz a za diktatúru proletariátu“ a za formu sovietskej moci.¹⁰

V období vzniku Kominterny boľševici nemali v úmysle jednostranne implantovať do vznikajúceho komunistického hnutia organizačné a politické praktiky, ktoré sami úspešne uplatnili v špecifických ruských podmienkach. Tie totiž tvorili skôr dištinktívne črty boľševizmu oproti iným revolučným prúdom na Západe. O ich univerzálnom využití síce nepochybovali, no spočiatku nemali výraznejšie výhrady ani proti pluralite revolučných metód a stratégií v komunistickom hnutí a hľadaniu vhodných a miernejších ciest k revolúcii v jednotlivých európskych krajinách.

Ideologická pluralita a prihliadanie na špecifické podmienky v jednotlivých krajinách sa týkali aj otázky, ktorá bola v povojnovej Európe veľmi páľčivá – vzťahu k parlamentarizmu. Na zakladajúcom zjazde prevládala ešte skôr anti-parlamentná rétorika, hoci čoskoro vedenie Kominterny zmenilo stanovisko. Predseda

---

jednej krajiny. – Bratislava 2017, s. 79–82.

9 Fayet, Jean-François: Paul Levi and the Turning Point of 1921: Bolshevik Emissaries and International Discipline in the Time of Lenin. In: LaPorte, Norman – Morgan, Kevin – Worley, Matthew (eds.): *Bolshevism, Stalinism and the Comintern: perspectives on Stalinization 1917–1953*. New York 2008, s. 105.

10 Drabkin, Jakov S.: Ideja mirovoj revolucii i jejo transformacija. In: *Istorija Kommunističeskogo internacionala 1919–1943. Dokumentalnye očerki*. Moskva 2002, s. 30.

EKKI Grigorij Zinoviev deklaroval, že v podmienkach kapitalizmu môžu byť aj voľby a parlamenty dôležitým nástrojom revolúcie a závisí od daných podmienok, či sa využijú v konkrétnej krajine alebo nie.¹¹

Významný doplnok i kontrapunkt k boľševickej teórii predstavovali myšlienky Rózy Luxemburgovej. Zásady „luxemburgizmu“ vyjadrené v programe novovzniknutej Nemeckej komunistickej strany (spartakovcov) (Kommunistische Partei Deutschlands (Spartakusbund)) sa spočiatku stali súčasťou ideovej platformy aj v Kominterne. Vzťah k sociálnej demokracii, imperialistickej vojne a na druhej strane k revolúcii a k sovietskej forme demokracie robil z boľševikov a spartakovcov prirodzených ideologických blížencov.¹²

Zároveň tu boli aj výrazné rozdiely. Róza Luxemburgová, ktorá bola autoritou spartakistického programu, patrila od publikovania Leninovho spisu *Čo robiť?* na začiatku storočia k najostrejším kritikom organizačnej teórie boľševikov ako aj ich praktík uplatňovaných po októbrovom prevrate.¹³ Centralizačné a disciplinárne zásady, ktoré boľševici vniesli do socialistického hnutia v Rusku a uplatňovali po revolúcii, považovala za základ nebezpečných autoritárskych a byrokratizačných tendencií. Ideu diktatúry proletariátu naopak chápala ako rozvinutie priamej demokracie prostredníctvom systému rád. Po októbrovom prevrate v Rusku Róza Luxemburgová v práci *Ruská revolúcia* z leta 1918 varovala pred prijatím boľševickej revolúcie ako modelu, ktorý by sa mal bezvýhradne nasledovať. Porevolučný vývoj v Rusku bol pre ňu dôsledkom celého radu špecifík, najmä toho, že revolúcia sa udiala uprostred vojny v zaostalej krajine bez demokratických tradícií. Tieto okolnosti Luxemburgovú síce mohli viesť k zhovievavosti v hodnotení boľševických metód, no zároveň upozorňovala na vážne nebezpečenstvo, že boľševici zovšeobecnia taktiku diktovanú ruskými pomermi na jedínú možnú revolučnú doktrínu.¹⁴

Jej smrťou v januári 1919 Leninovi zmizla z ideologickej scény vplyvná konkurenčná autorita. Zároveň vznikajúce komunistické hnutie získalo ikonu, ktorú si prispôbovali podľa svojho gusta a zaštitovali sa ňou. Lenin a Politbyro RKP(b) mohli „*lahšie ovládnuť Kominternu*“.¹⁵ Už v prvom roku existencie Kominterny sa

11 Voerman, Gerrit: Proletarian Competition. The Amsterdam Bureau and its German Counterpart 1919–1920. In: Jahrbuch für historische Kommunismusforschung. Berlin, s. 212.

12 Ideologické spojenectvo najjasnejšie vyjadrila v článku zo 4. decembra 1918, v ktorom načrtla svoje poňatie revolučného programu, a nazvala ho *Čo je boľševizmus? Luxemburg, Rosa: What Is Bolshevism?* (December 1918). <http://www.marxists.org/archive/luxemburg/1918/12/20-alt.htm> [4. 4. 2020].

13 Ku kritike Leninovej práce *Čo robiť?* ako aj praktík boľševikov po uchopení moci pozri: Luxemburg, Rosa: *Russian Revolution, and Leninism or Marxism*. Ann Arbor 1961.

14 Tamže, s. 55–56.

15 Service, Robert: *Spies & Commisars. Bolshevik Russia and the West*. London 2011, s. 200.

v diskurze nového hnutia dostávali do obehu práve tie prvky boľševickej doktríny, pred ktorými Luxemburgová varovala. Po tom, ako sa konsenzus v otázke revolúcie stal integrujúcim prvkom novej medzinárodnej strany, prišla na pretras otázka samotnej cesty k dosiahnutiu spoločného cieľa. Dotýkala sa práve tém, ktoré boli jadrom dlhoročnej polemiky medzi Leninom a Luxemburgovou – organizácie hnutia i politickej strany.¹⁶

Počiatočná veľkorysosť voči organizačnej voľnosti a ideologickej pluralite novej internacionály bola z veľkej miery vynútená okolnosťami: slabosťou boľševickej moci v Rusku, jej izoláciou i slabosťou novej Internacionály. Táto fáza organizovania plne zodpovedala situácii v povojnovej Európe: chaosu v Rusku a občianskej vojne, neexistencii jasných hraníc, ako aj diplomatických, politických a ekonomických vzťahov s európskymi krajinami, a celkovej izolácii vznikajúceho sovietskeho štátu. Rovnako sama sovietska vláda v Rusku nebola ideologicky vyhranená, hoci s istým náskokom pred medzinárodným komunistickým hnutím tu postupne prebiehal proces nezvratnej ideologickej homogenizácie ruskej revolúcie. Na druhej strane, revolučné prevraty sa na Západe sa očakávali každým dňom a nebolo celkom jasné, akú rolu v nej má hrať Komunistická internacionála. Nepredpokladalo sa, že jej sídlo zostane v Moskve, naopak, rávalo sa so skorým presunutím do niektorej zo západných metropol – tak ako sa počítalo s tým, že revolúcia v industriálne rozvinutom a revolucionizovanom Nemecku je otázkou mesiacov či týždňov. Situácia vyzerala z izolovanej Moskvy a Petrohradu nádejne. Krátko po tom, ako sa zimprovizoval vznik Kominterny, prebehli komunistické prevraty v Maďarsku a Bavorsku, intenzívne sa pripravoval pokus o prevrat v Rakúsku, východnú časť Československa obsadila maďarská Červená armáda. V imaginácii boľševikov sa revolučný požiar nezadržateľne šírila z Ruska cez tieto predmestia do srdca európskeho robotníckeho hnutia v Nemecku.

Aj preto v prvom roku existencie Kominterny vládlo obdobie otvorenej náruče – širokej organizačnej integrácie, ideologickej variability a enormného plytvania prostriedkov. Materiálna podpora tiekla z Ruska všemožnými cestami, nárázovo, v obrovských čiastkach a s minimálnou kontrolou výdajov. Zaprisahávam Vás, míňajte, nešetríte, plaťte arcištedro – boli výzvy Lenina už pred vznikom Kominterny k predstaviteľom ruských misií do Štokholmu, Bernu či Berlína. Tento ekonomický model pokračoval aj po vzniku Kominterny.¹⁷ S tým rozdielom, že agendu prevzal od Národného komisariátu zahraničných vecí Výkonný výbor Komunistickej internacionály (Exekutíva KI, EKI).

---

16 K tomu pozri: Wolfe, Bertram D.: Introduction. In: Luxemburg, R.: Russian Revolution, s. vi–ix.

17 Pozri: Vatlin, A.: Komintern, s. 286; Lenin, Vladimir, I.: Neizvestnyje dokumenty 1891–1922. Moskva 2000, dok. 138. Pozri tiež, k roku 1919: Komintern i ideja mirovoj revolucii, dok. č. 3, 4, 7, 11–13, 14, 21, 24, 25, 26, 28, 32, 33, 38, 56–58, 61, 62, 66, atď.

Od začiatku sa ukazovalo, kde leží riadenie, moc, ideologická i materiálna prevaha v novej Internacionále. Vedeniu RKP(b) pripadla zásadná úloha pri príprave základných dokumentov kominternovskej stratégie a taktiky.¹⁸ Naopak, zahraniční delegáti v jej aparáte sa museli čoskoro zmieriť skôr s dekoratívnou úlohou.¹⁹ Jeden z mála zahraničných účastníkov Ustanovujúceho kongresu, člen Komunistickej strany Rakúska (Kommunistische Partei Deutsch-Österreichs, KPDÖ) Karl Steinhardt, po návrate domov neskrýval rozčarovanie: „Zašlo to tak ďaleko, že sme pripojovali svoje podpisy pod výzvy a iné veci v úplne hotovej podobe, pričom sme nemali ani poňatie o tom, čo pripravujú.“²⁰ Organizačné a kádrové veci boli celkom pod kontrolou RKP(b). Spočiatku sa to ospravedľovalo nepriaznivými podmienkami, pre ktoré sa delegáti zahraničných strán nemohli zhostiť funkcií v aparáte, a „bremeno práce“ prevzali nominovaní členovia RKP(b).²¹ Nakoniec sa však kľúčové kádre ústredného kominternovského aparátu až do zániku III. internacionály vyberali pod dohľadom boľševických straníckych špičiek.²²

Počas celej svojej existencie zostala Komintern mnohostranne previazaná s vedením ruskej boľševickej strany, ktorá sa stala jediným vládcom v sovietskom Rusku. Táto skutočnosť sa odrazila už v prvých rokoch vývoja tejto nadnárodnej organizácie. Akonáhle sa už v priebehu roku 1919 začala ukazovať ako životaschopný projekt s vysokým integračným potenciálom, boľševici pristúpili k dôslednému napĺňaniu svojej predstavy o jej podobe a fungovaní. Bezprostredne po integrácii nastúpil trend k ideologickej a organizačnej disciplinácii.

Na ruskej ceste: ideologická a organizačná disciplinácia

Boľševická predstava III. internacionály počítala s tým, že bude fungovať ako jednotná politická strana, „generálny štáb svetovej revolúcie“ a nie ako voľné medzinárodné združenie, akým bola jej predchodkyňa II. internacionála: bez jasného centra, rozhodného vedenia a bez dosahu na to, čo sa deje na nižších stupňoch organizácie – v aparáte i v členských stranách.

Rôznosť organizačných foriem, lipnutie na demokratických procedúrach či tradíciách, rovnako ako snahy o udržanie určitého stupňa autonómie v rozhodovaní jednotlivých strán, odporovali ideologickej a organizačnej optike boľševikov a ich oddaných prívržencov na Západe. Lenin si od konca vojny čoraz jasnejšie uvedomo-

18 Vatlin, A.: Komintern, s. 65 a 69–70.

19 Tamže, s. 65.

20 Cit. in Vatlin, A.: Komintern, s. 69–70.

21 Adibekov, G. M. – Šachňazarova, E. N. – Širiňa, K. K.: Organizacionnaja struktura Komintern 1919–1943. Moskva 1997, s. 5.

22 Politburo CK RKP(b)-VKP(b) i Komintern. 1919–1943. Dokumenty. Ed. Adibekov, G. M. et al. Moskva 2004, s. 6.

val, že napriek vlne povojnového sociálneho radikalizmu v Európe niet strany, ktorá by bola schopná využiť situáciu a uchopiť moc s podobnou razanciou, ako bolševici. Neúspešné revolučné experimenty v strednej Európe v roku 1919 sa v moskovskom centre vyhodnotili ako falzifikácia predpokladu, že revolúcia v modernizovanejšej časti Európy by mohla mať iný priebeh ako v Rusku, a naopak ako verifikácia leninistických princípov a „ruskej cesty“. Za porážkami revolučného hnutia v západnej a strednej Európe nachádzali ruskí bolševici jeho organizačnú slabosť a diletantstvo jeho vodcov. V ideologickej rovine za neúspechmi videli snahu aplikovať vlastné stratégie, pomocou ktorých sa mala uskutočniť sociálna revolúcia.

Základnými ideologickými kameňmi tzv. ruskej cesty boli organizačné a propagandistické princípy, ktoré do socialistického diskurzu vniesol začiatkom storočia Leninov spis *Čo robiť? Už pred vojnou* boli implementované v bolševickej strane a overované v politicky nehostinných podmienkach cárskeho Ruska i po februárovej revolúcii v roku 1917.²³ V prvej polovici roku 1920 sa leninistické organizačno-propagandistické zásady dostali na program dňa znovu, tentoraz však vo výrazne zmenených podmienkach – už nie v exilovom parenisku ruskej sociálnej demokracie, ako tomu bolo začiatkom storočia, ale na pôde medzinárodného komunistického hnutia. V prvej polovici roku 1920 sa začal proces ideologickej a organizačnej disciplinácie, ktorý možno vzhľadom na jeho obsah označiť aj ako „bolševizáciu Kominterny“.

Dôležitým ideologickým míľnikom v obraťte Kominterny k „ruskej ceste“ sa stala Leninova práca *Detská nemoc ľavičiarstva v komunizme* z apríla 1920, ktorá bola napísaná počas príprav 2. kongresu Kominterny. Základnou tézou bola myšlienka, že väčšina črt ruskej revolúcie má platnosť aj pre pokusy zvrhnúť kapitalizmus v európskych krajinách.²⁴ Voči návodom na uskutočnenie revolúcie, ktoré na Západe reprezentovali rôzne skupiny radikálnej marxistickej inteligencie, Lenin zo svojej autoritatívnej pozície definitívne postavil ako záväzný kánon teóriu a prax bolševizmu. Na jednej strane sa snažila imunizovať rastúce hnutie voči „ultraľavým“ vplyvom a „radikalistickému sektárstvu“ mnohých komunistických skupín na Západe, a tiež voči vplyvu „pravých“ a „centristických“ sociálnodemokratických lídrov. Hlavnou úlohou revolučných avantgárd počas príprav na rozhodujúci boj sa mala stať „bezpodmienečná centralizácia a najprísnejšia disciplína proletariátu, ktorá je jednou zo základných podmienok víťazstva nad buržoáziou.“²⁵

---

23 K tejto otázke pozri: Benko, Juraj: *Bolševizmus medzi Východom a Západom*. Bratislava 2012, s. 40–50

24 K tomu: Lenin, Vladimír I. *Detská nemoc ľavičiarstva v komunizme*. In: *Vybrané spisy v piatich zväzkoch*, zv. 5. Bratislava 1973.

25 Cit. in: McDermott, Kevin – Agnew, Jeremy: *Kominternu. Dějiny mezinárodního komunismu za*

Zásadným politickým míľnikom v tomto úsilí bolo presadenie *21 podmienok pre prijatie do Komunistickej internacionály* na 2. kongrese Kominterny v lete 1920 (19. 7. – 7. 8. 1920). K dovtedajšej integračnej stratégii boľševikov sa pridružilo intenzívne úsilie o uplatnenie organizačných princípov, ktoré dovtedy boli aj v rámci radikálneho socialistického hnutia skôr charakteristickým, odlišujúcim znakom boľševickej strany. Teraz sa mali implantovať do tela rastúcej III. internacionály naprieč celou jej štruktúrou – od centra až po širokú masovú základňu komunistických strán v jednotlivých krajinách. Nadšené odsúhlasenie tvrdých podmienok vstupu do tejto medzinárodnej organizácie reprezentantmi ľavých socialistických organizácií z tridsiatich siedmich krajín znamenalo aj ideologické víťazstvo boľševickej verzie komunizmu v tejto medzinárodnej organizácii.

Za obzvlášť zásadný pre organizačné tendencie v Kominterne i v komunistických stranách v dvadsiatych rokoch môžeme považovať bod č. 12: „...V súčasnom období zostrenej občianskej vojny môže komunistická strana splniť svoju povinnosť len vtedy, ak bude organizovaná čo najcentralistickejšie, bude v nej vládnuť železná disciplína, hraničiaca s disciplínou vojenskou, a ak v nej bude stranícke centrum mocenským a autoritatívnym orgánom, vybaveným rozsiahlou plnou mocou a tešiacim sa všeobecnej dôvere členov strany.“²⁶

Snaď najvernejšie reprodukoval organizačné imperatívy boľševikov zo začiatku storočia iný zásadný text 2. kongresu – *Tézy o úlohe komunistickej strany v proletárskej revolúcii* z dielne Exekutívy Komunistickej internacionály. Programovo nastolil princípy organizácie strany nového typu ako záväzné aktuálne úlohy komunistických strán v Európe. Dve fázy univerzalizácie boľševizmu v medzinárodnom komunistickom hnutí – najskôr integračná a potom disciplinačná – sa ukazovali v ostrom útoku *Téz* proti revolučnému syndikalizmu, ľavého komunizmu rád a industrializmu (doktrína amerického hnutia Industrial Workers of the World). Revolučná orientácia týchto hnutí a odmietnutie „starej, zatuchnutej ideológie II. internacionály“ predstavovali zásady, ktoré boli zjednocujúcou platformou pri vzniku Internacionály. Identifikovali sa ako krok vpred. No ich dôvera v samoorganizačnú schopnosť, ekonomické formy boja a spontánny vývoj uvedomenia robotnickej triedy, ako aj odmietanie centrálnych aparátov, bol ohodnotený v staronovej ideologickej optike vedúcich kádrov Kominterny ako krok späť.²⁷ Implicitne sa *Tézy* vymedzovali voči vážnej ideologickej konkurencii boľševizmu: myšlienkam luxemburgizmu, ktoré boli najvplyvnejším

---

Leninovy a Stalinovy éry. Praha 2011, s. 34.

26 Leitsätze über die Bedingungen der Aufnahme in die Kommunistische Internationale. In: Der Zweite Kongress der Kommunist. Internationale. Protokoll der Verhandlungen vom 19. Juli in Petrograd und vom 23. Juli bis 7. August 1920 in Moskau. Hamburg 1921, s. 392.

27 Leitsätze über die Rolle der Kommunistischen Partei in der proletarischen Revolution. In: Der Zweite Kongress, s. 113–126.

vyjadrením antielitárskej tradície v revolučnom socialistickom hnutí a zároveň kritickým zrkadlom leninistických organizačných princípov.²⁸

Na 2. kongrese v lete 1921 zahájili elity komunistického hnutia premenu rôznorodého hnutia na „prísne centralizovanú celosvetovú organizáciu“.²⁹ Zvyšovala sa kontrola Moskvy nad nižšími článkami hnutia a nakoniec aj jednotlivými národnými komunistickými stranami afilovanými ku Kominterne. Členstvo v Kominterne prinášalo postupnú stratu politickej nezávislosti, organizačnej autonómie i ekonomickej sebestačnosti.

Aparát v Európe: vznik, vývoj a kompetencie

K presadeniu hlbšej organizačnej integrácie, centralizácie a disciplinácie Kominterny slúžil aparát, ktorý sa v priebehu roku 1919 začal v jednotlivých regiónoch Európy rysovať. Stal sa vnútroorganizačným mechanizmom, ktorý sa spočiatku snažil zabezpečovať kooperáciu jednotlivých strán, koordináciu ich aktivít a komunikáciu s centrom. S rastúcou transformáciou Kominterny na disciplinovanú organizáciu sa stával aj nástrojom dominancie a kontroly v rukách moskovského centra.

Signifikantným prípadom v tomto vývoji je osud prvých „oporných bodov“ kominternovského aparátu v Európe, tzv. býr. Vznikali od apríla 1919 (v čase ťažkej izolácie sovietskeho Ruska a občianskej vojny) z rozhodnutia EKI v západnej a strednej Európe. Ich úlohou malo byť predovšetkým udržiavanie akéhokoľvek spojenia medzi sovietskym Ruskom a ostatnou Európou. Popri zahraničných byrách v Štokholme, Amsterdame a v Berlíne, operovalo na území bývalej habsburskej monarchie tzv. Juhovýchodné byro vo Viedni. Relatívna politická samostatnosť týchto filiálok vytvárala pôdu pre ich ideologickú nonkonformitu. Odrážala počiatočnú heterogenitu komunistického hnutia a prejavovala sa v tendenciách, ktoré Lenin v prvej polovici roku 1920 napadol ako ľavicovú úchylku a sektárstvo. Tieto postoje boli prítomné ako v Amsterdamskom, Berlínskom, tak i Viedenskom byre, ktoré vydávalo v tomto duchu revue *Kommunismus*.³⁰

---

28 Bolševický organizačný model komunistických strán útočil proti princípom, z ktorých už od začiatku 20. storočia vychádzala tvrdá kritika organizačných i politických metód leninizmu. Tam, kde Lenin zdôrazňoval prísny centralizmus, Luxemburgová podčiarkovala demokraciu, a namiesto Leninovho akcentovania dominantnej úlohy elitného profesionálneho aparátu strany neochvejne verila vitálnej úlohe mäs v sociálnej revolúcii a pri organizovaní nového poriadku. V luxemburgistickej doktríne mala kľúčové miesto požiadavka, aby revolúcia v záujme veľkej väčšiny ľudí bola aj uskutočnená touto veľkou väčšinou. V otázke prevzatia moci v štáte sa preto viac sústreďovala na širokú škálu masových akcií a hospodársky boj než na možnosti, ktoré ponúkal legálny či ilegálny politický boj – od parlamentnej činnosti až po puč.

29 Adibekov, G. M. – Šachňazarova, E. N. – Širiňa, K. K.: Organizacionnaja struktura, s. 19.

30 *Kommunismus. Zeitschrift der Kommunistischen Internationale für die Länder Südosteuropas*

Viedenská revue sa stala základňou značne neortodoxných tendencií v európskom komunistickom hnutí.³¹ Publikovali v nej príslušníci tzv. ľavého prúdu v Kominterne, ktorí boli sústredení okolo amsterdamského a viedenského byra III. internacionály, a v komunistických organizáciách jednotlivých európskych krajín – v Komunistickej robotníckej strane Nemecka, Komunistickej strane Holandska sústredenej okolo novín Tribune, anglickej feministicky orientovanej Socialistickej federácii robotníkov či okolo novín Il Soviet vydávaného ľavým krídlom talianskej socialistickej strany. Postoje predstaviteľov „ľavého komunizmu“ nachádzali prienik vo viacerých horúcich témach vtedajšieho hnutia: ostro odmietali všetky formy buržoáznej zákonnosti na národnej úrovni ako aj medzinárodné zmluvy (vrátane versaillského usporiadania Európy), v politickej a organizačnej činnosti boli proti akýmkoľvek kompromisom s centristickými socialistickými stranami, odmietali prácu v reformistických odboroch ako aj v parlamente a tiež účasť v parlamentných voľbách. V kritike zásadných bolševických téz ako právo národov na sebaurčenie či rozdelenie pôdy roľníkom nadviazali na Rózu Luxemburgovú a ďalších predstaviteľov striktného internacionalizmu v národnej otázke. Niet divu, že revue sa stala Leninovým terčom už v prvej polovici roku 1920. Identifikoval v nej typické symptomatické príznaky „detskej choroby“ ľavého radikalizmu.³² V každom prípade, časopis pretrval do októbra 1921.

Nezávislosť býr sa už v prvej polovici roku 1920 nepáčila ani Zinovievovi, a ani Leninovi. Obzvlášť to platilo v prípade Amsterdamského byra, ktoré zostalo baštou holandských tribunistov a predovšetkým myšlienok teoretika „komunizmu rád“ Antona Pannekoeka. Zatiaľ čo tribunisti boli ešte pred prvou svetovou vojnou i v časoch zimmerwaldského združenia boli blízkymi spojencami bolševikov, v roku 1920 sa už v meniacom sa komunistickom hnutí stávali ideologickou fosiliou. Tón už tvrdo udávala Moskva a Amsterdam stál mimo centra diania. Rozpustenie amsterdamského a popri ňom aj škandinávského byra Kominterny predstavovalo predovšetkým jeden z prvých signálov procesu centralizácie, ktorý v Kominterne začal.³³ K nemu nepochybne prispeli i zmenené politické podmienky – občianska vojna v Rusku skončila, povojnový *status quo* sa stabilizoval, utvárali sa nové a efektívnejšie komunikačné kanály medzi Moskvou a hnutím na Západe. Sovietske Rusko získalo nové nástroje zahraničnej politiky v podobe oficiálnych

---

(in deutscher Sprache). Wien: Arbeiter Buchhandlung, 1920–1921, týždenník, zodp. redaktor Gerhart Eisler, prvé dvojčíslo vyšlo 1. 2. 1920, posledné číslo 16. 10. 1921.

31 Broué, Pierre. The German Revolution 1917–1923. Leiden – Boston 2005, s. 401–402.

32 Lenin, Wladimir, I.: „Kommunismus“. Zeitschrift der Kommunistischen Internationale für die Länder Südosteuropas“ (in deutscher Sprache), Wien, Heft 1/2 vom 1. Februar 1920 bis Heft 18 vom 8. Mai 1920. In Lenin, Wladimir, I.: Werke, Band 31. Berlin 1978, s. 153–155.

33 Voerman, G.: Proletarian Competition, s. 218.

zastupiteľských úradov, na ktoré sa naviazali aj ilegálne kominternovské filiálky.³⁴ V centralizujúcom sa aparáte už nemali byrá s náročnou politickou a ideologickou kontrolou miesto. Hoci byrá v Berlíne a vo Viedni v roku 1920 osud vyššie menovaných pobočiek zatiaľ minul, prešli reorganizáciou a zmenou účelu svojho fungovania.

Akékoľvek organizačné zmeny v kominternovskom aparáte smerovali k okliešťovaniu nezávislosti ako regionálnych býr v Európe, tak aj samotných komunistických strán. Po 2. kongrese naopak prudko vzrastali kompetencie Výkonného výboru Komunistickej internacionály (EKI) v Moskve. Od augusta 1920 preberalo hlavnú úlohu v budovaní a udržiavaní ilegálnej siete v zahraničí Konšpiratívne oddelenie, ktoré bolo zárodkom neskoršieho Oddelenia medzinárodných vzťahov (Otdel međunarodnych svjazej, ďalej OMS) pri EKI. Väčšina politických a organizačných kompetencií dovtedy pomerne autonómnych článkov kominternovského aparátu v Európe prešla na jeho splnomocnencov. Vytvorenie „centrálnej nervovej sústavy“ Kominterny pod kontrolou OMS bol jeden z hlavných trendov vývoja Kominterny ako nadnárodnej organizácie. Súvisel s vybudovaním pevného, funkčného a permanentne fungujúceho prepojenia moskovského centra s jednotlivými komunistickými stranami.

Tieto zmeny sa podpísali aj na fungovaní viedenského uzlu Kominterny. Do Viedne bol v polovici roku 1921 vyslaný splnomocnenec Kominterny Béla Szántó, ktorý mal na jeho základoch vybudovať pomocné oddelenie aparátu EKI, aby následne získalo status pobočky OMS.³⁵ Szántó, bývalý ľudový komisár Maďarskej republiky rád (ďalej MRR), patril v tom čase k moskovskému krídlu Komunistickej strany Maďarska, vedeného Bénom Kunom. Okrem iných k nemu patrili z bývalých predstaviteľov MRR aj Gyula Alpári, Mátyás Rákosi či Jenő Varga, ktorí v tej tiež dobe pracovali v aparáte Kominterny. Moskovské krídlo maďarskej strany sa nachádzalo pod ochranou kominternovského vedenia a bolo mu plne lojálne. Stálo v čoraz ostrejšej opozícii voči frakcii Komunistickej strany Maďarska (Komunisták Magyarországi Pártja, ďalej KMP) vo Viedni, ktorú viedol iný bývalý predstaviteľ MRR Jenő Landler a spolu s ním tam pôsobili György Lukács, László Rudas, Gyula Lengyel a i. Moskovské krídlo ich obviňovalo z rôznych úchyliet, ktorých predobraz nachádzali aj v nemeckom hnutí – lévistických, anarchistických, syndikalistických, ako aj likvidátorských. Lukács naopak označil správanie a smerovanie moskovskej frakcie za byrokratické sektárstvo.³⁶

---

34 Moritz, Verena – Leidinger, Hannes: Wien als Standort der Kommunistischen Internationale bis Mitte der Zwanzigerjahre. In: Jahrbuch für Historische Kommunismusforschung 2004, s. 39.

35 Tamže, s. 39–40.

36 Viac pozri: Benko, Juraj: Maďarská komunistická emigrácia a jej pôsobenie v rokoch 1919–1921. In: Historický časopis 5, 2016, s.873–897.

Juhovýchodné byro Kominterny vo Viedni, s ktorým viedenská frakcia KMP spolupracovala, bolo v marci 1922 formálne zrušené. Nová viedenská pobočka Kominterny pracovala v úzkej súčinnosti so sovietskym vyslanectvom, sovietskou vojenskou kontrarozvedkou a zahraničným oddelením ČeKy. Celkovo tieto zmeny so sovietskou spravodajskou službou odrážali postupné, čoraz hlbšie podriadenie Kominterny zahranično-politickým záujmom sovietskeho štátu.

Racionalizácia a byrokratizácia

Spolu s úpadkom sociálneho radikalizmu, konsolidáciou povojnového usporiadania a s neúspechmi útočnej politickej stratégie Kominterny došlo v priebehu roku 1921 k presadeniu novej strategickej línie hnutia v Európe, charakterizovaného prechodom „od útoku k obliehaniu“.³⁷ To malo svoj dopad aj na organizačnú a ekonomickú sféru Kominterny, mechanizmu distribúcie materiálnej a finančnej podpory, a celkové prispôbovanie jej aparátu novým podmienkam. Po vlne revolučného romantizmu v prvých povojnových rokoch tieto nové podmienky vyžadovali skôr uprednostnenie trpezlivejšej, systematickejšej práce v masovom organizovaní hnutia na Západe s dôrazom na efektivitu a racionalitu vo vynakladaní prostriedkov. Centralizácia a disciplinácia Kominterny sa čoraz viac začala podriaďovať logike byrokratizácie.

Nový kurz sa týkal aj financovania aparátu v Európe, vrátane komunistických strán. Za signifikantný signál k obratu v ekonómii Kominterny sa považuje návrh tajného Leninovho listu pre Výkonný výbor RKP(b) z 9. septembra 1921. V protiklade k nabádaniu k nešetrnosti pri financovaní ilegálneho hnutia v zahraničí v roku 1918, po troch rokoch, počas ktorých prešla organizácia revolúcie na Západe búrlivým a dynamickým vývojom, reflektuje celkovú márnosť vo výdajoch a využívaní prostriedkov. Miesto „arčištedrého“ financovania žiadal vyúčtovať výdaje komunistických strán „do kopejky“.³⁸

Zosobením týchto zmien bol príchod Osipa Pjatnického, dlhoročného profesionálneho funkcionára RKP(b) z čias cárskeho režimu a majstra konšpiratívnej práce, do aparátu Kominterny v marci 1921. V máji sa postavil na čelo OMS, aby, slovami jeho blízkeho spolupracovníka Josifa Bergera, premenil vzťahy medzi jednotlivými stranami a moskovským centrom Kominterny na „bezprostredné a živé spojenie“.³⁹ Koncom roku 1921 a začiatkom roku 1922 uskutočnil na základe rozhodnutia EKI Pjatnickij inšpekčnú cestu po jednotlivých kominternovských

37 Komintern i ideja mirovoj revolucii, s. 18–22.

38 Projekt tajného listu V. I. Lenina pre Ústredný výbor Ruskej komunistickej strany (bolševikov) z 9. 9. 1921. In: Politburo CK RKP(b)-VKP(b) i Komintern, dok. č. 57, s. 97–99.

39 Pjatnickij, Vladimir: Osip Pjatnickij i Komintern na vesach istorii. Minsk 2004, s. 179.

uzloch v Európe. Mal za cieľ preveriť finančné záležitosti a účelnosť vo využívaní prostriedkov z Moskvy a celkovo zhodnotiť efektívnosť ich práce.⁴⁰

Zo správy Pjatnického, ktorú odovzdal po návrate do Moskvy úzkemu vedeniu Kominterny (tzv. Malému byru EKI) sa okrem iného aj dozvedáme, kto stál v tomto období na čele uzlov OMS v strednej Európe: Vo Varšave to bol Jemeljan Aboltin a po jeho odchode Josif Berger, vo Viedni Béla Szántó, v Prahe Nikolaj Lubarskij, v Berlíne Alexander Abramov.

Elitárska a nedemokratická organizačná šablóna, ktorú v lete 1920 vyniesol z ústredia RKP(b) na svetlo sveta 2. kongres Komunistickej internacionály v podobe *21 podmienok a Téz o úlohe komunistickej strany v proletárskej revolúcii* sa stala hlavným kameňom úrazu, ktorý stál v ceste organizačne silných ľavých krídel sociálnodemokratických strán o vstupe do III. internacionály. Závazok hlbokoj integrácie do kominternovského organizmu a bezvýhradné podriadenie jej centru, ktoré z členstva vyplývalo, vyvolávali odpor najmä vo vedeniach masovo organizovaných ľavých sociálnodemokratických strán. V Európe išlo predovšetkým o najväčšie z nich, popri „centristických“ socialistických stranách vo Francúzsku, Nemecku, Taliansku aj o tzv. marxistickú ľavicu v Československu.⁴¹ So vstupom do Kominterny dlho váhali aj napriek tlaku časti svojho členstva i promoskovských frakcií, ako aj napriek intervenčným praktikám kominternovských emisárov. Naopak, ilegalizované, malé a na Moskve ekonomicky závislé strany (maďarská, poľská, juhoslovanská či rakúska) s týmto spôsobom integrácie a podriadenia výraznejší problém nemali.

Komunistické strany, ktoré sa po Októbrovej revolúcii rodili za rôznych okolností, v rôznej situácii a s rôznou mierou závislosti na moskovskom centre, sa permanentne konfrontovali s priamymi centralizačnými opatreniami, tendenciami, priamymi i nepriamymi tlakmi prenikajúcimi do komunistického hnutia zhora. Spúšťali v stranách frakčné boje, „očistné“ procesy a organizačné transformácie, ktoré viedli k prehĺbovaniu disciplíny a lojality k Moskve.

Úspešná implantácia leninistických princípov v Kominterne až po úroveň komunistických strán bola v nemalej miere pevne zviazaná s vrodenu, resp. vštepenou existenčnou závislosťou komunistických strán na moskovskom centre. Zatiaľ čo leitmotívom pre stvorenie komunistického hnutia bolo presvedčenie, že bez neho svetová revolúcia neprebehne a revolúcia v Rusku neprežije, v ďalšom vývoji sa ukázal reálnejší omnoho prízemnejší fakt: že prežitie a sila

---

40 Rossijskij gosudarstvennyj archiv socialnoj i političeskoj istorii, Moskva (ďalej RGASPI), fond (f.) 495, opis (op.). 30, delo (d.) 31.

41 Tlak Kominterny sa v druhej polovici roku 1920 sústredil najmä na Taliansku socialistickú stranu, Francúzsku sekciu robotníckej internacionály, Nezávislú sociálnodemokratickú stranu Nemecka a Československú marxistickú ľavicu. Viac: Hájek, M. – Mejdrová, H.: Vznik Třetí internacionály.

komunistického hnutia v jednotlivých krajinách bola naopak silne závislá od pravidelných dotácií z Moskvy. Pokiaľ táto závislosť nejestvovala od samotného zrodu tej-ktorej strany, postupne, ruka v ruke s čoraz hlbšou integráciou do kominternovského systému a premenou na jeden z jeho organizačných článkov, sa prehľbovala aj existenčná odkázanosť strán na moskovské centrum. Platilo to aj pre tak veľkú a masovo organizovanú stranu, akou bola Komunistická strana Československa (ďalej KSČ).

Organizačné a ekonomické otrasy, ktoré sprevádzali premenu českej a slovenskej marxistickej ľavice na komunistickú stranu na jar 1921 spôsobili, že už v prvom roku svojej existencie zápasila so značnými finančnými ťažkosťami.⁴² Situácia sa zhoršila po Zlučovacom zjazde strany v jeseni toho roku, keď jednotlivé komunistické organizácie, ktoré sa s československou organizáciou spojili v zjednotenej Komunistickej strane Československa, do nej priniesli aj svoje dlhy. Začiatkom roku 1922, podľa správy splnomocnenca Kominterny pri KSČ, nemala strana peniaze ani na to, aby platila svojich zamestnancov, nehovoriac o vydávaní literatúry.⁴³ V tejto situácii sa hlavný predstaviteľ KSČ Bohumír Šmeral stretol na ruskom zastupiteľstve v Prahe s Osipom Pjatnickým. Oznámil mu, že svoj názor na prijatie peňazí od Kominterny nezmenil a ďalej ju odmietal. No Pjatnickij vo svojej správe pre Exekutívu Kominterny zároveň dodal: „[...] i tak hlasoval za rozpočet, ktorý KSČ poslala do Moskvy v očakávaní dlhodobého úveru, pretože situácia zjednotenej strany je bezvýchodisková v dôsledku dlhov, ktoré mali jednotlivé strany do zjednotenia, a za ktoré on, samozrejme, nie je zodpovedný.“⁴⁴ Z takmer trojmiliónového rozpočtu, ktorý Politbyro ÚV RKP(b) schválilo Kominterne pre rok 1922, bolo pre KSČ vydelených 327.600 zlatých rubľov.⁴⁵ Pre Komunistickú stranu Československa predstavovalo včlenenie do rozpočtového systému Kominterny špecifický medzník v jej vývoji od autonómnej organizácie k čoraz hlbšej integrácii do globálnej strany z centrom v Moskve.

Záver

Po symbolickej integrácii revolučnej ľavice z celého sveta na 1. kongrese, na 2. kongrese v lete 1921 zahájili elity komunistického hnutia premenu rôznorodého

42 Podľa správy Viedenského byra z októbra 1921 nemala peniaze na financovanie svojich organizácií a sekcií. RGASPI, f. 498, op. 1, d. 9., l. 93.

43 List Osipa Pjatnického Sekretariátu EKI z Viedne zo 6. 1. 1921. RGASPI, f. 498, op. 1, d. 24, l. 11. Splnomocnencom Kominterny pre KSČ bol v tomto období (1921 – 1922) Nikolaj Lubarckij (pseud. Carlo).

44 Tamže, l. 11–12.

45 Firsov, Fridrich I.: *Sekretnyje kody istorii Kominterny*. Moskva 2007, s. 116. Pre porovnanie: nemecká komunistická strana mala dostať 500.000, francúzska 155.703, talianska 312.119 a anglická 196.560 zlatých rubľov. Tamže.

hnutia na „prísne centralizovanú celosvetovú organizáciu“.⁴⁶ Jej ďalší organizačný vývoj sa dial v znamení rastúcej centralizácie a disciplinácie hnutia. Zvyšovala sa kontrola Moskvy nad nižšími článkami hnutia a výhľadovo aj jednotlivými národnými komunistickými stranami afiliovanými ku Kominterne. Zatiaľ čo v prvej polovici 20. rokov sa strany, akou bola KSČ, ešte úspešne bránili transformácii podľa boľševického vzoru v jazyku kominternovských predstaviteľov „zachovávali sociálnodemokratické prežitky“, po V. zjazde Kominterny sa tlak na ich boľševizáciu začína stupňovať. No tomuto procesu predchádzal rad zásadných premien, ktorými prešlo komunistické hnutie už na začiatku 20. rokov – od ideologickej boľševizácie Kominterny až po vytvorenie vzťahu materiálnej závislosti komunistických strán na moskovskom centre.

---

46 Adibekov, G. M. – Šachňazarova, E. N. – Širiňa, K. K.: *Organizacionnaja struktura*, s. 19.

The Comintern and the Central Europe 1919–1922. From the Integration to Disciplinatio

The paper focuses on the ideological development of the Communist International and to organisational trends in its functioning in the first years of existence. It considers especially three processes that were applied during the formation period of this international organisation of the national communist parties. In the beginning, it was the process of organisational and ideological integration that aimed to unifying leftish, revolution-oriented parties. Very early, a year after its foundation, the phase of the ideological disciplinatio stepped in. Eventually, also in connection with the decline of the revolutionary wave in Europe, the organisational rationalisation was enforced within the Comintern. As a result of all these changes, the influence of the Moscow headquarters over the lower movement elements was increased since the beginning of the 1920s and later also over the national communist parties affiliated to the Comintern. In this context the paper sketches out the development in the Central Europe – the foundation of the Comintern, the development of its competencies as well as the development of the central apparatus for the relations with communist parties in the Central Europe, including the Communist Party of Czechoslovakia.

ROZHLASOVÉ VYSÍLÁNÍ ZE SOVĚTSKÉHO SVAZU BĚHEM DRUHÉ SVĚTOVÉ VÁLKY

JAN CHADIMA

Rozhlasové vysílání¹ patřilo k důležitým aktivitám zahraničního vedení KSČ v Moskvě.² Samotné vysílání lze rozdělit na dvě samostatné části, první byl sovětský státní rozhlas,³ kdy české relace tvořily jen dílčí část samotného obsahu, a druhé paralelní vysílání, jež podléhalo Kominterně. Toto vysílání bylo zahájeno po napadení SSSR nacistickým Německem. Vzniklo celkem 16 jazykových redakcí.⁴ V druhém případě se tedy jednalo o vysílače s vlastním českým obsahem.

Moskevské vedení KSČ se ustanovilo v prosinci roku 1938. Samotné moskevské vedení bylo v nelehké situaci. Strana musela svoji politiku přizpůsobovat změnám vyplývajícím ze zahraničněpolitické orientace SSSR. Klíčovými momenty jsou tu pakt Molotov – Ribbentrop (23. srpen 1939), po němž bylo zahraniční vedení KSČ de facto jen trpěno, a napadení Sovětského svazu (22. června 1941), kdy se představitelé strany opět dostávají do popředí zájmů a mohli začít aktivně vystupovat. Během války tak došlo k mnoha názorovým veletočům: od kooperace na počátku války k nekompromisnímu odmítání Benešova vedení zahraničního odboje, a posléze k opětovnému návratu ke spolupráci.⁵

---

1 Dílčí část tohoto příspěvku, pojednávající zejména o aktivitách Rudolfa Slánského, vychází z podkapitoly mého disertačního projektu Rudolf Slánský (1901–1952) Vzestup a pád stranického funkcionáře. Praha 2019, disertační práce, vedoucí práce Michal Pullmann.

2 Mezi jeho členy patřili kromě K. Gottwalda, R. Slánského, J. Šverma, V. Kopecký, V. Široký, R. Applet, J. Krosnář a B. Köhler. Viz Janeček, Oldřich (ed.): Z počátků odboje. 1938–1941. Praha 1969, s. 43.

3 K samotné historii sovětského rozhlasu lze odkázat na Lovell, Stephen: Russia in the Microphone Age. A History of Soviet Radio 1919–1970. Oxford 2015.

4 Jentoft, Morten: Gud dag! Govorit Moskva!: radio Kominterna, sovetskaja propaganda i norvežcy = Radio Moskva. Moskva 2013, s. 76, poznámka pod čarou.

5 Srov. Němeček, Jan: Na cestě k moci... In: Per saecula ad tempora nostra. Sborník prací k šedesátým narozeninám prof. Jaroslava Pánka, sv. 2. Praha 2007, s. 810–819.

V tomto směru došlo k důležité události, kdy se v prosinci roku 1943 moskevské vedení KSČ sešlo s prezidentem Benešem.⁶ Hlavním smyslem Benešovy návštěvy však bylo setkání se Stalinem, resp. uzavření spojenecké smlouvy se Sovětským svazem.⁷ Jednání mezi Benešem a moskevským vedením KSČ neskončilo uzavřením žádné závazné dohody. Setkání přispělo k vyjasnění si vzájemných stanovisek, oba tábory si zachovaly vlastní politickou linii a své představy o budoucnosti osvobozeného státu.⁸

Zajímavý postřeh k moskevskému vedení KSČ podal prezidentův tajemník Eduard Táborský. „Stalin nemohl lépe prospět svým záměrům, nežli tím, že os tentativně držel Gottwalda a jeho společníky stranou všech jednání a choval se k nim, jako by byli prostými občany cizí země, jimž Sovětsky svaz dočasně poskytl azyl. Během prezidentovy návštěvy v sovětském hlavním městě v prosinci 1943 se Stalin s Molotovem ani jedenkrát nezmnili o Gottwaldovi, Slánském či o jiných československých komunistech.“⁹ Tato „ignorace“ ze strany Stalina měla dle historika Tomana Broda několik příčin. Jednak to byla sovětská nespokojenost s domácím odbojem, který dle Sovětů nevyvíjel příliš aktivní činnost, zbrojní kapacita Protektorátu, a taktéž účast slovenských vojáků v boji proti Rudé armádě. Roli mohla hrát snaha přesvědčit Beneše o tom, že se Stalin nehodlá vměšovat do vnitřních záležitostí Československa.¹⁰ Všechny tyto uvedené události se pak pochopitelně odrazily i na obsahu rozhlasového vysílání, kdy zajisté největším impulsem k změně obsahu vysílání bylo napadení Sovětského svazu nacistickým Německem.

6 Jednání se za KSČ účastnili Klement Gottwald, Jan Šverma, Václav Kopecký a Rudolf Slánský.

7 Smlouva umožňovala ČSR se v mezinárodních jednáních o poválečné Evropě opřít o sovětskou podporu. Na druhé straně ale pro SSSR otvírala cestu do středoevropského regionu ještě v době, kdy neměl jistotu vojenské přítomnosti. Smlouva ve svých člancích hovořila o politice trvalého přátelství a přátelské poválečné spolupráci a také o vzájemné spolupráci v boji s nacistickým Německem. Obě strany se zavázaly, že neuzavřou separátní mír s nacistickým Německem a ani jeho satelity. V dalším článku slibovaly obě strany vzájemnou vojenskou pomoc z důvodu opětovného oživení německé agrese a čtvrtý článek zaručoval nevmešování se do svrchovanosti a vnitřních záležitostí druhého státu. Viz Němeček, Jan a kol: Československo-sovětská smlouva 1943. Praha 2014; Kubelková, Radka: Edvard Beneš mezi Londýnem a Moskvou: vývoj spolupráce londýnského a moskevského exilu – od československo-sovětské smlouvy k přijetí Košického vládního programu. Praha 2017.

8 Hrbek, Jaroslav (et al.): Druze zaplacená svoboda. Osvobození Československa 1944–1945, I. díl. Praha 2009 s. 94.

9 Táborský, Eduard: Communism in Czechoslovakia 1948–1960. New Jersey 1961, s. 11, cit. dle Brod, Toman: Osudný omyl Edvarda Beneše 1939–1948. Československá cesta do sovětského područí. Praha 2002, s. 252.

10 Brod, T.: Osudný omyl, s. 252–253.

Státní rozhlas

Ohledně samotného vysílání rozhlasu během druhé světové války z badatelského hlediska narážíme na nedostatek pramenů. Mnohdy je nutné vycházet pouze z korespondence, která je často nedatovaná.¹¹ Jednalo se o sovětské státní vysílání, což byla pro zahraniční vedení KSČ komplikace, neboť rádio se logicky svým obsahem soustředilo především na sovětskou domácí scénu, nikoliv na situaci na okupovaném území. Zvláště po uzavření sovětsko-německého paktu nebylo vhodné o situaci v Protektorátu hovořit.

Marie Švermová k tomu později uvedla „Když jsem tehdy v Moskvě po marných diskusích s vedoucími sovětskými pracovníky poznala, že se nějaké změny, po kterých volali naši lidé doma, nedají prosadit, raději jsem ze svého místa v rozhlase odešla. Do české redakce nastoupil Ruda Slánský, který se pak stal jejím vedoucím. Byl při svém jednání s nadřízenými sovětskými orgány opatrnější a měl více trpělivosti. A té bylo zapotřebí zejména na podzim 1939 po uzavření Sovětsko-německého paktu, kdy se o našich problémech v sovětském rozhlase nedalo už vůbec hovořit.“¹²

Svou roli zde sehrál i tehdejší šéf československé redakce Bedřich Voda-Pexa, který žil od roku 1932 v SSSR, přizpůsobil se tamnímu byrokratickému systému a bránil se jakýmkoliv změnám.¹³ Problém byl i v nevhodném vysílacím čase pro české území, který byl v 10 hodin večer pražského času.¹⁴

Významnými figurami sovětského státního rozhlasu byl Rudolf Slánský a Jan Šverma. V první polovině třicátých let Slánskému ve stranické hierarchii náležely funkce spjaté s organizační výstavbou strany. Toto však s sebou neslo jedno významné riziko, ze své pozice byl Slánský v nejčastějším styku s instruktory Kominterny, kteří několikrát kritizovali jeho postup. Marie Švermová v dopisem adresovaném svému manželovi uvedla „Ruda – novopečený org. taj. bude mít dosti blbou situaci. Nevím, proč je zde proti němu taková antipatie – ale to hlavně Vasil, který se dokonce po něm svezl v článku v posl. KI¹⁵ – to Ruda bude mít svinskou radost, až se dozví, že má oport. linii. v org. otázkách.“¹⁶

---

11 Srov. Křesťan, Jiří: Hovoří Moskva – Moskva hovoří! Československé rozhlasové vysílání ze Sovětského svazu v letech 1939–1945. In: Paměť a dějiny. Revue pro studium totalitních režimů 8, č. 1, 2014, s. 21, pozn. 20.

12 Švermová, Marie: Vzpomínky. Praha 2008, s. 150–151.

13 Křesťan, J.: Hovoří Moskva, s. 19–20.

14 Archiv Národního muzea (ANM), fond Bareš Gustav, kart. 28, Tajný český vysílač, s. 4. (jedná se o nezpracovaný fond).

15 Patrně se jedná o periodikum Die Kommunistische Internationale: Organ des Exekutivkomitees der Kommunistischen Internationale.

16 Archiv bezpečnostních složek (ABS), fond Ministerstvo národní bezpečnosti (MNB), arch.

Nejdůležitějším momentem jeho politického života v meziválečném období je však polovina třicátých let, kdy Slánský spolu se Švermou de facto přebrali vedení strany. Šverma v kooperaci se Slánským se snažil taktiku strany více přizpůsobit domácím poměrům. Jejich postup však narazil na nevoli Kominterny. V důsledku toho byli Slánský a Šverma nuceni provést sebekritiku, po které se však krátce na to oba vrací do vedoucích struktur strany. Z osobnostního hlediska byl Slánský velice organizačně schopným politikem, se silnou vnitřní integritou svých postojů, které určovaly směr jeho politické aktivity.¹⁷ Slánský byl do práce pro rozhlas doporučen Gottwaldem s tím, že dokáže zlepšit obsah vysílání.¹⁸

Jan Šverma během svého působení v Moskvě za druhé světové války pracoval v zahraničním sekretariátu Kominterny. Samotného Švermu v rámci struktur KSČ lze označit za význačného teoretika a intelektuála.¹⁹ Z hlediska rozhlasového vysílání Šverma nebyl nikdy pracovníkem rozhlasu, avšak v rámci struktury KSČ mu podléhali straníci, tedy i členové redakce. Dále vzhledem k tomu, že byl funkcionářem Komunistické internacionály, byl Šverma jakýmsi prostředníkem mezi československou redakcí a představiteli Kominterny.²⁰

Vysílání státního rozhlasu bylo rozděleno do několika oddělení, která vždy zastupovala určitou skupinu teritoriálně spojených zemí.²¹ Státní rozhlas nebyl přímo pod vlivem Kominterny, ale pokud docházelo k rozporům mezi pracovníky zahraničních redakcí a vedením rozhlasu, apelovalo se na příslušné sekce Kominterny, aby zasáhly.²² Z představitelů KI zasahoval do vysílání nejvíce Dimitrij Manuilskij či přímo vůdce Kominterny Georgi Dimitrov.²³ Za tyto snahy však nelze sovětskou stranu kritizovat, jednalo se o sovětské státní vysílání v době válečného konflik-

---

č. MNB-1, kart. 1, B-4-V-19440, podsvazek 3, fol 26. Tento článek zmiňuje též Karel Kaplan ve svých textech (Viz Kronika komunistického Československa. Klement Gottwald a Rudolf Slánský. Praha 2009, s. 209), bohužel bez uvedení konkrétního odkazu. Samotný článek se nepodařilo v relevantních periodikách dohledat, stejně tak se nepodařilo určit identitu zmíněného Vasila. Mohlo by se však jednat o Borise Vasilijeva, vedoucího Organizačního oddělení EKI

17 Veškeré biografické údaje a analýza Slánského vycházejí z mého již zmíněného disertačního projektu Rudolf Slánský (1901–1952) Vzestup a pád stranického funkcionáře. Praha 2019, disertační práce, vedoucí práce Michal Pullmann.

18 Rossiiskii gosudarstvennyi arkhiv sotsial'no-politicheskoi istorii (RGASPI), f. 495, op. 272, d. 51, fol. 129. Tímto bych chtěl poděkovat PhDr. Emilu Voráčkovi DrSc. za zpřístupnění materiálů z RGASPI.

19 Anev, P. –Bílý, M. (eds): Biografický slovník vedoucích funkcionářů KSČ (1921–1989), I–Z, s. 435–439.

20 Vojenský historický archiv (VHA), sbírka Vzpomínek, Jiří Sládek, sign. 9047.

21 Tamtéž.

22 Tamtéž.

23 Křesťan, J.: Hovoří Moskva, s. 19–20

tu a bylo logické, že potřebovali mít svůj propagandistický nástroj pod kontrolou. K tomuto měl ostatně Klement Gottwald uvést „soudruzi musí chápat, že to není náš rozhlas, že je to státní sovětské rádio.“²⁴

Zásahy do obsahu vysílání se týkaly z logiky věci zvýšení aktivit odboje v Proktorátu. Šverma k tomu v dopise Gottwaldovi poznamenal „V sobotu byla porada u D[imitrova] o tom, jak naše redakce vedou kampaň organizování sabotáže a partizánského boje [...] D[imtrov] udělal asi následující závěr: organizování sabotáže musí nyní být hlavní a stálou kampaní – musí ji provádět celá redakce“²⁵

Na jedné straně se sice objevovaly tendence představitelů Kominterny zasahovat do vysílání, na druhé straně pokud šlo o zlepšení materiálního postavení členů rádia, byli předáci Kominterny mnohdy neteční, což nesl Šverma mnohdy těžce „Šverma [...] nechce pochopit logiku kominternovských ‘chozajstvennikov’²⁶ a nevie sa zmierit s logickým argumentom, ‘Inoradio²⁷ se nás netýká’. Nerozlišuje tak pedantne medzi pracovníkmi Kominterny a Inoradia“.²⁸

Život člena redakce nebyl rozhodně lehký. Písařky a překladatelé pracovali 8–10 hodin denně, redaktoři a hlasatelé 14–18 hodin denně bez volných dnů, „zvláště tvrdá byla služba hlasatelů, kteří za války nikdy nespali déle než pět hodin“²⁹ Řadový zaměstnanec bydlel mnohdy v bytě v jedné místnosti se společným příslušenstvím, kdy tento byt byl mnohdy daleko od budovy rozhlasu. Lepší postavení měli vedoucí vysílání, kteří bydleli ve známém hotelu Lux, který byl blízko redakce vysílání.³⁰

Jistá selekce mezi vedoucími pracovníky a řadovými členy rozhlasu byla i v každodenním stravování. Pracovníci rozhlasu byli rozděleni do kategorií A, B a C. „Ta kategorie C to byla polévka a nějaká kaše a karbanátek [...] V kategorii B už k tomu byl předkrm [...] a v kategorii A bylo to všechno plus ještě půl deci vodky“ Celkově však měli mít pracovníci rozhlasu privilegované postavení, co se týče zásobování.³¹

Rozdíly panovaly však také ve mzdách, kdy například Klement Gottwald dostával za každý článek, který psal pro Stalina 400 rublů, členka redakce Božena Synková, dostávala za celý měsíc náročné práce v redakci pouze 450 rublů.

---

24 ANM, Bareš Gustav, kart. 27, Za války v Moskvě, s. 82.

25 Korespondence Šverma – Gottwald 8. března 1942. ANM, Bareš Gustav, kart. 28, strojopisné přepisy Švermových dopisů.

26 Tj. vedoucí.

27 Název pro zahraniční vysílání Moskevského rozhlasu.

28 VHA, sbírka Vzpomínek, Eduard Friš, sign. 8662.

29 VHA, sbírka Vzpomínek, Jiří Sládek, sign. 9047.

30 Tamtéž.

31 Tamtéž.

Vzhledem k důležitosti vysílání, jakožto propagandistického nástroje, však pracovníci rozhlasu nesměli být posíláni na frontu.³²

Hlavním představitelem v rádiu za Sovětskou stranu byl Dmitrij Alexejevič Polikarpov, který byl v letech 1940–1944 předseda Všesvazového rozhlasového výboru. Eduard Friš, jeden ze členů redakce, k němu ve svých vzpomínkách uvedl „O chvíli som stál zoči voči Džingischánovi, chcel som povedať súdr. Polikarpovovi [...] každý činiteľ dostal k imeni a otčestvu aj svoju prezývku. Prečo sa stal [...] Džingischánom, to prosím už presne a vierohodne vysvetliť neviem. Azda kvôli občasným výbuchom na poradách zahraničných redaktorov.“³³

Polikarpov vydal instrukci, že obsah vysílání podléhá jeho finálnímu schválení.³⁴ Toto později Šverma okomentoval ve dvou dopisech slovy „Polík se zase zbláznil ‘všechno čte’ [...] škrty, které tu ‘načalstvo’ už musí udělat, aby mělo co dělat.“³⁵ Tyto centralizační snahy měly silné byrokratické tendence, které zpomalovaly úsilí české redakce. Vzhledem k tomu, že každá relace musela být před odvysíláním schválena, musela být tudíž nejprve přeložena do ruštiny pro ruské vedení.³⁶

Kontrola ze strany sovětského vedení znamenala taktéž případnou cenzuru. Každá strana písemně verze relace se předkládala schválení.³⁷ Toto opatření však podle všeho nebylo nijak striktní, „Celé to vysílání [...] se předkládalo, celá ta složka cenzuře [...] Cenzorská kontrola byla čistě formální, to šlo opravdu jenom o to razítko, [cenzor] se podíval a pustil to, čistě formalita [...] Pak se s tou složkou muselo jít do tzv. oddělení výpuska [...] To byla taková skleněná budka, těsně před vchodem k těm studiím, kde seděla paní, a ta to prolisovala a dala na to, na tu košilku razítko [...] Ale nevím, co kontrolovala, nikdy nic nekontrolovala.“³⁸

S vysíláním Moskevského rozhlasu souvisí též rozdělení moskevského vedení z důvodu postupující války. Poté, co se vojska Wehrmachtu v říjnu 1941 blížila k Moskvě, byla část představitelů KSČ (Gottwald, Kopecký) evakuována do 1200 km vzdálené Ufy, odkud vysílali redakce podřízené přímo Kominterně.³⁹ Šverma zůstal v Moskvě⁴⁰ spolu s částí redakce moskevského vysílání,⁴¹ kterou tvo-

32 Křesťan, J.: Hovoří Moskva, s. 21–22.

33 VHA, sbírka Vzpomínek, Eduard Friš, sign. 8662.

34 Gorjajeva, Taťjana Michajlovna (ed.): „Velikaja kniga dnja“. Radio v SSSR, dokumenty i materiály. Moskva 2007, s. 107.

35 ANM, Bareš Gustav, kart. 28, strojopisné přepisy Švermových dopisů.

36 VHA, sbírka Vzpomínek, Jiří Sládek, sign. 9047.

37 VHA, sbírka Vzpomínek, Eduard Friš, sign. 8662.

38 VHA, sbírka Vzpomínek, Jiří Sládek, sign. 9047.

39 Jentoft, Morten: Gud dag! Moskva 2013, s. 76, poznámka pod čarou.

40 Dle vzpomínek Marie Švermové byl její manžel též evakuován do Ufy, ale hned druhý den po příjezdu dostal pokyn vrátit se do Moskvy. Viz Švermová, M.: Vzpomínky, s. 160.

41 Křesťan, J.: Hovoří Moskva, s. 25.

řil František Nečásek a Eduard Friš. Slánský se ocitl v Kujbyševě (dnešní Samara), kam se přestěhovala hlavní redakce sovětského státního rozhlasu.⁴² Vysílalo se tedy paralelně jak z Moskvy, tak Kujbyševa, samotné rozdělení moskevského vedení KSČ trvalo do května 1943.⁴³ Vysílání z Kujbyševa či Moskvy však nebylo odříznuto od zbytku vedení strany v Ufě, tedy od kominternovského vysílání. Klement Gottwald posílal dvakrát týdně do Kujbyševa situační komentáře, které měly být též vysílány.⁴⁴ Pro evakuované v Kujbyševě se pochopitelně zhoršilo jejich zázemí, kdy všichni byli ubytováni v jedné učebně bývalé školy,⁴⁵ kdy se jim „ložnici“ stala přímo chodba před redakcemi. V zimě redakcím popraskalo topení a zamrzl vodovod.⁴⁶

V Kujbyševě patrně docházelo ke konfliktům mezi členy redakce a redaktorem Pexou. Je možné, že se však jednalo spíš o konflikty osobního rázu než ideového. Slánský se posléze v listopadu 1941 vrací do Moskvy,⁴⁷ zatímco Pexa patrně dál vedl redakci v Kujbyševě. Ve svém dopise⁴⁸ Gottwaldovi k tomu uvedl,⁴⁹ že „v redakci se nyní jinak pracuje bez Peksy [...] V Kujbyševě zatím vysílání zůstává a s ním tam také Peksa, z čehož máme všichni radost. Odnáší si to zatím Špaček,⁵⁰ kterou prý Peksa – jak mi Špaček píše – týrá (místo mne).“⁵¹

Slánský v rámci rozhlasu vedl pouze českou redakci a na jaře roku 1942 se stal šéfem vysílání středoevropské sekce moskevského rozhlasu, spadala pod něj redakce česká, slovenská, maďarská a polská.⁵² Šverma k tomu podotkl, že je díky tomu možné pracovat mnohem volněji a lépe.⁵³ Slánský se ke svému jmenování

42 ANM, Bareš Gustav, kart. 28, Tajný český vysílač, s. 44.

43 Křesťan, Jiří: Jan Šverma. Hovoří Moskva. In: Černý, Tomáš et al.: Pozor, vysíláme!: dvacet osobností českého rozhlasu a televize. Praha 2013, s. 78.

44 ANM, Bareš, Gustav, kart. 28, Tajný český vysílač, s. 51.

45 VHA, fond František Nečásek, inv. č. 7, kart. 7, fol. 90.

46 Křesťan, J.: Hovoří Moskva, s. 25–26.

47 Slánská, Josefa: Zpráva o mém muži. Praha 1990, s. 109.

48 Část Slánského korespondence je uložena v Národním archivu v zmikrofilmovaném fondu Klementa Gottwalda. Výrazná část Slánského korespondence (včetně strojopisu) je po zmikrofilmování však hůře čitelná, či zcela nečitelná. Tímto chci poděkovat pracovníci 4. oddělení Národního archivu paní Boženě Vlčkové za zpřístupnění originálních archivních materiálů. Z tohoto důvodu však v případě citace ze Slánského korespondence vycházím z původní signatury.

49 Vzhledem k obtížné čitelnosti Slánského rukopisu bych chtěl velice poděkovat PhDr. Zuzaně Drnkové-Vašákové za výraznou pomoc s analýzou Slánského textu.

50 Špaček byla přezdívka Slánského manželky.

51 Korespondence Slánský – Gottwald nedatováno. NA, KSČ – ústřední orgány, ÚV KSČ, Klement Gottwald (100/24), sv. 171, a. j. 1512, fol. 3.

52 Základní údaje k polské redakci lze nalézt Jędrzejczak, Jarosław: Polskie i polskojęzyczne audycje radiowe w okresie II wojny światowej. In: Z Dziejów Polskiej Radiofonii, nr.1, 2004/2005, s. 85–112.

53 Korespondence Šverma – Gottwald 6. března 1942. NA, KSČ – ÚO, ÚV KSČ, f. 100/24, kart. 171, fol. 119a; ANM, Bareš Gustav, kart. 28, strojopisné přepisy Švermových dopisů.

vyjádřil v korespondenci, „Honziček [Šverma] Vám už telefonicky sdělil, že mne dočasně udělali náčelníkem. Jsou tím vinni kluci, Honza, Nečásek a Friš, kteří mne přemlouvali [...] abych převzal tuto práci. Nechtěl jsem, poněvadž raději jsem chtěl být pánem v české redakci, než ‚panovníkem‘. Kolik zde kluci nadělali, že prý je to poprvé, co takovou funkcí dávají ‚inostranému‘ [cizímu] soudruhovi atd.“⁵⁴ Funkci podle všeho skutečně nechtěl přijmout, sám k tomu později napsal „Proklínám tu chvíli, kdy jsem dal pohnout k načalstvu.“⁵⁵ Slánský vnímal roli patrně jen jako dočasnou, předpokládal, že bude vystřídán redaktorem Františkem Kozou. Ten však „zemřel a já znovu jsem se chtěl té funkce vzdát. Opět mne všichni počali přemlouvat, abych tak nečinil. Od Vás jsem nedostal tehdy žádnou, ani nejmenší zmínku o tom, že s tím nesouhlasíte.“⁵⁶ Václav Kopecký vyjádřil jistou nevoli ke jmenování Slánského, ale primárně spíše pouze kvůli tomu, že se nebude moci plně věnovat české redakci.⁵⁷ Kopecký posléze mluvil o dobrodiní osudu, že Slánský může vést redakci sám.⁵⁸

Slánský pokračoval s kritikou „výhod“ své vlastní pozice „nejsem se svojí prací spokojen, a sice proto, že příliš času zabírají všemožné administrativní, finanční, kádrové věci, [...] Nelíbí se mi dále proto, že se do společnosti ostatních náčelníků, loajálních k vedení, nehodím a že, se mi nechce nést odpovědnost za polské a maďarské vysílání[...] Moje funkce má jednu výhodu a prospěch, že není třeba překládat články [...] že nám v nich neškrtají lidé, kteří našim věcem nerozumějí. Jiné výhody to nemá.“⁵⁹ Šverma se sám ke Slánského funkci vyjádřil, že výhody této funkce jsou pochybné.⁶⁰

Z dochované korespondence lze soudit, že vedení redakce Slánskému komplikoval obyčejný lidský faktor, řada jeho kolegů ze zdravotních důvodů nebyla schopna redakční práci vykonávat, „a tak Ruda zůstal ‚šéfem pro všechno‘“ po

54 Korespondence Slánský – Gottwald nedatováno. NA, KSČ – ÚO, ÚV KSČ, f. 100/24, sv. 171, a. j. 1512, fol. 2.

55 Korespondence Slánský – Nečásek nedatováno. VHA, František Nečásek, kart. 1, inv. č. 7, fol. 89.

56 Korespondence Slánský – Gottwald nedatováno. NA, KSČ – ÚO, ÚV KSČ, f. 100/24, sv. 171, a. j. 1512, fol. 4.

57 Tamtéž, fol. 4.

58 Korespondence Kopecký – Šverma, nedatováno. NA, KSČ – ÚO, ÚV KSČ, Václav Kopecký (100/45), sv. 15, a. j. 265, fol. 27; Podle všeho však za války mezi Kopeckým a Slánským panovaly napjaté vztahy, dokonce spolu rok neměli mluvit. Příčiny tohoto stavu nejsou dosud vyjasněné. Kaplan, Karel: Kronika... Klement Gottwald a Rudolf Slánský. Praha 2009, s. 212.

59 Korespondence Slánský – Gottwald nedatováno. NA, KSČ – ÚO, ÚV KSČ, f. 100/24, sv. 171, a. j. 1512, fol. 4.

60 Korespondence Šverma – Gottwald z 8. března 1942. NA, KSČ – ÚO, ÚV KSČ, f. 100/24, kart. 171, fol. 122; ANM, f. Bareš Gustav, kart. 28, strojopisné přepisy Švermových dopisů.

dlouhé období.⁶¹ Kromě zdravotních komplikací se v korespondenci na druhé straně dočteme, že Slánského kolegům jejich rozhlasová činnost patrně stoupla do hlavy. „Trochu Friš nám dělá starosti. Nějak jsme ho ‚přechválili‘, takže se strašně nafoukl a reje i do Rudy, který je nyní ‚velikým šerifem‘.“⁶²

Všeobecně lze podle Švermových poznámek soudit, že si Slánský v redakci vybudoval silné a významné postavení. V jiném dopise však Šverma kritizoval Slánského za to, že je „rádiový byrokrat“, neboť si ponechává zprávy jen pro sebe.⁶³ Z těchto dílčích poznatků se nedá sestavit konkrétní podoba a hloubka Slánského působení v rozhlase. Lze však soudit, že ač Slánský funkci původně nechtěl, chopil se jí se svojí organizační pílí a patrně se i snažil vzdorovat centralizačním tendencím sovětské strany a postupovat celkově autonomně. Na druhé straně nelze ze Švermovy poznámky soudit, že by si z rozhlasu udělal/snažil udělat vlastní mocenské centrum, spíše ho pohltila celková atmosféra radia.

Z dostupných pramenů se nepodařilo zjistit důvod ani konkrétní datum Slánského odchodu z vedení redakce, podle dopisů k tomu muselo dojít v první třetině roku 1943. Slánský byl vystřídán Zosimou Kirsanovičem Novgorodovem.⁶⁴ Šverma k tomu poznamenal, že „ten nový ‚načalnik‘, který sedí na Rudově místě, vystrkuje růžky a strká do všeho nos. Myslím, že jsme toho s tím Rudovým odchodem mnoho nevyhráli.“⁶⁵ Slánský rozhlas zcela neopustil, pouze přišel o vedoucí funkci a stal se Novgorodovým zástupcem.⁶⁶ Také existují Slánského relace z moskevského rozhlasu, které byly vysílány po zbytek roku 1943 a do poloviny roku 1944.⁶⁷ Každopádně po odchodu Slánského z redakce již jeho pozice nebyla nikým nahrazena resp. Novgorodov sám řídil vysílání pro celý středoevropský region.⁶⁸

Za národní osvobození

Jak bylo uvedeno výše, krátce po napadení SSSR ze strany nacistického Německa, byl státní rozhlas doplněn paralelním vysíláním, které bylo organizačně podřízeno Kominterně. Impulzy pro zřízení vlastního českého vysílání přichá-

---

61 Korespondence Šverma – Gottwald z 13. května 1942. NA, KSČ – ÚO, ÚV KSČ, f. 100/24, kart. 171, fol. 125a; ANM, Bareš Gustav, kart. 28, strojopisné přepisy Švermových dopisů.

62 Korespondence Šverma – Gottwald z 14. června 1942. NA, KSČ – ÚO, ÚV KSČ, f. 100/24, kart. 171, fol. 128; ANM, f. Bareš Gustav, kart. 28, strojopisné přepisy Švermových dopisů.

63 Holá, Věra: Jan Šverma 1901–1944. Praha 1985, s. 279.

64 VHA, sbírka Vzpomínek, Jiří Sládek, sign. 9047.

65 Korespondence Šverma – Gottwald z 11. března 1943. NA, KSČ – ÚO, ÚV KSČ, f. 100/24, kart. 171, fol. 223a; ANM, Bareš Gustav, kart. 28, strojopisné přepisy Švermových dopisů.

66 VHA, sbírka Vzpomínek, Jiří Sládek, sign. 9047.

67 Viz NA, KSČ – ÚO, ÚV KSČ, Rudolf Slánský (100/50), sv. 1, a. j. 4.

68 VHA, sbírka Vzpomínek, Jiří Sládek, sign. 9047.

zely dříve i z domova, kdy představitelé komunistického odboje začátkem roku 1940 zaslali moskevskému vedení žádost o zřízení tajného vysílání.⁶⁹ Klement Gottwald v návrhu na zřízení českého vysílače uvedl, že jeho úkolem je „Vystupovat jako český vysílač z posic českého lidu [a] vyjadřovat názory české dělnické třídy a její komunistické strany.“⁷⁰ Vysílač zpočátku působil v naprostém utajení a především obsahem svého vysílání měli navodit dojem, že je vysíláno přímo z území Protektorátu.⁷¹

Tajný vysílač byl sice pod patronátem Kominterny, ale tím, že byl mimo státní rozhlas, měl jeho obsah více český ráz. Vyjadřoval „především zájmy a problémy domácí odbojné fronty, čerpal ze zřídle české kultury“⁷² V tomto směru lze uvést relaci Dobrý voják Švejk po dvaceti letech. Švejk vystupoval v humorných situacích dohromady spolu s Hitlerem, Emanuelem Moravcem a dalšími okupanty či kolaboranty. Tato relace načas utichla během hrůz heydrichiády a obnovena byla po bitvě u Stalingradu. Vysílač dále na rozdíl od státního rozhlasu přinášel zprávy z domova, tlumočil směrnicí odbojovým skupinám.⁷³

Vysílání bylo na krátko přerušeno, z důvodu evakuace Moskvy. Obnovit vysílání se podařilo již dva dny po příjezdu evakuačních vlaků do Ufy. Novým sídlem vysílače se stal Dům pionýrů, bez jakéhokoli zázemí pro redakce „Zprvu se všude bydlelo a pracovalo současně, tak jak lidé přijeli a jak si naskládali věci, rozprostřeli pokrývky“ krátce na to však Dům pionýrů ovládli „tesaři, zedníci, elektrikáři a jiní řemeslníci [...] A také upravili záchody, které [se] předtím sestávaly z řady betonových otvorů do země, před nimiž byly jen v betonu otištěné šlapky a nic víc. Úpravou a přepažením těchto místnůstek umlkly četné anekdoty, jimiž si mezinárodní legrace brousila o ně svůj vtip.“⁷⁴ Každodenní život znesnadňovalo taktéž samotné počasí, kdy v Ufě v zimě teplota klesla pod $-45\text{ }^{\circ}\text{C}$, taktéž docházelo k častým výpadkům topení a proudu, které zcela zastavilo vysílání. Na druhé straně pracovníci redakcí dostávali větší přiděly chleba a čaje, kdy přebytky směňovali na trhu za jiné potraviny. Pozice vůdců Kominterny byla lepší, ti bydleli v moderním hotelu Baškarija, se zvláštní prodejnou s nedostatkovým zbožím. Odtud Marta Gottwaldová nosila ostatní členům redakce tašky plné jídla.⁷⁵

69 ANM, Bareš Gustav, kart. 28, Tajný český vysílač.

70 Cit. dle ANM, Bareš Gustav, kart. 28, Tajný český vysílač.

71 Křestán, J.: Hovoří Moskva, s. 22.

72 ANM, Bareš Gustav, kart. 28, Tajný český vysílač.

73 Křestán, J.: Hovoří Moskva, s. 22.

74 ANM, Bareš Gustav, kart. 28, Tajný český vysílač, s. 40, 42.

75 Křestán, J.: Hovoří Moskva, s. 25.

V Užě pak došlo k rozšíření počtu vysílačů, kdy dne 10. listopadu 1941 vznikl tajný vysílač *Sudetendeutscher Freiheitssender* a o 14 dní později vysílač *Za slovenskou slobodu*.⁷⁶ Hlavním představitelem vysílačů byl Klement Gottwald⁷⁷ a později Václav Kopecký.⁷⁸ Za touto změnou mohly být snahy Kominterny zasahovat do vedení KSČ. Pozice Gottwalda nebyla pevná. Ke konci roku Dimitrov povolal do Moskvy na jednání Gottwalda i Kopeckého. Krátce po tomto jednání se pak měl Kopecký zeptat Marie Švermové, jaký je její názor na to, že by Gottwalda nahradil její manžel Jan Šverma. K žádné výměně pak nakonec nedošlo.⁷⁹

Pro tajný vysílač bylo jedním z problémů to, že z domácí strany neměl pochopitelně žádnou odezvu, hlasatelé netušili, zda se v Protektorátu vůbec ví o existenci vysílání. To že je obsah vysílání v Protektorátě přijímán, se paradoxně dozvěděli od nepřítelů, kdy okupační síly daly instrukce českému tisku, aby polemizoval s obsahem vysílání.⁸⁰ Šverma a Slánský se pochopitelně po celou dobu snažili kooperovat vysílání státního rozhlasu s kominternovským v Užě. Toto jim však mnohdy znesnadňovaly ryze technické problémy. Šverma si Gottwaldovi stěžoval „Národní osvobození“ neslyšíme [...] Je to pro nás špatné, protože nemůžeme práci nijak koordinovat“, dále uváděl, že písemné verze relací dostávají s výrazným zpožděním.⁸¹ Stejně jako státní rozhlas se kominternovské vysílání vrátilo do Moskvy roku 1943.⁸²

Do organizace obsahu vysílání zasáhlo pochopitelně i rozpuštění Kominterny, kdy však Dimitrov rozhodl zachovat jednotlivé národní vysílače.⁸³ Z hlediska organizace vysílání byla Kominternu nahrazena tzv. Institutem 205.⁸⁴ Samotné vysílání bylo ukončeno 15. května 1945.⁸⁵

Samotné aktivity a jak už české redakce státního rozhlasu, či tajných vysílačů tvoří důležitou část zahraničních odbojových aktivit KSČ během druhé světové

---

76 Tamtéž, s. 23.

77 Dílčí část Gottwaldových komentářů byla publikována v jeho Spisech č. IX. (1954) a XI. (1955); K aktivitám Václava Kopeckého ve vysílání viz Pávová, Jana: *Demagog ve službách strany: portrét komunistického politika a ideologa Václava Kopeckého*. Praha 2008, s. 39–48.

78 Tajný vysílač „Za národní osvobození“, inventář. Praha 1991, s. 1.

79 Křesťan, J.: *Hovoří Moskva*, s. 5.

80 ANM, Bareš Gustav, kart. 28, Tajný český vysílač, s. 20–21.

81 Korespondence Šverma – Gottwald 8. března 1942. ANM, Bareš Gustav, kart. 28, strojopisné přepisy Švermových dopisů.

82 Tajný vysílač „Za národní osvobození“, inventář. Praha 1991, s. 1.

83 Dimitrov, Georgi: *The diary of Georgi Dimitrov 1933–1949*. New Haven 2003, s. 277.

84 VHA, sbírka *Vzpomínek*, Jiří Sládek, sign. 9047.

85 Tajný vysílač „Za národní osvobození“, inventář. Praha 1991, s. 1.

války. V textech relací lze vysledovat mnohdy vývoj koncepcí komunistické strany, jejich vztah k odboji, ale k poválečnému uspořádání. Obsah vysílání měl i vliv na situaci v Protektorátě, o čemž svědčí řada děkovných dopisů zasílaných členům redakce po válce.⁸⁶

---

86 ANM, Bareš Gustav, kart. 28, Tajný český vysílač, s. 2, 6.

Radio Broadcast from the Soviet Union during the World War II

The paper is, based on the accessible sources, focused on the radio broadcasting from the Soviet Union to the Protectorate Bohemia and Moravia during the World War II. The text primarily deals with the activities of the Soviet State Broadcast with regard to the Communist politician Rudolf Slánský. State Broadcast, from the organisational point of view, was not subordinated to the Comintern, however, it stayed under its influence since Georgi Dimitrov tried to interfere to the content of the broadcasting. The same applied to Rudolf Slánský who was subordinated in the party structure to Jan Šverma, a member of the Comintern secretariat. The paper focuses also on the practical aspects of the broadcasting, on the conditions under which the editors had to work as well as on the attempts of the Comintern and of the Soviet administration to interfere with broadcast content. After the Soviet Union was attacked by the Nazi Germany, the State Broadcast was supplemented with parallel independent radio that was subordinated directly to the Comintern. A brief history of both of these secret radios is also part of the text.

**KOMINTERNA V EVROPĚ.
PŘÍPADOVÉ STUDIE**

MEZI VZNIKEM REPUBLIKY A ANŠLUSEM. NÁSTIN VÝVOJE KOMUNISTICKÉ STRANY RAKOUSKA V LETECH 1918–1938¹

MIROSLAV ŠEPTÁK

Komunisté patří mezi nedílnou součást rakouského stranického systému déle než jedno století. První zkušenosti s politikou získali ještě v průběhu existence habsburské monarchie. Po vzniku republiky usilovali o uskutečnění vize zásadní přestavby vnitřní mocenské struktury spojené s radikální socializací společnosti a hospodářství.

Kořeny rakouského komunistického hnutí je nezbytné hledat v myšlenkovém třibení uvnitř dělnického hnutí v průběhu první světové války. Předsednictvo sociální demokracie tehdy loajálně podpořilo válečné úsilí habsburské monarchie, čímž způsobilo silné názorové pnutí. Nedlouho poté došlo ke zformování tzv. levicových radikálů, kteří udržovali styky s mezinárodní sociálně demokratickou protiválečnou opozicí. V lednu 1918 zorganizovali v Rakousku spolu s dalšími názorově spřízněnými skupinami masovou stávku pracujících. Požadovali přitom okamžité uzavření příměří, vytvoření dělnických rad a obnovení politických svobod.²

Založení Komunistické strany Německého Rakouska (KPDÖ) proběhlo překotně 3. listopadu 1918 ve vídeňské čtvrti Favoriten za účasti zhruba padesáti levicových příznivců kolem Karla Steinhardta³ a Paula⁴ a Elfriede⁵ Friedlände-

---

1 Za připomínky k textu děkuji Markétě Maturové.

2 Hautmann, Hans: Die Anfänge der linksradikalen Bewegung und der Kommunistischen Partei Deutschösterreichs 1916–1919. Wien 1970, s. 1–30; týž: Die verlorene Räterepublik. Am Beispiel der Kommunistischen Partei Deutsch-Österreich. Wien – Frankfurt am Main – Zürich 1971, s. 19–61; týž: Die KPÖ in der österreichischen Revolution 1918/19. In: 90 Jahre KPÖ. Studien zur Geschichte der Kommunistischen Partei Österreichs, ed. Manfred Mugrauer. Wien 2009, s. 11–12.

3 Mugrauer, Manfred: Karl Steinhardt (1875–1963). Eine biographische Skizze. In: Karl Steinhardt: Lebenserinnerungen eines Wiener Arbeiters, ed. Manfred Mugrauer. Wien 2013, s. 7–79.

4 Paul Friedländer (1891–1942/43?), šéfredaktor komunistických novin Der Weckruf a Die soziale Revolution, člen Komunistické strany Německa, zemřel v koncentračním táboře v Osvětimi.

5 Ruth Elfriede Fischer (1895–1961), vydavatelka komunistických periodik Der Weckruf a Die Rote Fahne, do roku 1921 vdaná za Paula Friedländera. Od roku 1921 členkou ústředního výbo-

rových.⁶ Podle tehdejších představ a instrukcí z Ruska měla být využita válkou zjitřená dobová atmosféra k provedení bolševické revoluce. Komunisté doufali, že se jim podaří získat pro nově vzniknuvší stranu některé čelní představitele sociální demokracie. Oslovili například Friedricha Adlera⁷, který je odmítl podpořit, protože upřednostňoval existenci jednotné levicové strany před tříštěním sil mezi více politických subjektů podobného ideového zaměření.⁸

Komunistické aktivity velmi limitovala již od počátku úzká sociální a personální základna. Mezi jejich příznivce patřili především demobilizovaní vojáci, váleční invalidé, nezaměstnaní a bezdomovci z Vídně a Dolního Rakouska.⁹ Vznik komunistické strany nijak významně neohrozil výsadní postavení sociální demokracie (SDAP) v levé části politického spektra. Ve srovnání s ostatními evropskými státy nelze proto hovořit v Rakousku o štěpení dělnického hnutí.

První sjezd KPDÖ proběhl 9. února 1919 ve vídeňském obvodu Ottakring. Za účasti 42 delegátů a několik desítek hostů došlo k přijetí stranického programu a zvolení sedmi členů ústředního výboru (předsednictva). Závěr sjezdu věnoval pozornost připravovanému vzniku Komunistické internacionály (Kominterny). Na základě vlastnoručně psaného pozvání Vladimira Iljiče Lenina delegáti jednohlasně pověřili cestou do Moskvy Karla Steinhardta.¹⁰

Jeho cesta připomínala anabázi. Vybaven falešnými doklady obstaranými maďarskými komunisty na jméno Peter Konradewitsch Gruber projížděl skrz neklidná bojiště ruské občanské války. Po mnoha peripetiích v Kyjevě poprvé potkal bolševiky. Poté co jim ukázal do té doby v kalhotách pečlivě ukrytou pozvánku od Lenina, nasedl na vlak do Moskvy, kam dorazil 2. března. Steinhardt, jehož považovali mnozí delegáti za mrtvého, vystoupil v Kremlu neoholen, v roztrhaném a zabláceném oblečení. Přesto (a možná právě proto) sklídl za svůj projev od přítomných bouřlivé ovace.

---

ru Komunistické strany Německa. V roce 1926 byla ze strany vyloučena. Pobývala v exilu v Praze a ve Francii. Po skončení druhé světové války žila ve Spojených státech amerických, následně až do smrti v Paříži, kde se živila jako publicistka.

6 Hautmann, H.: *Räterepublik*, s. 80–82.

7 Friedrich Adler (1879–1960), jeden z vedoucích představitelů rakouské sociální demokracie. V roce 1916 zastřelil rakouského ministerského předsedu Karla Stürgkha. Za tento čin odsouzen k smrti, posléze mu byl trest zmírněn. V roce 1918 amnestován. V letech 1923–1940 generální sekretář Socialistické dělnické internacionály. Během druhé světové války jedna z vůdčích osobností sociálně demokratického exilu. Po roce 1945 žil v ústraní.

8 Steiner, Herbert: *Die Kommunistische Partei*. In: *Österreich 1918–1938. Geschichte der Ersten Republik*, Bd. 1, ed. Erika Weinzierl – Kurt Skalik. Graz – Wien – Köln 1983, s. 317.

9 Garscha, Winfried R.: *Grundlinien der Politik der KPÖ 1920 bis 1945*. In: *90 Jahre KPÖ. Studien zur Geschichte der Kommunistischen Partei Österreichs*, ed. Manfred Mugrauer. Wien 2009, s. 17.

10 Steiner, Herbert: *Die Kommunistische Partei Österreichs von 1918–1933. Bibliographische Bemerkungen*. Wien 1968, s. 10–12; Hautmann, H.: *Anfänge*, s. 72–74; týž: *Räterepublik*, s. 121–125.

Steinhardtova účast na ustavujícím sjezdu Komunistické internacionály měla nemalý význam. V důsledku narušené infrastruktury a tehdy probíhající ruské občanské války nedorazilo do Moskvy mnoho pozvaných delegátů. Kromě toho zástupce vlivných německých komunistů otevřeně vystoupil proti založení Kominterny. Poukázal na „nezralost situace“ a skutečnost, že takový krok bude možné podniknout až po zisku dostatečné podpory dělnických mas. Steinhardt argumentaci německého delegáta odmítl. Leninův návrh na vznik Kominterny 5. března 1919 podpořil plamennou řečí. Malá a bezvýznamná KPDÖ sehrála důležitou roli při vzniku mezinárodní organizace komunistického hnutí.¹¹

Demobilizace rozsáhlé armády, utlumení průmyslu a zbrojařské výroby, prudký nárůst nezaměstnanosti, nedostatečné zásobování obyvatel potravinami i uhlím napomohly výrazně atraktivitě bolševických myšlenek. Od konce února 1919 organizovali komunisté ve Vídni a Vídeňském Novém Městě pravidelná shromáždění navštěvovaná především nastupující generací, válečnými invalidy, navrátilci z fronty a nezaměstnanými.¹² Zvýšená ochota obyvatelstva naslouchat představitelům KPDÖ se projevila rovněž v podstatném růstu členské základny strany. Zatímco v březnu 1919 mohli komunisté vykázat pouhých 3 000 členů, na přelomu května a června dosáhli pro celé meziválečné období rekordního počtu 40 000 členů.¹³ Další impuls k vystupňování aktivit KPDÖ představovalo vyhlášení sovětských republik 21. března v Budapešti a 5. dubna v Mnichově. Komunisté organizovali sérii shromáždění za účasti maďarských řečníků, kteří se s přítomnými podělili o zkušenosti z revolučního převratu.¹⁴ Vlna demonstrací kulminovala 17. dubna 1919.

Část rakouských komunistů podporována maďarskými bolševiky tehdy kalulovala s možností vyhlášení sovětské republiky, pokud k tomu události vytvoří vhodné předpoklady.¹⁵ Na zelený čtvrtek odpoledne se shromáždilo ve Vídni před

11 Hautmann, H.: Anfänge, s. 74–77; týž: Räterepublik, s. 125–128. Návrat Karla Steinhardta do vlasti doprovázely nečekané peripetie. Na cestě z Kronstadtu do Vídně byl 30. dubna 1919 obviněn ze špionáže rumunskými vojáky, zatčen a poslán do pracovního tábora. Do rakouské metropole se vrátil až v lednu 1920. Srov. Hautmann, H.: Anfänge, s. 77; týž: Räterepublik, s. 128.

12 Botz, Gerhard: Gewalt in der Politik. Attentate, Zusammenstöße, Putschversuche. Unruhen in Österreich 1918 bis 1938, 2. Auflage. München 1983, s. 44.

13 Ehmer, Josef: Die Kommunistische Partei Österreichs. In: Handbuch des politischen Systems Österreichs: Erste Republik 1918–1933, ed. Emmerich Tálos – Herbert Dachs – Ernst Hanisch – Anton Staudinger. Wien 1995, s. 221.

14 Hautmann, H.: Anfänge, s. 85–91; týž: Räterepublik, s. 139–145; Botz, G.: Gewalt, s. 47.

15 Hautmann, H.: Räterepublik, s. 150–151; Botz, G.: Gewalt, s. 48; Moritz, Verena: Buch I. 1918–1927: Staatsgeschäfte. In: Kommunismus in Österreich 1918–1938, ed. Barry McLoughlin – Hannes Leiding – Verena Moritz. Innsbruck – Wien – Bozen 2009, s. 35.

budovou parlamentu několik tisíc rozvášněných lidí. Růstu napětí nezabránila ani debata spolkového kancléře Karla Rennera s demonstrujícími. Pod vlivem různých polopравd a dezinformací rozbili nespokojenci několik oken parlamentní budovy, napadli zdejší stráž a ocelovou tyčí poškodili bránu ze Schmerlingova náměstí. Sled událostí vrcholil násilným střetem demonstrantů s policií. Bezpečnostní jednotky proti protestujícímu davu rázně zasáhly, čímž názorně ukázaly části komunistů nesmyslnost zamýšleného pokusu provést převrat.¹⁶

Policie nehodlala na další nepokoje čekat se založenýma rukama a učinila preventivní opatření k obnovení pořádku. Na základě příkazu svého ředitele (a budoucího spolkového kancléře) Johanna Schobera vyhostila 23 maďarských bolševiků z Rakouska. Vybraní představitelé KPDÖ skončili dočasně ve vězení, museli strpět bytové prohlídky nebo byli vystaveni zvýšenému dohledu příslušníků policie.¹⁷

Navzdory tomu pokračovali komunisté ve vyvolávání nepokojů. Volkswehr, paramilitární jednotky složené z členů bývalé rakousko-uherské armády, měly být podle požadavků ve válce vítězných mocností postupně redukovány. Demobilizovaní vojáci náhle ztratily perspektivu. Oprávněně si kladli otázku, co bude dál. Příslib vzniku beztrždní společnosti nabízel pro některé z nich přitažlivou vizi budoucnosti. Po dubnovém neúspěchu upřela strana naděje na další pokus o státní převrat. Vedoucí představitel Maďarské republiky rad komunistů Béla Kun povzbudil fantazii rakouských soudruhů pobídkou „ke zřízení diktatury proletariátu bez krveprolití“, k čemuž varovně dodal: „Neexistuje žádné zpět.“¹⁸

Dodnes není úplně jasné, zda komunisté chtěli na 15. června 1919 ohlášenou masovou demonstraci proti redukcí Volkswehru zneužít k vyvolání puče. S největší pravděpodobností část z nich přemýšlela o převratu ve vhodný okamžik.¹⁹ Kolem půl desáté ráno se před vídeňskou radnicí shromáždilo zhruba 5 000 až 6 000 protestujících, z čehož podle realistických odhadů polovina patřila ke stoupcům komunistů. Došlo k opakování scénáře z dubna téhož roku. Netrvalo dlouho a potyčky eskalovaly v násilné střety mezi demonstranty a policejními jednotkami. Také tentokrát musel protestující dav ustoupit ráznému zásahu bezpečnostních jednotek.²⁰

---

16 Hautmann, H.: Räterepublik, s. 147–148; Botz, G.: Gewalt, s. 49–52. Podle Gerharda Botze si nepokoje vyžádaly pět mrtvých, devět těžce zraněných, 27 lehce zraněných na straně policie a 30–40 zraněných z řad demonstrantů. Srov. tamtéž, s. 51. Šest mrtvých uvádí Hautmann, H.: Anfänge, s. 92; týž: Räterepublik, s. 148.

17 Botz, G.: Gewalt, s. 54.

18 Cit. dle: tamtéž, s. 58.

19 Obě argumentace uvádí Hautmann, H.: Anfänge, s. 119; týž: Räterepublik, s. 186–188.

20 V historiografii neexistuje shoda o počtu obětí na životech. 12 mrtvých uvádí Hubert, Rainer:

Nenaplněné naděje na provedení bolševického puče uvrhly Komunistickou stranu Rakouska (KPÖ)²¹ do vážné vnitřní krize. Spor o další směřování strany způsobil silné frakční boje. Na V. sjezdu Kominterny (1924) čelili rakouští komunisté tvrdé kritice. Komisař Kominterny ve Vídni, bulharský komunista, Jiří Dimitrov označil KPÖ za konglomerát lidí, kde dominují „bezmyšlenkovité a osobní frakční boje, jaké nelze spatřit v žádné sekci Kominterny“.²² Rozbouřené a neuspořádané poměry uvnitř KPÖ zamýšlela Moskva uklidnit pomocí rozsáhlé reorganizace.

Za provedení plánovaných změn odpovídal Dimitrov. KPÖ přijala podle sovětského vzoru novou organizační strukturu, učinila i podstatnou obměnu složení předsednictva strany.²³ Moskva pro ústřední výbor vybrala v jejich očích spolehlivé a patřičně prověřené osoby. Pozornost zasluhuje především do té doby málo známý štyrský funkcionář Johann Kopenig²⁴, jehož organizační schopností a pílě si všiml a jmenování do čela strany prosadil Dimitrov.²⁵ Patrně nikdo tehdy nepřepokládal, že Kopenig zůstane součástí předsednictva až do roku 1965 a bude tak významně ovlivňovat vývoj KPÖ po déle než čtyři dekády.

Bezpodmínečné podřízení direktivám Kominterny přineslo straně spíše nevýhody. Lpění na radikální marxistické rétorice prohloubilo přetrvávající izolaci v rámci rakouského stranického systému. Hledání vnitřního nepřítele ve vlastních řadách inspirované sovětským vzorem spolu s „pěčí“ bezpečnostních orgánů přispělo k další destabilizaci strany. Navíc KPÖ sužoval nedostatek financí. Subvence

---

Schober. „Arbeitermörder“ und „Hort der Republik“. Biographie eines Gestrigen. Wien – Graz – Köln 1990, s. 58; Moritz, V.: Staatsgeschäfte, s. 109. O 20 mrtvých píše Botz, G.: Gewalt, s. 67. Peter Berger zmiňuje 26 obětí na životech, srov. Berger, Peter: Kurze Geschichte Österreichs im 20. Jahrhundert. Wien 2007, s. 61.

21 Tento název přijala strana v roce 1920 po přijetí saintgermainské mírové smlouvy. Po přistoupení ke Komunistické internacionále v roce 1919 vystupovala s dodatkem „Sekce Komunistické internacionály“.

22 Cit. dle: Leidinger, Hannes: Buch I: 1918–1927. Parteiarbeit. In: Kommunismus in Österreich 1918–1938, ed. Barry McLoughlin – Hannes Leidinger – Verena Moritz. Innsbruck – Wien – Bozen 2009, s. 234.

23 Ehmer, J.: Partei, s. 222, 224–227

24 Johann Kopenig (1891–1968), během první světové války v ruském zajetí. 1920 se vrátil do Rakouska, zde několikrát vězněn. V letech 1934–1939 pobýval v exilu v Praze, následně ve Francii. V období 1940–1945 činný v Sovětském svazu. Od dubna do listopadu 1945 státním sekretářem bez portfeje v provizorní vládě Karla Rennera. 1945–1959 poslanec Národní rady, 1926–1943 člen exekutivy Komunistické internacionály, 1924–1965 člen ústředního výboru KPÖ, 1945–1965 předseda KPÖ, 1965–1968 čestný předseda KPÖ. K jeho osobě srov. Steiner, Herbert: Johann Kopenig. In: Die Politiker: Karrieren und Wirken bedeutender Repräsentanten der Zweiten Republik, ed. Herbert Dachs – Peter Gerlich – Wolfgang C. Müller. Wien 1995, s. 314–320.

25 Tamtéž, s. 315.

Kominterny zpravidla pokrývaly pouze část výdajů, zejména deficitní hospodaření hlavních stranických novin Die Rote Fahne a omezenou aktivitu nejužšího stranického vedení. Organizační struktura téměř neexistovala, počet členů strany klesal.²⁶ O tristní bilanci rakouských komunistů vypovídal i výsledek v parlamentních volbách v dubnu 1927. KPÖ ztratila 30 % hlasů ve srovnání s volbami do Národní rady o čtyři roky dříve.

Důkaz celkového útlumu strany podaly rovněž události 15. července 1927. Rozhodnutí justice osvobodit obviněné z vraždy dvou příznivců sociální demokracie spustilo masivní vlnu nepokojů ve Vídni. Události vyvrcholily požárem Justičního paláce a krvavými střety mezi demonstranty a policií.²⁷ Za normálních okolností by komunisté opětovně zamýšleli zneužít situace v zažehnutí revolučního ohně, nicméně jejich celková slabost odsoudila podobné úvahy do roviny nerealizovaných přání.

Více než účast komunistů na turbulentních událostech vzbudil u veřejnosti ohlas proslov Johanna Kopenigova na vídeňském Centrálním hřbitově. U příležitosti pohřbu obětí červencových událostí požadoval ozbrojení dělnictva v reakci na nebezpečí rozšiřování fašismu v Evropě. Kopenigova buřičská slova nezůstala bez následků. Člen předsednictva KPÖ čelil obžalobě z pobuřování a velezrady, nakonec jej však soudy zprostily viny.²⁸

Třicátá léta: na cestě k anšlusu

Naději na opuštění politické periferie dala KPÖ až Velká hospodářská krize. Ekonomická recese zapříčinila značný pokles průmyslové výroby, dramatický nárůst nezaměstnanosti i ztrátu základních sociálních jistot. Způsobila změnu

---

26 McLoughlin, Barry: Buch 2: 1927–1938. Die Partei. In: Kommunismus in Österreich 1918–1938, ed. Barry McLoughlin – Hannes Leidinger – Verena Moritz. Innsbruck – Wien – Bozen 2009, s. 260. Zatímco v lednu 1927 měla strana 6200 členů, o dva roky pouhých 2 539 členů. V březnu 1930 jejich počet klesl na 1 571. Srov. tamtéž, s. 269.

27 Dne 30. ledna 1927 v burgenlandské obci Schattendorf zastřelili členové monarchistické pravicově orientované organizace Svazu frontových bojovníků Německého Rakouska (Frontkämpfervereinigung Deutschösterreich) dva příznivce sociálně demokratické polovojevské organizace Republikanischer Schutzbund. Soud tři obviněné z vraždy 14. července 1927 zprostil viny. K těmto událostem srov. Botz, Gerhard: Die „Juli-Demonstranten“, ihre Motive und die quantifizierbaren Ursachen des Justizpalastbrandes 1927. In: Gerhard Botz: Krisenzonen einer Demokratie. Gewalt, Streik und Konfliktniederdrückung in Österreich seit 1918. Frankfurt am Main – New York 1987, s. 65–117; 1927 – Als die Republik brannte. Von Schattendorf bis Wien, ed. Norbert Leser – Paul Sailer-Wlasits. Wien – Klosterneuburg 2002; 80 Jahre Justizpalastbrand: Recht und gesellschaftliche Konflikte. Wien 2008; Garscha, W.: Grundlinien, s. 19–21.

28 Podstatné pasáže z Kopenigova projevu uvádí Die Kommunistische Partei Österreichs – Beiträge zu ihrer Geschichte und Politik. Wien 1987, s. 118; Garscha, W.: Grundlinien, s. 22.

kolektivních, ale i individuálních preferencí voličů. Pozvolný vzestup přízně elektorátu zaznamenali komunisté již v souvislosti s listopadovými parlamentními volbami v roce 1930.

Poprvé v dějinách KPÖ vykazovala předvolební kampaň rysy profesionálního politického marketingu. Vedle tradiční kontaktní kampaně formou desítek setkání s voliči, věnovala strana pozornost také vylepšení nedostatečné organizační struktury založením dvaceti nových místních poboček.²⁹ Klíčové body volebního programu představila prostřednictvím výzvy „Práce, chléb, svoboda“, zveřejněné 12. října 1930 v Die Rote Fahne.

Rétoricky ofenzivně laděný text zamýšlel oslovit především dělníky. Úvodem připomínal tehdejší neutěšenou situaci proletariátu charakterizovanou masovou nezaměstnaností, strádáním a nouzí. Vláda označená za fašistickou diktaturu nejenomže palčivé problémy dělnictva nedokázala řešit, ale podle Die Rote Fahne pouze terorizovala proletariát. Z uvedené nanejvýš kritické situace vyvodili komunisté jediné východisko: svržení kapitalismu a nastolení socialismu. Následně KPÖ nabídla recept na odstranění nezaměstnanosti prostřednictvím zavedení sedmihodinové pracovní doby pro dospělé a šestihodinové pracovní doby pro mladistvé.³⁰ Dále bez uvedení podrobností slibovala zvýšení kupní síly mas spojené s růstem mezd, odstranění kapitalistického způsobu hospodaření a úzkou ekonomickou spoluprací se Sovětským svazem. Mobilizačně vyzníval apel k potlačení rozmachu fašismu v Rakousku, proti němuž „pomůže jen revoluční třídní boj mas, cesta bolševismu.“³¹ Rakouští komunisté nabízeli občanům nesouhlas proti omezování podpory v nezaměstnanosti, krácení sociálního pojištění i zlomení „imperialistického otroctví“. Jejich vizi vyjádřenou heslem „Pro práci, chléb a svobodu“ bylo možné realizovat výhradně v sovětském Rakousku, které se připojí k sovětskému Německu (sic!) a společně vytvoří spolek se Sovětským svazem.³²

Výsledky parlamentních voleb 9. listopadu 1930 způsobily v řadách KPÖ zklamání a naději zároveň. Ani nárůst hlasů o téměř jednu třetinu ve srovnání s posledními celostátními volbami jí nepomohl v dosažení parlamentní relevance. Brány Národní rady zůstaly i tentokrát pro komunisty uzavřeny.

29 KPÖ, s. 154.

30 Die Rote Fahne Nr. 242, 12. 10. 1932, s. 1–2, článek „Arbeit, Brot, Freiheit!“

31 Cit. dle: tamtéž, s. 2.

32 Tamtéž.

Tabulka č. 1: Výsledky KPÖ ve volbách do Národní rady

Rok konání voleb	Počet hlasů	Počet hlasů v procentech	Rozdíl v hlasech v procentech
1920	26 652	0,89	
1923	22 164	0,67	-0,22
1927	16 119	0,44	-0,23
1930	20 951	0,60	+0,14

Jiří Dimitrov projevil z výsledků voleb značné rozladění. Z neúspěchu vinil vedení KPÖ kolem Johanna Kopeniga. Kominternu požadovala okamžité vyvození důsledků. Na restrukturalizaci strany nově dohlíželi v každé spolkové zemi dva pověřenci Kominterny, s výjimkou Vídně, kde s procesem přestavby pomáhala členka Komunistické strany Německa.³³

KPÖ vsadila opětovně na kontaktní kampaň pravděpodobně financovanou z Moskvy. Ve spolkových zemích Horní Rakousko, Štýrsko a Vídeň proběhla v souvislosti s připravovaným 11. sjezdem strany série povolených i úřady zakázaných shromáždění. Na nich řečníci hovořili o údajné hospodářské a sociální prosperitě Sovětského svazu a kritizovali západní demokracie za nedostatečnou pomoc hospodářskou krizí těžce zkoušenému Rakousku.³⁴

V atmosféře nadějí na překonání dlouholeté politické bezvýznamnosti proběhl ve dnech 27 až 29. června 1931 11. stranický sjezd. Patrně nikdo z přítomných nemohl předpokládat, že se jedná o poslední legální setkání tohoto druhu na příštích 14 let. Delegáti přijali program o „Sociálním a národním osvobození pracujícího lidu Rakouska“. Jediné východisko z tehdejší krize spatřovali v mobilizaci mas proti diktatuře Rothschildů, ve svržení diktatury domácího a zahraničního kapitálu i zrušení versailleského systému mírových smluv.³⁵

Důvody k mírnému optimismu potvrzovala i série zemských a komunálních voleb v dubnu 1932. Největší úspěch zaznamenali komunisté ve volbách do obecní rady ve Vídni. V rakouské metropoli se jim podařilo oslovit část bývalých příznivců sociální demokracie mužského pohlaví nespokojených s defenzivní taktikou socialistů vůči hrozícímu vzestupu rakouských nacistů.³⁶ Ještě lepší výsledek pak

33 McLoughlin, B.: Partei, s. 277–281.

34 Archiv Ministerstva zahraniční věci Praha (AMZV), fond Politické zprávy (PZ) 1918–1977, Vídeň, 1931, politická zpráva č. 52, 20. 7. 1931, Heřman.

35 Die Rote Fahne Nr. 151, 28. 6. 1931, s. 1–2, článek „Gegen die Offensive des Kapitalismus! Gegen das Versailler System!“; Nr. 152, 30. 6. 1931, s. 1–2, článek „Parteitag der Volksmobilisierung“, s. 2, 5, článek „Rund um den Parteitag“. Z odborné literatury srov. Steiner, H.: Partei, s. 78–80.

36 Seliger, Maren – Ucakar, Karl: Wahlrecht und Wählerverhalten in Wien 1848–1932. Privilegien, Partizipationsdruck und Sozialstruktur. Wien – München 1984, s. 1125–1181. Lze souhlasit s hypotézou, že nárůst příznivé elektorátu u komunistů zabránil sociální demokracii v zisku

komunisté zaznamenali v listopadových volbách do zemského sněmu ve Vorarlbersku, kde získali po celé meziválečné období rekordních 3,4 % odevzdaných hlasů. Strana profitovala z rostoucí radikalizace dělníků způsobené frustrací z přetrvávající vysoké nezaměstnanosti.³⁷

Další vývoj voličské podpory KPÖ v demokratických podmínkách zůstane navzdory předmětem hypotéz. Na jaře 1933 vykročilo Rakousko směrem k autoritativnímu režimu. Vládní garnitura na čele s křesťanskosociálním kancléřem Engelbertem Dollfussem využila procesního nedostatku rakouského parlamentarismu. Po odstoupení všech tří předsedů Národní rady začala vládnout autoritativně. Postupně a systematicky zaváděla prostřednictvím nouzových nařízení opatření směřující k omezení politické a společenské plurality.³⁸

Komunisté reagovali na demontáž demokracie zvýšenou aktivitou v podobě organizace rozmanitých shromáždění a setkání s občany. Na stránkách *Die Rote Fahne* v podtitulu hlavního článku „Leninův prapor nás žene vpřed“ vyzvali u příležitosti blížícího se 1. května k vytvoření jednotné proletářské fronty v boji proti fašismu.³⁹ Bezpečnostní složky neprojevovaly tolik nadšení z iniciativy komunistů. Naopak vyvinuly značné úsilí, aby tradičnímu prvomájovému pochodu zabránily. Část funkcionářů čelila zatčení, stranické tiskoviny byly vystaveny zvýšenému dohledu předběžné cenzury. Ani tato opatření nedokázala zcela eliminovat komunistické demonstrace během 1. května.⁴⁰ Vláda ztratila trpělivost a rozhodla se KPÖ postavit mimo zákon.⁴¹

Na zasedání ministerské rady 26. května 1933 státní sekretář pro bezpečnost Emil Fey hovořil o údajné protistátní a ilegální aktivitě komunistů. Připomněl pravidelně se vyskytující „závadný“ obsah novin *Die Rote Fahne*, a to navzdory zesí-

---

dvoutřetinové ústavní většiny ve vídeňské obecní radě. Srov. Danneberg, Robert: *Die Gemeinderatswahlen im Lichte der Zahlen. Der Kampf. Sozialdemokratischer Monatschrift*, Jhg. 25, 1932, Nr. 8–9, s. 381. Stejnou hypotézu uvádí i československý chargé d'affaires ve Vídni František Bořek-Dohalský. *AMZV, PZ Vídeň*, 1932, PZ č. 17, 26. 4. 1932.

37 Schausberger, Franz: *Ins Parlament, um es zu zerstören: das parlamentarische Agi(t)ieren der Nationalsozialisten in den Landtagen von Wien, Niederösterreich, Salzburg und Vorarlberg nach den Landtagswahlen 1932*. Wien – Köln – Weimar 1995, s. 162–167. K problematice nejnověji Welte, Thomas: „Es bleibt alles beim Alten“. *Landtagswahlkämpfe in Vorarlberg 1919–1932*. In: *Radikale Phrase, Wahlbündnisse und Kontinuitäten. Landtagswahlkämpfe in Österreichs Bundesländern 1919 bis 1932*, ed. Herbert Dachs – Michael Dippelreiter – Franz Schausberger. Wien – Köln – Weimar 2017, s. 483, 510, 512–513.

38 K tomuto vývoji z české literatury Šepták, Miroslav: *Mezi demokracií a autoritářstvím. Rakouská zahraniční a vnitřní politika v letech 1931–1934*. Praha 2018, s. 270–285.

39 *Die Rote Fahne* Nr. 101, 30. 4. 1933, s. 1, článek „Unser ist der 1. Mai! Das Banner Lenins leuchtet uns voran!“

40 Tamtéž, Nr. 102, 3. Mai 1933, s. 1–2., článek „Der 1. Mai in Oesterreich. Bajonette und Burgfrieden.“

41 Tamtéž, s. 1, článek „Die Regierung droht mit dem Verbot der Kommunistischen Partei.“

lené předběžné cenzuře. Z uvedených důvodů navrhl bezodkladně zakázat činnost KPÖ.⁴² Členové vlády bez jakékoli diskuse Feyův návrh schválili.⁴³

Rakouští komunisté zákaz očekávali. Již 28. května zveřejnila Die Rote Fahne na první stráně bojovně laděný titulěk „Rudý prapor zvítězí“.⁴⁴ Nutno dodat, že bezpečnostní orgány jim usnadnily přechod do ilegality nedůsledným postupem, když například Die Rote Fahne vycházela až do 22. července.⁴⁵ Nařízení o zákazu činnosti KPÖ zahrnovalo i konfiskaci stranického majetku ve prospěch státu. Odpovědné orgány začaly jednat až v polovině srpna, a tak komunisté bez stresu přesunuli ze stranické centrály a přilehlého knihkupectví ve vídeňské ulici Alserstraße všechny cennosti do bezpečí. Před zničením nebo nežádoucím zneužitím zachránili nejenom důvěrné dokumenty, ale také knihy a nábytek. Včas „odklonit“ stihli i téměř veškerou hotovost. Policejním úředníkům zanechali pouze dluhy a malou sumu v pokladně knihkupectví. Na bankovním kontě KPÖ zůstalo několik stovek šilinků Spolku přátel Sovětského svazu.⁴⁶

Rakouský vládní autoritativně-konzervativní režim vyprovokoval v únoru 1934 ozbrojený střet se sociální demokracií. Sledoval tím zasazení takového úderu, z něhož by se strana nedokázala vzpamatovat. Ani komunisté bojující v krátkém únorovém povstání po boku socialistů nedokázali odvrátit porážku levice. Vládnoucí režim disponoval od začátku konfliktu všemi trumfy od kvalitnější výzbroje až po lepší organizaci a strategický plán dalšího postupu.⁴⁷

Rozhořčení z diletantského přístupu vedení socialistů během únorových bojů vedlo k četným přestupům od mezeitím mimo zákon postavené SDAP ke KPÖ. Právě průběh a vyústění únorových událostí komunistům výrazně napomohl v dosažení toho, o co marně usilovali v demokratických podmínkách alpské republiky. Poprvé v rakouském prostředí dokázali narušit výsadní pozici sociální

---

42 Protokolle des Ministerrates der Ersten Republik. Abteilung VIII., 20. 5. 1932 bis 25. 7. 1934, Bd. 3, Kabinett Dr. Engelbert Dollfuß, 22. 3. 1933 bis 14. 6. 1933, ed. Gertrude Enderle-Burcel. Wien 1983, Dok. Nr. 877, Ministerratsitzung 26. 5. 1933, s. 385. O této skutečnosti vypovídá periodicta vydávání novin Die Rote Fahne. Po 1. květnu následovalo další číslo 3. května, poté 6. května. Mezi 10. a 12. květnem byl deník zcela zkonfiskován.

43 Bundesgesetzblatt für die Republik Österreich 1933, ausgegeben am 30. Mai 1933, 63. Stück, Nr. 200, Verordnung der Bundesregierung vom 26. Mai 1933, womit der Kommunistischen Partei jede Betätigung in Österreich verboten wird, s. 526.

44 Rote Fahne Nr. 124, 28. 5. 1933, s. 1–2, článek „Das rote Banner wird siegen!“

45 Steiner, H.: Partei, s. 87; McLoughlin, B.: Partei, s. 288.

46 McLoughlin, B.: Partei, s. 288.

47 Zajímavý analytický příspěvek k rakouským únorovým událostem představuje Bauer, Kurt: Der Februaraufstand 1934. Fakten und Mythen. Wien – Graz – Weimar 2019. K účasti komunistů na únorových bojích srov. Garscha, Winfried R.: Die KPÖ und der 12. Februar 1934. Mitteilungen der Alfred Klahr Gesellschaft 2004, 11, Nr. 1, s. 5–7.

demokracie u dělnictva. Když v září 1934 proběhl v Praze 12. sjezd KPÖ, měla strana 16 000 členů.⁴⁸

Referáty rakouských komunistů Ernsta Fischera⁴⁹ a Johanna Kopeniga vyvolaly během 7. světového kongresu Komunistické internacionály (25. července–21. srpna 1935) značný ohlas. Rovněž jejich zkušenosti z občanské války přispěly k formulaci nové strategie světového komunistického hnutí známé pod označením „lidová fronta“. Jednalo se o doporučení vytvářet „akční spojenectví“ se sociální demokracií a středopravými stranami s cílem zastavit fašistické nebezpečí.⁵⁰

V noci z 11. na 12. března 1938 vypracoval ústřední výbor Komunistické strany Rakouska v Praze manifest „Lidu v Rakousku. Všem národům Evropy a světa!“. Jednalo se o jedinou reakci rakouské politické strany na připojení alpské republiky k nacistickému Německu. Vyzval v ní ke společnému boji „katolíků, socialistů, dělníků a sedláků“ proti Hitlerovi, jehož síla pramenila z nerozhodnosti západních demokracií a „sil míru“. Závěr manifestu končil burčujícími slovy: „Rakouský národ byl znásilněn, ale jeho víra a důvěra je nezlomena. Boj pokračuje. Vlastní silou a prostřednictvím a pomocí světové fronty míru bude znovuobnoveno svobodné a nezávislé Rakousko.“⁵¹ Odhodlání bojovat proti nacismu doprovázelo komunisty až do konce druhé světové války, třebaže Gestapo vyvíjelo nemalé úsilí, aby jejich ilegální činnost potlačilo. Více než 2 000 komunistů zaplatilo za svůj postoj životem. Jednalo se o nejvyšší počet obětí ze všech složek rakouského odporu.⁵²

Závěr

S konkurencí sociální demokracie o přízeň levicově orientovaných voličů se rakouští komunisté vyrovnávali jen velmi obtížně. KPÖ nedokázala najít profilující téma i charismatické vedoucí představitel. K nízké akceschopnosti strany přispívala rovněž častá frakční politika. Spolupráce sociální demokracie a komunistů na jedné platformě nepřipadala v úvahu. SDAP pokládala KPÖ spíše za sektu pracující pod

48 Steiner, H.: Partei, s. 323; KPÖ, s. 207–208, 225; McLoughlin, B.: Partei, s. 322; Garscha, W.: Grundlinien, s. 26.

49 Ernst Fischer (1899–1972), spisovatel, původně člen sociální demokracie. Po rakouské občanské válce přestoupil ke KPÖ. Působil v Praze a sovětském exilu. Od dubna do prosince 1945 státním sekretářem pro osvětlu lidu, vyučování a výchovu a pro kulturní záležitosti. 1945–1969 člen ústředního výboru KPÖ, 1945–1959 poslanec Národní rady. Z KPÖ vyloučen v roce 1969 za kritiku vpádu vojsk Varšavské smlouvy do Československa.

50 Steiner, H.: Partei, s. 324; KPÖ, s. 232–233. Kopenigův projev otištěn: Kopenig, Johann: Reden und Aufsätze 1924–1950. Wien 1951, s. 71–80.

51 Cit. dle: Volk von Österreich! An alle Völker Europas und der Welt!, dostupné z: http://www.klahrgesellschaft.at/Aufruf_1938.html [14. 12. 2019].

52 Steiner, H.: Partei, s. 325; Garscha, W.: Grundlinien, s. 29–34; Neugebauer, Wolfgang: Der österreichische Widerstand 1938–1945. Wien 2008, s. 66–103.

dohledem Komunistické internacionály než za standardní politický subjekt. Teprve specifické podmínky autoritativního a totalitního režimu umožnily komunistům vymanit se z dlouholetého stínu socialistů. Dosažení parlamentní relevance po roce 1945 představovalo odměnu za nezpochybnitelný podíl KPÖ na rezistenci vůči nacismu, nicméně strana se nedokázala dlouhodobě v Národní radě etablovat.⁵³ V roce 1959 pozbyla poslední mandáty na spolkové úrovni a o návrat z periferie do centra dění se marně pokouší dostat dodnes.

---

53 Nejlepší výsledek dosáhla strana v prvních poválečných parlamentních volbách v listopadu 1945 (5,4 % odevzdaných hlasů (4 mandáty z celkem 165 křesel). K vývoji KPÖ po druhé světové válce nejnověji srov. Mugrauer, Manfred: Die Politik der KPÖ 1945–1955. Von der Regierungsbank in die innenpolitische Isolation. Göttingen 2020.

Between the Founding of a Republic and the Annexation. The Outline of Development of the Communist Party of Austria in 1918–1938

The Communist Party of Austria did not originate, unlike in many other European countries, from the cleavage in the workers' movement, but was founded as an independent political subject. Its goal was to use the unstable political and social situation and carry out the Bolshevik revolution in the republic under the Alps. In 1920s, the party fell into lethargy. It lacked a profile topic and a charismatic leader. A low level of action readiness was caused by frequent faction politics and inadequate financial funds. The communists were therefore unable to leave the shadow of the social democracy. The cooperation of both parties on a single platform was out of question. The social democrats did not trust the communists and considered them to be more a sect working under the supervision of Moscow than a regular political subject. A subsequent improvement in the unfavourable situation of the Communist Party was brought by the negative impact of the Great Depression. Only the specific milieu of an authoritarian and totalitarian regime enabled communists to achieve such a position they vainly strive to gain under democratic conditions.

THE POLICY OF THE COMINTERN IN THE LIGHT OF THE ‘INTERNATIONAL COUNCIL CORRESPONDENCE’

FLORIAN RUTTNER

I.

This paper aims to reconstruct and discuss the critique of the Comintern’s policy by the *International Council Correspondence* (ICC). The latter was a small, Chicago-based circular of the council communist movement, which was an anti-Bolshevik, but Marxist, left-wing movement. The council communists rejected the Bolshevik concept of the party as well as their fixation on the state.

Originally mainly stemming from Dutch and German left-wing groups, their ideas spread as well in the US after the migration of one of its proponents, Paul Mattick, in the late 1920s. The limits of the dissemination of their ideas were nevertheless quite narrow. As one biographer of Mattick notes, the circulation of the *International Council Correspondence* was rather limited: “As a mimeographed magazine, it was never possible to produce more than 1000 copies; otherwise it was just too much work. The norm lay in the range of 750–800.”¹

Thus, focusing on the evaluation of the Comintern’s policy by ICC might at the first glance seem quite pointless, as the council communist’s critique never had much of an impact. However, an appraisal of their critique might have some merits. Firstly, they stemmed from the same worker’s movement as the Bolsheviks did, and shared the latter’s contempt for the reformist social democracy. They also shared the writings of Marx as a point of reference and the council communists formulated their critique in terms of their reading of Marxian writings. In this sense, one can speak of a Marxian critique of Bolshevism, which, other than the critique by Trotsky and the left opposition within the Bolshevik party began already quite early in the 1920s. This rejection of Bolshevik concepts also comprised their use of the Comintern, blaming them for transforming what was originally meant to be an internationalist body into a tool of the foreign policy of a national state. In other words, they saw exactly what the topic of the conference was, in the context of which this paper was written, as a problem: The Comintern as a tool of foreign policy of the Soviet Union.

---

1 Roth, Gary: *Marxism in a Lost Century. A Biography of Paul Mattick*. Leiden 2015, p. 172.

II.

In its header, the ICC, founded in 1934, sketched its political stance quite plainly: “The publishers of Council Correspondence see in the acting self-initiative of the workers and in the growth of their self-consciousness the essential advance in the labor movement. We therefore combat the leadership policy of the old labor movement, and call upon the workers to take their fate in their own hands, to set aside the capitalist mode of production and themselves to administer and direct production and distribution in accordance with social rules having universal validity.”²

These views show that the ICC stemmed from the political milieu of the council communists. While the header disappeared with relaunches and changes of the title, its general impetus did not. Originally founded in 1934 as the publishing outlet of the small “*United Worker’s Party*” (which soon, in line with the rejection of the concept of party, dropped this name and operated under the moniker *Council Communists*³), it was renamed in 1938 in *Living Marxism* and again in 1942 in *New Essays*. In 1943 it was discontinued.

The history of the ICC was heavily influenced by Paul Mattick, its editor and, especially in the early phase of the ICC, often the paper’s sole contributor. The ICC was “in Mattick’s words, ‘no more than a vehicle for the elucidation of the ideas of council communism.’”⁴ As such, it soon became a central outlet for this current, with Karl Korsch, Anton Pannekoek and the Dutch *Group of International Communists* as authors.

The ideological profile of the current can be described as anti-authoritarian and Marxist. In the center of their thoughts stood the councils as organs of worker’s self-organization and self-education, as a means of direct control over the means of production. Its historical roots can be traced back to a split in the Dutch Social Democrat Party in 1907, when “the principle of radical enlightenment instead of mass organization was proclaimed.”⁵ Another important event in the movement’s history was the cycle of revolutions at the end of the First World War, which at its inception was accompanied by the spontaneous formation of worker’s councils in Germany: “The old slogans of abolition of the classes, abolition of the wage system,

2 N. N.: International Council Correspondence. Vol. 2 Nos. 3–4, 1936, p. 2. Digitalized issues of the ICC can be found at <https://libcom.org/library/international-council-correspondence> [3. 4. 2020].

3 Viz. Mattick, Paul: Introduction. <http://aaap.be/Pages/International-Council-Correspondence.html#inpm> [5. 12. 2019].

4 Roth, G.: *Marxism in a Lost Century*, p. 138.

5 Behrens, Diethard: *Eine kommunistische Linke jenseits des Leninismus?* In: Pannekoek, Anton / Mattick, Paul et al.: *Marxistischer Antileninismus*. Freiburg i. Br., p. 15. All translations from German sources are by the autor.

abolition of capital production, ceased to be slogans and became the immediate ends of the new organizations.”⁶

Other than the syndicalist current, which shared some of the ideas of the council communists, the latter did not reject political organization and its adherents joined the KPD (*Kommunistische Partei Deutschlands, Communist Party of Germany*), while rejecting the Bolshevik party concept and promoting a bottom-up approach. This led in 1920 to a split, and the KAPD (*Kommunistische Arbeiterpartei Deutschlands, Communist Worker's Party of Germany*), was founded, where Mattick was a member. Disappointed by the course of events in Europe, Mattick left the old continent for the USA in 1926. There, he continued his political activities and founded eventually the ICC.

The council communist movement was the main target of Lenin's pamphlet "Left-Wing' Communism – an infantile disorder"⁷ and he comments on the establishment of the KAPD, implying that they would soon learn that without "a rigorously centralized party with iron discipline"⁸ success is impossible. While it is true in a sense, as the editors of Lenin's collected works duly note, that the KAPD later "degenerated into a small sectarian group without any support in the working class"⁹, this could be seen as well an advantage: "Nationwide, the KAPD began with some 38,000 members, leading Mattick to quip many years later that the organization was too small to even begin the discussion of tactics."¹⁰ Liberated from these discussions as well as from an authoritarian party discipline, an independent brand of radical theory and a critique of Bolshevism could be developed. The dynamics of mass psychology, diametral to rational thought, were kept at bay by strengthening the individual and promoting its enlightenment. Against this backdrop, and thanks to their anti-authoritarian credentials, Mattick, Korsch and other contributors of the ICC would later play an important role in the new left of the 1960s and 1970s.

III.

The critical assessment of the policy of the Comintern in the ICC in the mid-1930ies was not a completely new invention. The mainstay of its arguments can be traced back to the beginning of the 1920s.

---

6 Mattick, Paul: Council Communism. In: Id.: Anti-Bolshevik Communism. Monmouth 2007, p. 83.

7 Lenin: 'Left-Wing' Communism – An Infantile Disorder. In: Id.: Collected Works Vol. 31. Moscow 1976, p. 17ff.

8 Ibidem, p. 107.

9 Ibidem, p. 544.

10 Roth, G.: Marxism in a Lost Century, p. 30.

Lezek Kolakowski paints a quite favorable picture of the Comintern, claiming that “during the first decennium of its existence, the Third International was a place for disputes and discussions among the different varieties of communist ideology, but with time it came under the full leadership of Stalin, lost all of its autonomous functions and became an organ of Soviet foreign policy.”¹¹ As the example of the council communist movement shows, groups which disagreed with some basic tenets of bolshevism and which rejected the authority of the party, while still defending communism, could be excluded and considered proponents of an “infantile disorder” already in this early stage.

Initially, the KAPD tried to collaborate within the framework of the Comintern in the first years after the founding of the latter. The KAPD obtained the status of an observer in the Comintern, but in 1921 it was excluded, after facing an ultimatum to merge with the VKPD (the *Vereinigte Kommunistische Partei Deutschlands*, *United Communist Party of Germany*, which later on became the KPD), which was rejected. Consequently, the KAPD lost their status as ‘sympathising member’ of the Comintern. The July issue of *Proletarier*, the KPD’s press outlet, of the same year focused on these events and analyzed the situation and the development of the Comintern in various articles.

The council communists of the KAPD saw themselves as the ones who wanted to promote a purely proletarian revolution in Western Europe, and perceived the Comintern as opposed to this goal, as it turned its members into “tools to maintain the Russian revolution and the Soviet Republic.”¹² As this meant putting the revolution in the West on standby, they saw the project of a world revolution in decline.

The reason for this change of priorities was not sought simply in an erroneous decision or treason, but is traced by the KAPD, true to their understanding of Marxism, back to the class formations of the Russian revolution: “The Russian revolution was a proletarian-communist one in apparition only. In reality, it was only in a small part proletarian-communist, in the main part it was a peasant-democratic revolution.”¹³ The alliance forged by Lenin between the workers and the peasants only was successful for both parts as long as the battles were waged against feudal big landowners. After their defeat, the different interests of both classes had to come to the fore. As in the Russian situation, in a state dominated by agrarian structures, the peasant faction of the alliance had the overwhelming

11 Kolakowski, Lezek: *Die Hauptströmungen des Marxismus*. Zerfall. München 1989, p. 121.

12 N. N.: *Die Moskauer Internationale*. *Proletarier*, Jahrgang 1 Heft 7, 1921, p. 5. Digitalized issues of *Proletarier* can be found at the Antonie Pannekoek Archives: <http://aaap.be/Pages/Proletarier.html> [15. 9. 2019].

13 *Ibidem*.

majority on their side, the Bolshevik party looked for help and masses, which she hoped to find in the Comintern. This is, in the KAPD's analysis, the reason for the opportunism the Third International.

In this light, the 21 conditions for joining the Comintern are interpreted. They are analyzed as a means of easing the entry of mass parties into the Comintern, the only real condition pledging allegiance to the Soviet Union.

Also, the anti-imperialist policy is criticized, as it seeks alliances on an international level with peasants and national movements. After describing the policy of „England, back then still the hegemonic power”, the author asks: “And what does Russia, does Lenin, does the Third International set against this? In all countries, especially in England and Germany, weak, opportunistic mass-parties, which cannot wage the fight against capital. Apart from that, Russian alliances, that is alliances of the Third International, with Turkey, Persia and the Mohammedan world. But these are all peasant countries and nationalists. And as such join the one who offers the most.”¹⁴

Other articles within the same issue of the KAPD's paper develop an analysis in the same vein. The view that „Soviet Russia, due” to the twofold character of her revolution, is sketched as a normal nation-state: “Soviet Russia no longer is a proletarian-revolutionary state, or more correct, Soviet Russia cannot be a proletarian-revolutionary state yet. She is on her way of becoming in character, but not in terms of development, a national-bourgeois state like the states of Western Europe.”¹⁵

In this context, also Lenin's New Economic Policy (NEP), which replaced war communism with newly constituted small capital owners, is seen as a proof of this development of Soviet Russia: “Now she will immediately swing in the front of the other bourgeois states and will have to come to terms with foreign capital, relinquishing proletarian class struggle. What Lenin calls the ‘continuation of the struggle by other means, namely by economic means’ is nothing else than doing business together, capitalistic competition.”¹⁶

Given this economic background, the activities within the Comintern are bound to be only in the interest of the Soviet state: “The Third International is lost for the proletarian world revolution. She is, like the Second International, in the hands of the bourgeoisie. The only difference between the two is that the Second International was instead her individual national parties dependent on the individual bourgeois states, while the Third International is as a whole dependent on

---

14 Ibidem, p. 8.

15 N. N.: Die Zukunft Sowjet-Russlands und die 3. Internationale. Proletarier, Jahrgang 1 Heft 7, 1921, p. 12.

16 Ibidem.

one individual bourgeois state. Because of this, in future the Third International will prove successful within the limits of her strength and power where the protection of the bourgeois state Russia is concerned, and will fail all the time in those cases, where demands of the proletarian world revolution are concerned.”¹⁷

However, the different items in the issue do not assess every detail the same. Regarding the NEP, for example another author does not judge as categorically. The influx of capital will of course influence the inner development of Soviet Russia but the final outcome will depend on the party functionaries: “Whether they will succeed in keeping the European capital within its fixed limits, or whether conversely this capital will gain influence from within the Soviet authorities, has to be seen.”¹⁸

However, all of the authors agree in the regressive consequences of the Bolshevik’s mass party approach, against which they brought forward their concept of autonomous and self-educating councils. They lament the lack of political and economic education, which was substituted by authoritarian belief in leaders. The authoritarian structure of the old revisionist parties that fostered passivity, are left untouched, only the leaders change: “That was therefore the tactic: to turn completely non-communist workers into followers of the communist party, by detaching them as followership from their previous leaders.”¹⁹

The central points of attack by the KAPD can thus be summed up as follows: firstly, the character of the revolution in Russia is seen as twofold, as anti-feudal as well as anti-capitalist, with the masses being the peasants. This will, secondly, lead to the creation of a bourgeois nation-state, to which the Comintern will serve as an alternative tool of diplomacy only, and will exclude revolutionary forces. That this critique aimed at a vulnerable spot in the concept of the Comintern can be seen in a discussion between Lenin and Chicherin, the People’s Commissar for Foreign Affairs of the young Soviet State on the question of who should be allowed to join the Comintern: “The alternative, which was not mentioned by name by the People’s Commissar for Foreign Affairs, was this: An international of the revolutionaries of the world or an international of the Bolsheviks. Even if the latter acted under the name of ‘communists’, this did not change the core problem. It is no coincidence that Chicherin’s reply mentions those groups that did not fit in Lenin’s pattern of ‘with us or against us’. These included the left social revolutionaries, as well as the syndicalists and the English socialist that were organized within the Labour Party.”²⁰ While the council communists had no problem per se with the

17 Ibidem.

18 N. N.: Die westeuropäische Politik der 3. Internationale. Proletarier, Jahrgang 1 Heft 7, 1921, p. 15.

19 Ibidem.

20 Hedeler, Wladislaw/Vatlin, Alexander (Ed.): Die Weltpartei aus Moskau. Der Gründungskon-

goal of soviet, that is council power, they fell as well into Lenin's pattern of rejection, for wanting autonomous councils that delegate power from bottom up, and for being cautious against a dictatorship of the party.

In a similar vein the Dutch-German council communist Herman Gorter criticized Lenin's attempt to export the Bolshevik policy of forging an alliance between peasants and workers. As the situation in Western Europe with its more developed capitalist system and more numerous proletariat differed from the situation in Russia, a prevalent agricultural country, for him the "radicalism" of relying on worker's self-organization that Lenin rejected, was a reasonable tactic in Europe. In turn, trying to force the 'Russian solution' on the other communist parties by means of the Comintern, would prove fatal.²¹

This close relation between the Russian state and Comintern has, thirdly, as well consequences for the concept of the parties that should act in each country: the concept of the mass party prevails, with all its authoritarian consequences. Thus, the KAPD sketches its own mission as follows: "At the same time, the KAPD will have to root out, without any consideration, the fatal and dangerous illusion of communism in Soviet Russia from the head of the proletariat, not by insulting leading Russian communists, but with all objectivity of the Marxist method of inquiry."²²

IV.

In the ICC, exactly this fight with arguments against the Leninist conception continued, as it had been unsuccessful in the 1920ies. On the occasion of publishing a reprint of the collected issues of ICC, Paul Mattick noted in an introduction, that much space "was given to analyses of both the theory and practice of bolshevism, (...), and bringing this criticism forward by following the history of bolshevism down to World War II. This criticism was all-inclusive, philosophical, political, economical, and organizational, and expressed at an early date what became, only much later, a more widely accepted recognition of the true nature of bolshevism."²³

Consequently, in the mid-1930ies, a number of items appeared on the pages of the ICC that focused on the Comintern. In terms of content, the fundamen-

---

gress der Kommunistischen Internationale 1919. Protokoll und neue Dokumente. Berlin 2008, p. XXVII.

21 Viz. Wallat, Hendrik: Staat oder Revolution. Aspekte und Probleme linker Bolschewismuskritik. Münster 2012, p.149.

22 N. N.: Die Zukunft Sowjet-Russlands und die 3. Internationale. Proletarier, Jahrgang 1 Heft 7, Juli 1921, p. 13.

23 Mattick, Paul: Introduction. <http://aaap.be/Pages/International-Council-Correspondence.html#inpm> [5. 12. 2019].

tal objections were similar to those voiced by the KAPD, but they were further developed and the authors tried to prove their validity in empirical examples of Comintern's activity.

In one of its first issues, the ICC presented in December 1934 the "Theses on Bolshevism". This analysis of Bolshevism had been devised by the Dutch *Group of International Communists*.

In these theses many ideas from the analysis from 11 years ago can be found. Central for the analysis is again the twofold class character of the revolution. In the context of international policy, the propagation of the Peasant International is underscored, which duplicated the Russian situation on an international level: "As the final guiding thought of this international double-class policy there appeared the idea of the world revolution in which the international (European-American) proletarian revolution and the national (mainly Oriental) peasant revolution were to be riveted into a new international unity of bolshevik world policy under the strict leadership of Moscow. Thus, the concept of 'world revolution' has for the Bolsheviks an altogether different class content."²⁴ The debacle of this concept led to the slogan of building socialism in one country and to a general nationalist turn.

In the analysis of the class constellation in the Soviet Union, recent developments were taken into account. While the KAPD simply said the peasants, being only anti-feudal, would force the new state into bourgeois forms, now the mode of production is characterized as state capitalism. As the production of commodities and wage labor still prevails, "Bolshevist economy is state production with capitalistic methods."²⁵

This state capitalism is forced to subordinate the foreign policy to the needs of the economic buildup within the country and calls for co-operation with the other capitalist states. "The entire foreign policy of the Russian government took on the stamp of a typically capitalist diplomacy and thus, in the international sphere, definitely tore bolshevist theory loose from bolshevist practice."²⁶

The Dutch communists also criticized the slogan of the encirclement of the Soviet Union by the imperialist powers, as "such a phrase did not harmonize in the least with the complicated lines of imperialistic conflicts of interests and their continually changing groupings."²⁷

The result of raising the specter of impending war was creating an obedient followership within the international proletariat. The domestic use of this alleged

24 Group of International Communists: Theses on Bolshevism. ICC Vol I No. 3, 1934, p. 13.

25 Ibidem, p. 15.

26 Ibidem.

27 Ibidem, p. 16.

threat was “justifying the intensified militarization of labor and the increased pressure on the Russian proletariat.”²⁸

The Comintern is used just as an organ for the national interests of the Soviet Union, and the theses’ authors point out that the Soviet Union has no qualms in having good relations with fascist Italy and National Socialist Germany. The call for peace has not purely economic reasons though. The Dutch communists argue that there are military reasons as well. As the state developed a momentum of its own, it has to balance between peasants and proletariat. War, connected with the arming of masses of peasants and workers, would endanger this balance.

The final conclusion of the theses focusing on the international policy of Bolshevism paints the Comintern as “a tool for the misuse of the international working class for the opportunistic aims of national glorification and the international security policy of the Russian State.”²⁹ That the analysis was not totally off the mark can be deduced from a report of the Czechoslovak diplomatic representation to its Ministry of Foreign Affairs from December 1931. The referents report on dissensions between the leaders of the Comintern and Stalin: “The Comintern reproaches Stalin that he has nothing else in mind than the Five-Years-Plan and that for his Five-Years-Plan he is resolved to sacrifice the world revolution.”³⁰ They also note, however, that Stalin is in the stronger position.

Apart from this discussion of Comintern’s function on an abstract level, the ICC also ran polemical pieces against the Comintern. In one, the ICC satirizes the speech of Wilhelm Pieck at the 7th Congress of the Comintern, and shows, based on the earlier analysis, the contradictions of the Comintern’s policy, castigating the empty phrases in which this policy is clothed: “Of course there was also to be had cheap some genuine ‘bolshevist self-criticism’ in spite of the ever correct line. ‘We neglected the opportunity’ Pieck explained, ‘to give out at the proper time fighting slogans against the price policy of monopoly capital by which the peasants were ruined, as well as against ‘interest slavery’” (one of the most fetching fascist slogans). ‘In many countries the petty bourgeoisie did not find in the communist parties sufficient understanding for effective support in its resistance to the trusts and the banks by which it was being bled white. The German communists did not consider in due time the significances of the yoke of Versailles, and enabled the bourgeoisie to turn to its own account the hatred of the masses for that yoke.’ In a word, Pieck complained that the communists had been such poor fascists, that they conducted such wretched competition.”³¹

---

28 Ibidem.

29 Ibidem, p. 17.

30 Masarykův ústav a Archiv Akademie věd ČR, fond Edvard Beneš I, sign. 998, kart. 229.

31 N.: The Last Congress of the Communist International. Vol I No. 11, 1935, p. 21.

But the ICC not only points at the attempts of the KPD to mobilize nationalist and antisemitic sentiments, it also underscores that this attempt is at odds with other policies of the Comintern: “While on the one hand, however, the C.I. regrets that it has not proceeded sharply enough against Versailles, on the other hand, by its support of France, it wants to maintain the Versailles policy.”³²

But while this policy is seen as full of contradictions, the opposition within the party is criticized as well: “‘Back to Lenin’, or ‘back to Trotsky’ for ‘a new Zimmerwald’, for ‘better leaders’: that is the beginning and the end of their cry, which loses itself in its own wind.”³³ According to the ICC’s appraisal of the Comintern, these calls have to be in vain, as the problems have their roots in the original Bolshevik concepts, which are now presented as remedy.

Another one of the more polemical pieces is, under the title “The Third International in Opinion of the Bourgeoisie” a reprint of a critical commentary from the “bourgeois-liberal Manchester Guardian”³⁴. The British author scathingly criticizes the actions of the Comintern. After having failed to take over the trade unions, the communists tried to create their own organizations – and failed. All attempts of armed rebellions also failed, and not even in all of them the Comintern had been involved, despite of its big words about armed struggle. Also, in Germany, the well-organized party succumbed to National Socialism. But the liberal author points out, that the worst of all is the total incapability of self-reflection: “One might have thought that this week’s congress of the Third International in Moscow would take some stock of the ruin it has brought about, but not at all; the congress explains amid much cheering that despite minor errors – there must, of course, be some ‘Leninist self-criticism’ – the Communists were always fundamentally right and everybody else always fundamentally wrong.”³⁵ With this piece, the ICC wants to ridicule the Comintern by showing how submissive to authority and detached from reality its functionaries are – and that even liberals take note of this fact.

A final and central piece in the ICC’s critique appeared in the March 1936 issue. It bears the title “The Development of Soviet Russia’s Foreign Policy” and gives an overview of the historical function of the Comintern. Given the brewing crisis in international policy and the helplessness of the Comintern, the article wants to show that the recent developments are not a turning point, but have their logic based on the development as whole: “When the phraseology of the Comintern is disregarded and only the essence of its activity is considered,

---

32 Ibidem.

33 Ibidem, p. 22.

34 N. N.: The Third International in the Opinion of the Bourgeoisie. ICC Vol. I No. 12, 1935, p. 14.

35 Ibidem, p. 15.

it becomes evident that the present action of the Comintern is a logical step in a process that was initiated in the first stages of the Russian Revolution by Lenin himself.”³⁶

Again, the author draws from many of the central theses already developed by the KAPD and the Group of International Communists and tries to put them in context with the historical development. Central is again Lenin’s attempt to copy the Russian strategy of an alliance of workers and peasants on a world-wide scale. With the failure of this strategy in the first years after 1917, “Russia had to establish herself as a nation-state in the midst of her capitalist surroundings.”³⁷

In this situation, the Second Congress of the Comintern was convened, and the 21 conditions to join the Comintern were formulated. The authors quite clearly point out what the function of the 21 conditions was in this context: There was no “fundamental struggle on the question of tactics. Parliamentary, trade-unionism and the ultimate demands for a proletarian dictatorship brought Centrists and Bolsheviks together. These twenty-one conditions, however, served the Russian leadership with regard to the mass parties of centrism that were to join the Comintern. The old leadership was to be disposed of, the centrist-democratic traditions within the organizations were to be destroyed.”³⁸

It is also telling that the author deems the Geneva Conference of 1922 more important than the Third Congress of Comintern, as it “opened the road towards closer connection with Germany and soon afterwards the two governments signed the treaty of Rapallo. Germany recognized Russia de jure and thereby won an ally in her fight against the Treaty of Versailles.”³⁹

The fight against the Treaty of Versailles was also one of the main topics of the Fourth Congress of the Comintern. This was also the time when the policy of national bolshevism was executed by the KPD. The author underscores: “It is worthy to note that this ideology resembles to a hair the one expounded by the national communists, Wolfheim-Lauffenberg, in 1919.”⁴⁰ These two had actually been members of the KAPD, but were expelled in August 1920. Back then, their nationalist leanings had been used by the KPD against the KAPD, but with the growing importance of the “suppressed nations” within the policy of the Comintern and the recognition as Germany as a victim of imperialism, this had changed.

In 1923 the Peasants International was founded, which should give Moscow influence in eastern countries. In the Fifth Congress (1924) calls for the organiza-

---

36 N. N.: *The Development of Soviet Russia’s Foreign Policy*. ICC Vol. II No. 3&4, 1934, p. 1.

37 *Ibidem*, p. 6.

38 *Ibidem*, p. 8.

39 *Ibidem*, p. 11.

40 *Ibidem*, p. 13.

tion of respective movements were issued, as well as to form ‘workers and peasants blocs’. Especially in China the communists were ordered to co-operate with the nationalist party. The focus shifted from Europe to the East, hoping that anti-imperialist movements would, “as Stalin declared – (...) spring the decisive initiative for the world revolution.”⁴¹ But these collaborations with the nationalist forces proved to be fatal, as they bloodily suppressed the communist party, as soon as they were in power. The author shows this in detail in the Chinese case.

In 1928, after a leap of four years, the next assembly of the Comintern convened. The defeat in China was officially recognized, but the focus on organizing peasants was not criticized.

Within the Soviet Union, 1928 was a turning point. When the NEP was replaced by the first five-year plan, state capitalism was fortified according to ICC’s analysis. This was also reflected in the Comintern’s slogan of the ‘third period’: “In harmony with this intensified course of action, the sixth congress proclaimed the famous theory of the ‘third period’, which was to lead to war between the imperialist powers and to war against the Soviet Union as well as to the utmost sharpening of the general crisis of capitalism.”⁴² In accordance to the earlier “Theses on Bolshevism”, the bogey of a threatening war against the Soviet Union is seen as a means of rallying international proletariat behind Russia as well as enforcing domestic control. Actually, the relations with capitalist countries bettered, the next logical step was the attempt to enter the League of Nations. Step by step, the role of the Comintern was getting less and less important in the rationale of the Soviet Union: “But, true to the very methods of imperialist diplomacy, Bolshevism from the earliest times of its existence has had two irons in the fire. For a long while the Comintern was this second iron. That, however, is past. Today the Russians are concerned with keeping their hands free for new readjustments of their foreign policy, for broadening and altering their alliance front between the imperialist Powers themselves.”⁴³

The author also tries to derive the changes in the last phase of foreign policy from changes in the class structure of the Soviet Union: Earlier, the workers had been the most important class within the structure, but now, the party governed by trying to balance working class and peasants and to play both ends against the middle: “This preponderance, however, compels the absolutist regime of the Bolsheviks to draw up the agrarian class as its main support, to shift the center of gravity of the state apparatus to the weaker side, so as to maintain the equilibrium of the two classes and thereby, for the absolutistic peak of the pyramid,

---

41 *Ibidem.*, p. 17.

42 *Ibidem.*, p. 19.

43 *Ibidem.*, p. 25.

the possibility of governing.²⁴⁴ The party still rules, but uses the peasants as its main basis. This change in inner structure made the existence of the Comintern superfluous, as “the last traditional restraints have fallen which had previously still existed with respect to bolshevist foreign policy by reason of the existence of the communist parties in Europe.”²⁴⁵ With the military pacts with France and Czechoslovakia, even the only potentially revolutionary role of the communist parties in these countries became a problem. Written before the official dissolution of the Comintern, its end is already predicted.

V.

While in many aspects very clear-sighted and striking, some other aspects of the ICC's critique of the Comintern's policy have to be scrutinized and criticized on their part. The ICC's anti-authoritarian impulse, their critique of a Manichean anti-imperialism and of the mobilization of nationalism has its merits, but one has to agree with Hendrik Wallat, who points out that the “nearly paranoid suspicions of the peasant's power in the Soviet Union” negates “the exceptional harm, that was done unto the Russian peasants in the name of the proletarian revolution”²⁴⁶. Apart from making the victims of the collectivization the bulwark of Bolshevik policy, the thesis is simply not convincing and underestimates the new form of domination. The blaming of the peasants by the authors of the ICC is mirrored by their general fetishization of the working class, which seems intrinsically revolutionary, a view that is ironically shared by their opponents' ideology. The authors of the ICC more or less suppose the existence of classes in the same way they existed in liberal times. They ignore what Hannah Arendt tries to grasp with her notion of the “classless society”²⁴⁷ of atomized individuals that form a mass which is the premise of total domination. The authors of the ICC criticized that one of the main tools of Bolshevism was the concept of the mass party, which fostered blind obedience, but it never occurred to them that this might go as far as negating the individual interest in its own wellbeing, which is Arendt's conclusion.

Connected to this is as well a poor differentiation between liberal and authoritarian societies. Still in 1939, Paul Mattick wrote that “there is actually no such thing as a fascist society just as there is no such thing as a democratic society. Both are only different stages of the same society, neither higher or lower, but simply

---

44 Ibidem, p. 27.

45 Ibidem, p.29.

46 Wallat, Hendrik: Staat oder Revolution. Aspekte und Probleme linker Bolschewismuskritik. Münster 2012, p.165.

47 Arendt, Hannah: Totalitarianism. Part Three of the Origins of Totalitarianism. San Diego/New York 1976, p. 30.

different, as a result of shifts of class forces within the capitalist society which have their basis in a number of economic contradictions.”⁴⁸ This reduction of societies to their basis blocks the view to the differentiations. The notion, that capitalism can spawn even worse forms of domination than the liberal is pushed aside. In this sense, everything is the same, and all differences fall victim to abstraction. This also makes the ICC’s appraisal of the Soviet policy before 1939 so problematic. While the council communists had to be among the few communists who were not shocked by the Molotov-Ribbentrop treaty, as they judged the Soviet Union as a nation-state which has sometimes to change allegiance, Mattick saw it as a problem when in 1939 “New York’s Proletarian Gemeinschaft, within which the councilist subset functioned, began to differentiate between the bourgeois democracies and fascist states, with the former deserving the left’s support in times of conflict. This was the pro-war stance that would soon become generalised throughout the left.”⁴⁹ But perhaps it is exactly this mixture of clear-sighted critique of foreign policy and blindness that makes an examination of the thought of the council communists worthwhile.

---

48 Mattick, Paul: Council Communism. In: Idem: Anti-Bolshevik Communism. Monmouth 2007, p. 84.

49 Roth, G.: Marxism in a Lost Century, p 179.

Politika Kominterny ve světě „International Council Correspondence“

Článek analyzuje posudek „International Council Correspondence“ (ICC) o Kominterně. ICC byl časopis malého, nedogmatického, protibolševického hnutí Marxistů kolem Paula Matticka, spojený s tzv. radovým komunismem (Rätekommunismus). V souvislosti se svou kritikou pojetí strany Bolševiků prozkoumali činnosti Kominterny a chtěli ukázat, že s utvářením ‚normálního‘, národního státu v sovětský svaz, Kominternu se proměnila v jeho pouhý nástroj. Analýza se zakládala na zhodnocení, že ruská revoluce nebyla čistě proletářská, ale především protifeudální. Odvodili krizi Kominterny ve 30. letech od tohoto základního protikladu. Po vysvětlení této úvahy jsou též tematizována problematická hlediska jako fetišismus dělnické třídy a jistá slepota vůči fašismu a nacismu.

KOMINTERNA A KSČ

ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ КОМИНТЕРНА И ОБРАЗОВАНИЕ КПЧ В ДОКУМЕНТАХ ПЕРВЫХ СОВЕТСКИХ МИССИЙ В ЧЕХОСЛОВАКИИ (1920–1921 ГГ.)

НИКОЛАЙ СТАНКОВ

В советской и постсоветской историографии рассматривались различные аспекты деятельности Коминтерна в Чехословакии и образования КПЧ: контакты Б. Шмерала, А. Запотоцкого, К. Крайбиха и их соратников с В.И. Лениным, внутрипартийные противоречия, «помощь» Коминтерна в их преодолении и т.д.¹

В настоящей статье предпринята попытка показать, какие проблемы деятельности Коминтерна и формирования коммунистической партии в Чехословакии нашли отражение в документах миссии Красного Креста и торговой делегации РСФСР в Праге в 1920–1921 гг., как складывались взаимоотношения первых советских миссий с исполнительным комитетом Коммунистического Интернационала (ИККИ).

Миссия Красного Креста РСФСР во главе с С.И. Гиллерсоном прибыла в Прагу 10 июля 1920 г. Хотя по своему официальному назначению она должна была заниматься военнопленными, в действительности на нее возлагались разноплановые задачи: от установления контактов с президентом и правительством ЧСР до конспиративных дел. В частности, через миссию Коминтерн поддерживал связь с леворадикальными элементами в Чехословакии и в соседних странах, для чего использовались шифрограммы и дипломатические курьеры. В телеграммах часто встречается информа-

---

1 См., например: Клеванский, Александр Харитонович: В.И. Ленин и борьба за создание Коммунистической партии Чехословакии. In: В.И. Ленин и образование коммунистических партий в странах Центральной и Юго-Восточной Европы. Москва 1973, с. 108–116; Фирсов, Фридрих Игоревич: В.И. Ленин, Коминтерн и образование Коммунистической партии Чехословакии. In: Третий конгресс Коминтерна. Развитие конгрессом политической линии коммунистического движения. Коммунисты и массы. Москва 1975, с. 342–398; Он же: Великий Октябрь, Ленин и образование Коммунистической партии Чехословакии. Новая и новейшая история 1987, № 3, с. 24–38; Он же: Коминтерн: погоня за призраком. Переосмысление. Москва 2019, с. 122–124.

ция, адресованная Г. Е. Зиновьеву, К. Б. Радеку, Б. Куну, Я. Салату и др. В составе миссии был В. Вишневецкий, числившийся официально бухгалтером, а в действительности выполнявший поручения Коминтерна. Он встречался с представителями левизы. Через него поступали деньги не только чехословацким левым, но и венгерским, и украинским коммунистам. 28 августа Вишневецкий писал Радеку: «Мое присутствие здесь создало положение совместной работы с чешскими, украинскими и венгерскими коммунистами. Названные коммунисты требуют моего участия в решении ответственных вопросов. Не имея от Вас полномочий для таковой работы, прошу выяснить возможность моего дальнейшего участия в ней».² Через десять дней Вишневецкий вновь писал Радеку: «Необходимо срочно выдать венгерским и украинским товарищам до ста тысяч денег чешских крон. Сообщите срочно, из каких источников выдать, из средств миссии или других. В первом случае сообщите Гиллерсону о выдаче денег».³ Гиллерсон и Вишневецкий имели своих «корреспондентов» в Румынии и Польше.⁴

Советская миссия Красного Креста была непосредственно причастна к подготовке восстания в Восточной Галиции. Как сообщал 10 августа Гиллерсон Чичерину, в Восточную Галицию было направлено 30 агитаторов, готовы к выступлению 500 казаков, затем предполагалось в уезды, охваченные восстанием, переправить еще 2000 человек. Оружием восставшие были обеспечены, но необходимо были еще 200 тысяч чешских крон.⁵

Через миссию осуществлялась связь Москвы с революционным подпольем в Подкарпатской Руси. Так, 24 октября Гиллерсон переслал Чичерину доклад комиссара, который ездил «для обследования дел на месте» и создал временный революционный комитет (ревком), который состоял из пяти человек, постоянно находившихся в Подкарпатской Руси, и комиссара – в Праге «для связи с другими организациями». Ревком направлял работу всех партизанских отрядов и подпольных ячеек в Галиции и Подкарпатской Руси. Комиссар просил предоставить денежные средства «дабы не загасить революционный пыл среди населения Галиции и Карпатской Руси».⁶ От своего имени Гиллерсон поддержал просьбу комиссара: «В виду отсутствия в данное время средств у организации, просим в самом срочном порядке разрешить вопрос с заинтересованными учреждениями и сообщить ответ по радио».⁷

---

2 Архив внешней политики Российской Федерации (АВП РФ), ф. 04, оп. 43, п. 273, д. 53927, л. 22.

3 Там же, л. 6.

4 Там же, л. 33, 57.

5 Там же, л. 7.

6 АВП РФ, ф. 04, оп. 43, п. 273, д. 53925, л.11–13.

7 Там же, л. 9.

Значительное внимание в донесениях Гиллерсона уделялось подготовке XIII съезда Чехословацкой социал-демократической рабочей партии (ЧСДРП), который был назначен на 25 сентября 1920 г. Коминтерн делал ставку на раскол партии. 26 августа малое бюро ИККИ (Зиновьев, Бухарин, Руднянский, Мейер и Кобецкий) «советовало» левым социал-демократам «немедленно после партийного съезда, независимо от его исхода, организовать компартию»,⁸ приняло открытое письмо к левице и коммунистическим группам в Чехословакии, питая «твердую надежду, что чехословацкий пролетариат в скором времени встанет на общую почву принципов Третьего Интернационала и победоносно развернет знамя социальной революции рука об руку с пролетариатом остальных народов Европы».⁹ Малое бюро поручило М. Ванеку в качестве представителя ИККИ выступить на съезде с докладом о II конгрессе Коминтерна и обратилось к съезду с просьбой делегировать его в ИККИ.¹⁰

Устремления Коминтерна не учитывали действительного положения дел в рабочем движении Чехословакии. В то же время были далеки от реальности и надежды лидера левицы Шмералья перевести всю партию или по крайней ее большинство на позиции III Интернационала.¹¹

13 сентября 1920 г. Гиллерсон писал Чичерину, что левые рассчитывают на большинство на съезде и что правые, следуя партийной дисциплине, ему подчинятся. В случае большинства левых на съезде Шмераль, руководствуясь указаниями Коминтерна, должен потребовать выхода социал-демократов из правительства, что повлечет за собой падение кабинета В. Тусара и назначение новых выборов. Шмераль возлагал большие надежды на усиленную пропагандистскую кампанию накануне выборов. «Мягкими средствами надеется достигнуть больших результатов», – писал о планах Шмералья Гиллерсон. Но он опасался, что не все пойдет так гладко, что после отставки правительства Тусара будет составлен «деловой кабинет из резко-реакционных элементов», не исключал «военной диктатуры», например во главе с генералом Я. Сыровы, «усиления влияния Франции и отказа от нейтралитета, репрессий внутри, активной противосоветской политики со всеми ближайшими и дальнейшими последствиями». Что же касается попытки совершить социалистическую революцию в Чехословакии, к чему

8 Российский государственный архив социально-политической истории (РГАСПИ), ф. 495, оп. 2, д. 1, л. 77.

9 Коммунистический Интернационал, 1920, № 13, с. 2624.

10 РГАСПИ, ф. 495, оп. 2, д. 1, л. 77.

11 См.: Фирсов, Ф. И.: В.И. Ленин, Коминтерн и образование Коммунистической партии Чехословакии, с. 351–352.

призывал ИККИ, то Гиллерсон приводил мнение Шмеряля, что вне связи с революционным движением в соседних странах она не может завершиться успешно, что «изолированная политически и топографически Чехия на революционную деятельность неспособна». «Все зависит от международной ситуации, от наших успехов на фронте и от хода вещей в Германии», – писал Гиллерсон Чичерину 13 сентября. Поэтому он предлагал «пока правительство оставить [в] настоящем виде» и «ограничиться требованием новых парламентских выборов к началу будущего года». Гиллерсон просил Москву срочно отменить ранее данные Шмерялю инструкции.¹²

Но отмены не последовало, и события стали развиваться иначе, чем предполагал Шмеряль. Вопреки его уверениям «о партийной лояльности правых», еще до съезда произошел раскол в редакции «Právo lidu». «Правые взяли решительный противобольшевистский курс, – с тревогой писал Гиллерсон Чичерину 19 сентября, – их враждебное отношение к Советской России уже выявляется и можно ожидать более резких выпадов и агитации».¹³ 22 сентября он писал Чичерину, что в связи с расколом ЧСДРП и деятельностью Коминтерна «поднята травля против нашей миссии». С середины сентября в пражских газетах появляются одна за другой статьи, разоблачающие закулисную деятельность миссии. Поэтому Гиллерсон просил Москву отсрочить приезд ряда лиц, а почту пересылать через Берлин.¹⁴ Невзирая на столь критическое положение советской миссии, Ленин 25 сентября, в день открытия съезда, прислал Гиллерсону телеграмму с требованием разоблачить бывшего члена ЦК Чехословацкой коммунистической партии в России Ф. Бенеша. Ленин требовал, чтобы Гиллерсон немедленно опубликовал в прессе и передал съезду ЧСДРП, что ссылка Ф. Бенеша на якобы состоявшуюся его беседу с Лениным о возможности или невозможности диктатуры пролетариата в Чехословакии является от начала до конца лживой, что Ленин не только никогда с ним не беседовал, но не видел его.¹⁵

На XIII съезде ЧСДРП 25–28 сентября 1920 г. окончательно произошел раскол партии на правую и левую и противостояние между ними усилилось.

В донесениях в Москву Гиллерсон подчеркивал, что правая присоединилась к критике внутренней и внешней политики большевиков, используя для этого печать, партийные мероприятия, трибуну Национального собрания. А. Немец заявил в Национальном собрании: «Чешские социал-демократы не могут разделять взгляды коммунистов... Русская Советская

---

12 АВП РФ, ф. 04, оп. 43, п. 273, д. 53927, л. 16.

13 Там же, л. 19.

14 Там же, л. 21.

15 Владимир Ильич Ленин. Биографическая хроника. Москва 1978, т. 9, с. 307.

республика за три года своего существования принесла пролетариату лишь неизмеримые страдания и муки. [...] Мы от Ленина инструкций не хотим и не нуждаемся в них».¹⁶ На съезде ЧСДРП (правицы) 27–29 ноября 1920 г. (также названным XIII съездом) Ф. Соукуп, докладывая о положении в партии, видел причину раскола социал-демократии, которая могла стать ведущей партией в ЧСР, в том огненном факеле, который Москва бросила в пролетариат всего мира. «Русские коммунисты хотят стать диктаторами мировой революции. [...] Мы не подчинимся III Интернационалу, не позволим командовать собой Московскому централизму», – говорил Соукуп.¹⁷ Широкий резонанс в прессе вызвало выступление на съезде Я. Полаха, который накануне съезда только вернулся из Советской России. Он обличал советскую действительность и заявил, что «в России нет и в помине коммунизма».¹⁸

«Какими силами располагает правица, документально трудно определить, – отмечается в отчете советской миссии Красного Креста в Праге за ноябрь 1920 г. – «Rudé právo» утверждает, что за ней идут лишь незначительные слои рабочих, но главными ее приверженцами являются служащие в больничных кассах, партийных кооперативах и т.п. Промышленный пролетариат идет с левицей. Но мы не ошибемся, если скажем, что за правицей стоит почти половина членов бывш[ей] с[оциал]-д[емократической] партии. В парламенте из 80 депутатов с[оциал]-д[емократов] в клуб левицы входит лишь 22. В сенате почти все с[оциал]-дем[ократы] принадлежат к правице».¹⁹

Далее в отчете речь шла о левице, указывалось, что «по своему составу и настроению она все еще крайне неопределенна», что при первом же более или менее решительном выступлении среди нее вполне возможен раскол: «Есть в ней группы, как например [в] Кладно, которые являются определенными и открытыми коммунистами, но среди ее руководителей есть и такие, которые или стыдятся названия коммунист или стараются как-нибудь этот неприятный вопрос [замолчать]. Надежда на мирный переход к социализму глубоко сидит в сердцах многих левичаков».²⁰

В отчете также сообщалось о споре между левицей и правицей об имуществе партии, который суд решил в пользу правицы. Не соглашаясь с решением суда, левица обратилась с обширным воззванием ко всем трудящимся, доказывая свое право на Народный дом и предостерегая, что «рабочие бу-

16 АВП РФ, ф. 04, оп. 43, п. 273, д. 53928, л. 27.

17 Там же.

18 Там же, л. 27–28.

19 Там же, л. 28.

20 Там же.

дут силой защищать партийное имущество». Появились слухи, что правица готовится к вторжению в Народный дом, и из Кладно сразу же приехало несколько сот рабочих для его защиты.²¹

Решающая схватка за Народный дом состоялась 9 декабря 1920 г. Левица в ответ на его захват правыми призвала к забастовке, в которой участвовало около миллиона рабочих.²² Сообщая об этих событиях в НКИД, Гиллерсон писал, что арестовано около двух тысяч человек, в том числе ряд руководящих деятелей: А. Муна, А. Запотоцкий и др. По мнению Гиллерсона выступление не было организовано, оно было спровоцировано правительством и правицей.²³ В этом донесении, а затем в письме Чичерину от 7 февраля 1921 г. Гиллерсон отмечал, что следствие по делу коммунистов установило компрометирующую связь с Москвой. Этим не замедлил воспользоваться министр иностранных дел ЧСР Э. Бенеш, чтобы обвинить Советскую Россию во вмешательстве во внутренние дела страны.²⁴

«В заграничном представлении вообще, в Чехословакии, в частности, Коминтерн конгруирует с Москвой, исполнительный комитет III Интернационала отождествляется с советским правительством, агрессивность коммунистического авангарда пролетариата претворяется в агрессивность Советской России», – писал Гиллерсон Чичерину 7 февраля. По его мнению, «разомкнуть этот круг представлений и сопоставлений невозможно». Повсюду господствуют убеждения об участии руководителей Коминтерна, ЦК РКП(б) в правительственной деятельности, о влиянии этих органов на политику советского государства, использующего все средства, чтобы «вызвать революционное движение во всей Европе, во всем мире (и даже в его окрестностях)». Отсюда недоверие к заявлениям советского правительства о демобилизации Красной армии, об оборонительном характере военной политики, о стремлении к хозяйственному строительству и т.д. «Все резолюции в этом смысле, мол, лишь для отвода глаз, – писал Гиллерсон. – [...] Не только нашу дипломатию считают тайной, но и всю правительственную деятельность конспиративной».²⁵

В этом письме Гиллерсон позволил себе, по его собственному признанию, «еретическое отступление», выразив сомнение в целесообразности в то время мировой революции. Наблюдая хаос и экономическую разруху, вызван-

---

21 Там же.

22 См.: Фирсов Ф. И.: Великий Октябрь, Ленин и образование Коммунистической партии Чехословакии, с. 32.

23 РГАСПИ, ф. 495, оп. 71, д. 3, л. 2.

24 АВП РФ, ф. 04, оп. 43, п. 274, д. 53929, л. 3.

25 Там же, л. 1.

ные революцией в России, он предполагал, что «революционное движение за границей расстроит и там хозяйство на более или менее продолжительный срок», и «помощи оттуда получить мы не сумеем». А безграничной технической помощи в широких масштабах не удастся ни наладить хозяйственную жизнь, ни осуществить электрификации, которая рассматривалась как предпосылка для успешного коммунистического строительства. «Не наладив нашего хозяйства, мы обречены на гибель, – считал Гиллерсон. – Погибнет первое показательное социалистическое государство, которое могло бы служить самым сильным, самым убедительным революционирующим примером для мира».²⁶

Подобного рода суждения Гиллерсон позволял себе иногда и в письмах в Москву, и в разговорах с сотрудниками миссии. 4 января 1921 г. Вишневецкий писал в НКВД, что глава миссии отрицательно высказался относительно декабрьских событий, заявив, что «чешские так называемые коммунисты сделали большую глупость, призывая пролетариат к выступлению и забастовке накануне праздников, благодаря чему коммунисты потерпели поражение».²⁷

Сам Вишневецкий считал декабрьские выступления «генеральной пробой чешского пролетариата и смотром коммунистических сил, и в целом проведенные удачно, хотя с большими организационными недостатками».²⁸ Через несколько дней после событий Вишневецкий имел беседу с Б. Шмералем и эмиссаром Коминтерна М. Ракоши, прибывшим нелегально в Чехословакию. Было решено в течение месяца-полтора созвать партийный съезд, на котором предполагалось принять условия вступления в III Интернационала и дать партии название коммунистической.²⁹

В первые месяцы 1921 г. Гиллерсон регулярно информировал Москву о подготовке к созданию компартии. 8 января 1921 г. он телеграфировал Чичерину: «ЦК немецких левых выпустил воззвание, призывающее к объединению с чешской левицей и образованию единой коммунистической партии в Чехословакии. На происходившей 1–2 января конференции чешской левицы постановлено созвать экстренный съезд в марте, где будет решен вопрос об образовании коммунистической партии и о слиянии с немцами».³⁰ 1 февраля Гиллерсон сообщал в Москву, что съезд левицы по вопросу присоединения к III Интернационалу назначен на 28 марта, но возникли серьезные

26 Там же, л. 4.

27 АВП РФ, ф. 04, оп. 43, п. 273, д. 53923, л. 5.

28 Там же, л. 4.

29 Там же, л. 5.

30 АВП РФ, ф. 04, оп. 43, п. 274, д. 53932, л. 8.

проблемы: «До последних дней была уверенность, что съезд выскажется положительно за безоговорочное присоединение, теперь возникает сильное сомнение». Большинство ЦК левизы агитирует против присоединения к Коминтерну, Шмераль и его сторонники оказались в меньшинстве.³¹ 5 февраля в телеграмме Чичерину Гиллерсон вновь подчеркивал: «Раскол левых углубляется, берут верх оппортунисты, можно ожидать образования независимой [партии], в которую войдут значительная часть левизы и часть правизы. [...] Противники присоединения к III Интернационалу в левизе говорят, что заграничные коммунисты коррумпированы московским золотом».³² Многие прибывшие из Москвы чешские коммунисты были арестованы и во время допросов сообщили сведения, компрометировавшие Москву и левизу. 17 февраля Гиллерсон сообщал в НКВД, что полиции стало известно о приезде из Москвы курьера, который должен привезти деньги для левизы, и просил задержать курьера. В этой же телеграмме Гиллерсон указывал, что чешские коммунисты, прошедшие в Москве курсы Я. Салата-Петрлика по подготовке агитаторов и партийных работников, «оказались совершенно несоответствующими».³³

14 марта Гиллерсон передал в Москву, что созыв съезда конференция левизы отложила до 15 мая, «желая использовать это время на усиленную агитацию в пользу присоединения к III Интернационалу»: «Партийным органам дано распоряжение агитировать в этом смысле. Можно надеяться, судя по настроению конференции, на успех».³⁴ Последующие сообщения Гиллерсона были более оптимистичны. 31 марта он писал в Москву: «В левизе настроение бодрое. Уверены в положительном результате по вопросу о III Интернационале на предстоящем съезде».³⁵ 28 апреля Гиллерсон сообщал, что на предстоящем съезде левизы 15 мая «ждут благоприятных результатов, т.е. присоединения к III-му Интернационалу и принятия всех пунктов. Но все же можно ожидать попытки к некоторой самостоятельности. Ясно ли Вам там, в Москве, что к отдельным деятелям ИККИ выявляется в Европе заметная антипатия».³⁶ 3 мая Гиллерсон писал Чичерину: «С большим блеском для левизы прошли манифестации первого мая, который здесь считается официальным праздником. Митинг собрал громадные массы («Вацлавское наместие» было букваль-

---

31 Там же, л. 26–27.

32 АВП РФ, ф. 04, оп. 43, п. 274, д. 53932, л. 31.

33 Там же, л. 45.

34 Там же, л. 64.

35 АВП РФ, ф. 04, оп. 43, п. 274, д. 53929, л. 14.

36 Там же, л. 24.

но запружено). Лозунги – коммунистические. Митинги правицы, чешских социалистов вышли очень жалкими».³⁷

Но тем не менее корреспонденции из Праги омрачались жалобами на Вишневского и эмиссаров Коминтерна. Гиллерсон жаловался Чичерину и заместителю наркома Л.М. Карахану, что Вишневский стал уклоняться от его контроля, «ссылаясь на непосредственные свои сношения с Берлином». «Я этого допустить не могу, т.к. он является официальным сотрудником миссии, и его промахи могут скомпрометировать миссию», – писал Гиллерсон в НКИД 28 апреля.³⁸

Через день Гиллерсон передал в Москву «для Бухарина и Коминтерна» протест лидеров чехословацкой левицы А. Запотоцкого, Б. Шмеряля, Б. Гулы, А. Муны, Я. Гандлиржа и М. Ванека против действий представителей Коминтерна в Чехословакии М. Ракоши и Д. Алпари. Они протестовали, во-первых, против их практики приобретать сторонников путем подкупа, во-вторых, против того, чтобы решения ИККИ принимались на основе односторонней информации Ракоши и Алпари, просили лишить их мандатов и передать мандат для информации «кому-нибудь из русских товарищей».³⁹

К сожалению не удалось обнаружить донесения главы советской миссии в Москву о XIV съезде ЧСДРП (левицы), провозгласившем образование Коммунистической партии Чехословакии (КПЧ) и о присоединении к III Интернационалу. Но в изобилии наличествует документальный материал о проблемах, возникших в КПЧ в результате деятельности эмиссаров Коминтерна.

Пик борьбы с методами работы Ракоши, Алпари и Вишневского, точнее с их последствиями в чехословацком коммунистическом движении выпал на лето-осень 1921 г., причем ключевую роль в ней играл новый представитель РСФСР в Чехословакии П.Н. Мостовенко, возглавивший торговую миссию.

Причиной, побудившей Мостовенко вникнуть в деятельность Коминтерна и положение в КПЧ, явилась беседа с Бенешем, который обвинил советское правительство во вмешательстве во внутренние дела Чехословакии. 4 августа Мостовенко писал Чичерину, что Бенеш сообщил ему о наличии у него документов о снабжении агентами Коминтерна «чешских деятелей крупными деньгами». Министр также показал Мостовенко комплект печатных материалов и фотографий участников III конгресса Коминтерна, большую пачку фотографий работавших в Москве чехословацких комму-

37 АВП РФ, ф. 04, оп. 43, п. 274, д. 53929, л. 25.

38 Там же, л. 21.

39 АВП РФ, ф. 04, оп. 43, п. 274, д. 53932, л. 111.

нистов и заявил, что «дальнейшее продолжение их вмешательства в русско-чешские дела становится совершенно невыносимым». Мостовенко писал Чичерину, что «весь разговор в части, касающейся субсидирования, велся в тоне и с оговорками, убедившими меня, что такие данные действительно имеются».⁴⁰

После разговора с Бенешем советский представитель навел справки о тех данных, которые могли быть известны чехословацким властям, и, по его словам, «результат этих справок оказался очень печальным». «Картина деятельности здесь Алпари, Ракоши и Вишневого заключалась в том, что, обладая громадными суммами денег, они раскидывали их направо и налево с единственной целью откровенного подкупа политических работников», – писал Мостовенко Чичерину. Один из партийных деятелей рассказывал ему, как в апреле 1921 г. Алпари «всунул» ему 30.000 крон и предложил немедленно ехать в Брно, чтобы выступить перед рабочими с критикой Шмерала. «Деньги Коминтерна откровенно идут не на те цели, на которые они предназначены, – писал Мостовенко. – Публика, получающая субсидии, открыто тратит их на себя, ведя широкий и размахистый образ жизни».⁴¹ Весьма плачевна и судьба полученных из Москвы бриллиантов: часть из них якобы утеряна, а часть «реализована на весьма сомнительных началах». Такая деятельность эмиссаров Коминтерна создала атмосферу взаимных подозрений, грызни в КПЧ. «Разложение в среду работников вносится и с другой стороны: получивши задание от представителя Коминтерна, отдельные люди освобождают себя от всякой зависимости от партии и от ее контроля в соответствующих случаях, ссылаясь на то, что они заняты делами гораздо более важными», – указывал Мостовенко. Он негативно оценивал издаваемую в Праге при содействии Вишневого газету «Правда», которую считал «абсолютно никчемной», и к тому же, что еще «гораздо хуже», проводившей «какую-то политическую линию во всяких внутривнутрипартийных делах». Мостовенко считал, что причиной создавшегося положения в КПЧ явился метод работы «через чужих здесь людей, державших в своих руках вместе с большими суммами и возможность механически воздействовать на людей и на дела». Он просил задержать приезд нового представителя ИККИ и считал, что «единственным представителем Коминтерна» в Чехословакии может быть лишь ЦК КПЧ.⁴² Мостовенко понимал, что неосведомленность Москвы о положении дел в коммунистическом движении Чехословакии объясняется тем, что центр получает одностороннюю информацию от за-

---

40 АВП РФ, ф. 04, оп. 43, п. 274, д. 53929, л. 116.

41 Там же, л. 117.

42 Там же, л. 118.

интересованных лиц.⁴³ В телеграмме Чичерину от 10 августа он настаивал на своем срочном приезде в Москву.⁴⁴

Вопрос об одностороннем информировании центра был поднят Мостовенко в письме наркому от 25 августа в связи тем, что ему вручили для передачи письма, адресованные Б. Куну и М. Ракоши. Ознакомившись с их содержанием, Мостовенко обращал внимание наркома на письмо к Ракоши, в котором имелся лист на немецком языке. В письме говорилось о «сведении на нет левой линии, победе течения Шмералья» и о солидарности с ним советской миссии. Мостовенко недоумевал, из каких источников автор письма почерпнул сведения о последнем факте. Ванек, Гандлирж и Шмераль поддерживали контакт с советским представителем, а единомышленников автора письма, несмотря на весьма энергичные попытки, ему не удалось установить.⁴⁵ «Я отлично учитываю особенности, т.н. тактики Шмералья, равно как и мещанство здешней организации вообще. Ни мало не склонен солидаризироваться с ними, – писал Мостовенко Чичерину. – Вместе с тем, вполне определенно продолжаю стоять на невозможности бороться с этим явлением прежними методами, т.е. назначением особых уполномоченных-комиссаров с какими-либо особыми правами, вся работа которых заключается не в действительном преодолении этого мещанства, а вырождается в личную борьбу с наиболее серьезными, популярными и отвечающими качествам самой партийной массы здешними работниками».⁴⁶

По мнению Мостовенко, вся переписка должна проходить через полпреда, что позволило бы «обеспечить единство информации, и приложить свою оценку к информации из других источников, поскольку она расходится с нашей».⁴⁷

В письме Чичерину 29 августа Мостовенко вновь на примере письма «неизвестного товарища к Ракоши» обращал внимание на одностороннюю информацию: «Связь с Москвой очень слаба, добровольные корреспонденты обычно проявляют очень большое рвение, а кое-кто в Москве готов поверить всякой нелепице, не вдаваясь в дальнейшие обследования и подробности».⁴⁸

43 Там же, л. 119.

44 Там же, д. 53932, л. 211.

45 АВП РФ, ф. 04, оп. 43, п. 274, д. 53930, л. 7.

46 Там же, л. 7 об.

47 Там же, л. 7.

48 Там же, л. 12.

Принципиальные ошибки в организации связи и в целом работы со стороны Коминтерна, по мнению Мостовенко, создали тяжелое положение в КПЧ. Единственный выход он видел в прекращении всякой финансовой помощи и при условии, что «политическими представителями Коминтерна могут быть только ЦК местных партий». Мостовенко допускал, что Коминтерн может направлять и своих работников, но при обязательном условии работать исключительно с ведома ЦК и через него. «Это будет подлинная организация взаимной связи и взаимного осведомления и, хотя при разнородности национальных партий аппарат Коминтерна и не будет так внешне однороден, но зато он будет больше отражать фактическое положение дел», – подчеркивал полпред.⁴⁹

В руководстве Коминтерна сообщения Мостовенко вызвали гневный протест. 13 августа Г.Е. Зиновьев и К.Б. Радек направили в политбюро ЦК РКП(б) письмо, в котором обвиняли советского представителя в Праге в том, что он, поверивши Бенешу, шлет «позорнейшие телеграммы самого панического свойства». «Не имея ни малейших мандатов, вступает в переговоры с лидерами чешских ком[мунистов], вопит о мнимой деморализации этой партии, не имея понятий об этой партии. Это принесет величайший вред»,⁵⁰ – категорически заявляли лидеры Коминтерна.

В ответ на эти обвинения Чичерин 14 августа направил в политбюро письмо, взяв под защиту Мостовенко, который в своих тревожных шифровках сообщил о разговорах с чехословацкими министрами и обнаружил, по его мнению, угрозу для советской республики. «Если он тревожится за безопасность советской республики, цитадели мировой революции, он обязан об этом сообщать советскому правительству»,⁵¹ – считал нарком.

В. И. Ленин, ознакомившись с обоими письмами, оставил на полях сопроводительного письма В. М. Молотова пометку: «По-моему, поручить Зин[овье]ву и Чичерину устраивать периодические совещания для информации и считать инцидент «закрытым»». ⁵² Но Зиновьев раздувал межведомственный конфликт с воодушевлением не меньшим, чем пламя мировой революции. 16 августа он отправил Мостовенко письмо полное сарказма и иронии, обвиняя его в том, что он недостаточно знаком с политической обстановкой в Чехословакии, легко принимает «на веру все сообщения господина Бенеша», использует в качестве источников информации то ли его агентов, то ли

---

49 АВП РФ, ф. 04, оп. 43, п. 274, д. 53930, л. 13.

50 Коминтерн и идея мировой революции. Документы. Москва 1998, с. 306, док. 85.

51 Там же, с. 308, док. 86.

52 Там же, с. 307, док. 85, примечание 5.

какого-то «плаксивого представителя чехословацких центристов, склонных верить всякой сплетне». Зиновьев давал понять, что Мостовенко не должен вмешиваться в партийные дела в Чехословакии. «Но надо, чтобы Вы не верили сказкам и не поддавались шантажу и не посылали бы вследствие этого столь же панических, сколь и необоснованных донесений в Москву, – наставлял Зиновьев полпреда. – Будет крайне печально, если Вы, доверившись подобным источникам, в какой-либо форме сами поддержите вероятность подобных сообщений».⁵³

Зиновьев отвергал все «безобразия», о которых Мостовенко сообщал в Москву: «Мы смеем заверить Ваших информаторов, что никакой деморализации в рядах чехословацкой партии нет, и это одна из самых крепких, чисто пролетарская по составу партия».⁵⁴ В завершении письма председатель ИККИ подчеркивал: «Мы не требуем от Вас и не можем требовать, в силу Вашего официального положения содействия Коминтерну и коммунистической партии той страны, в которой Вы находитесь, но безусловно требуем – это чтобы созданием подобных легенд Вы не мешали работе Коминтерна и коммунистической партии той страны, где Вы представляете интересы советской республики».⁵⁵

Письмо Зиновьева Мостовенко получил только 8 сентября и оно окончательно убедило полпреда, что его сообщения в Москву «встретили со стороны Коминтерна вполне ведомственное отношение».⁵⁶ В тот же день Мостовенко написал Чичерину. «К сожалению, при чтении этого письма я не мог отделаться от впечатления, что Москва в этой области мирится только с информацией вполне определенного рода. Всякая другая информация вызывает только раздражение, подозрение и упреки. Между тем, я еще раз подтверждаю, что сущность того, что я писал по этому поводу остается в полной силе».⁵⁷

По поводу требования Зиновьева, чтобы полпред своими паническими сообщениями не мешал работе Коминтерна, Мостовенко считал, что «речь идет как раз наоборот, о том, чтобы Коминтерн не мешал сам себе и нам в нашей, вполне естественной и законной, с нашей точки зрения, работе». Что же касается КПЧ, то он разделял мнение Зиновьева, что уже в недалеком будущем она действительно «обещает стать одним из серьезнейших

53 РГАСПИ, ф. 495, оп. 71, д. 15, л. 27–28.

54 Там же, л. 27.

55 Там же, л. 28.

56 АВП РФ, ф. 04, оп. 43, п. 274, д. 53930, л. 40.

57 Там же.

наших оплотов в Зап[адной] Европе». «Тем более осторожно и щепетильно мы должны подходить к этой организации сейчас, когда она только складывается»,⁵⁸ – отмечал Мостовенко.

26 сентября Мостовенко писал Литвинову: «Возмутительная бумага, полученная мною от т. Зиновьева (копия т. Чичерину) только подчеркивает болезненность вопроса и необходимость категорического разрешения его. [...] Сказки о том, что я информируюсь от Бенеша или от центристов, конечно, совершеннейший пустяк. Факты говорят за себя». Он сообщал заместителю наркома, что располагает дополнительными материалами о коминтерновских делах в Чехословакии. Осознавая всю серьезность вопроса и необходимость его «категорического разрешения», Мостовенко пытался выяснить, может ли в создавшейся ситуации он рассчитывать на поддержку Наркоминдела, и считал целесообразным свой приезд в Москву.⁵⁹

Такая необходимость действительно была, так как политбюро ЦК РКП(б) 14 сентября 1921 г. по требованию Зиновьева назначило комиссию для рассмотрения обвинений, выдвинутых Мостовенко, с обязательным вызовом его лично.⁶⁰ Кстати, через него Зиновьев вызвал предварительно в Москву лидеров левого течения в КПЧ В. Штурца и его единомышленников, обязав Мостовенко снабдить их на дорогу деньгами.⁶¹

Полпред выехал в Москву в то время, когда в Праге собрался объединительный съезд КПЧ (30 октября – 4 ноября 1921 г.), завершившийся победой левых, избранием генеральным секретарем партии одного из их лидеров Б. Илека.

2 ноября вечером Мостовенко был принят Лениным.⁶² На следующий день состоялось заседание политбюро, на котором рассматривался доклад комиссии по поводу его обвинений. Политбюро постановило, что заключение комиссии требует «дополнительного ознакомления с материалами членов политбюро» и поручило новой комиссии в составе Л. Б. Каменева, Г. Е. Зиновьева и Л. Д. Троцкого «ознакомиться с материалами комиссии, запросив, в случае необходимости, личных объяснений от тт. Ванека, Мостовенко и Ракоши», причем к работе приступить немедленно.⁶³

---

58 Там же, л. 40 об.

59 Там же, л. 77–78.

60 РГАСПИ, ф. 17, оп. 3, д. 202, л. 4.

61 РГАСПИ, ф. 495, оп. 71, д. 15, л. 41–42.

62 Ленинский сборник. Москва 1980, т. 39, с. 362.

63 РГАСПИ, ф. 17, оп. 3, д. 225, л. 3.

На заседании политбюро 11 ноября председатель комиссии Каменев зачитал «предварительное заключение», исходя из которого ЦК РКП (б) не возражал «против немедленной поездки т. Мостовенко в Прагу впредь до окончания решения».⁶⁴ Однако на заседании политбюро 17 ноября Зиновьев настоял, чтобы в дополнение к этому решению была принята специальная резолюция, запрещающая Мостовенко вмешиваться во внутривнутрипартийные дела КПЧ.⁶⁵ В тот же день после заседания Чичерин послал Мостовенко в Прагу срочную телеграмму: «Цека поручает дать Вам директиву, чтобы на время Вашего пребывания на посту полпреда в Праге Вы ни в коем случае и ни в какой форме не вмешивались во внутривнутрипартийные дела чехословацкой объединенной коммунистической партии. В случае же обращения к Вам той или другой группы чехословацких коммунистов или отдельных товарищей Вашим долгом является направлять обращающихся в Москву или к представителю Коминтерна в Чехословакии».⁶⁶

«Дело Мостовенко» продолжало оставаться в поле обсуждения политбюро до начала 1922 г. Только 7 февраля Литвинов известил полпреда, что «политбюро на заседании от 12 января по вопросу, касающемуся конфликта Вашего с Коминтерном, постановило: «считать ликвидированным»».⁶⁷ Трудно определить, что сыграло решающую роль в благополучном исходе дела: личное заступничество Ленина, который знал его с 1905 г. и хорошо к нему относился,⁶⁸ или принципиальная позиция НКВД, или то и другое вместе. Но в своих донесениях в Москву Мостовенко по-прежнему продолжал информировать НКВД о положении дел в КПЧ. 27 сентября 1922 г. он не без удовлетворения сообщил, что завершившаяся накануне конференция КПЧ исключила из партии «виднейших главарей» левого течения – В. Штурца, Б. Илека, В. Болена и др. По мнению Мостовенко это решение не должно вызвать раскола партии, не позволит «зарываться целиком во внутренние дразги», но послужит оздоровлению партии и позволит «вернуться к общеполитической работе в стране», «возможности проявить себя, наконец, как активной силе».⁶⁹

В письме Литвинову от 12 января 1923 г. Мостовенко вновь поднял вопрос об отношениях возглавляемой им миссии с Коминтерном. Он жало-

64 Там же, д. 229, л. 1.

65 Там же, д. 231, л. 2.

66 АВП РФ, ф. 04, оп. 43, п. 274, д. 53933, л. 22.

67 АВП РФ, ф. 04, оп. 43, п. 275, д. 53944, л. 4.

68 РГАСПИ, ф. 12, оп. 2, д. 204, л. 8–8 об.

69 АВП РФ, ф. 04, оп. 43, п. 275, д. 53943, л. 18–19.

вался, что миссии навязывается «передаточная роль» между Коминтерном и КПЧ, и чехословацким властям об этом известно, как «известны и люди, которым в миссии поручена эта связь», «известны случаи, когда в миссию приезжали из Москвы представители Коминтерна». ⁷⁰ Мостовенко опасался, что все это дает повод для компрометации миссии. Он просил Литвинова «по товарищески переговорить с т. Пятницким», настаивал «на нецелесообразности и ненужности в здешней обстановке использовать миссию для нелегальных целей» и предлагал рекомендовать Коминтерну, во-первых, «наладить эту связь через Берлин, минуя нас и наших курьеров», во-вторых, «аннулировать возложение на кого-нибудь из сотрудников миссии функции этого посредничества». Мостовенко обещал, что в случае необходимости он передаст «два-три руководящих письма на имя Шмерала или Запотоцкого» без всяких посредников: «Для этого не понадобится ни особого человека, ни особых функций». Мостовенко уверял «товарищей», что чисто «политическое общение мое с коммунистическими парламентариями – куда взаимно необходимее такой почтальонской работы». ⁷¹

Неизвестно, какую роль сыграла позиция Мостовенко в отношении Коминтерна в его отставке с поста полпреда в Праге месяц спустя, но его преемника К. К. Юренева Литвинов предостерегал: «Будьте осторожны в своих отзывах о работе компартии и Коминтерна и в своих разговорах с коммунистами. [...] Лучше совершенно не вмешиваться в эти дела». ⁷²

Таким образом, документы миссии Красного Креста и торговой делегации РСФСР в Праге свидетельствуют, что через сотрудников советских миссий исполком Коминтерна поддерживал отношения с левицей, а затем КПЧ, осуществлял переписку и финансирование. Руководители миссий С. И. Гиллерсон и П. Н. Мостовенко ко многим директивам Коминтерна относились весьма критически, считая, что они основаны на односторонней информации, на незнании реальной ситуации в Чехословакии, что причастность миссий к конспиративной деятельности Коминтерна наносит серьезный ущерб развитию советско-чехословацких отношений. Однако, несмотря на свое личное мнение, в конечном итоге они вынуждены были следовать директивам Москвы.

---

70 АВП РФ, ф. 04, оп. 43, п. 276, д. 53951, л. 28.

71 Там же, л. 29.

72 РГАСПИ, ф. 159, оп. 2, д. 2, л. 49.

The Activity of the Communist International and Founding of the Czechoslovak Communist Party in the documents of the first Soviet Missions in Czechoslovakia (1920–1921)

The author of the article investigates the documents of the mission of the Red Cross and the trade delegation of the Soviet Russia in Czechoslovak Republic which are kept in the Foreign Policy Archive of the Russian Federation (AVP RF) and the Russian State Archive of social and political history (RGASPI). These documents contain some information about the activity of the Comintern and the foundation of the Communist Party of Czechoslovakia in 1920-1921. The leadership of the Comintern used the Soviet missions in Prague to maintain the relations with the representatives of the left radicals in Czechoslovakia, correspond with them and finance them. There were members in the staff of the missions who were concerned with this commission of the Comintern. At the same time the leaders of the missions regarded the directives of the Executive Committee of the Comintern with some criticism. The author of the article demonstrates that the leader of the Soviet mission of the Red Cross Solomon I. Gillerson didn't believe in the revolutionary potations of the Czech labor class and he believed that the course on the split of the Czechoslovak social democratic workers party was a mistake. The chairman of the trade delegation of the Soviet Russia Pavel N. Mostovenko criticized the activity of the agents of the Comintern in Czechoslovakia. The leaders of the soviet missions thought that the participation of the missions in the conspirator activities of the Comintern did considerable harm to the development of the Soviet-Czechoslovak relations.

KOMUNISTICKÁ STRANA ČESKOSLOVENSKA V ZAJETÍ SOCIÁLFAŠISMU. VYLOUČENÍ JOSEFA GUTTMANNA Z KSČ V ROCE 1933

MARTIN DOLEJSKÝ

„Kdybys si byl, Guttmanne, zopakoval komunistickou násobilku, nemusel's snad býti tam, kde dnes jsi.“¹

Úvod

Následující text se zabývá dějinami meziválečné Komunistické strany Československa (dále KSČ), konkrétně událostí konce roku 1933, kdy došlo k vyloučení šéfredaktora *Rudého práva* a člena ÚV KSČ Josefa Guttmanna ze strany. Mohlo by se zdát, že samotné vyloučení jednoho člena je příliš úzce vymezené téma ke zpracování odborné studie, ale tuto událost se pokusíme zasadit do širšího kontextu domácí i mezinárodní komunistické politiky a taktiky. Hlavním cílem příspěvku je poukázat na postoj československých komunistů k hrozbě fašismu (nejen) v sousedním Německu, a na postupnou revizi tohoto postoje. Dále také na náznak nové taktiky, snahu o vyvedení strany z izolace a v širší perspektivě i na vztah KSČ k vedení Komunistické internacionály (dále KI). V tomto „přehodnocování“ se stal Josef Guttmann klíčovou postavou a posloužil také jako vhodný terč pozdějších útoků svých spolustraníků po svém vyloučení. Rozhodně nelze souhlasit s hodnocením stranické historiografie doby minulé, že Guttmann „podlehl panice, když v Německu nastoupil fašismus, vytyčil likvidátorskou platformu a stal se posléze renegátem.“²

Při zpracovávání tohoto tématu se může historik spolehnout na poměrně širokou škálu archivních pramenů. Ty jsou uloženy převážně v Národním archiv v Praze (dále NA),³ část také v Archivu bezpečnostních složek v Praze (dále ABS).⁴

---

1 Národní archiv (NA), fond Ministerstvo zahraničních věcí – výstřížkový archiv I (MZV-VA I), kart. 3213, Gottwald, Klement: Na druhé straně barikády. In: *Rudé právo*, 5. 1. 1934.

2 Reiman, Pavel (ed.): *Dějiny Komunistické strany Československa*. Praha 1961, s. 326.

3 Fondy ÚV KSČ 1921–1945, Ministerstvo zahraničních věcí – výstřížkový archiv, Klement Gottwald, Jan Šverma nebo Policejní ředitelství Praha – prezidium (1931–1940).

4 Jde o materiály z fondu Ústředna Státní bezpečnosti (fond 305 SÚ MV), které byly shromážděné

K dispozici je oficiální tisk KSČ na jehož stránkách probíhala diskuze o vztahu k fašismu i k možné spolupráci s ostatními politickými stranami. V závěrečné fázi sledovaného období zde byla vedena diskriminační kampaň proti vyloučenému. Jde především o *Rudé právo*, ale také o teoretickou *Komunistickou revue*, která vycházela do roku 1933. Pozdější názorová východiska Josefa Guttmana dobře dokumentují noviny *Proletář*, vycházející krátce v roce 1937. Nejde v žádném případě o téma, kterému by v minulosti nebyla věnována pozornost historiků. Dle našeho soudu obsahuje starší literatura mnoho přínosných poznatků i odkazů na archivní zdroje, ale často je problematická v otázce interpretace.⁵ Tématu se věnuje okrajově i literatura vydaná po roce 1989.⁶

Pokud jde o časové vymezení textu, budeme se věnovat událostem od srpna 1932, kdy došlo na XII. plenárním zasedání Exekutivy KI, konaném od 27. srpna do 15. září, k projednávání situace v Německu po volbách v červenci téhož roku. Zde vystoupila trojice československých komunistů: Klement Gottwald, Jan Šverma a Josef Guttmann. Poslední jmenovaný potom, s Gottwaldovým a Švermovým souhlasem, učinil kritický rozbor vývoje situace v Německu.⁷ Časový rámec uzavřeme první polovinou roku 1934, kdy skončila diskreditační kampaň proti vyloučenému, a došlo k přehodnocení dosavadní taktiky.⁸ Ve stručnosti nastíníme další osudy Josefa Guttmana.

---

po roce 1948 v souvislosti s prošetřováním „trockistických“ skupin.

- 5 Ze starší literatury, která se věnuje problematice taktiky Komunistické strany Československa (KSČ) ve 30. letech nebo vyloučení Josefa Guttmana uvádíme Hájek, Miloš: *Jednotná fronta. K politické orientaci Komunistické internacionály v letech 1921–1935*. Praha 1969; Hradilák, Zdeněk: *Třídní boje československého proletariátu v roce 1933 a taktika KSČ*. In: *Příspěvky k dějinám KSČ IV*, č. 3, 1964, s. 365–399; týž: *Josef Guttmann – konflikt rozumu a svědomí*. In: *Revue dějin socialismu VIII*, č. 4, 1968, s. 483–518; Hrbata, František: *Komunistická internacionála a protifašistické hnutí v letech 1933–1935*. Praha 1963; Niklíček, Ladislav: *Za lidovou frontu proti fašismu*. Praha 1965; Novák, Jan: *O létech třicátých*. In: *Revue dějin socialismu IX*, č. 5, 1969, s. 643–662; Reiman, Pavel (ed.): *Dějiny Komunistické strany Československa*. Praha 1961; Suchopár, Vladimír: *Komunistická internacionála proti fašismu v letech 1921–1935*. Praha 1964.
- 6 Niklíček, Ladislav: *Českoslovenští komunisté mezi Kominternou a středoevropskou demokracií*. In: *Soudobé dějiny II.*, č. 2–3, 1995, s. 237–253; týž: *Pře Josefa Guttmana*. In: *Dějiny a současnost XIV*, č. 2, 1992, s. 31–35; Rupnik, Jacques: *Dějiny Komunistické strany Československa*. Praha 2002; Sommer, Vítězslav: *Mezi doktrínou a realitou*. In: Randák, Jan – Koura, Petr (eds.): *Hrdinství a zbabělost v české politické kultuře 19. a 20. století*. Praha 2008, s. 201–216.
- 7 Rupnik, J.: *Dějiny Komunistické strany Československa*, s. 103–104.
- 8 Konflikt jednotlivců zmiňuje ve své studii i Jakub Rákosník, který upozorňuje na to, že strategie a taktika neznamenal v komunistickém hnutí totéž. Strategie směřovala k dosažení jednotného cíle – vytvoření diktatury proletariátu. Taktika byla otázkou volby konkrétních politických a organizačních forem a ve 30. letech se žádná odchylka z taktické linie již netolerovala. Rákosník, Jakub: *Strana profesionálních revolucionářů? Politická kultura meziválečné KSČ*. In: *Historie – otázky – problémy 1*, 2014, s. 141–142.

Postavení KSČ a počátek sporu

Českoslovenští komunisté se na počátku 30. let nacházeli v obtížné situaci. Tendence strmého poklesu členské základny započatá V. sjezdem sice byla již minulostí, a v březnu 1931 dosáhl počet členů 40 000,⁹ ale KSČ se ocitla v izolaci projevující se mimo jiné i tím, že poměr ve straně organizovaného průmyslového dělnictva se výrazně snížil a naopak narůstal počet nezaměstnaných, kteří v roce 1931 tvořili 40 % členů.¹⁰ Například dochovaný zápis z organizační konference KSČ z 2. a 3. května 1931 jasně ukazuje slabost komunistů v pražském podniku Českomoravská. Řečník zmiňuje, že z 5 000 pracovníků je organizovaných pouze 22 a ti navíc nejsou aktivní, protože se bojí perzekuce.¹¹ Oficiální stranické rezoluce o získání většiny dělnické třídy se tak často nesesetkávaly s pochopením a jejich provádění bylo realitě značně vzdáleno.

Izolace KSČ byla způsobena taktikou třída proti třídě přijaté na VI. kongresu KI v roce 1928 a opírající se o koncepci sociálfašismu. Ta vycházela z toho, že Československá sociálně demokratická strana dělnická (dále ČSDSD) se stala oporou fašistického režimu, jehož centrem byl Hrad. Aktivní účast pravicově socialistických vůdců (sociálních demokratů) na vládnutí označovala KSČ jako sociálfašismus.¹² Cílem této taktiky bylo také prezentovat komunistickou stranu jako jedinou, která reprezentuje zájmy dělnické třídy.¹³ Podobná rétorika vylučovala jakoukoliv spolupráci být jen v dílčích akcích (např. stávky). Do diskuze o sociálfašismu přispěl i hlavní protagonista tohoto textu – Josef Guttman. Ten na stránkách *Rudého práva* politiku ČSDSD charakterizoval v roce 1930 takto: „Je to žluťáctví, je to sloužení buržoasii v období historického rozvratu kapitalistického řádu, v období, kdy kapitalismus vrhá do strašlivého hladu a bídy miliony pracujících, kdy buržoasie prostředky nejbrutálnějšího teroru a fašistické diktatury zoufale zápasí o svou existenci, a kdy se tedy náhončí buržoasie v dělnické třídě stávají pochopy, nelekajícími se stávkokazectví, teroru, ani prolévání dělnické krve, stávají se – sociálfašisty.“¹⁴

Vyhrocená rétorika vůči sociálním demokratům se zmírnila po VI. sjezdu KSČ v březnu 1931, ale neznamenalo to změnu taktiky. To potvrzuje i říjnová rezo-

---

9 Štverák, František: Schematismus k dějinám Komunistické strany Československa (1921–1992), 2. vydání. Praha 2018, s. 581.

10 Reiman, P.: Dějiny Komunistické strany Československa, s. 305.

11 NA, fond ÚV KSČ 1921–1945, kart. 3, protokol orgkonference ze dne 2. a 3. května 1931.

12 Reiman, P.: Dějiny Komunistické strany Československa, s. 277; Rupnik, J.: Dějiny Komunistické strany Československa, s. 96–97.

13 McDermott, Kevin – Agnew, Jeremy: Kominternu. Dějiny mezinárodního komunismu za Leniny a Stalinovy éry. Praha 2011, s. 86.

14 NA, MZV-VA I, kart. 3213, Guttman, Josef: Sociálfašismus v praxi. In: Rudé právo, 16. 10. 1930.

luce KSČ z roku 1933, kde se mimo jiné dočteme: „V systému fašistické diktatury v Československu připadá sociálfašistickým stranám ten speciální úkol, udržet na uzdě masy socialistických dělníků, organizovaných v sociálfašistických stranách, odborech a ostatních masových organizacích.“¹⁵

Prohlubující se hospodářská krize a nárůst nezaměstnaných navíc pro stranu znamenal návrat části průmyslového dělnictva. Náznak nové orientace v politice KSČ a také počátek konfliktu Josefa Guttmanna, lze vysledovat na XII. plénu exekutivy KI konaném na přelomu srpna a září 1932 v Moskvě. Zde vystoupila československá delegace ve složení Klement Gottwald, Josef Guttmann a Jan Šverma s opatrnou kritikou taktiky německé komunistické strany. Guttmann, který se ve svém vystoupení věnoval mezinárodní situaci, vycházel z toho, že prvořadým úkolem by mělo být zabránění nástupu nacismu.¹⁶ Šlo spíše o náznak opatrné kritiky politiky sociálfašismu, upozorňující na to, že v době ohrožení fašismem není správné stavět hráz mezi sociálně demokratické, křesťanské a komunistické dělníky, ale naopak je nutné spojenectví. Opatrnou kritiku lze vyčíst i z vystoupení Klementa Gottwalda, který se věnoval stávkovému hnutí a boji nezaměstnaných v Československu. Prohlásil, že „musíme projevit největší bolševickou pružnost, abychom se vyvarovali jakéhokoli dogmatismu, jakékoli zkostnatělosti. Je třeba brát masy tak, jaké jsou, a ne tak, jaké by měly být.“¹⁷ Přípomínky přicházely i od některých politiků z Komunistické strany Polska, ale stejně jako ty československé nepřispěly k revizi dosavadní politické taktiky.¹⁸ Nadále byla prosazována jednotná dělnická fronta, ovšem podmíněná vedoucí úlohou komunistické strany. Na základě tehdejšího chápání se měli dělníci z ostatních socialistických stran přidat na stranu komunistů a pod jejich praporem bojovat proti fašismu. Důvod, proč německá otázka u československých komunistů tak rezonovala, byl pochopitelný. Vedle jasné geografické blízkosti to byl fakt, že ve straně bylo velké množství Němců z pohraničních oblastí.

Roztržka

K zajímavému vývoji docházelo na domácí půdě, kde hrál Josef Guttmann jakožto šéfredaktor *Rudého práva* a člen ÚV KSČ důležitou úlohu.¹⁹ Poprvé se

15 NA, fond Klement Gottwald, kart. 15, Jasnú frontu proti oportunistům, s. 2.

16 Sommer, V.: Mezi doktrínou a realitou, s. 205–206.

17 Gottwald, Klement: Výbor z díla I. Praha 1971, s. 281.

18 Suchopár, Vladimír: Komunistická internacionála proti fašismu v letech 1921–1935. Praha 1964, s. 221.

19 Za zmínku jistě stojí, že byl Guttmann 15. 11. 1932 zatčen na základě zákona na ochranu republiky č. 50/1923 Sb. V hlášení policejního ředitelství je uvedeno, že využíval ověřené komunistické taktiky, kdy se dlouhodobě vyhýbal svému bydlišti a pokud se v bytě nacházel, dával se zapírat. Zatykáni a změna bydliště byly součástí životního stylu meziválečných komunistů. NA, Zemský úřad Praha, kart. 634.

tento tábořský rodák dostal do užšího vedení strany 1. listopadu 1928, kdy byl kooptován do ÚV KSČ. V této funkci byl potvrzen na V. i VI. stranickém sjezdu. U VI. sjezdu se mu dostalo dokonce té cti, že ho zahajoval.²⁰

Zásadní zlom přišel po nástupu Adolfa Hitlera k moci. Bylo jasné, že dosa-
vadní taktika německých komunistů selhala na celé čáře a přímo se tím potvrdila
i správnost Guttmanovi kritiky. V únoru 1933 vydala Socialistická dělnická inter-
nacionála (tzv. II. internacionála) prohlášení, že socialisté jsou ochotni jednat s KI.
V pokynech obvodním vedením Velké Prahy z 3. ledna 1933 se k nabídce ČSDSD
o neútočení vyjadřuje vedení KSČ ještě takto: „Jak je Vám známo, snaží se soc. faš.
vůdce dostati se z nevýhodné pro ně situace vyvolané naší kampaní jednotné
fronty tím, že činí nám nabídku paktu o neútočení. Paktem, kterým se má strana
zavázat, že bude mlčet k jejich politice.“²¹

Exekutiva KI v reakci na tuto výzvu navrhovala, aby komunistické str-
ny „učinily ještě jeden pokus vytvořit jednotnou frontu společně se sociálně
demokratickými stranami.“²² Tato výzva našla u československých komunistů
rychlou odezvu a již 3. března 1933 vyzýval Klement Gottwald na stranické
schůzi k usnesení na výzvě sociálním demokratům a národním socialistům ke
spojení proti nebezpečí fašismu.²³ Na stejné schůzi ale neopomněl připome-
nout, že právě němečtí sociální demokraté připravili půdu Hitlerovi.²⁴ Výzva
byla publikována 16. března v *Rudém právu*,²⁵ ale od oslovených stran se ne-
setkala s výraznější odezvou.²⁶ Sekretariát I. (pražského) kraje oslovil své or-
ganizace dopisem z 20. března 1933 s tím, že je nutné urychleně organizovat
jednotnou frontu se socialistickými dělníky. Jako styčná témata zmiňuje hnutí
nájemníků, hnutí proti zhoršení podpor pro nezaměstnané, diskuze s dělníky
při tzv. Marxových večerech.²⁷

---

20 Štverák, F.: Schematismus, s. 44–49.

21 NA, KSČ – ústřední orgány – ústřední výbor, Sdružená sbírka krajské, okresní a základní orga-
nizace KSČ (1921–1938), a. j. 10/2, pokyny 3. 1. 1933.

22 Širiňa, K. K.: Strategie a taktika mezinárodního komunistického hnutí v boji proti fašismu a vál-
ce ve třicátých letech. In: Bukovská, Romana (ed.): V bojovém svazku. Komunistická strana
Československa a Komunistická internacionála (1919–1943). Praha 1988, s. 173.

23 Smířlivější tón vůči socialistickým dělníkům nalézáme i v článku Josefa Guttmana Pomocníci
našich Hitlerů z Rudého práva ze 4. 3. 1933. NA, fond MZV-VA I, kart. 3213, Guttmann, Josef:
Pomocníci našich Hitlerů. In: Rudé právo, 4. 3. 1933.

24 NA, Policejní ředitelství Praha II. – prezidium (PP) (1931–1940), sign. P 87/22, kart. 1204.

25 Gottwald, K.: Výbor z díla I, s. 282–288.

26 Místo VII. kongresu Kominterny v dějinách mezinárodního a československého dělnického
hnutí. In: Příspěvky k dějinám KSČ VI, č. 1, 1966, s. 29.

27 NA, KSČ – ústřední orgány – ústřední výbor, Sdružená sbírka krajské, okresní a základní orga-
nizace KSČ (1921–1938), a. j. 10/2, dopis 30. 3. 1933.

První zasedání ÚV KSČ po Hitlerově nástupu k moci se uskutečnilo v březnu 1933 a za hlavního řečníka byl určen Guttmann, což nebývalo zvykem, většinou se této úlohy zhostil Gottwald. Ten alespoň připravil výše zmiňovaný dopis socialistickým stranám. Guttmann rozvíjel své již dříve prezentované názory, ale zůstal v menšině a nakonec se podřídil politické rezoluci VII. pléna ÚV KSČ.²⁸

Významnou úlohu sehrála rezoluce prezidia Exekutivy KI z 1. dubna 1933, která byla plná optimismu a hodnotila německou situaci v tom smyslu, že nástup fašismu zničil všechny dosavadní demokratické iluze a urychluje tempo vypuknutí proletářské revoluce.²⁹ Ještě v létě 1933 se v opakované výzvě ČSDSD podepsané důvěrníky KSČ Velké Prahy zmiňuje, že „Hitlerovy dny v Německu budou brzy sečteny.“³⁰ V říjnu tohoto roku senátor KSČ Vítězslav Mikulíček uváděl, že „mezinárodní události dostaly v posledních dnech příšerně rychlý spád. Každým dnem může vybuchnouti nová imperialistická válka.“³¹ I přes opakované výzvy a zmírnění vyhocené rétoriky zůstávalo oficiální stanovisko KSČ věrné dosavadní politice KI a ČSDSD pro ně nadále představovala nepřítele a hlavního viníka nástupu fašismu.

Dle pozdějších záznamů je patrné, že v květnu 1933 byl Klement Gottwald na konzultacích v Moskvě. Později mu bylo totiž vytýkáno, že na těchto jednáních prohlásil, že KSČ je v německé otázce zajedno s usnesením KI.³² Nebyla to pravda a minimálně Guttmann, Šverma, Reiman a někteří funkcionáři a redaktoři zastávali stanovisko jiné.³³ Gottwald tak pravděpodobně učinil proto, že se chtěl vyhnout konfliktu. Rok po náznacích prvních rozporů, na podzim 1933, se konalo v Moskvě zasedání KI, kde byla veškerá odpovědnost za chybnou politiku svalena na Guttmanna a učiněny požadovaná sebekritická vystoupení Švermy a Reimana. Ze strany Gottwalda a jeho okolí to bylo promyšlené sejmutí viny ze sebe samotných. Závěrečný dokument přijatý na konferenci se jmenoval „Pravicové úchylinky v KSČ“ a shrnoval všechny moskevské výtky (rozlišování mezi buržoazní demokracií a fašismem, spojenectví se sociální demokracií). Navíc požadoval odvolání Josefa Guttmanna a Pavla Reimana (vedoucí Agitpropu a šéfredaktor *Komunistické revue*) z funkcí a jejich odeslání jakožto představitelů KSČ při KI.³⁴ Jednalo se

28 Hradilák, Z.: Josef Guttmann – konflikt rozumu a svědomí, s. 488.

29 O některých aktuálních otázkách. In: Komunistická revue VIII, č. 5, 1933, s. 146.

30 NA, KSČ – ústřední orgány – ústřední výbor, Sdružená sbírka krajské, okresní a základní organizace KSČ (1921–1938), a. j. 10/2, dopis 30. 3. 1933.

31 Pracujícím lidu Československa! In: Rudé právo, 18. 10. 1933, s. 1.

32 Hradilák, Z.: Josef Guttmann – konflikt rozumu a svědomí, s. 493.

33 Niklíček, L.: Pře Josefa Guttmanna, s. 31.

34 Rupnik, J.: Dějiny Komunistické strany Československa, s. 110.

o běžnou praxi napravování „potížistů“³⁵ a v československém prostředí byla poprvé uplatněna u Bohumíra Šmerala a později i u Karla Kreibicha.

Ironií osudu bylo, že nejvýraznější kritik Josef Guttmann, na rozdíl od Pavla Reimana, do Moskvy nejel, protože byl 17. září 1933 zatčen v Přerově na Moravě. Byl zatčen na základě zatykače vydaného v srpnu téhož roku. Krátce po zatčení nastoupil tříměsíční trest, který si odpykal.³⁶ Za Guttmanna se postavil komunistický tisk, který zatčení využil k obžalobě politického systému a k výzvě. Dle *Rudého práva* „dělníci musí nejen odmítnout hanebnou provokaci *Práva lidu*, ale postaviti se důrazně proti věznění soudr[uha] Guttmanna jako součásti útoku na rudý tisk, na komunistickou stranu.“³⁷

K výraznějšímu posunu ve smyslu přehodnocení taktiky strany ale mezitím nedošlo. Policejní zpráva věnovaná zasedání Politbyra KSČ z 13. října 1933 zmiňuje značné problémy způsobené pasivitou členské základny, ale také finančními problémy strany. Ve vztahu k II. Internacionále zvítězil názor dalšího boje proti ní až do rozhodnutí KI.³⁸ Radikalitu tehdejší taktiky KSČ dokládá i provolání *Jediná záchrana – Sověty!*, které bylo vydáno začátkem listopadu 1933. Mimo jiné se v něm uvádí, že „ještě nikdy nebyl bankrot kapitalismu tak zřejmý jako dnes. Atmosféra je nabitá bouří. Páchně prachem. Buržoasie mobilisuje proti revolučnímu socialismu všechny své síly, od zpanštělých socdem. a nársoc. vůdců až po fyzly, četníky a policajty, od buržoasních škrabáků až po armádu spásy.“³⁹ Vztah oficiální moci ke komunistům se odráží i ve faktu, že v námi sledovaném období došlo k dočasnému úřednímu zastavení *Rudého práva* a *Večerníku Rudého práva*.⁴⁰

Vyloučení

Guttmann měl dvě možnosti. Tou první bylo se podřídit se oficiálnímu stanovisku KI a KSČ, učinit sebekritiku a odjet do Moskvy, což se očekávalo. Pravděpodobně by to znamenalo dočasné odstavení od domácí politiky, ale na příkladu Pavla Reimana můžeme doložit, že to nebyla překážka v pozdější kariéře. Druhá možnost byla zastávat své stanoviska a pokusit se je hájit. Po svém propuštění koncem pro-

---

35 McDermott, K. – Agnew, J.: *Kominternu. Dějiny mezinárodního komunismu za Leninovy a Stalinovy éry*. Praha 2011, s. 71.

36 NA, fond MZV-VA I, kart. 3213, Soudruh Guttmann, šéfredaktor *Rudého práva* zatčen. In: *Rudé právo*, 21. 9. 1933.

37 Tamtéž.

38 NA, PP 1931–1940, kart. 1205.

39 NA, Dokumentace I, kart. 3.

40 *Rudé právo* bylo zastaveno na 3 měsíce od 3. 10. 1933 do 3. 1. 1934 a *Večerník Rudého práva* také na 3 měsíce od 4. 11. 1933 do 4. 2. 1934. Sedlářová, Anna: (ed.): *Svědék a bojovník. 50 let Rudého práva*. Praha 1970, s. 88.

since 1933 si Guttman vybral druhou možnost, i když jako člen gottwaldovského vedení a znalec stranických poměrů musel vědět, že jde o pokus předem odsouzený k nezdaru. K mnohem častějším metodám v komunistickém hnutí patřila sebekritika. Gottwald, který stál ještě před rokem na straně Guttmana, se po definitivním zamítavém stanovisku Moskvy postavil proti němu a policejní zpráva z 28. prosince 1933 uvádí, že změna Gottwaldova ultraradikálního směru překvapila vedoucí komunistické funkcionáře.⁴¹ Lze zcela souhlasit s názorem, že v roce 1933 se komunistické strany podřídily nátlaku KI, protože jim nic jiného ani nezbyvalo. Žádná z nich nechtěla riskovat konflikt a do popředí vstoupila kázeň a disciplína.⁴²

Guttman po svém propuštění sepsal obsáhlé memorandum, které odeslal ústřednímu výboru strany. V něm rekapituloval své postoje, vytknul vedení strany neschopnost v boji proti hrozbě fašismu.

Memorandum „způsobilo v kruzích vedoucích funkcionářů KSČ značné pobouření.“⁴³ Reakce na sebe nedala dlouho čekat a události nabraly rychlý spád. Vzhledem k tomu, že byl Guttman členem pražské stranické organizace, tak byl této organizaci předložen návrh na jeho vyloučení. Konference se konala 26. prosince 1933 v jízdárně na Strážkově. O dva dny později vydalo vedení I. (pražského) kraje KSČ pokyny pro obvodní stranická vedení, kde je na prvním místě zmíněno, že na program schůzí se má zařadit vyloučení dotyčného a že „jest nutno energicky potírat ultralevé úchyly soudruhů, kteří se slabošsky nechávají vést renegáty rázu Guttmanova.“⁴⁴

Okamžitě po vyloučení byla spuštěna rozsáhlá diskreditační kampaň, především na stránkách *Rudého práva*, kde byl nazýván renegátem nebo politikou mrtvolou.⁴⁵ Guttman si totiž dovolil porušit stranickou jednotu, která byla v bolševizovaných komunistických stranách považována za jednu z nejdůležitějších. Jeho vyloučení se však objevilo i na programech jednání v ústředí, ale také v regionech. Blíže nedatovaná rezoluce ÚV KSČ *Boj proti oportunistu, zlepšení masové práce a vnitřní zesílení strany*, která pochází z jara 1934, uváděla, „že se proti Guttmanovi a jeho kontrarevoluční platformě postavila jednotně celá stra-

41 Archiv bezpečnostních složek v Praze (ABS), dopis Prezidiu zemského úřadu z 28. 12. 1933, S-419-2.

42 Hrbata, František – Niklíček, Ladislav: Na cestě k VII. kongresu Kominterny. In: Československý časopis historický XIII, 1965, č. 5, s. 670.

43 ABS, dopis Prezidiu zemského úřadu z 28. 12. 1933, S-419-2.

44 NA, KSČ – ústřední orgány – ústřední výbor, Sdružená sbírka krajské, okresní a základní organizace KSČ (1921–1938), a. j. 10/2, dopis 28. 12. 1933.

45 NA, MZV-VA I, kart. 3213, Renegát Guttman pokračuje v nepřátelské činnosti proti straně. In: Rudé právo, 2. 2. 1934; Tamtéž, Sbratřování politických mrtvol. In: Rudé právo, 18. 1. 1934.

na, že s Guttmannem nešla ani jediná organizace.⁴⁶ K jednotnému vystoupení organizací skutečně nedošlo, ale z hlášení policejního ředitelství v Plzni vyplývá, že Guttmannovo vyloučení nebylo přijímáno jednoznačně v duchu rezolucí z ústředí. Na schůzi 4. ledna 1934 v Plzni vystoupil zástupce ústředí Třešňák, který vyzval místní funkcionáře, aby se postavili za stanovisko strany ve věci vyloučení Josefa Guttmana. Dva místní agitátoři Melichar a Fiala však prohlásili, že Guttmannova kritika poměrů v Německu byla naprosto správná.⁴⁷

Vyloučený se v průběhu roku 1934 pokusil o své znovupřijetí do KSČ, což se nesetkalo s úspěchem. Ke své žádosti připojil i druhé memorandum *Hlásím se do strany!*, datované 25. července 1934,⁴⁸ ale výsledek byl ten, že byla „potvrzená klatba nad Guttmannem, hříšníkem vyobcovaným z církve komunistické,“ jak zněl výstižný název článku *Českého slova*.⁴⁹ Již v únoru 1934 policejní hlášení prorokovalo neúspěch Guttmannových snah „poněvadž se vždy isoloval od širších dělnických vrstev, požívaje spíše jisté autority v kruzích intelektuálů.“⁵⁰

Guttmann zcela správně ve svém druhém memorandu naznačil, že došlo k opatrné změně taktiky KI a následně i KSČ, ale vyloučený zůstal vyloučeným.⁵¹ V pozdějších měsících došlo k vypracování politiky lidové fronty, na které měl důležitý podíl Jan Šverma, ale to už jde o jinou kapitolu z dějin KSČ.

Další osud

O dalších životních osudech Josefa Guttmana po jeho vyloučení z KSČ toho není příliš známo a dostupná literatura se o této kapitole jeho života téměř nezmiňuje. Komunistu zůstal věrný, ale stal se členem opoziční trockistické skupiny, která v ČSR neměla větší ohlas a soustředila se na úzký okruh příznivců, většinou bývalých členů KSČ. Jeho cesta k nim však byla postupná. Jak je zmíněno výše, tak Guttmann ještě v průběhu roku 1934 žádal o znovupřijetí do strany, což ironicky komentoval opoziční trockistický list *Jiskra*.⁵²

---

46 NA, KSČ – ústřední orgány – ústřední výbor, Sdružená sbírka krajské, okresní a základní organizace KSČ (1921–1938), a. j. 11, resoluce 1934.

47 NA, Zemský úřad Praha, kart. 773.

48 ABS, Memorandum *Hlásím se do strany!*, S-419-2.

49 NA, fond MZV-VA I, kart. 3213, Potvrzená klatba nad Guttmannem, hříšníkem vyobcovaným z církve komunistické. In: *České slovo*, 16. 8. 1934.

50 NA, Zemský úřad Praha, kart. 1527.

51 V dopise z 1. 7. 1934 od předního představitele KI G. M. Dimitrova adresovaném J. V. Stalinovi zmiňuje Dimitrov nutnost poopravit současnou taktiku jednotné fronty v souvislosti se změnou podmínek. Jedna ze zmínek se týká i toho, že jednota by měla být skutečná, tedy i ve spojení se sociálně demokratickými stranami. Dallin, Alexander – Firsov, Fridrich I. (eds.): *Dimitrov and Stalin 1934–1943. Letters from the Soviet Archives*. New Haven – Londýn 2000, s. 13–14.

52 Podtitul tohoto listu byl „ústřední orgán mezinárodních komunistů v ČSR (bolševiků – lenin-

Dle policejního hlášení z 6. června 1939 byl Guttman spolupracovníkem Závěše Kalandry a Josefa Matějčíčka a tedy součástí trockistické skupiny, která v ČSR nenalezla větší odezvu. Dle hlášení měl Guttman od října 1938 zastávat funkci vedoucího politické propagandy ve zvláštním oddělení IV. Internacionály v Paříži. Guttman údajně prostřednictvím Matějčíčka organizoval přípravu založení Revoluční socialistické strany a vydávání ilegálních tiskovin (je zmíněna *Španělská tragédie* od Lva Trockého).⁵³ Závěš Kalandra při výslechu 5. května 1939 uvedl, že nějaký čas v roce 1937 s Guttmanem spolupracoval na vydávání novin *Proletář*, ale poté se jejich cesty rozešly.⁵⁴ Jiné hlášení z října 1938 potvrzuje výše zmíněný názor, že trockistické hnutí mělo zanedbatelný ohlas, jeho příznivci se scházeli převážně v kavárnách a soukromých bytech. První konference hnutí, která měla spíše charakter komornějšího setkání, se uskutečnila 4. července 1937 za účasti 25 členů. Byl zvolen osmičlenný ústřední výbor v čele s Guttmanem a Kalandrou. Ke konci roku 1938 byl počet příslušníků hnutí pouhých 50.⁵⁵

O spolupráci se Závěšem Kalandrou svědčí i publikace vydané v roce 1936. Jde o *Odhalené tajemství moskevského procesu* a o brožurku *Kam spěje KSČ?*, kterou opatřili oba jmenovaní předmluvou. Obě publikace jsou kritikou Stalinovy politiky a přihlášení se k ideálům V. I. Lenina. První jmenovaná kniha v úvodu obsahuje toto prohlášení: „Přihlašujeme se se svými přáteli k programu nové leninské Internacionály. Nechtě nás následují další! A nyní chceme odhalit předivo lži kolem procesu proti Trockému, Zinověvu, Kameněvu a soudruhův v celé jeho kontrarevoluční ohavnosti.“⁵⁶

Dle poválečných šetření se na podzim 1938 Guttman přihlásil k trvalému pobytu do Kolína a pravděpodobně krátce poté odešel za hranice. Jeho první zastávkou bylo Švédsko, ze kterého dále pokračoval do USA a poté do Mexika, kde

---

ců“ a vycházel jednou měsíčně. Guttmanovu kritiku sice považuje autor článku za legitimní, ale zároveň jeho další počínání komentuje těmito slovy: „Guttman zbloudil, ježto nezůstal věrný své zpočátku správné linii; nepromyslel do konce objektivní zradu KSČ a III. Internacionály.“ Jednotná fronta a sociálfašismus. In: Jiskra, září 1934, s. 3.

53 NA, Zemský úřad Praha, kart. 1527.

54 Tamtéž. Toto potvrzuje i Robert Alexander ve své knize, kde Kalandru označuje za čelního představitele československého trockismu. Alexander, Robert J.: *International Trotskyism 1929–1985*. London 1991, s. 233. Noviny *Proletář* s podtitulem komunistický čtrnáctidenník vycházely od února do října 1937. Josef Guttman přispěl již do prvního čísla rozsáhlým textem *Dělnická kontrola – cesta k socialismu*. Mimo jiné v něm kritizuje obrat KSČ k politice lidové fronty, kterou nazývá sociálpatriotismem. Viz Guttman, Josef: *Dělnická kontrola – cesta k socialismu*. In: *Proletář* I, č. 1, 1937, s. 3.

55 NA, Zemský úřad Praha, kart. 1527. Toto potvrzuje i text z novin *Proletář* ze srpna roku 1937, kde se uvádí: „Máme v Praze několik desítek lidí, kteří byli trockisty a hlásali heslo: je nás málo, ale jsme pevní.“ Viz též *Jak vytvoříme IV. Internacionálu*. In: *Proletář* I, č. 8, s. 4.

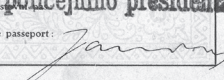
56 Guttman, Josef – Kalandra, Závěš: *Odhalené tajemství moskevského procesu*. Praha 1936, s. 2.

pobýval do roku 1941, aby se poté vrátil do USA, kde žil v New Yorku. Můžeme jen spekulovat, proč jeho kroky směřovaly do Mexika a zda to mělo souvislost s pobytem Lva. D. Trockého. Guttmann ovládal angličtinu, takže pro něj nebyl problém se v novém prostředí pohybovat. Vydal knihu *Sbírka evropských pohádek* a koncem roku 1946 získal americké občanství. V roce 1947 Státní bezpečnost dle dokumentů prověřovala možnost, zda se nechce vrátit zpět do ČSR jako vedoucí propagačního oddělení amerického velvyslanectví v Praze. Ladislav Niklíček uvádí, že po roce 1945 pracoval Guttmann v rozhlasové agentuře a později také v židovském muzeu. Do ČSR se již nikdy nevrátil a zemřel 9. května 1956.

The Communist Party of Czechoslovakia in Thrall to Social-fascism. The Exclusion of Josef Guttmann from KSČ in 1933

The paper focuses on the events from the end of the year 1933 when a high ranking party official and editor-in-chief of the Communist periodical Rudé právo was excluded from the Communist Party of Czechoslovakia (KSČ). This event is set to the context of the international situation and to the period when Czechoslovak communists enforced the tactics of social-fascism. Josef Guttmann was one of the first politicians that warned before these tactics that ruled out any possibility of the close cooperation with any other left-oriented parties and, on the contrary, escalated the situation. The crucial change came after Adolf Hitler's ascension to power in January 1933. It turned out that the tactics failed. Guttmann's criticism, however, got ahead of the official stance of the Communist International, therefore it was turned down. Guttmann was excluded from the Party and a discrediting campaign was initiated to smear him. A change in the official policy of the Communist International indeed took place, yet Guttmann remained a renegade. In 1930s, he was active in the Trockist group together with Závaš Kalandra.

OSOBNÍ POPIS SIGNALEMENT		
		Manželka — Femme
Zaměstnání Profession	redaktor redacteur	
Rodiště a datum narození	Tabor	
Lieu et date de naissance	28.15.1902	
Bydliště Domicile	Praha	
Obličej Visage	oklí - oči	
Barva očí Couleur des yeux	hnedá	
Barva vlasů Couleur des cheveux	brun	
Zvláštní znamení Signes particuliers	nové	
DĚTI — ENFANTS		
Jméno Nom	Stáří Age	Pohlaví Sexe
Manželka — Femme		
Fotografie		
POPS MANŽELKY SIGNATURE DU TITULAIRE		
A JEHO MANŽELKY ET DE SA FEMME		
		
Podpis držitele před vyjádřením cestovního pasu Signature de l'agent devant le passeport:		
za policejního presidenta 		

Cestovní pas Josefa Guttmana z 30. let 20. století.
(ABS, fond Sbirka různých písemností, sign. S-419-3).

LIDOVÁ FRONTA A JEJÍ REÁLNÁ PODOBA V ČESKOSLOVENSKU

PETER POPÁLENÝ

Úvod

Prvorepublikové Československo je nedílně spjato s celou řadou politických stran, které měly dopad na její směřování. Mezi těmito politickými stranami má své místo bezesporu i Komunistická strana Československa, která v sobě ztělesňovala antisystémový¹ prvek v rámci politického systému. Svou v mnoha ohledech výjimečnou pozici umocňovala skutečností, že od svého ustavujícího sjezdu v první polovině roku 1921 byla také jednou z podřízených sekcí Komunistické internacionály se sídlem v Moskvě, což mělo zásadní vliv na její profilaci a následný vývoj. Sounáležitost s nadnárodní komunistickou organizací zastupující zejména mocenské zájmy Sovětského svazu velmi často vedla ke konfrontaci s československým prvorepublikovým demokratickým režimem. Politika československých komunistů tak procházela celou řadou mnohdy protichůdných obrátů a její směřování bylo velmi často nejen nerosozumitelné, ale také nepředvídatelné i jejím samotným členům.

Mezi řadou direktiv přijatých na půdě Komunistické internacionály měla své – v mnoha ohledech zvláštní – postavení politika lidových front z třicátých let minulého století. Nejenže přinesla, ale také umožnila řadu zásadních změn v postojích a přístupu komunistů v jednotlivých členských zemích. Stěžejním strategickým záměrem politiky lidových front měl být boj proti fašismu a nacismu, ale také snaha v rámci tohoto boje oslovit a získat podporu široké veřejnosti, která by ve svém důsledku znamenala výrazné posílení pozic jednotlivých komunistických stran. Ústředním tématem tohoto příspěvku je posun a v řadě oblastí doslovný obrat v politice československých komunistů, který byl zapříčiněn přijetím politiky Lidové fronty. Klíčovou otázkou je, zda a do jaké úrovně měla politika lidových front mimo jiné dopad na možné oslabení antisystémových postojů Komunistické strany Československa a zda změna politiky a rétoriky komunistů přinesla požadovaný pozitivní vliv na vnímání jejich snah v očích široké veřejnosti a ostatních politických stran.

Příspěvek je rozčleněn do několika částí s cílem postihnout vybraná témata a okamžiky vývoje konceptu Lidové fronty v prvorepublikovém Československu. Úvodní pasáž je věnována stavu Komunistické strany Československa od konce

---

1 Sartori, Giovanni: Strany a stranické systémy: schéma pro analýzu. Brno 2005, s. 136–138.

dvacátých let do konání VII. kongresu Komunistické internacionály. Komunisté byli v tomto období konfrontováni s mezinárodní a vnitropolitickou situací spolu s vnitrostranickým děním. Řada událostí potvrzovala vzrůstající rozpor mezi realitou, přáním a direktivami Kominterny. Vstupní předpoklady bezesporu výrazně ovlivňovaly formování a reálnou politiku Lidové fronty v prvorepublikovém Československu. Politice lidových front je věnována následující pasáž.

Snahy československých komunistů při prosazování politiky Lidové fronty byly konfrontovány nejen s direktivami moskevského vedení Komunistické internacionály, ale také se skutečným politickým stavem v Československu. Úsilí komunistů při prosazování Lidové fronty velmi záhy narazilo na řadu limitů, které mimo jiné pramenily z postojů a rétoriky komunistů z minulých let. Nástinu této problematiky je věnována samostatná kapitola. Dopad politiky Lidové fronty na samotnou Komunistickou stranu Československa je námětem následujících pasáží tohoto příspěvku. Závěrečná část postihuje základní dopady na další formování československých komunistů vyplývající z politiky Lidové fronty, ale také zkušeností, které komunisté při prosazování tohoto konceptu získali.

KSČ na cestě k VII. kongresu Kominterny

Kominternu již od svého vzniku v roce 1919 stanovovala svým členským sek-cím, které reprezentovaly jednotlivé národní komunistické strany, jejich politiku a zásadním způsobem ovlivňovala jejich vývoj. Jedna direktiva střídala druhou a nebylo výjimkou, že docházelo k jejich vzájemnému popření. Nezřídka byla i realita v jednotlivých zemích velmi vzdálená od přání i představ vedení Kominterny. Za takovéto situace nebylo výjimkou odstranění nepohodlných členů komunistické strany s odkazem na naplňování požadavků moskevského vedení.²

Mezi stěžejní politiky zastřešující celé spektrum jednotlivých direktiv bezesporu patřily koncepty jednotné a Lidové fronty. V mnoha ohledech měly různé cíle, ale co je spojovalo, byla snaha oslovit a aktivizovat i nekomunistickou část společnosti. Počátky ideje jednotné fronty lze vysledovat již na počátku dvacátých let pod vedením V. I. Lenina. Záměrem měla být aktivizace dělníků v zápase o naplnění základních cílů komunismu a přiblížení socialistické revoluce.³ Pohnutky byly však velmi prozaické. Požadavek na světovou, případně evropskou proletářskou revoluci byl zcela neuskutečnitelný a co víc, byl i v rozporu s ekonomickými a zahraničněpolitickými zájmy Moskvy. Na základě těchto požadavků vznikla politika, která v sobě spojovala požadavky na podporu a obranu stále se konsolidujícího Sovětského svazu a snahu o ovládnutí členských základů nekomunistických socialistických politic-

---

2 Popálený, Peter: Politika Lidové fronty a její vliv na antisystémovost KSČ. *Politologická revue* 25, 2019, č. 1, s. 35.

3 Lejbnzon, Boris Moisejevič a Širinja, Kirill Kirillovič. *Obrat v politice Kominterny*. Praha 1966, s. 157.

kých stran a odborů. Bylo-li to nezbytné, ve výjimečných případech mohlo dojít ke krátké spolupráci s těmito jinak konkurenčními politickými stranami. Spory v rámci komunistické strany o podobu jednotné fronty přetrvávaly s odkazem na novou situaci a úkoly. Část komunistů požadovala vytvoření jednotné fronty „zdola“ a reformisty označovala za iniciátory jednotné fronty „shora“, která měla sloužit jako nástroj k oslabení a diskreditování skutečné jednotné fronty vytvořené na třídním základě.⁴ Sama Komunistická internacionála však ještě stále nevyklučovala možnost vyjednávání a spolupráci s představiteli reformistů.⁵ Strategie jednotné fronty bez ohledu na celou řadu obměn a protichůdných kroků byla prezentována vedením Komunistické internacionály do konce roku 1928.⁶

Mezi zlomové okamžiky ve vývoji komunistického hnutí i samotné Kominterny patří její moskevský VI. kongres konaný v létě v roce 1928. Ústředním tématem rokování byl boj proti oportunistu a „pravé úchylce“ v rámci všech komunistických stran.⁷ Kongres tak potvrdil nekompromisní bolševizaci a „obrat doleva“, který započal již v roce 1926. Nadcházející etapa vývoje, mnohdy označovaná jako „třetí období“, byla ve znamení stupňující se agresivity jednotlivých národních sekcí vůči všemu a všem, co nebylo v souladu s bolševickým pojetím.⁸ Výsledkem byla zvyšující se izolace komunistů ve společnosti a nárůst antisystémových projevů těchto stran. Kongres měl i zásadní vliv na další vývoj Komunistické strany Československa. EKI (Exekutiva Komunistické internacionály) vyslovila nespokojenost s prací a směřováním československých komunistů a dala podnět pro vytvoření zvláštní komise v čele s Klementem Gottwaldem. V otevřeném dopise výkonný výbor Kominterny zejména vytýkal československým komunistům množství chyb včetně nedostatečného a nesystematického postupu proti oportunistu ve všech jeho podobách.⁹

Požadavky na změnu směřování československých komunistů našly odezvu a své naplnění na únorovém V. sjezdu Komunistické strany Československa v roce

4 Hájek, R.: Boj horníků a taktika jednotné fronty. Komunistická revue 5, 1928, č. 10, s. 746–754.

5 Postoj Komunistické internacionály se vyjasnil na VI. kongresu v létě 1928. Dle Švermy: „Komunisté i dále jsou představiteli bojovné dělnické jednoty, komunisté i dále budou se obraceti na poctivé dělníky, stojící pod vlivem reformistů, volající do boje, ale tato jednota – jednotná fronta zdola – musí jasně ukázati veškeru propast mezi námi a reformisty. Taktika jednotné fronty zdola, taktika jednotné fronty, vyrůstající z bojové vůle závodů. Ne s vůdci, ale s dělníky – a proti vůdcům! – to je jediná odpověď, kterou může dáti KI k oné úloze, k níž nyní sociální demokracie dorostla“ (Šverma, Jan: Na prahu velikých bojů. Výsledky VI. Kongresu KI. Komunistická revue 5, 1928, č. 10, s. 731).

6 McDermott, Kevin – Agnew, Jeremy: Kominterny: dějiny mezinárodního komunismu za Leniny a Stalinovy éry. Praha 2011, s. 44.

7 Bieliková, Jarmila et al.: Dějiny Komunistické strany Československa v datech. Praha 1984, s. 224.

8 McDermott, K. – Agnew, J.: Kominterny, s. 94–95.

9 Zápotocký, Antonín: KŠČ a Otevřený list EKI I. Komunistická revue 5, 1928, č. 10, s. 792–795.

1929. Apel na nutnost důsledné bolševizace KSČ však zazníval i z vlastních řad již před V. kongresem Komunistické internacionály. Úsilí řady stoupců bolševického směřování bylo zaměřeno na změnu vlastní organizační struktury strany, která měla být klíčovou pro její další vývoj.¹⁰ Následující období důležitost těchto kroků potvrdilo. Gottwaldovo bolševické křídlo převzalo iniciativu a vedení strany. Úkolem a cílem bylo v rámci důsledné bolševizace strany uskutečnit její očištění od sociálnědemokratických tradic, které měly být zdrojem pravého nebezpečí. Důsledný a aktivní postup proti všemu nebolševickému měl plnou podporu ze strany vedení EKI.¹¹ Zasedání ÚV KSČ konané v srpnových dnech roku 1928 již plně akceptovalo všechna usnesení X. pléna EKI. Jedním ze stěžejních úkolů bylo ovládnutí odborového hnutí a aktivní potírání všech projevů tzv. sociálfašismu vycházejícího z II. internacionály. Spolupráce s ostatními levicovými stranami byla zapovězena. Usnesení ve své samostatné kapitole dále požadovalo od všech komunistů plnou podporu při obraně Sovětského svazu, nehledě na zájmy dané země.¹² Českoslovenští komunisté plně respektující požadavky Kominterny a jejího moskevského vedení se vydali na cestu vedoucí do izolace, vnitřního soupeření a boje proti demokratickému systému první republiky.

VI. sjezd Komunistické strany Československa, který proběhl v březnových dnech v roce 1931, byl již plně v souladu s požadavky Kominterny. Klement Gottwald na sjezdu neopomněl upozornit na hrozbu nacionálfašismu a fašistické diktatury, ale také na nebezpečí sociálfašismu. Nejen českoslovenští komunisté měli povinnost chránit Sovětský svaz před všemi nepřáteli včetně domácí buržoasie.¹³ Československo bylo naopak prezentováno jako imperialistický stát vykořisťující a potlačující ostatní národnosti v něm přítomné.¹⁴ Nelze opomenout, že KSČ byla parlamentní stranou a tyto postoje se zákonitě promítaly i do projevů jejích poslanců na parlamentní půdě, což mělo za následek jen další destabilizaci vnitropolitické situace. Jejich postup byl však v souladu s politikou Kominterny a se stanovisky VI. sjezdu KSČ, který vnímal hospodářskou situaci, nástup nacismu a fašismu jako šanci pro změnu samotného systému.¹⁵

---

10 Beuer, Gustav: Nový organizační řád KSČ. Komunistická revue 5, 1928, č. 2, s. 124–128.

11 Protokol V. řádného sjezdu KSČ: Protokol V. řádného sjezdu Komunistické strany Československa, 18. – 23. února 1929. Praha 1978, s. 363–366.

12 Od VI. sjezdu Kominterny až k 1. srpnu. O situaci a úkolech komunistických stran. 1929, s. 113–132.

13 Protokol VI. řádného sjezdu KSČ: Protokol VI. řádného sjezdu Komunistické strany Československa. Konaného v Praze ve dnech 7. až 11. března 1931. Praha 1931, s. 15–28.

14 Protokol VI. řádného sjezdu KSČ: Protokol VI. řádného sjezdu Komunistické strany Československa. Konaného v Praze ve dnech 7. až 11. března 1931. Praha 1931, s. 133–135.

15 Program KI a usnesení VI. sjezdu KSČ: Program KI a usnesení VI. sjezdu KSČ. Praha 1931, s. 64.

Definitivní uchopení moci Stalinem v rámci VKS(b) a upevnění jeho vlivu v rámci Kominterny mělo dopad i na vnímání nacismu a fašismu. Nejen teoretické práce Antonia Gramsciho byly nahrazeny řadou bolševických hesel hlásajících poslední stádium kapitalistické společnosti v podobě těchto diktatur. Bolševický přístup zcela opomíjel skutečnost, že tyto diktatury vedou i k likvidaci části buržoazie a zejména ke konci parlamentní demokracie. Byla to ale právě parlamentní demokracie, které umožňovala levicovým stranám participaci na moci a samu existenci komunistických stran.¹⁶ Politika komunistických stran doplněná o boj se sociálfašisty a neustálé útoky na základy demokratických systémů přinášela negativní důsledky i v případě československých komunistů. Část společnosti a státní aparát je začal vnímat jako stejné ne-li větší nebezpečí než fašismus.

Českoslovenští komunisté byli stále častěji konfrontováni s měnící se vnitropolitickou situací prvorepublikového Československa. Zcela nesmyslné útoky na sociální demokracii pod heslem boje proti sociálfašismu a ve snaze získat část společnosti a dělnických mas na svou stranu nepřinášely úspěchy, a naopak docházelo k nebezpečnému odlivu dělníků k extrémní pravici.¹⁷ Snahy o zvýšení vlivu na odborové hnutí a dění v závodech narážely na zásadní problém vyplývající ze skutečnosti, že v tomto období bylo pouhých 16 % členů strany přítomno v závodních buňkách. Reálnou úspěšnost potenciálních protestních akcí organizovaných pouze komunisty komplikovala i vysoká nezaměstnanost v jejích řadách, dosahující 40 %.¹⁸ Za této situace postupně sílily hlasy upozorňující na nesmyslnou sektářskou politiku Kominterny. Záměrem těchto skupin a proudů ve straně bylo alespoň částečně oslabit politiku spojenou s bojem proti sociálfašismu. Navzdory oficiálně přetrvávajícímu odmítání spolupráce komunistů s čelnými představiteli sociálních demokratů došlo k jistému posunu ve vnímání středních a nižších sociálnědemokratických organizačních článků. Posun v postoji části komunistů bylo možné spatřit v rámci konání mostecké stávk, která byla svým rozsahem do té doby největším protestním vystoupením.¹⁹ Úspěch stávky měl pozitivní odezvu

16 McDermott, K. – Agnew, J.: Kominterny, s. 121.

17 Hospodářská krize a politický vývoj od počátku 30. let podpořil radikálnost i mezi německou menšinou v ČSR. Politické strany reprezentující tyto proudy ve společnosti např. Deutsche nationalsozialistische Arbeiterpartei (DNSAP) a následně Sudetendeutsche Partei (SdP) měly ve svých řadách značný podíl dělníků (Pasák, Tomáš – Pasáková, Jana (ed.): Český fašismus 1922–1945 a kolaborace 1939–1945. Praha 1999, s. 105). Nelze také opomenout i skutečnost nezanedbatelného vlivu tzv. „Hakenkreuzlerů“ nejen v případě stávek v Duchcově 1931 a v Mostě v roce 1932. Nelze opomenout skutečnost, že českou členskou základnu Národní obce fašistické (NOF) tvořili také dělníci a tzv. „lumpenproletariát“ (Pasák, T. – Pasáková, J. (ed.): Český fašismus 1922–1945, s. 114). Hlinkova slovenská ľudová strana (HLSL) s narůstajícím nacionalismem dokázala oslovit mnohé dělníky.

18 Reiman Pavel: Dějiny KSČ. Praha 1961, s. 305.

19 Tamtéž, s. 307.

i v rámci vedení Komunistické strany Československa jako doklad širšího uplatnění myšlenky jednotné fronty. Čelný představitel strany Josef Guttman i na základě těchto událostí vystoupil s kritikou konceptu sociálfašismu na XII. plénu EKI koncem léta 1932 a ve svém důsledku zpochybnil politiku Kominterny. Ve svém projevu také kritizoval chybnou politiku Komunistické strany Německa nevyužívající možnosti jednotné fronty v boji proti nacismu. Podporu našel překvapivě i u jinak spolehlivého stoupence politiky Kominterny Klementa Gottwalda. Jeho podpora však měla velmi krátkého trvání a na základě odmítavého stanoviska ze strany EKI Gottwald rychle změnil názor. Následně byl Josef Guttman obviněn z trockismu²⁰ a v prosinci 1933 vyloučen ze strany. Vedení Kominterny dále ve své rezoluci uložilo ÚV KSČ důsledně vystoupit proti pravicově oportunistickým projevům ve straně a zamezit nekoordinovanému růstu politické angažovanosti mas. Komunisté měli nadále aktivně vystupovat proti sociální demokracii.²¹

Události prvních měsíců roku 1933 v Německu měly značný dopad i na československé komunisty. Požár Říšského sněmu, rozsáhlé zatýkání německých komunistů a následný zákaz samotné Komunistické strany Německa byl pro komunisty odstrašující. Za nastalé situace se zrodila výzva představitelů dvou nejsilnějších sekcí Komunistické internacionály, francouzské a československé.²² Klement Gottwald a Maurice Thorez vyzvali 7. dubna 1933 představitele EKI k dialogu o možné spolupráci se zástupci II. internacionály. Moskevské vedení Kominterny reagovalo zcela zamítavě a vydalo naopak direktivu vyžadující od všech členských komunistických stran neodkladné zahájení boje proti II. internacionále pro její podvratnou činnost v boji proti fašismu.²³ Českoslovenští komunisté se ocitli v schizofrenní situaci, zda mají reagovat na mezinárodní a vnitropolitickou situaci nebo plnit bez výhrad direktivu Komunistické internacionály.

---

20 Guttman jistě reprezentoval umírněnější křídlo strany, které akceptovalo možnost jistého stupně spolupráce a tolerance k sociální demokracii. Kritika jeho postojů měla dopad i na měsíčník pro teorii a praxi marxismu-leninismu Komunistickou revue. Guttmannovo angažmá bylo jedním z důsledků ukončení vydávání Komunistické revue na podzim 1933 (Cabada, Ladislav: *Komunismus, levicová kultura a česká politika 1890–1938*. Plzeň 2005, s. 153). Je otázkou, do jaké míry se stala Komunistická revue protibolševickou, obzvláště pokud se začteme do červencového článku s názvem „Co je „sociálfašismem“?“ (F. Š.: *Co je se „sociálfašismem“?* Komunistická revue 8, 1933, č. 6., s. 186), ve kterém zazněla nejtvrdší kritika sociální demokracie a kde byla nekompromisně obhajována teze sociálfašismu ze stalinistického pohledu s nezbytnou kritikou trockismu.

21 Niklíček, Ladislav: *Dilema československých komunistů ve třicátých letech*. Pardubice 1968, s. 35.

22 Agresivní politika Komunistické internacionály přinesla své ovoce. Koncem roku 1933 mělo své zastoupení na XIII. plénu EKI 72 komunistických stran, ale pouze 16 působilo legálně a 7 pololegálně. Francouzská a československá sekce se stala s pouhými 30.000 členy největšími zástupci, odhlédneme-li od ruských bolševiků a čínské sekce. McDermott, K. – Agnew, J.: *Kominterny*, s. 132.

23 McDermott, K. – Agnew, J.: *Kominterny*, s. 132.

Oddanost bolševickému paradigmatu a podřízenost moskevskému vedení přetrvávala u československých komunistů i v roce 1934, a to bez ohledu na skutečnost, že část straníků měla stále větší pochybnosti o smysluplnosti vytýčené stranické linie. Případ Guttman byl však stále živou připomínkou na postup, jakým se strana vypořádala s odlišným názorem a kritikou. Jednotná fronta měla být nadále nástrojem pro indoktrinování sociálnědemokratických mas a mělo urychleně docházet k očistě jednotné fronty od sociálnědemokratických funkcionářů, dělníků a sympatizantů, jejichž postoje byly v rozporu s myšlenkami a praktikami komunistické ideologie. Komunisté byli dle svého názoru jedinými opravdovými bojovníky proti fašismu.²⁴

Rozporuplná vnitrostranícká situace a problematické vnímání ze strany velké části společnosti a státních orgánů dosáhlo v roce 1934 jednoho ze svých pomyslných vrcholů. Prezidentské volby pojalo vedení československých komunistů v čele se svým kandidátem Klementem Gottwaldem jako projev nekompromisního bolševismu. Prezidentská kampaň se nesla pod heslem „*Ne Masaryk, ale Lenin*“ a v květnové proklamaci komunistického poslaneckého klubu zaznělo „*Pryč s fašistickou a sociálfašistickou diktaturou! At žije proletářská diktatura!*“. Reakce na zvolenou rétoriku a s ní spojené aktivity byly očekávatelné. Nejen, že Klement Gottwald nebyl zvolen, ale došlo k jeho trestnímu stíhání podle zákona na ochranu republiky. Následně byli společně s Gottwaldem zbaveni poslanecké imunity také Kopecký, Krosnář a Štětka, na které byl také vydán zatykač. První dva jmenovaní našli moskevský azyl v rámci Kominterny, naopak Krosnář se Štětkou zůstali v Československu. Pro československé komunisty nastalo v řadě ohledů paradoxní období. V Československu stále legální politická strana, která byla ale zároveň podřízenou sekcí zahraniční politické organizace, měla své čelné představitele na útěku v zahraničí. Vývoj v dalších komunistických stranách v Evropě směřoval zcela jiným směrem, a to ke spolupráci se socialistickými stranami v boji proti nebezpečí fašismu. Rozdílnost ve vývoji a postojích ostatních evropských komunistických stran v porovnání s KSČ dokládá dohoda francouzských komunistů se socialisty ze dne 27. července 1934. Byla následována italskými komunisty 17. srpna téhož roku.²⁵ Nelze opomenout důležitou skutečnost, že obě jmenované komunistické strany byly také sekcemi Kominterny. Komunistická strana Československa i v tomto období nadále setrvala na svém anti-systémovém postoji a výsledkem byla stále se prohlubující společenská izolace. Pokračující vnitrostranícký boj vedl k dalšímu oslabení aktivní členské základny a ke ztrátě celé řady sympatizantů.

24 Nedvěd, František: *Jasnou frontou proti oportunistům*. Praha 1934, s. 28–29.

25 Bieliková, Jarmila et al.: *Dějiny Komunistické strany Československa v datech*. Praha 1984, s. 282–283.

Lidová fronta

Na přelomu července a srpna v roce 1935 se konal v pořadí již VII. kongres Kominterny v Moskvě. Klíčovým tématem byla problematika spojená s posilováním a upevňováním fašismu a dopady nastalé situace na jednotlivé členské sekce i samotný Sovětský svaz. Ve svém stěžejním projevu Georgi Dimitrov shrnul situaci minulého období a přednesl tezi Lidové fronty, která přinesla nezanedbatelný úspěch francouzským komunistům. Jednotlivé komunistické strany tak byly nuceny vyřešit zásadní dilema, zda svým přístupem oslabí fašistické tendence ve společnosti nebo buržoazní demokracii, proti které doposud aktivně vystupovaly. Specifická podpora buržoazní demokracie měla proběhnout formou společné fronty levicových stran, ale jejím jádrem a hlavním hybatelem měly být sami komunisté.²⁶ Lidová fronta měla dle Dimitrova umožnit: „...drobné buržoazii, rolnictvu a demokratické inteligenci, aby nejen čelily poručníkování a útisku kliky finančního kapitálu, nýbrž také povstaly proti němu na obranu svých životních zájmů a práv, opírajíce se o bojovné souručenství s dělnickou třídou ve státním a mezinárodním měřítku. Lidová fronta přináší východisko ze situace, ze které, jak se zdálo maloměšťáckým vrstvám, východiska nebylo, neboť se domnívaly, že je jim souzeno podřídit se fašistickému panství. Lidová fronta pomáhá dělnické třídě, aby se vyhnula politické izolovanosti, do které ji vědomě vrhá buržoazie, a vytváří nejpříznivější podmínky, aby mohla dostáti svému historickému poslání, postavit se v čelo lidu proti hrstce finančních magnátů, velkokapitalistů a velkostatkářů, být předvojem v neukončených demokratických revolucích a ve všech hnutích za pokrok a kulturu...“²⁷ Doposud zásadně zamítavý postoj k případné spolupráci se sociálnědemokratickými stranami nebo dokonce i k pouhé podpoře jejich vlád, která byla označována jako doklad aktivní spolupráce s buržoazií, měla vystřídat jistá forma partnerství. Cíl v podobě proletářské revoluce však zůstal nezměněn. Pro její uskutečnění bylo možné akceptovat i participaci na případné koaliční vládě. Zdaleka nešlo o nereálnou situaci. V květnu 1936 byli francouzští komunisté postaveni před výzvou, zda do takovéto vlády vstoupit.²⁸

KSČ byla v Dimitrovově referátu věnována samostatná pasáž, ve které společně s vedením EKI vyzýval československé komunisty k hledání doposud zapovězené spolupráce.²⁹ Nejen pro řadové členy KSČ byl kongres v řadě oblastí zlomový, ale

---

26 Dimitrov, Georgi: *Za sjednocení milionů proti fašismu*. Praha 1935, s. 24.

27 Dimitrov, Georgi: *Lidová fronta boje proti fašismu a válce*. Praha 1937, s. 7.

28 McDermott, K. – Agnew, J.: *Kominterny*, s. 141.

29 Dle Dimitrova: „I v Československu je možné a nutné využití pro vytvoření jednotné fronty dělnické třídy určitých požadavků, vytyčených českou a německou sociální demokracií a reformistickými odbory. Když sociální demokracie například žádá, aby byla dána práce nezaměstnaným nebo aby byly zrušeny – jak to žádá již od roku 1927 – zákony, oklešťující obecní samosprávu,

také zcela matoucí. Došlo snad k ukončení boje s pravicovým oportunistem a zrádnou sociální demokracií, která byla nositelkou sociálfašismu? Mají komunisté otevřeně podporovat, ne-li přímo participovat na vládě se sociální demokracií? Měly být zapomenuty různé formy pravicových úchylek nebo boj o odbory? Odpovědi na celou řadu těchto otázek ve svém důsledku zcela korespondovaly s tradicí Kominterny. Každý případ se měl řešit na základě aktuálního stavu dané země. Rozhodující měla být skutečnost, v jakém stádiu vývoje je buržoazní demokracie. V situaci, kdy byla u moci fašistická diktatura, mělo dojít k jejímu svržení za široké spolupráce s ostatními subjekty. Bez ohledu na všechny formy spolupráce bylo primárním cílem komunistů nastolení diktatury proletariátu a potenciální participace v rámci Lidové fronty měla být pouhým mezikrokem na vytyčené cestě.³⁰

KSC a její politika Lidové fronty, přání a skutečnost

Pokud měl být koncept Lidové fronty úspěšný, bylo bezesporu nutné získat podporu ostatních politických stran. V případě nejen sociálních demokratů byl již samotný přístup více než obezřetný a důvody, které k tomu vedly, byly zcela logické. Na komunistických sekretariátech byli stále stejní představitelé, kteří před několika týdny oddaně bojovali proti sociálfašismu a dle svých výroků i proti buržoazní demokracii. V dokumentech právě proběhlého VII. kongresu Kominterny bylo marné hledat kritické hodnocení přístupu let minulých. Komunistické hnutí ovládal nadále nekompromisní Stalin netající se svou nenávistí ke všemu sociálnědemokratickému. Nedůvěra řady socialistů a liberálů měla být velmi záhy potvrzena. Od poloviny roku 1936 začaly koordinované a rozsáhlé moskevské procesy s domnělými zrádci.³¹ Stalinské čistky a s nimi spojený teror měly destruktivní dopad na vnímání snah moskevského vedení Kominterny a přinesly i zděšení do jejich členských sekcí.

Přijetí politiky lidových front znamenalo pro československé komunisty možnost aktivněji ovlivňovat domácí dění a pokusit se vystoupit ze společenské izolace. Počátek roku 1935 však zdaleka nenasvědčoval zásadnímu obratu v linii strany. Vedoucí představitel Klement Gottwald setrval od léta minulého roku v moskevském

---

je nutno dole v jednotlivých místech a v každém okrese konkretizovat tyto požadavky a ruku v ruce se sociálnědemokratickými organizacemi bojovat za jejich skutečné provedení. Nebo když sociálnědemokratické strany potírají „povšechně“ nositele fašismu ve státním aparátu, je nutno v každém okrese vytáhnouti na světlo konkrétní fašistické trabanty a společně se sociálnědemokratickými dělníky podnikati akce za jejich odstranění ze státních funkcí“ (Dimitrov, G.: Za sjednocení milionů, s. 40).

30 Dimitrov, G.: Za sjednocení milionů, s. 79–80.

31 Hedeler, Wladislaw: Ezhov's Scenario for the Great Terror and the Falsified Record of the Third Moscow Show Trial. In: McLoughlin, Barry – McDermott, Kevin. (eds.). Stalin's Terror: High Politics and Mass Repression in the Soviet Union. New York Palgrave Macmillan UK 2004, s. 39.

exilu, kam uprchl před trestním stíháním v souvislosti s volbou prezidenta. Vedním strany byli pověřeni Jan Šverma a Rudolf Slánský, ale jejich reálná rozhodovací pravomoc byla silně limitována zásahy Klementa Gottwalda a ve svém důsledku i samotným moskevským vedením Kominterny. Již tak obtížnou situaci československých komunistů komplikovala skutečnost, že Gottwald v moskevském exilu zcela ztrácel kontakt s reálným politickým děním v Československu. Održenosť od reality dokumentuje i jím vydaný volební³² manifest s názvem: „*Komunismus – jediná záchrana*.“ Vlastní text zcela ignoroval politickou situaci i atmosféru ve společnosti, která vyžadovala zcela jiné sdělení. V pasáži manifestu lze číst: „Všemu pracujícímu lidu Československa! Mocní tohoto světa – všechny strany kapitalistů, bankéřů a velkostatkářů – budou se snažit, aby vás znovu volebními sliby oklamali.“... „To, co navrhuji dnes představitelé měšťáckých stran jako jedinou spásu lidu, je vlastně navlas totéž, co učinili Hitler a Mussolini.“... „Ale mobilizující dělnickou třídu do boje proti hladu, my jí současně ukazujeme: Nebude konec tomuto živoreni, dokud páni budou vládnout nad továrnami a šachtami, dokud hrstka bankéřských spekulantů bude rozhodovat o osudech miliónů. Existence pracujícího lidu nebude zajištěna, dokud lid nezúctuje s příčinami svých bēd, s kapitalistickým systémem a s jeho vládnoucí třídou. Chce-li dělnická třída žít, musí kapitalismus zemřít!“... „Jen socialismus nahradí kapitalistický chaos socialistickým plánem a pořádkem.“... „proto, všichni pracující, postavte se pod slavné prapory komunismu!“... „S těmito silami bojují komunisté Československa v jednotné mezinárodní frontě za svržení kapitalismu a za nový socialistický svět!“³³ Českoslovenští komunisté však byli nuceni vystupovat velmi obezřetně nejen z obavy ze ztráty svých voličů, ale i z důvodů možného zákazu jejich činnosti. Výsledkem byla volební kampaň, v níž se prolínalo téma boje proti fašismu s bojem proti buržoazii. V předvečer voleb došlo k události, která částečně podpořila změnu v postoji komunistů k československému státu a také posun ve vnímání Sovětského svazu částí veřejnosti.³⁴ Tři dny před volbami, 16. května 1935,³⁵ byla podepsána československo-sovětská smlouva, kterou českoslovenští komunisté prezentovali jako možnou záštitu v boji proti fašismu a nacismu a doklad snahy Sovětského svazu o kolektivní bezpečnost.

---

32 V květnu 1935 se konaly volby do Národního shromáždění ČSR.

33 Gottwald, Klement: Deset let. Sborník projevů. 1936–1946. Praha 1946, s 120–137.

34 K posunu ve vnímání bezesporu přispěla mezinárodní situace v Evropě. Již v lednu 1935 v časopisu Přítomnost píše ve svém článku Šrom: „Sovětský svaz za dané situace je partnerem v mezinárodně-politických a mezinárodně-hospodářských závazcích stejně spolehlivým, jako každý partner jiný. Určité výhrady je třeba mít sice na paměti, ale ty plynou z celkové vnitřní struktury sovětské, která neskrývá pro nás nic neznámého. Této vnitřní struktury a vnitřní situace jest však třeba pečlivě a soustavně si všimati, neboť jediné ona určuje hodnotu partnera“ (Šrom, J. E: (1935). Stalin a Třetí internacionála. Přítomnost, roč. 12, 1935, č. 1, s. 10).

35 Bieliková, J. et al.: Dějiny Komunistické strany Československa, s. 290.

Postupná změna kurzu komunistické strany měla za následek pozvolné potlačování vyhraněných antisystémových postojů. Podpora proletářské demokracie sovětského modelu byla dočasně nahrazena bojem za nejširší demokracii, která v situaci, kdy stále ještě existovaly jednotlivé společenské třídy, měla být neuvěřitelnější pro pracující masu.³⁶ Nastalá zahraniční a vnitropolitická situace nutila KSČ a její čelné představitele k vytvoření politiky zahrnující v sobě komunistickou ideologii dočasně zbavenou nejúdernějších hesel, doplněnou o nacionalistický akcent³⁷ a snahu prezentovat samu sebe jako stranu pro všechny odpůrce fašismu, nacismu a obrátce Československé republiky.

Vnitropolitická situace a události s ní spojené na podzim roku 1935 umožnily KSČ získat vliv na politické dění ve společnosti, který mohla prezentovat občanům jako jasný důkaz své snahy o konstruktivní spolupráci s částí demokratických stran ve snaze o zabezpečení stability Československa v době fašistického ohrožení. Příležitost pro formální deklaraci těchto snah se naskytlá při volbě prezidenta republiky. Zdravotní stav T. G. Masaryka již neumožňoval jeho setrvání v úřadu prezidenta republiky a kandidát v podobě Edvarda Beneše neměl zdaleka jistou a potřebnou volební podporu. Komunistům se tak naskytlá možnost podpořit socialistického kandidáta na post prezidenta republiky mimo jiné jako výraz snahy o vytvoření Lidové fronty, ale také možnost, jak efektivně vyřešit přetrvávající personální problémy ve straně. Je dobré na tomto místě připomenout volbu prezidenta republiky v roce 1934, která vyústila v trestní stíhání Gottwalda a jeho spolustraníků. Nástupu do vězení se odsouzení komunisté vyhnuli útekem do Sovětského svazu, kde stále setrvali. Nyní se rýsovala pro obě strany přijatelná možnost. Komunisté měli při prezidentské volbě podpořit Beneše, který byl v mnoha ohledech přijatelný i pro Moskvu, výměnou za amnestii pro čelné představitele KSČ. Dohoda došla naplnění čtyři dny před vlastní volbou prezidenta. Stále úřadující prezident T. G. Masaryk 14. prosince 1935 podepsal amnestii pro stíhané komunistické představitele, aby mohli bez obav ze zatčení hlasovat pro vítězného Beneše.³⁸

Lidová fronta se stala definitivně jedním ze stěžejních východisek politiky KSČ a jasným dokladem byl bezesporu VII. sjezd strany v dubnu 1936. Od předešlého sjezdu strany došlo k řadě změn na mezinárodní i domácí scéně, ale spojení s Kominternou nemělo být zpochybněno. V zahajovacím projevu Antonín Zápotocký jasně definoval postoje komunistické strany, její směřování i spjatost s komunis-

36 Gottwald, K.: Deset let, s. 180.

37 V rámci Komunistické internacionály proběhla řada debat o nutnosti využít a jistým způsobem moderovat národní a národnostní citění v jednotlivých zemích v rámci ideologického boje (Dimitrov, Georgi: Problémy jednotné a Lidové fronty. Praha 1938, s. 64–69.

38 Klimek, Antonín: Velké dějiny zemí Koruny české XIII. 1929–1938. Praha 2002, s. 360.

tickou internacionálou: „Půjdeme neochvějně a neodchylně cestou, kterou nám ukázal VII. světový sjezd komunistické internacionály a její kormidelník, soudruh Dimitrov.... Je to cesta mobilizace milionů proti fašismu, na obranu míru, proti hladu. Jestliže po VII. kongresu Komunistické internacionály se strana na okamžik uchýlila z této cesty, pak díky pomoci exekutivy KI v čele se soudruhem Dimitrovem chyby rychle napravila. Celá strana s nadšením schválila zásah soudruha Gottwalda.... Celá strana a jistě celý náš sjezd je hrdý na svého vůdce, který včas a energicky zakročil. Nevyskytla se ani jedna organizace, ani jediný člen, který by s jeho zásahem nesouhlasil“. Ve svém projevu nemohl Antonín Zápotocký opomenout samotné postavení komunistické strany i stále nejmocnějšího muže v rámci komunistického hnutí: „Jsme hrdi na to, že jsme součástí jediné světové strany. Komunistické internacionály, již v čele stojí hrdinný protifašistický bojovník, nejbližší spolupracovník soudruha Stalina, soudruh Dimitrov“.39 Sjezd stvrdil další směřování KSČ v podobě podřízené sekce Kominterny. Posun v rétorice zaznamenal i samotný Klement Gottwald, který ve svém referátu „*Lidovou frontu pro obranu míru, proti Hitlerovi, za chléb a svobodu*“,40 objasnil přístup vedení EKI a jeho požadavky na zabezpečení podmínek pro splnění všech úkolů plynoucích z nové politiky Kominterny. Pokud měl doposud odmítavý a nepřátelský postoj KSČ k samotnému Československu projít zásadní změnou, bylo nutné vysvětlit důvody v mnohém radikálních změn.41 Československo mělo být i nadále vnímáno komunisty jako kapitalistický a imperialistický stát, který je součástí protisovětské opozice. Gottwald ospravedlňoval změnu postoje vedení strany novým přístupem Československa k Sovětskému svazu spolu s nutností společného boje proti fašistickému nebezpečí. Důležitým argumentem pro spolupráci bylo i nebezpečí válečného konfliktu nacistického Německa se Sovětským svazem.42

Pozitivní změny v přístupu a rétorice KSČ v kombinaci s vývojem na domácí politické scéně a také stále se zhoršující se mezinárodní situací otevřely reálnou možnost akceptace některých komunistických návrhů ostatními politickými subjekty. Kladné vnímání možností a přínosu Lidové fronty, případně i smlouvy se Sovětským svazem,43 bylo tématem i v ostatních politických stranách. Národní

---

39 Zápotocký, Antonín: Zahájení sjezdu. In: Protokol VII. sjezdu KSČ. Praha 1936, s. 14–15.

40 Protokol VII. sjezdu Komunistické strany Československa. Praha 1936, s. 29–43.

41 Dle Gottwalda: „Pozice komunistické strany ve věci ohrožení Československa hitlerovským fašismem je pozicí obrany Československa proti Hitlerovi, obrany proti fašismu“ (Gottwald, Klement: *Lidovou frontu pro obranu míru, proti Hitlerovi, za chléb a svobodu*. In: Protokol VII. KSČ. Praha 1936, s. 30).

42 Dle Gottwalda: „Dnes Československo a Francie podporují do určité míry, byť i s výhradou, byť ne důsledně, mírovou politiku Sovětského svazu“ (Gottwald, K.: *Lidovou frontu pro obranu míru*, s. 31).

43 Velmi často ve spojitosti se smlouvou mezi Francií a SSSR.

socialisté ve své rezoluci (I. sekce – všeobecně politická) přijaté na XIII. valném sjezdu⁴⁴ viděli ve vítězství konceptu Lidové fronty ve Francii reálnou možnost k politickému zklidnění a v případě smlouvy se Sovětským svazem i možnost posílení vzájemné bezpečnosti a míru.⁴⁵ Na základě zkušeností pramenících ze součinnosti při volbě prezidenta v minulém roce bylo otázkou, zda a do jaké míry by bylo možné další pokračování spolupráce komunistů s představiteli sociální demokracie a socialistů v rámci Lidové fronty. Účast zástupců zmíněných stran ve vládě byla však stále terčem kritiky. Představitelé KSC již nepodmiňovali účast těchto stran v Lidové frontě jejich odchodem z vlády, ale očekávali, že komunistické požadavky budou prosazeny prostřednictvím zástupců politických stran tvořících Lidovou frontu. Souhlas s tímto přístupem by komunistům umožnil získat vliv na samotnou vládu bez jejich účasti a tím by se také vyhnuli případné kritice ze zrady bolševických metod. Nepřijatelností a nereálností těchto požadavků si byli vědomi i sami komunisté a předložili tak další návrh v podobě vlády Lidové fronty. Úkolem takto sestavené vlády měla být příprava obrany Československa pod vedením KSC.⁴⁶

Českoslovenští komunisté se od roku 1936 dostávali do řady dilemat. KSC v roli poslušné sekce Kominterny měla za úkol naplnit požadavky spojené s politikou Lidové fronty. Představitelé KSC si však byli stále plně vědomi, že existuje jen velmi tenká a velmi často se měnící hranice, při jejímž překročení mohou být obviněni ze zrady bolševismu. Již tak schizofrenní situaci ještě více komplikovala vnitřní situace VKS(b)⁴⁷ a začínající rozsáhlé a koordinované politické procesy⁴⁸ a s nimi spojený stalinský teror, který se postupně přenesl i do struktur Kominterny. Dopad procesů byl devastující i mimo komunistické hnutí a rozsah a krutost represí vyvolaly oprávněně odpor velké části socialistů a liberálů.⁴⁹ Důvěryhodnost komunistů a ochota ostatních politických stran k případné úzké spolupráci byla těmito událostmi značně ovlivněna, ne-li přímo znemožněna. Neméně komplikovanou a citlivou otázkou se stal postoj k občanské válce ve Španělsku. Podpora ÚV KSC přerostla od pouhých proklamací a hesel k souhlasu s odchodem

44 Sjezd se konal v Praze v období od 30. května do 1. června 1936.

45 Rezoluce I. sekce /všeobecně politické/ XIII. Valném sjezdu Československé strany národně socialistické 1936.

46 Gottwald, K.: Lidovou frontu pro obranu míru, s. 35–40.

47 Všesvazová komunistická strana (bolševiků).

48 Hedeler, W.: Ezhov's Scenario for the Great Terror, s. 39.

49 Dle Buriana: „Sotva se mýlití, řekneme-li, že Stalinova proklamace trestu smrti bude nejen novým mezníkem ve vývoji vnitřních věcí SSSR, ale také mezníkem ve vývoji mezinárodního dělnického hnutí, i hnutí československého“ (Burian: Stalinův trest smrti. Přítomnost, roč. 13, 1936, č. 34, s. 531).

dobrovolníků do řad interbrigád. Odhlédneme-li od porušení zákona na ochranu státu zakazujícího československým státním příslušníkům vstup do řad zahraničních ozbrojených sil,⁵⁰ většina případných partnerů pro spolupráci v rámci Lidové fronty zastávala k přímé účasti v občanské válce zcela odmítavé stanovisko. Nejednoznačnost změn přijatých ze strany komunistů dále zásadním způsobem ovlivňovala potřebnou důvěru potenciálních partnerů.⁵¹

Úsilí komunistů získat širokou podporu myšlenke Lidové fronty bylo stěžejním tématem květnového zasedání ÚV KSČ v roce 1937. Hlavním úkolem byl přetrvávající boj na obranu republiky⁵² a snaha oslovit co nejširší masy.⁵³ Do kampaně se měla dále co nejaktivněji zapojovat všechna stranická periodika. Např. *Haló noviny* – reportážní a informační listy pro všechny vyšly v mutaci s podtitulem

---

50 Pasák, T. – Pasáková, J. (ed.): *Český fašismus 1922–1945*, s. 174.

51 Gustav Winter vyjádřil své pochybnosti vůči komunistické linii, které popsal ve svém článku v *Přítomnosti*. „Ve všech zemích podnikají právě komunistické strany velikou akci za jednotnou frontu se stranami socialistickými dovolávající se francouzského příkladu.... Teoretickým vodítkem je usnesení loňského sedmého sjezdu Komunistické internacionály, jenž stál celý pod dojmem nebezpečí, které hrozilo sovětskému Rusku z Německa a Polska na západě, z Japonska na východě. Nejlepší ochranou sovětského Ruska bylo zachování demokracie v těch zemích, kde ještě nebyla zničena. Nejlepším prostředkem k tomu se zdála sjezdu jednotná fronta. A to tím spíše, že touto cestou bylo možno zabít dvě mouchy najednou, dostat se do přímého kontaktu se socialistickými stranami a pokoušet se působit na jejich masy. Jednotnou frontu nabízelí komunisté socialistickým stranám už ovšem dávno předtím, ale netajili se svými skutečnými úmysly. Šlo prostě o to, ovládnout socialistické strany. Šlo tentokrát o něco jiného?... Ve Španělsku pomáhali komunisté rozkládat socialistickou stranu a jejich agitace měla vliv hlavně na socialistickou mládež – ta se již odtrhla od své strany a provedla fúzi s mládeží komunistickou. Oslabujíc takto socialistickou stranu, oslabovala španělská strana komunistická zároveň onu „lidovou frontu“, která vyhrála letos v únoru a zbavila Španělsko vlády klerikálně-fašistické. Nynější otřesy ve Španělsku a odboj generality, vychází právě z toho, že reakci roste nová odvaha tímto rozkladem nejsilnější složky Lidové fronty. Proč jednala španělská komunistická strana takto radikálně, opakující chyby komunistů v jiných zemích před pádem demokracie, kdežto komunistická strana ve Francii podává vzor státnické umírněnosti? Prostě proto, že pro bezpečnost sovětského Ruska vypadá jako lhostejné, co se děje ve Španělsku, neboť Španělsko levé ani pravé nepůjde sovětskému Rusku v případě potřeby na pomoc.“ V závěru článku autor vyjádřil pohled na KSČ a její nový přístup „Je-li komunistický obrat k demokracii skutečně upřímný a trvalý, měl by se projevit nejprve tam, kde mohou komunisté snadno provést, to jest v programu a organizačním řádu komunistických stran samých. Po této stránce neudělali komunisté nic, co by mohlo vzbuzovat důvěru. Z jejich programu nezmizela diktatura proletariátu ne v tom smyslu, který dává tomu pojmu Marx, ale v tom, v kterém byl v sovětském Rusku uskutečněn, a nevzdali se cíle stát se monopolní stranou podobně, jako je tomu v Rusku.“ (Winter, Gustav: *Z tajů jednotné fronty*. *Přítomnost* 13, 1936, č. 36, s. 565–568).

52 Pod tlakem událostí komunisté v čele s Gottwaldem v období od roku 1936 do Mnichovské dohody v roce 1938 částečně potlačili své požadavky na třídní boj a prezentovaly nutnost obrany samostatného Československa (Zinner, Paul: *Communist Strategy and Tactics in Czechoslovakia, 1918–48*. New York 1963, s. 55–56).

53 Reiman P.: *Dějiny KSČ*, s. 361–362.

„Zvláštní vydání pro živnostníky“. Mezi řadou hesel lze číst: „Až si živnostníci, dělníci, rolníci podají ruce, spojí se v Lidovou frontu, bude jinak, bude lépe!“⁵⁴

Činnost KSČ byla v tomto zlomovém období poznamenána absencí Klementa Gottwalda. Od květnového zasedání ÚV do podzimu přebýval opět v Moskvě. Jedním z možných důvodů byly probíhající stalinské čistky v řadách Kominterny, které měly absolutní přednost před děním v jednotlivých sekcích. Zvláštní komise ustanovená plénem VKS(b) v čele s Dimitrovem měla uskutečnit důkladnou očistu v rámci EKI a zabránit tak podvrtné činnosti a protisovětské špionáži. Výsledkem bylo odstranění šedesáti pěti zástupců národních sekcí z řad Kominterny⁵⁵ a další vlna strachu. Sovětský svaz již pro zahraniční komunisty nebyl zdaleka bezpečným azylem v případě jejich stíhání v domovské zemi.

Zahraničněpolitická a vnitropolitická situace se stále zhoršovala a výrazných úspěchů nezaznamenala ani Lidová fronta. Úmrtí T. G. Masaryka v září 1937 předznamenalo blížící se konec prvorepublikového Československa, ale také vzvedlo vlnu odhodlání bránit samostatnost republiky. Masaryk byl bezesporu ztělesněním československé státnosti a bez ohledu na jeho ústup z politického života byl až do své smrti stále respektovanou osobností. Za situace, kdy politické dění v rámci Evropy ohrožovalo samu existenci nezávislého a demokratického Československa a zahraničně politická témata se stala ve svém důsledku vnitropolitickými, mohla být tato ztráta paradoxně podnětem ke spolupráci v řadě ohledů protichůdných táborů. Státní pohřeb se změnil v manifestaci jednoty a odhodlání pokračovat v demokratickém odkazu jednoho ze zakladatelů samostatného státu. Bylo otázkou, jakou taktiku zvolí komunisté, kteří v předešlých letech velmi často nešetřili útoky na samotné principy demokratického státu a jeho představitelů včetně T. G. Masaryka. Vedení KSČ si bylo dobře vědomo popularity T. G. Masaryka a značného potenciálu, který by v případě změny rétoriky mohli komunisté použít ve snaze navázat spolupráci s ostatními politickými subjekty za účelem jejich následného zapojení do konceptu Lidové fronty. Komunisté se přihlásili k Masarykovu odkazu, ale také neopomněli prezentovat část jeho postojů v souladu s aktuální politikou strany. Umírněná rétorika KSČ umožnila začlenit jeho odkaz do konceptu boje proti fašismu a na ochranu republiky. „Dnes stojíme s úctou nad hrobem heroického bojovníka, který celý život bojoval proti duševnímu i fyzickému násilí a za demokracii. Stojíme nad hrobem muže, jemuž podobní přicházejí jednou za dlouhá staletí. A právě dnes, kdy reakce a fašismus kují pikle proti demokracii a samotné existenci naší republiky, potřebuje pracující lid takových bo-

54 Zvláštní vydání pro živnostníky. Haló noviny 5, 1937, č. 110, s. 1–2.

55 Firsov, Fridrikh: Dimitrov, the Comintern and Stalinist Repression. In: McLoughlin, Barry – McDermott, Kevin (eds.): Stalin's Terror: High Politics and Mass Repression in the Soviet Union. New York Palgrave Macmillan UK 2004, s. 75.

jovníků, jakým byl prezident T. G. Masaryk,⁵⁶ četli čtenáři na stránkách Rudého práva. Komunisté aktivně hledali a vytvářeli možné paralely a odkazy mezi ideou komunismu, historickým odkazem a masarykovskými ideály. „Právě marxisticky školené a třídně uvědomělé dělnictvo bylo vždy vědomo, že T. G. Masaryk je povolán hrát čelnou úlohu v osudech národa, zápasícího o své novodobé uplatnění. Neboť na rozdíl od jiných našel T. G. Masaryk smysl českých dějin ve velkých ideách lidského pokroku, v demokracii a v humanitě. Jako demokrat a humanista navazoval Masaryk přímo na velkou historickou minulost českého národa, na Husa, Komenského, stejně jako na pokrokové ideály doby probuzenecké, doby Havlíčkovy atd.“⁵⁷ Komunisté neváhali bezostyšně sami sebe prezentovat jako nositele Masarykova odkazu: „A z celého díla Masarykova také jasně plyne, kdo se smí hlásit k jeho dědictví: jen ten, kdo jako on jde zcela reálně a neúchylně za dalším kulturním povyšováním člověka, za uskutečňováním humanitních ideálů, za osvobozením člověka. Ne ten, kdo stojí, ale ten, kdo jde vpřed.“⁵⁸

Na sklonku roku 1937 se vrátil Gottwald z Moskvy a ve svém projevu na prosincové schůzi v pražské Lucerně konstatoval, že získal patřičný rozhled. Československo bylo dle jeho slov ochráncem nejdůležitějšího úseku mírové fronty. Neopomněl připomenout požadavek na zrovnoprávnění a odstranění diskriminace KSČ ve srovnání s ostatními politickými subjekty a samozřejmě důležitost konceptu Lidové fronty.⁵⁹ Obzvláště v období od podzimu 1937 do podzimu 1938 byla naléhavost vytvoření Lidové fronty zdůrazňována v rámci stranických schůzí a stala se nedílnou součástí jejich programu.⁶⁰

Závěrečný úsek existence prvorepublikového Československa byl ve znamení řady krizových událostí, jejichž vývoj a směřování bylo často těžké až nereálné výrazněji ovlivnit ze strany vlády, úřadů nebo politických stran, komunisty nevyjímaje. Vztahy Československa se sousedními státy (s výjimkou Rumunska) byly v tomto období velmi problematické až nepřátelské a jejich národní komunistické strany byly mírně řečeno v defenzivě (v Německu, Rakousku a Maďarsku komunistické strany již oficiálně neexistovaly). V Moskvě probíhaly nadále stalinské čistky, a doposud privilegovaní straníci byli odsuzováni v rámci exemplárních procesů. Na řadu odsouzených měla své vazby i část československých komunistů. V březnovém procesu proti „Bloku pravých a trockistů“ byly velmi důležitou sou-

---

56 Mikulíček, Vítězslav: T. G. M., přítel a „přítel“. Rudé právo 1937, č. 219, s. 2.

57 Kopecký, Václav: Komunisté a T. G. M. Rudé právo 1937, č. 220, s. 1.

58 Fučík, Julius: O jeho tradici. Rudé právo 1937, č. 221, s. 1.

59 Gottwald, K.: Deset let, s. 147–155.

60 Malá, Irena – Života, Jiří (ed.): Policejní relace o schůzích KSČ z let 1921–1938: Katalog k signaturám P 73/31 a P 87/23 z fondu Presidium policejního ředitelství Praha. Část 2, Období 1933–1938. Praha 1963, s. 646–666.

částí obžaloby i údajné vazby obžalovaných na cizí nepřátelské státy.⁶¹ Spolupráce mezi komunisty a zbytkem společnosti se v tomto období rozvinula zejména na základě společných aktivit a projevů vzájemných sympatií bez ohledu na direktivy spojené s konceptem Lidové fronty, nehledě na snahy o jejich řízení vedením komunistické strany a za dohledu představitelů Kominterny. Na sklonku existence samostatného Československa se stali komunisté v řadě oblastí rétoricky neaktivnějšími obránci samostatnosti a svým postojem získali bezesporu i sympatie části společnosti.

Závěr

KSČ byla nedílnou součástí stranického systému první republiky, ale také ztělesněním antisystémové strany, která byla jeho destabilizujícím prvkem. Klíčový pro vývoj a profilaci strany byl bezesporu její vstup do řad Kominterny se sídlem v Moskvě v roce 1921. Účast v této organizaci byla podmíněna bezodkladným přijetím základních podmínek vytvářejících přímou závislost a podřízenost moskevskému vedení, které reprezentovalo nejen zcela jinou ideologii, ale také prosazovalo ekonomické a politické zájmy Sovětského svazu. Jednotlivé členské strany se tak staly pouhými sekcemi, jejichž primárním úkolem bylo vykonávat politiku ústředního vedení. Českoslovenští komunisté při plnění jednotlivých usnesení Kominterny a EKI velmi často aktivně vystupovali proti existenci samotného Československa a jeho demokratickým základům. Nejen řadoví komunisté a intelektuálové byli v období první republiky postaveni před dilema, zda mají podpořit demokratický systém nebo být věrni stranické linii Kominterny bez ohledu na její antisystémovost a odtrženost od mezinárodní a vnitropolitické reality. Problém nejednoznačnosti a chaotičnosti jednotlivých direktiv i dlouhodobých politik, mezi které patřily i významné koncepty jednotné a Lidové fronty, doplňoval, umocňoval a komplikoval i vnitrostranický boj o moc.

Období lidových front má své nezastupitelné místo nejen ve vývoji Kominterny, ale také v historii KSČ. Po VI. kongresu Kominterny v roce 1928 a jeho oficiálním potvrzení správnosti bolševického „obratu doleva“ a následném V. sjezdu KSČ, který definitivně přijal bolševické metody a rétoriku, znamenal koncept lidových front zásadní obrát v politice. Bez ohledu na změnu v kurzu Kominterny a jejich sekcí však zůstával nadále stále stejný cíl v podobě nastolení diktatury proletariátu. Lidové fronty byly pouhým krokem na této cestě. Pro československé komunisty znamenalo přijetí politiky Lidové fronty ideové ospravedlnění řady kroků, které již v první polovině třicátých let komunisté zejména na nejnižší stranické úrovni uskutečnili. Řada členů strany stále více vnímala zásadní rozpory mezi realitou a oficiální linií strany, která doposud vedla do větší izolace

61 Nedvěd, František: *Jasná fronta proti oportunistům*. Praha 1938, s. 5.

a způsobovala marginalizaci KSČ. Oficiální přijetí strategie lidových front moskevským vedením Kominterny umožnilo komunistům pozměnit a opustit nejradikálnější bolševickou rétoriku. Částí obyvatel přestala KSČ být postupně vnímána jako antisystémová strana a stala se v mnoha ohledech akceptovatelnou a hodnou jejich podpory. Hlavní roli hrála stále se zhoršující mezinárodní a vnitropolitická situace, za které na sklonku existence samostatného Československa byla ochotna spolupracovat s komunisty i řada představitelů a členů ostatních, zejména socialistických politických stran, a to bez ohledu na skutečnost, že k zásadní změně charakteru samotné KSČ nedošlo.

Konec První republiky zastihl komunisty jako jedny z neaktivnějších obránců republiky. Důvodem však nebylo jejich ztotožnění se s ideály a systémem první republiky, proti kterému aktivně vystupovali po většinu své existence. Ke změně byli donuceni mezinárodním a domácím politickým vývojem a v neposlední řadě i na základě požadavků moskevského vedení Kominterny, jejíž byli národní sekci. Komunistická strana získala v tomto období bezesporu řadu zkušeností a poznatků, mimo jiné o strategiích oslovení mas. Klíčem bylo zastření radikálních bolševických a antisystémových postojů, internacionalismus byl oslaben ve prospěch nacionálního cítění. Nezastupitelné místo v tomto konceptu mělo i zastřešení v podobě Lidové fronty pod zásadním vlivem komunistů. Po konci druhé světové války se KSČ dále navenek profilovala v podobě strany pro všechny ochránce národa a budovatele republiky. Plně zúročila své zkušenosti s obdobím lidových front s maximálním využitím mezinárodní a vnitropolitické situace.

The Popular Front and its Real Form in Czechoslovakia

In the interwar period, the Czechoslovak Communist Party was one of the stalwart national sections of the Comintern. Despite the large fluctuation in its membership base, it was one of the major Communist parties, and in the early 1930s, together with the French Communists, it was one of the most numerous sections. On the domestic political scene, the Czechoslovak Communists were among the established parliamentary political parties. Especially in the Czech lands, the Communist Party achieved significant results in the parliamentary elections which allowed it to influence and – in particular – destabilize the political scene since the Communist Party undoubtedly represented an anti-systemic party within the First Czechoslovak Republic regardless of the changing intensity of such manifestations. The Communist International and its Moscow leadership had a fundamental influence on the policies of the Czechoslovak Communists. Individual directives and concepts fundamentally influenced the party's affairs. The concept of the Popular Front was one of the main policies of the party. Interpretation and implementation of this policy was ambiguous and often resulted in contradictory interpretations. In spite of these facts, the Popular Front was in many respects a major turning point but the important fact was that the aim of the dictatorship of the proletariat remained unchanged. Being under the influence of domestic and foreign situation and backed by the Popular Front policy, Czechoslovak Communists in the 1930s managed to gradually address a considerable part of the society. The reason for the success was concealing their anti-systemic attitudes accompanied by populist approach and, last but not least, an appeal to national awareness. The active support of the Popular Front policy and its commitment to the Comintern also made it possible to maintain the favour of the Moscow leadership. The future after World War II demonstrated how effective such an approach was.

KOMUNISTICKÁ STRANA ČESKOSLOVENSKA NA LIBERECKU MEZI LETY 1921–1935¹

JAKUB VRBA

„Směs provinciální tuposti a nadutosti, charakterizující průměrného německého maloměšťačka, jsem mohl v Liberci studovat na živých exemplářiích.“² Takto vzpomínal bývalý ředitel poúnorového Ústavu dějin KSČ Pavel Reiman na Liberec, město, ve kterém ve dvacátých letech jako funkcionář strany působil. Tehdy se ještě podepisoval Paul Reimann, a stejně jako většina jeho spolustraníků v kraji, mluvil a psal německy. Liberec byl v této době nejen centrem tohoto, slovy Reimanna, *německého maloměšťačství*, ale i německých komunistů v tehdejší Československu. Na Liberecku dosahovali komunisté až třetinové podpory u voleb³ a zdejší krajská organizace KSČ byla zároveň ve dvacátých letech druhou nejpočetnější složkou strany. Historii KSČ tak nelze myslet, obdobně jako dějiny českých zemí, bez její německé složky.

Tato studie nejprve představí okolnosti vzniku komunistické strany na Liberecku a základní obrysy její organizační struktury. Následně ukáže, jakým způsobem během dvacátých let strana mobilizovala své voliče na jedné straně a jaké jim poskytovala sociální a kulturní zabezpečení na straně druhé. Ve třetí části pak představí limity této podpory a některé z důvodů hlubokého a rychlého propadu podpory této strany mezi parlamentními volbami v roce 1929 a 1935.⁴ Bude vy-

---

1 Tento text představuje přepracovanou a rozšířenou část diplomové práce autora. Viz blíže Vrba, Jakub: *Rudé hrady v meziválečném Československu*. Diplomová práce. Univerzita Karlova v Praze 2017.

2 Reiman, Pavel: *Ve dvacátých letech: vzpomínky*. Praha 1966, s. 260.

3 Podpora KSČ na Liberecku byla výrazně vyšší než v ostatních německojazyčných oblastech republiky. Z dalších oblastí, kde měla KSČ v průběhu dvacátých let mezi německými voliči nadprůměrné volební výsledky na Karlovarsku a v Krušnohoří. Viz Král, Ondřej: *Volební geografie ČR: analýza volební podpory KSČ a KSČM*. Diplomová práce. Univerzita Palackého v Olomouci 2013, s. 51n.

4 Z prací, které se propadu podpory KSČ v německých oblastech ČSR věnovaly dříve, je třeba zmínit zejména dílo Klause Satory. Ten analyzuje politiku KSČ a německé sociální demokracie ve třicátých letech. Nezaměřuje na vysvětlení silné podpory během dvacátých let a pojednává primárně o politickém programu a ideologiích obou stran. Viz Sator, Klaus: *Anpassung ohne Erfolg. Die sudetendeutsche Arbeiterbewegung und der Aufstieg Hitlers und Henleins 1930–1938*. Darmstadt 1996.

cházet zejména z vnitřních příčin spojených s nástupem mladší generace straníků do čela strany v roce 1929 a radikálnější politikou Komunistické internacionály (Kominterny). Ačkoli totiž strana celkově ztratila na počátku třicátých let mnoho členů po celé republice, ať již byli vyhozeni v rámci čistek nebo odešli sami, propad podpory na Liberecku byl dlouhodobější než v jiných oblastech republiky.

V první řadě tedy půjde o příspěvek k regionální politice KSČ na severu Čech, ambicí tohoto textu nicméně není jen rekonstruovat příběh jedné krajské organizace, ale i přispět k dějinám celé strany. Podobný osud totiž postihl všechny převážně německé krajské organizace, což v důsledku změnilo charakter celé KSČ. I němečtí komunisté v Československu zároveň byli součástí mezinárodního hnutí, organizovaného v rámci v Moskvě sídlící Kominterny. Jakkoli ta nebyla všemocným aktérem a mezi jednotlivými národními stranami či jednotlivými regiony stále existovaly značné rozdíly,⁵ zásadním způsobem určovala základní mantinely komunistické politiky. Její následování mělo rozporuplné důsledky, a jak uvidíme dále, v případě německojazyčného pohraničí stranu pomohlo dlouhodobě výrazně oslabit.

Založení a organizace komunistické strany v Liberci

Komunistická strana v Liberci byla založena v březnu 1921, tedy dříve než její mladší sestra v Praze. Navazovala na starší tradice radikálního socialismu v kraji,⁶ zásadní byly ale rovněž kontakty na v Moskvě sídlící komunistické hnutí. Na konci roku 1919 navštívil Liberec maďarský komunist Julius Alpari, který místní levici dodal „patřičné informace“ nejen o dění v Maďarsku, ale i o založení Kominterny.⁷ Přímý vliv na šíření komunistických myšlenek však mělo zejména dění v Německu. Zde v reakci na oficiální politiku vládní sociální demokracie vznikla opoziční levicová skupina Spartakovců.⁸ Jejich povstání zažili v Německu jako členové či sympatizanti i někteří budoucí funkcionáři liberecké KSČ jako například Karl Kneschke, i když se přímo nezúčastnili povstání v Berlíně.⁹ Podle Karla Kreibicha,¹⁰ hlavní postavy německých komunistů dvacátých let, již v této době

5 Viz blíže například Laporte, Norman: Introduction: Local communisms within a global movement, *Twentieth Century Communism* 5, 2013, s. 8n.

6 K historii severočeského dělnického hnutí před první světovou válkou z dobového pohledu šedesátých let viz například Kořalka, Jiří: Severočestí socialisté v čele dělnického hnutí českých a rakouských zemí. Liberec 1963.

7 Kreibich, Karel: *Těsný domov – širý svět*. Liberec 1968, s. 271.

8 Viz například Peukert, Detlef: *Die Weimarer Republik*. Frankfurt am Main 1987, s. 36n.

9 Kneschke, Karl: *Vom Leben erzogen: Jugendjahre eines Arbeiters*. Berlin 1960, s. 129.

10 K osudům Karla Kreibicha viz blíže Sommer, Vítězslav: Kreibich, Karel. In: *Biografický slovník vedoucích funkcionářů KSČ v letech 1921–1989*. Praha 2019, s. 664.

panovaly i čilé kontakty s českou levicovou opozicí, zejména se skupinou kolem Heleny Malířové a S. K. Neumanna.¹¹

Podobně jako tomu bylo na české straně,¹² vzniku komunistické strany v pohraničí předcházely dlouhodobější spory uvnitř německo-české sociální demokracie o její podobu a směřování.¹³ Ty se naplno projevily na sjezdu v Karlových Varech v říjnu 1920. V té době již měli Kreibich a Alois Neurath,¹⁴ další budoucí čelní představitel liberecké KSČ, pravidelný kontakt s Kominternou a tajně navštívili její zástupce i zástupce Komunistické strany Německa v Berlíně a Drážďanech.¹⁵ Na karlovarském sjezdu německé sociální demokracie většina delegátů odmítla přistoupení ke Komunistické internacionále, opozice vůči nim však nebyla zanedbatelná.¹⁶ Radikálněji se projevilo mládežnické hnutí, které se ve své většině na sjezdu postavilo za ideu vzniku komunistické strany.¹⁷ Levicová opozice byla vyloučena ze sociálně demokratické strany a následně se rozhodla pro vznik strany komunistické. V březnu 1921 pak uspořádala v Liberci ustavující sjezd, kde hlavní projevy pronesli Kreibich a Neurath. Deník *Vorwärts*, který od druhé poloviny devatenáctého století zastřešoval opoziční proudy uvnitř sociální demokracie, svůj podtitul změnil na „orgán Komunistické strany Československa, německého oddělení“, jak zněl celý název nové strany.¹⁸ Podporu měla zejména na Liberecku, kde do KSČ vstoupila prakticky většina členů krajská organizace místní sociální demokracie. Se svým založením strana zároveň přijala 21 podmínek Kominterny, čímž se mimo jiné podřizovala moskevské centrále, případně slibovala vytvoření jednotné komunisté strany v zemi.¹⁹

---

11 Kreibich, K.: *Těsný domov – širý svět*, s. 268.

12 Ke sporu o Lidový dům a zaležení české KSČ, viz blíže například Rupnik, Jacques: *Dějiny Komunistické strany Československa*. Praha 2002, s. 48n.

13 K historii Německá sociálně demokratická strana dělnické v ČSR a sporům vedoucím k oddělení levicového křídla pak blíže Oellerman, Thomas: *Mehr als nur eine Partei. Die deutsche Sozialdemokratie in der Tschechoslowakischen Republik 1918–1938*. Dizertační práce. Heinrich-Heine-Universität Düsseldorf 2013, s. 60n.

14 K dalším osudům Neuratha viz Vyhliďal, Milan: *Neurath, Alois*. In: *Biografický slovník vedoucích funkcionářů KSČ v letech 1921–1989*. Praha 2019, s. 112.

15 Kreibich, K.: *Těsný domov – širý svět*, s. 272.

16 Ze vzpomínek ke sjezdu například vedle citovaných pamětí Karla Kreibicha také již zmíněný Karl Kneschke: *Kneschke, Karl: Vom Leben erzogen: Jugendjahre eines Arbeiters*. Berlin 1960, s. 175.

17 Kneschke, K.: *Vom Leben erzogen*, s. 176n.

18 Zatímco tedy strana založená v březnu v Praze se jmenovala Československá komunistická strana, sloučená strana drobně pozměnila svůj název. Nešlo o stranu československou, ale organizovanou v Československu. Viz také Rupnik, J.: *Dějiny Komunistické strany Československa*, s. 56. a *Vorwärts*, 18. března 1921.

19 McDermott, Kevin a Agnew, Jeremy: *Kominternu: dějiny mezinárodního komunismu za Leni-*

Byli to přitom právě němečtí komunisté, kteří splnění této podmínky co nejdříve požadovali, ačkoli Bohumil Šmeral, hlavní představitel českých komunistů, nabádal ke zdrženlivosti. Na slučovacím sjezdu KSČ o půl roku později se nicméně strany jednotlivých národností podřídily Kominterně a spojily se.²⁰ Z Liberecka se stala VI. krajská organizace strany.²¹ Svě sídlo měla v Liberci na Karlsgasse, dnešní ulici Boženy Němcové, jen pár desítek metrů od vily továrníka Liebiga. Srazy a sjezdy širšího významu probíhaly ve Vratislavicích nad Nisou v místním Dělnickém domě, který byl ale vzdálen od sídla strany jen půl hodiny pěšky.²²

Ze zpráv podaných na řádných krajských konferencích není bohužel zřejmé, kdo byl v užším vedení kraje. Není také jasné, zda krajský sekretář strany měl v kraji největší vliv. Lze také usuzovat, že v krajském vedení byly podobné osoby jako ty, které zastupovaly stranu ve vedení, případně ve sněmovně nebo senátu. V první polovině dvacátých tak vedle Neuratha s Kreibichem měli vliv na krajskou organizaci například poslanec Josef Elstner nebo senátor Vojtěch Hampl. Později se do popředí dostal Leopold Kreutz, který byl krajským sekretářem až do konce dvacátých let.²³ Podle policejní zprávy do užšího vedení strany patřili ve druhé polovině dvacátých let Paul Reimann, Edmund Hünningen, Karl Brambora, Otto Beuer a Karl Kneschke.²⁴

Správu rozpočtu strany měl na starosti krajský pokladník, kterým byl na začátku dvacátých let právě Kneschke. V první polovině dvacátých let, kdy se ještě rozpočty zveřejňovaly, byla na straně příjmu patrná silná závislost na členských příspěvcích. Když celkové výdaje tvořily v roce 1924 více než 170 000 Kč, příjmy za členské známky přesahovaly více než 120 000 Kč.²⁵ Přestože se část finančních prostředků odváděla dále do Prahy, počet platících členů byl pro stranu životně důležitý. Kromě předvolebních kampaní strana financovala ze svých prostředků i dělnické půjčky či platy svých zaměstnanců. To byli vedle krajského a okresního

---

novy a Stalinovy éry. Praha 2011, s. 34n.

20 Rupnik, J.: Dějiny Komunistické strany Československa, s. 56.

21 Organizační struktura strany se v průběhu první republika drobně měnila a s tím i označení Libereckého kraje, případně jeho velikost. V této práci bude podpora strany v regionu sledována na vybraných okresech, které vždy patřily k jeho jádru.

22 Reiman, Pavel: Ve dvacátých letech: vzpomínky. Praha 1966, s. 248.

23 Alespoň podle vzpomínek Paula Reimana, viz *ibid.*, s. 238.

24 VIII. řádná konference důvěrníků VI. kraje komunistické strany, zpráva Presidiu zemské správy politické v Praze, 22. září 1927. Národní archiv (NA), fond Presidium ministerstva vnitra (PMV), kart. 448.

25 Zpráva podaná na IV. řádné krajské konferenci 27. a 28. září 1924, NA, fond Krajské, okresní a základní organizace KSČ 1921–1938, kart. 16.

vedení pouze novináři.²⁶ Se stranou pak úzce spolupracovaly i další přidružené organizace, z nichž si některé přiblížíme dále. I těm mohla strana finančně vypomáhat. Vedle svazu žen či mládeže, které přímo podléhaly straně, to byly oficiálně nezávislé organizace jako například konzumní družstvo.

Mobilizace členů strany a jejich podpora

KSČ, jako každá jiná strana, by však nemohla existovat bez řadových členů a voličů. V první polovině dvacátých let měla celá strana kolem 150 000 členů s největší členskou základnou v Praze a hned po ní na Liberecku, kde měla přibližně 12 000 členů.²⁷ V rámci bolševizace strany a její přestavby, což byla další z podmínek Kominterny, byl tlak na to, aby se strana neorganizovala v místech bydliště, ale na pracovišti v rámci závodních buněk. Statistika z roku 1925 nám ukazuje, že strana měla celkem 212 místních skupin a 170 závodních buněk.²⁸ V poměru k počtu dělníků v kraji byla liberecká organizace dokonce nejsilnější pobočkou strany.²⁹ Nejvíce byli organizováni dělníci v Německém Jablonném (přý až 26 % všech dělníků bylo ve straně) a Liberci, kde měly závodní buňky více než tisíc členů.³⁰ Podle Paula Reimanna však měla místní krajská organizace oproti Praze malou podporu mezi intelektuály a střední třídou.³¹ Liberec byl ostatně poměrně malé město a v kraji nebyla ani vysoká škola. Přibližně třetinu členstva tvořily ženy. Vedle libereckého okresu byla ve dvacátých letech nejsilnější členská základna na Jablonecku a na Frýdlantsku. Nižší počet členů naopak uváděl okres Mnichovo Hradiště. To ostatně byla jediná převážně česká oblast liberecké krajské organizace.³² Šlo tedy o oblasti s továrnami zaměřenými na lehký průmysl, především na textilnictví a sklářství. V odlehlejších částech kraje byl zároveň rozšířený domácí průmysl. Počet členů strany v jednotlivých okresech odrážel i volební podporu, která byla navzdory bolševizaci strany a některým vnitřním sporům³³ ve

---

26 Alespoň podle stavu k roku 1923, viz Zpráva podaná na III. řádné krajské konferenci ve dnech 29. a 30. září 1923, NA, fond Krajské, okresní a základní organizace KSČ 1921–1938, kart. 16.

27 Rupnik, J.: Dějiny Komunistické strany Československa, s. 90.

28 Zpráva podaná na 5. řádné krajské konferenci ve dnech 12. a 13. září 1925, NA, fond Krajské, okresní a základní organizace KSČ 1921–1938, kart. 16.

29 Rupnik, J.: Dějiny Komunistické strany Československa, s. 90.

30 Zpráva podaná na 5. řádné krajské konferenci ve dnech 12. a 13. září 1925, NA, fond Krajské, okresní a základní organizace KSČ 1921–1938, kart. 16.

31 Reiman, P.: Ve dvacátých letech, s. 258.

32 Zpráva podaná na 5. řádné krajské konferenci ve dnech 12. a 13. září 1925, NA, fond Krajské, okresní a základní organizace KSČ 1921–1938, kart. 16.

33 Například v polovině dvacátých let stranu zasáhl spor vedení strany se pražským sekretářem strany Josefem Bubníkem. Liberecký stranický tisk však polně podpořil vedení strany a začátkem května zdůrazňoval, že prvomájové oslavy ukázaly, že „tisíce a desetitisíce dělníků všech ná-

dvacátých letech poměrně stabilní. Nejsilnější byla v politickém okrese Německé Jablonné a Frýdlant, kde dosahovala třetiny hlasů, a v politickém okrese Liberec, kde KSČ volila čtvrtina voličů.³⁴

Důležité je však se ptát, jakým způsobem si ve dvacátých letech takovou podporu udržovala. Zde hrála důležitou roli radikální rétorika, šířená zejména na stránkách stranického tisku, spojená se společným postupem členů strany. Neměnou součástí komunistických periodik i obsahu stranických rezolucí byly v první řadě obrazy bídy a utrpení dělníků. Nevyhnuly se ani dětským periodikům. Redakci *Der Junge Kamerad* nešlo o klasické pohádky jako v jiných časopisech. V časopise, jak zdůrazňovala, se nepsalo o krásných princích a zakletých princeznách, o zámčích a křišťálových palácích, ale především o „bídě vašich rodičů a o tom, jak ji ukončit, neboť vy jste děti dělníků.“³⁵ V příloze deníku *Vorwärts* pro volný čas „Po pracovní době“ bylo možné setkat se převážně s povídkami a básněmi, které tematizovaly každodenní život chudých. „Člověk se musí doma vyrovnávat s okamžiky značné bídy, které jsou častější a častější. V tyto dny není v domě nic než prázdný stůl,“ začínala jedna z nich od známého spisovatele Romaina Rollanda s příznačných názvem „Hlad“.³⁶

Obrazy chudoby by však nemohly být dostačující bez konkrétnějšího obrazu nepřítele.³⁷ Tím byl v první řadě kapitalismus, ztělesněný státem a jeho zástupci – soudy, armádou či četníky. Konkrétnější podobu nepřítel nabýval také v podobě majitelů jednotlivých továren. Jména Liebiga, Klingera a dalších byly ostatně místnímu dělnickému hnutí známe často již desítky let. Nejviditelnější odpovědi komunistického hnutí byly stávky, demonstrace, manifestace za zlepšení pracovních podmínek dělníku, zvyšování platů, protesty proti jejich propuštění z továren, „za práci, chleba a svobodu“.³⁸ Ty navazovaly na starší tradice sociálních bojů z 19. století. Z konkrétních aktivit lze zmínit například protesty proti daňové reformě z roku 1927, kdy dělníci nejen protestovali na ulicích, ale strana pomáha-

---

rodnostní v tomto státě následovaly komunistickou zástavu“. Die KPC bleibt eine Massenpartei. *Vorwärts* 3. května 1925.

34 Knap, Ladislav et al.: Historický přehled výsledků voleb do Poslanecké sněmovny Národního shromáždění Československé republiky – Liberecký kraj – 1920–1935. Liberec 2008. Dostupné online: <https://www.czso.cz/csu/czso/historicky-prehled-vysledku-voleb-do-poslanecke-snemovny-narodniho-shromazdeni-ceskoslovenske-republiky-liberecky-kraj-n-nx562wsoiw#> [30. 1. 2020].

35 Liebe Kameraden und Kameradinen! *Der junge Kamerad*, červen 1922.

36 Rolland, Romain: *Hunger*. *Vorwärts*, 25. 2. 1922.

37 Ostatně právě obraz jiných je zásadní i pro vytváření a upevňování vlastní identity, viz blíže například Landwehr, Achim – Stockhorst, Stefanie: *Einführung in die Europäische Kulturgeschichte*. Paderborn, 2004, 194nn.

38 Am 1. Mai mit den Kommunisten gegen imperialistischen Krieg, 1934, NA, fond Sběrka letáků KSČ, 2. část, kart. 4.

la organizovat i rezoluce závodních výborů, protesty přímo na pracovišti³⁹ nebo stávkou textilních dělníků z roku 1929 za zvyšování mezd. Před ní strana ve svém tisku pravidelně referovala o požadavcích dělníků: „Ať žije boj za zvýšení mezd, vše pro vítězství bojujících textilních dělníků,“ hlásal článek z ledna toho roku.⁴⁰ Když pak stávka v únoru vypukla, strana tiskla letáky, pomáhala organizovat závodní výbory, z jejich zástupců byl utvořen ústřední stávkový výbor. Kdo se do stávky zapojil, sledovaly stávkové hlídky. Na místo přijeli i poslanci KSČ z Prahy.⁴¹ Jakkoli měly tyto konkrétní požadavky proměnlivé (ne)úspěchy,⁴² důležitý byl i prožitek společné akce, pocit, že „bojová solidarita byla úplná“.⁴³ O tom, že se tato politika strany často a záměrně pohybovala za hranou zákona, svědčí i počet odsouzených straníků – například v roce 1925 byli za své jednání odsouzeni celkem k 26 měsícům žaláře.⁴⁴

KSČ na Liberecku se musela, jako každá jiná strana, zároveň vymezit vůči svým politickým protivníkům. Těmi byli zejména již zmíněni němečtí sociální demokraté a nacionální socialisté (DNSAP). Nepřátelství se sociální demokracií, jejíž byli mnozí komunisté z dříve členy, přesahovalo hranice Liberecka a bylo vlastní celému komunistickému hnutí. Dobře se projevovalo například u každoročních vzpomínkových akcí na výročí zabití Karla Liebknechta a Rosy Luxemburgové, za jejíž smrt mohli, slovy libereckých komunistů, „zrádní vůdci sociální demokracie“.⁴⁵ Soupeření s DNSAP, která měla svoji voličskou základnu především na Jablonecku, pak často přerůstalo až do fyzických konfliktů. Příkladem může být květnové shromáždění národních socialistů v hotelu Geling v Jablonci v roce 1924. Do sálu vtrhlo podle zprávy okresního komisaře až několik set komunistů vedených (patrně buď Gustavem, nebo Ottou) Beuerem, rozbilo dveře a začalo zpívat komunistické písně tak, aby projev poslance Junga nebyl slyšet. Došlo i k několika potyčkám mezi oběma stranami. Komunisté pak odmítli vyklidit sál, dokud neodejde poslední národní socialista.⁴⁶

---

39 Pfeiferová, Karla: Paměti: Stará textilačka vypravuje. Praha 1964, s. 75n.

40 Für den Kampf der Textilarbeiter. Vorwärts, 8. ledna 1929.

41 Pfeiferová, K.: Paměti, s. 79.

42 Právě liberecká textilní stávka, organizovaná v rámci nové bolševické taktiky, se dá hodnotit jako velmi neúspěšná. Dopad na to měly i spory mezi MVS a novým vedením KSČ, viz Mlynárik, Ján: Nová štrajková strategie a štrajk severočeských textiláků roku 1929. Československý časopis historický 64, č. 5, 1966, s. 703–727.

43 Pfeiferová, K.: Paměti, s. 62.

44 Zpráva podaná na 5. řádné krajské konferenci ve dnech 12. a 13. září 1925. NA, fond Krajské, okresní a základní organizace KSČ 1921–1938, kart. 16.

45 Liebknecht – Luxemburg. Vorwärts, 15. 1. 1927.

46 Relace o veřejné schůzi něm. nár. sociální strany v Jablonci konané dne 20. 5. 1924. NA, PMV,

Strana však nezápasila jen s nepřáteli vnějšími, ale i vnitřními. V průběhu dvacátých let v rámci „bolševizace“ a „přestavby“ strany tak nabrala na obrátkách silná kampaň proti „reformistům“, „renegátům“ a „oportunistům“. Podle strany bylo třeba vymýtit jakékoli zbytky „sociáldemokratismu“. Nepřátelé nebyli jen ti, kteří nesouhlasili s oficiální politikou strany, ale také ti, kteří byli pasivní. Zápas o ideologickou čistotu strany neprobíhaly jen na stránkách stranického tisku, častá byla nedělní školení. Přednášel vždy jeden z výše postavených členů strany a po roce 1924 byl kladen velký důraz na osvětu právě ve věci bolševizace a přestavby strany.⁴⁷ V druhé polovině dvacátých let byli v organizaci těchto školení aktivní zejména Paul Reimann a Emmy Effenbergerová. Jak dále vzpomínal první jmenovaný, v libereckém kraji probíhala školení nejen v samotném sídle strany na Karlsgasse, ale i ve škole ve Frýdlantě nebo v Lázních Libverda mezi Hejnicemi a Novým Městem pod Smrkem.⁴⁸ Zvláštním typem školení se pak stalo vyslání do Sovětského svazu. Pobyty v Moskvě totiž nesloužily pouze ke zmenšení vlivu pozvaných v domovských organizacích, jak tomu bylo u Kreibicha, který musel z Československa odejít ve druhé polovině dvacátých let.⁴⁹ Zahraniční cesta mohla zároveň představovat předpoklad pro kariérní růst, který mohl dopomoci osvojit si postoje Kominterny, ale také možnost poznat způsob, jakým zbolševizovaná strana v Moskvě vlastně fungovala.⁵⁰ Jedním z libereckých komunistů, kterému pobyt v další stranické kariéře výrazně pomohl, byl Bruno Köhler, který strávil tři roky v tzv. leninské škole v Moskvě.⁵¹ Jak uvidíme dále, tento rodák z Nového Města pod Smrkem a zakládající člen Svazu komunistické mládeže, byl ústřední postavou v kraji během třicátých let.

Liberecká KSČ však neoslovovala své příznivce pouze obrazy chudoby a bojem s vnějšími a vnitřními nepřáteli. Zásadní bylo, že nabízela i materiální pomoc. Kupříkladu Rudé odbory nehájily jen zájmy zaměstnanců v rámci kolektivních vyjednávání o mzdy, ale kvůli takzvanému Gentskému systému musely také vyplácet část podpor v nezaměstnanosti. Z funkcionářů strany byli v odborech na Liberecku aktivní zejména poslanci Josef Wenderlich nebo Emmy Effenbergero-

---

kart. 441.

47 Zpráva podaná na 5. řádné krajské konferenci ve dnech 12. a 13. září 1925. NA, fond Krajské, okresní a základní organizace KSČ 1921–1938, kart. 16.

48 Reiman, P.: Ve dvacátých letech, s. 240.

49 Od roku 1927 působil v aparátu Kominterny a v moskevské redakci časopisu *Die Internationale*, viz Sommer, V.: Kreibich, Karel, s. 665.

50 Sommer, Vítězslav: KSČ a Kominterny. Náčrt vývoje nerovného partnerství. Doslov knihy. In: McDermott, K. – Agnew, J.: Kominterny, s. 234.

51 Srov. Vojtěchovský, Ondřej – Adamec, Jan: Köhler, Bruno. In: Biografický slovník vedoucích funkcionářů KSČ v letech 1921–1989. Praha 2019, s. 600n. a Reiman, P.: Ve dvacátých letech, s. 224.

vá. Strana finančně pomáhala také prostřednictvím Rudé (či Dělnické) pomoci⁵² nebo systémem tzv. dělnických půjček. Jejich součástí nebyly vysoké úroky běžné v bankách. V roce 1925 tak na těchto podporách strana rozdala 6 000 Kč.⁵³ Nezapustitelnou roli mělo zejména konzumní družstvo Vorwärts, neboť členství v něm mnoha domácnostem výrazně finančně ulevilo. Umožňovalo totiž svým členům kupovat základní potraviny a další věci za výhodné ceny, případně jim nabízelo možnost spoření. Jakkoli šlo oficiálně o nepolitickou organizaci, její členové měli často legitimace KSČ či německé sociální demokracie, a právě tyto dvě strany zde soupeřily o vliv. V roce 1928, na dvacáté výročí svého založení, bylo družstvo podle výroční zprávy organizačně spojeno s o šest let starší dělnickou pekárnou, a celkem tak zaměstnávalo téměř 200 lidí. V očích svého vedení představovalo důležitou složku místního dělnického hnutí. Její činnost byla možná jen „společnou vůlí a společnou silou severočeského dělnictva,“ uvádělo se ve zmíněné jubilejní výroční zprávě.⁵⁴ Ve stranickém tisku byla zároveň patrná snaha reflektovat tužby příznivců po dražším konzumním zboží. Pokud tedy nějaké zboží nemohlo družstvo zajistit, nabízel stranický tisk (komunistickým) ženám pravidelně návody, jak si například levně ušít šaty podle nejnovější módy.⁵⁵

Vedle tohoto materiální zajištění však strana a její přidružené organizaci pořádaly řadu volnočasových společných aktivit. Tělovýchovný spolek pořádal sportovní utkání či výlety po horách, strana připravovala i kulturní akce, jako například koncerty dělnických pěveckých sborů. Jak velkou roli z pohledu komunistických funkcionářů hrála kultura, zdůrazňoval i úvod sbírky poezie místního člena strany „Roter Morgen“ z roku 1926, který vystupoval pod pseudonymem Catilina. „Tyto básně se nemají jen číst, ale mají být při každé příležitosti, na každé dělnické slavnosti, recitovány,“ stálo v něm.⁵⁶ Klasiky dělnického a komunistického hnutí pak disponovala knihovna v sídle strany na Karlsgasse

---

52 Činnosti obou spolků se do velké míry prolínaly, ale zatímco Rudá pomoc pomáhala zatčeným či vyhozeným z práce z důvodů jejich politické činnosti, Dělnická pomoc se soustředila obecně na pomoc chudým. Obě organizace byly zároveň napojeny na mezinárodní organizace, přičemž, zjednodušeně řečeno, Rudá pomoc byla organizována komunisty v Moskvě, Dělnická pomoc těmi německými. Viz Křestan, Jiří: KSČ, spolek Dělnická pomoc a vnímání ideje proletářské solidarity v prostředí levicové inteligence v Československu (1928–1932). In: Bolševismus, komunismus a radikální socialismus v Československu. Sv. 3. Praha 2004, s. 62n.

53 Zpráva podaná na 5. řádné krajské konferenci ve dnech 12. a 13. září 1925, NA, fond Krajské, okresní a základní organizace KSČ 1921–1938, kart. 17.

54 Konsum und Sparverein Vorwärts. Geschäftsbericht vom 1. Juli 1927 bis 30. Juni 1928. Reichenberg 1928, s. 5n.

55 Vorteilhafte Klaider für starke Frauen, AIZ, únor 1930.

56 Catilina: Roter Morgen. Reichenberg 1926, s. 3.

s více než čtyřmi tisíci svazků, z nichž čtvrtinu tvořila poezie.⁵⁷ Jak jsme mohli vidět u citace díla Romaina Rollanda, součástí komunistického tisku byla i beletrie. Celkově poskytovala strana svým členům kapitál nejen ekonomický, ale i kulturní. Mohli mít pocit, že žijí životy alespoň trochu podobné tomu, jak je žijí vyšší vrstvy.

To vše vytvářelo mezi členy pocit sounáležitosti s komunisty po celém světě. Užívali stejných symbolů, zpívali stejné písně, slavili stejné svátky a měli stejné historické hrdiny a snili o společné sovětské utopické budoucnosti, tedy revoluci světového proletariátu.⁵⁸ Komunistické hnutí na Liberecku se ale mohlo prezentovat nejen jako hnutí internacionální – mělo možnost propojit boj světového proletariátu s místní tradicí. Poměrně velkým počinem v tomto ohledu bylo vydání sebraných spisů regionálního spisovatele a politického aktivisty z 19. století, „jednoho z nejlepších synů libereckého proletariátu“ Josefa Schillera. Ten, jak zdůrazňoval v úvodní studii Paul Reimann, prý překročil regionální rámec, protože celé „severočeské dělnictvo ve všech fázích svého vývoje (...) sehrálo znamenitou roli v rámci celého dělnického hnutí.“⁵⁹

Mezi regionální severočeskou identitou a supraetnickou identitou světového proletariátu však byla ještě identita národní. Zde je třeba mít na paměti, že v roce 1918 například Karl Kreibich aktivně podporoval vznik iredentistické provincie Deutschböhmen. Podle historika Michala Pullmanna se však na Liberecku „v delší perspektivě nepodařilo podřídit dělnictvo hegemonii nacionálních symbolů“ a „socialistická identita dělnictva byla natolik stabilní, že tlaku nacionalizace odolaly.“⁶⁰ Při pohledu na první roky po založení komunistické strany se zdá tato teze validní. Strana měla silnou podporu, ačkoli výslovně odmítala odluku německých oblastí od Čech, nekladla důraz na nacionální rétoriku a naopak požadovala sloučení s českými komunisty. V roce 1924 KSČ pak přes odpor Kreibicha a Šmerala přistoupila na teze Kominterny o sebeurčení do odtržení, a de facto tak zpochybnila jeho územní integritu státu. Až do třicátých let se, ale tato politika příliš neodrážela na akcích strany a poměrně malý prostor jí byl věnován i ve stranickém tisku. Na druhou stranu se severočestí komunisté jistě považovali za součást německého národa a pravidelně odkazovali zejména

57 Zpráva podaná na 5. řádné krajské konferenci ve dnech 12. a 13. září 1925. NA, fond Krajské, okresní a základní organizace KSČ 1921–1938, kart. 16.

58 K symbolické integraci členů v rámci německé KPD viz blíže Eumann, Ulrich: *Eigenwillige Kohorten der Revolution: zur regionalen Sozialgeschichte des Kommunismus in der Weimarer Republik*. Frankfurt am Main 2007, s. 171nn.

59 Schiller Seff: *Gesammelte Werke*. Reichenberg 1928, s. 13.

60 Pullmann, Michal: *Sociální demokracie a hospodářský nacionalismus*. In: Hájek, Jan – Jančík, Drahomír – Kubů, Eduard: *O hospodářskou národní državu. Úvahy a stati o moderním českém a německém nacionalismu v českých zemích*. Praha 2009, s. 139.

k německé kultuře a k těm z jejích velikánům, jejichž dílo považovali za pokrokové (např. Heinrich Heine či Ludwig van Beethoven).⁶¹

Rozpad komunistického bloku v Liberci

Než se zaměříme na to, co se změnilo na přelomu dvacátých a třicátých let, je potřeba zdůraznit, že ani ve dvacátých letech nebyl stranický blok plně funkční. Z oficiálních zpráv ze sjezdu i z těch policejních vyznívá, že velkým problémem byla pasivita členů. Řádně prý již během dvacátých let nefungoval ani svaz žen,⁶² ani samotná bolševizace závodních buněk. Ty se prý spíše zajímaly o dění na pracovišti než o politiku, slovy tehdejších komunistů převládala „oportunistická pasivita“.⁶³ Na poměrně logický fakt, že liberecké dělníky primárně zajímalo dění v továrně a ne širší souvislosti boje proti kapitalismu, si stěžoval ve svých pamětech i Paul Reimann.⁶⁴ Zásadním vnitrostranickým mezníkem však byl nástup mladší a radikálnější generace funkcionářů kolem Klementa Gottwalda do čela strany na V. sjezdu v únoru 1929, jejíž byl sám Reimann součástí. Jejich cílem bylo odmítnout masový charakter strany a soustředit se zejména na její revoluční charakter. Strana byla uvržena do dlouhodobé krize. Z vyšších funkcionářů odešli zejména poslanci a senátoři kolem Aloise Muny, kteří založili opoziční uskupení, takzvané leninovce. Strana však ztratila i mnoho řadových členů, podle odhadů měla KSČ v roce 1934 v celé zemi jen něco málo přes 30 000 členů.⁶⁵

Tyto změny se odrazily i na Liberecku. Krajským sekretářem se stal začátkem třicátých let funkcionář mládežnické organizace Karl Kneschke.⁶⁶ Vzpomínky členů strany Stanislava Budína i Leopolda Grünwalda se ale shodují na tom, že rozhodující vliv na situaci na Liberecku i ve všech německých oblastech měl jeho generační souputník Bruno Köhler.⁶⁷ Liberecku se nevyhnul ani odchod řadových členů a z dokumentů Kominterny je patrné, že v roce 1934 klesl počet zdejších členů z deseti tisíc na přibližně 4 700.⁶⁸ Zatímco v parlamentních volbách na pod-

---

61 Blíže viz Vrba, J.: Rudé hrady v meziválečném Československu, s. 74n.

62 Zpráva podaná na IV. řádné krajské konferenci 27. a 28. září 1924, NA, fond Krajské, okresní a základní organizace KSČ 1921–1938, kart. 16.

63 Komunistické opoziční hnutí, situační zpráva, 3. června 1930. NA, PMV, kart. 443.

64 Dělničtí korespondenti prý dokonce vyhrožovali, že pokud nebude stranický list o dění v jejich obci referovat, bude zastaven odběr deníku. Viz Reiman, P.: Ve dvacátých letech, s. 228.

65 Niklčiek, Ladislav: Dilema československých komunistů ve třicátých letech. Pardubice 1968, s. 47.

66 Podle vzpomínek Käthe Beckmannové, viz Beckmannová, Käthe: Děti jsou květy života: Vzpomínky na hnutí Rudých průkopníků. Praha 1962, s. 69.

67 Budín, Stanislav: Jak to vlastně bylo. Praha: 2007, s. 133 a Grünwald, Leopold: Wandlung. Ein Altkommunist gibt zu Protokoll. Wien 1979, s. 47.

68 Материалы ЦК КП Чехословакии по организационным вопросам. Ruský státní archiv soci-

zim roku 1929, tedy půl roku po sjezdu, strana ještě dokázala v zásadě uhájit své pozice, ve volbách v roce 1935 ztratila strana v důležitých okresech v Liberci, na Frýdlantsku nebo Jablonecku přibližně i polovinu svojí voličské podpory.⁶⁹ Tento jev je však specifický pro německé okresy. V jiných regionech republiky strana u voleb v roce 1935 posílila, případně stagnovala.⁷⁰

Významným představitelem komunistické opozice se v regionu stal Alois Neurath, který, jak bylo zmíněno, stranu v regionu spolu s Kreibichem zakládal. Ve sporu s novým vedením strany přitom aktivně podporovaly prý až dvě třetiny kraje Neuratha.⁷¹ Toto číslo, prezentované policejními důvěrníky, mohlo být nepřesné, navíc se nakonec mohlo mnoho sympatizantů navzdory výhradám podvolit novému vedení, což byl příklad Leopolda Grünwalda.⁷² Zdá se však, že zejména na Jablonecku měl podporu značnou. Spolu s Neurathem ze strany odešli i vlivní členové strany jako bývalý poslanec Josef Elstner nebo bývalý krajský sekretář Leopold Kreutz, jenž byl ještě na podzim roku 1929 zvolen městským zastupitelem v Liberci. Strana sama aktivně rušila ty místní buňky, které Neuratha podporovaly, což bylo patrné například na Jablonecku.⁷³ Klíčovou roli měl již zmíněný Bruno Köhler. Podle vzpomínek Leopolda Grünwalda to byl „neomezený vládce kraje,“ který prý „věrné kádry“ vedl k tvrdosti směrem do nižších pater strany tak, aby řadoví členové byli poslušní směrem nahoru.⁷⁴ Podobně tak ve vzpomínkách Stanislava Budína to byl právě Köhler, který prý sice působil sympaticky a přátelsky, zároveň ale do velké míry stál za bolševizací strany a vedl si i složky na ostatní straníky.⁷⁵ Dá se předpokládat, že běžné byly poměrně ostré výslechy,⁷⁶ začal se zavádět systém „akčních plánů“, kdy musely jednotlivé buňky každý měsíc refero-

---

álně-politické historie (RGASPI), Moskva, Ruská federace, fond 495, inv. č. 13.

69 Knap, L. et al.: Historický přehled výsledků voleb do Poslanecké sněmovny, dostupné online: <https://www.czso.cz/csu/czso/historicky-prehled-vysledku-voleb-do-poslanecke-snemovny-narodniho-shromazdeni-ceskoslovenske-republiky-liberecky-kraj-n-nx562wsoiw#> [30. 1. 2020].

70 Kárník, Zdeněk: KSC – úspěchy a neúspěchy v klíčové významných parlamentních volbách v roce 1935. In: Bolševismus, komunismus a radikální socialismus v Československu, Sv. 1. Praha 2005. s. 73n.

71 Komunistické opoziční hnutí, situační zpráva, 3. června 1930. NA, PMV, kart. 443.

72 To naznačují vzpomínky Paula Reimanna i zmíněné policejní zprávy. Viz Reiman, P.: Ve dvacátých letech, s. 429.

73 Dochovala se například dopis vylučující ze strany místní organizace z Josefova dolu a Dolního Maxova. An alle Mitglieder der Ortsgruppe Josefstal und Untermaxdorf, 1929, NA, fond Krajské, okresní a základní organizace KSČ 1921–1938, kart. 17.

74 Grünwald, L.: Wandlung, s. 47.

75 Budín, S.: Jak to vlastně bylo, s. 95.

76 Dochoval se například výslech Heleny Malířové Eugenem Friedem, viz celý přepis v příloze Matysková, Hana: Komunistky ve 20. letech. Dizertační práce. Univerzita Karlova 2012.

vat, co se jim podařilo naplnit.⁷⁷ Začala kampaň proti „likvidátorům“. Ta mohla oslovit novému vedení loajální a aktivní členy, kterých ale byla menšina. Zatímco tedy ve dvacátých letech můžeme spekulovat, zda hledání vnitřních nepřátel nemohlo stranu ve své většině mobilizovat a integrovat,⁷⁸ ve třicátých letech to byl, zdá se, jiný případ.

Vnitrostranické spory navíc ochromily i přidružené organizace. Na stranu Neuratha se postavilo také vedení stranického nakladatelství. V první polovině roku 1930 tak opozice přebrala redakci deníku *Vorwärts*, na stránkách novin tento krok zdůvodňovala „ultralevou“ politikou vedení strany a finanční situací tiskárny zatížené i množstvím žalob vedených na bývalou redakci. „Dělníci, dělnice, braňte stranickou tiskárnu před ultralevými bankrotáři,“ emotivně vyzývala čtenáře nová redakce.⁷⁹ Finanční potíže tiskárny potvrdila i policejní zpráva, podle které se navíc ve vedení podniku objevily spory o to, zda být spojeni s komunistickou opozicí, nebo se spojit se sociální demokracií, jak požadoval Bertholt Lucke. Náklad deníku byl navíc omezen na 1 500 kusů.⁸⁰ Oficiální stranický tisk se přejmenoval na *Roter Vorwärts* a byl tisknut v Ústí nad Labem. Ačkoli se pak v polovině roku vrátil 1931 do Karlsgasse, vztahy zřejmě byly nadále napjaté. Tisk některých deníků, pamfletů a letáků přebrala tiskárna Schwarzbach, kde byl odpovědným nakladatelem Josef Wenderlich. Anton Schwarzbach také podepsal v roce 1932 dokument, podle kterého je vydavatelem deníku pouze ze zplnomocnění strany.⁸¹ V roce 1933 pak vedení strany údajně kritizovalo redakci za to, že příliš straní názorům Josefa Guttmanna.⁸² Strana nakonec v roce 1934 přemístila tisk všech svých novin a letáků do Prahy a několik desítek let dlouhá tradice novin *Vorwärts* skončila. V Praze se vydával jednak deník *Die Rote Fahne*, nový německojazyčný centrální orgán strany, dále i letáky a brožury, jejichž nakladatelem se nově stal Karl Kreibich, který se počátkem třicátých let vrátil do Prahy. Ačkoli byla podle vzpomínek důvodem cenzura a dočasný zákaz tisku v Liberci,⁸³ můžeme předpo-

---

77 Richtlinien zur politischen und organisatorischen Festigung unserer Organisationen im Bezirke Reichenberg, zřejmě 1935. NA, fond Krajské, okresní a základní organizace KSČ 1921–1938, kart. 17.

78 Podobně tak, samozřejmě v naprosto odlišném měřítku, stalinistický teror mohl v Sovětském svazu upevňovat legitimitu místní vlády. K teroru viz blíže: Goldman, Wendy Z: Vytváření nepřítelů: udávání a zastrahování ve stalinistickém Rusku. Praha 2014.

79 Arbeiter, Arbeiterinnen, schützt die Parteidrückerei vor dem ultralinken Bankrotteuren. *Vorwärts*, 2. květen 1930.

80 Komunistické opoziční hnutí, situační zpráva, 3. června 1930. NA, PMV, kart. 443.

81 An das Zentralkomitee der KPTsch, zplnomocnění Antona Schwarzbacha, 19 března 1932. NA, fond ÚV KSČ 1921–1938, a. j. 556.

82 Hradilák, Zdeněk: Josef Guttmann – konflikt rozumu a svědomí. In: *Revue dějin socialismu* 5, 1968, s. 488.

83 Hünningen, Gerhard: Boj mládeže proti hladu a válce. In: *Z bojů a práce KSČ na Liberecku*.

kládat, že určitou roli sehrála i snaha stranu řídit z pražského centra. Schopnost liberecké KSČ oslovit své voliče tak byla v první polovině třicátých značně omezena. Je pak otázkou, jaké negativní dopady mohla mít na podporu KSČ její centralizace, kdy voliči již nemuseli pokládat stranu za to politické uskupení, které je spjato s místními prostředím.

Na přelomu dvacátých a třicátých let však dění ve straně zásadně ovlivnil také externí faktor v podobě hospodářské krize, který ostatně pomohl radikálně proměnit celou politickou mapu německojazyčného pohraničí. Tyto regiony krize zasáhla výrazně silněji než české vnitrozemí a Liberecko v tom nebylo výjimkou. Mezi lety 1929 až 1935 zkrachovala v Liberci téměř polovina továren,⁸⁴ na Frýdlantsku například dosahovala nezaměstnanost 16 %, přičemž podle tehdejších údajů až 80 % dětí trpělo podvýživou.⁸⁵ Je tak logické, že obraz chudoby a její kontrast s bohatstvím majitelů továren ve stranických materiálech získával ještě naléhavější podoby. Česko-německý leták z Jablonecka roku 1930 například hovořil o tom, že zatímco „tisíce dělníků jabloneckého kraje leží na dlažbě,“ tak „zaměstnavatelé hrabou ohromné zisky, labuží a dále se honí po rozkoších v lázních.“⁸⁶ Podobou rétorikou se strana snažila stranu své příznivce nadále mobilizovat. Hlasitě požadovala dávky v nezaměstnanosti pro všechny a organizovala stávky i tzv. hladové kongresy nezaměstnaných. Například v únoru 1932 se jeden z nich konal právě v Liberci.⁸⁷ KSČ se zároveň začala orientovat i na nižší vrstvy proletariátu, často nezaměstnané.⁸⁸

Úspěch této politiky však byl přes jisté úspěchy v mobilizaci nespokojených značně limitován, a to nejen vnitřními spory ve straně či problémy ve stranickém tisku. Nižší počet členů zároveň znamenal horší finanční situaci strany a výrazně byla omezena schopnost komunistického bloku saturovat základní materiální potřeby svých příznivců. V nejhorší možné době zastihla hospodářská krize i Rudé odbory. V souvislosti s novou politikou KSČ i Kominterny byl totiž kladen mnohem větší důraz na bojovou roli odborů. Na prvním místě tedy neměla být ochrana zaměstnanců a masový charakter odborů, ale příprava na revoluci za pomoci stávek a dalších kroků.⁸⁹ Vzhledem k tomu, že v meziválečném období hradily znač-

Liberec 1961, s. 138.

84 Bergmannová, Vlasta: *Textilana v obrazech a datech*. Liberec 2008, s. 64n.

85 Anděl, Rudolf – Karpaš, Roman: *Frýdlantsko. Minulost a současnost kraje na úpatí Jizerských hor*. Liberec 2002, s. 127n.

86 *An die Arbeitschaft des Gablonzer Gebietes! Dělnictvo jabloneckého kraje!* NA, fond Sbirka letáků KSČ, 2. část, kart. 4.

87 Rákosník, Jakub: *Odvracená tvář meziválečné prosperity: nezaměstnanost v Československu v letech 1918–1938*. Praha 2008, s. 254nn.

88 Rupnik, J.: *Dějiny Komunistické strany Československa*, s. 89nn.

89 Rákosník, Jakub: *Bolševizace odborů v roce 1929 očima „poražených“* In: *Bolševismus, komunis-*

nou část podpor v nezaměstnanosti odbory z vlastních zdrojů, znamenala masová nezaměstnanost velké finanční náklady. Zatímco jiné politické strany mohly finance do odborů přesouvat z jiných zdrojů, KSČ žádné neměla. Člen vedení strany Eugen Fried, který dříve působil jako novinář v Liberci, v tu chvíli dokonce navrhoval, aby byly výplaty v nezaměstnanosti v zimě 1929/30 naprosto zastaveny a ty, kteří proti tomu protestovali, označil za likvidátory. K tomu nakonec nedošlo, výrazně byla ale omezena schopnost odborů vyplácet peníze svým nezaměstnaným členům včas a v dostatečné míře.⁹⁰ To mohlo mít pro stranu v pohraničí vážnější následky než v oblastech, kde byla nezaměstnanost nižší.

Podobný vývoj můžeme pozorovat i v konzumním družstvu, které bylo, jak jsme viděli výše, pro materiální podporu příznivců strany podobně klíčové jako odbory. Zatímco konflikty mezi sociálně demokratickými a komunistickým členy družstva probíhaly celá dvacátá léta, situace se vyhroutil, podobně jako v odborech, v roce 1929. Ze strany byli vyloučeni ti starší komunističtí funkcionáři, kteří nesouhlasili s revolučním charakterem družstva, a místo nich vyšší pozice postupně zaujali členové KSČ Gustav Beuer, Hedwig Hünningenová nebo Friedrich Köhler. Celých pět let až do roku 1934 bylo pak liberecké konzumní družstvo v ostrém sporu s převážně sociálně demokratickou zastřešující organizací německých konzumních družstev. Z této organizace nakonec vystoupilo, ale z ekonomických důvodů zůstalo členem GEC – celostátního výrobního družstva. To zásobovalo konzumní družstva těmi produkty, které sama nedokázala vyrobit, od potravin po boty či oblečení. Podle historika Andrease Reicha tyto spory, a zejména postup libereckých komunistů, ústily ve velké finanční těžkosti družstva.⁹¹ Tomu, že družstvo Vorwärts vyšlo z této krize finančně otřeseno, napovídá i forma výročních zpráv, kde byli z potíží obviňováni „likvidátoři“.⁹²

V roce 1933 byli československými úřady zakázáni nacionální socialisté, tradiční nepřítel KSČ v německojazyčných oblastech republiky. Mnoho členů DNSAP přešlo do Sudetoněmecké strany (SdP). Ta dokázala nejen oslovit krizí radikalizovanou společnost, ale také nabídnout změnu. Ve svých volebních kampaních kladla důraz nejen na spojení „sudetoněmeckého lidu“, ale i na kritiku politiků tradičních stran a dokázala svoji mediální komunikaci postavit na jasné a srozumitelné kampani. Zdůrazňovala, že je novým hnutím, nikoli tradiční stranou jako ty, které se podílely na korupci v pražském parlamentu.⁹³ Podle his-

---

mus a radikální socialismus v Československu, Sv. 4. Praha 2005, s. 41nn.

90 Rákosník, J.: *Odvrácená tvář meziválečné prosperity*, s. 227n.

91 Reich, Andreas: *Von der Arbeiterselbsthilfe zur Verbraucherorganisation: die deutschen Konsumgenossenschaften in der Tschechoslowakei 1918–1938*. München 2004, s. 445n.

92 Kreiskonsumverein Vorwärts. *Bericht über das Geschäftsjahr 1935/1936*. Reichenberg 1936, s. 5.

93 Vierling, Brigit: *Kommunikation als Mittel politischer Mobilisierung: die Sudetendeutsche Par-*

torika Klause Satory ovšem na nástup SdP německá sociální demokracie i KSČ nedokázala včas zareagovat, natož představit adekvátní alternativní program.⁹⁴ Komunistům nepomohla ani skutečnost, že právě počátkem třicátých let, v souvislosti se VI. sjezdem komunistické strany v roce 1931, začala hlasitě prosazovat právě na sebeurčení na odtržení menšinových národů. V německých oblastech se plně přihlásila k sudetoněmecké identitě, jakkoli ji interpretovala odlišně oproti nacionálním socialistům a zdůrazňovala její pokrokové tradice. Jak ilustruje jeden soudobý leták, Sudety byly podle komunistů „kolonií českých pánů“.⁹⁵ Tuto změnu lze dílem vysvětlit politikou celé strany, respektive Kominterny, ale své příčiny jistě měla v poměrně rychlé radikalizaci celé zdejší společnosti. Zatímco však na Slovensku tato taktika mohla slavit dílčí úspěchy, v pohraničí byla konkurence silnější. V této souvislosti Zdeněk Hradilák uvádí, že zejména po nástupu Adolfa Hitlera k moci KSČ vháněla hnutí nezaměstnaných do řad SdP, neboť i tehdy komunisté ostře odmítali československý stát a požadovali hlasování o odluce německých území.⁹⁶ S prvními ekonomickými úspěchy v sousedním Německu již nemusel představu utopické budoucnosti u bývalých voličů KSČ ztělesňovat Sovětský svaz, ale právě nacistické Německo a politika „sebeurčení až do odtržení“ tuto skutečnost ze své podstaty nemohla vyřešit.

Nástup SdP však mohl mít dopad na preference KSČ nejen z ideologických, ale i ekonomických důvodů. Zaprvé dokázala SdP pomocí tzv. Volkshilfe mnohem lépe podporovat nezaměstnané a místo třídního boje nabídla dělníkům lidovou pospolitost, *Volksgemeinschaft*.⁹⁷ Členství ve straně zároveň mohlo být i překážkou pro získání pracovního místa nebo jeho udržení. To bylo sice podobné ve všech částech republiky, ale v pohraničí byla situace pro komunisty ještě horší. Jednak zde byla přibližně dvojnásobná nezaměstnanost oproti jiným částem republiky, tedy zájem o jedno pracovní místo byl mnohem vyšší, zároveň lze předpokládat, že tu byl větší tlak SdP, kterému se majitelé mohli podvolovat jednak proto, že sami byli příznivci této strany, za druhé proto, že chtěli mít jednodu-

---

tei (SdP) auf ihrem Weg zur Einheitsbewegung in der Ersten Tschechoslowakischen Republik (1933–1938). Marburg 2014, s. 485n.

94 Sator, Klaus: Anpassung ohne Erfolg / Die sudetendeutsche Arbeiterbewegung und der Aufstieg Hitlers und Henleins 1930–1938. Darmstadt 1996, s. 306nn.

95 Deutsche Arbeitern! Deutsche Arbeiterin! Werktätige Nordböhmens! NA, fond Sbirka letáků KSČ, 2. část, kart. 4.

96 Hradilák, Zdeněk. Třídní boje čs. Proletariátu 1933 a taktika KSČ. In: Příspěvky k dějinám KSČ 4, 1964, s. 365nn.

97 Vierling, Brigit: Kommunikation als Mittel politischer Mobilisierung: die Sudetendeutsche Partei (SdP) auf ihrem Weg zur Einheitsbewegung in der Ersten Tschechoslowakischen Republik (1933–1938). Marburg 2014, s. 485nn.

še na pracovišti klid.⁹⁸ Známy je případ Ferdinanda Porsche, podporovatelů SdP z řad libereckých továrníků ale bylo více. Podobně jednal i Theodor Liebig, který Henleinově straně nejen přispíval na činnost, ale také podporoval náborové akce strany přímo ve vlastní továrně.⁹⁹ Dělnické kolonie, které továrna budovala, zároveň nebyly dostupné pro komunistické dělníky.¹⁰⁰ Komunistická strana se tak sice pokoušela za hospodářské krize oslovit voliče, její snaha však byla limitována dlouhodobou vnitřní krizí strany, jejím dogmatickým přístupem, politikou nově založené SdP, ale i neschopností KSC materiálně saturovat své příznivce.

Závěr

Liberecko představovalo ve dvacátých letech jednu z volebních bašt KSC. Po svém založení v březnu 1921 se strana opírala o osvědčené institucionální zázemí, širokou členskou základnou i značnou podporu voličů. Dokázala tak navázat na starší tradice dělnického hnutí v oblasti a radikální rétorikou upozorňovat na sociální nerovnosti své doby, měla jasně definované nepřátele a dokázala proti nim své stoupence mobilizovat. Zároveň se jí dařilo poskytovat svým členům kulturní i materiální podporu. Tato stať si kladla za cíl představit nejen základní kameny silné podpory strany, ale zejména nastínit dopady následování politiky Kominterny a vnitrostranické krize z konce dvacátých let na její další vývoj. Zdeněk Kárník na základě volebních výsledků německé KSC první poloviny třicátých let odhaduje, že 30 % své podpory strana ztratila z důvodu vnitřních sporů a 70 % kvůli vzestupu henleinovského hnutí.¹⁰¹

Zdá se však, že se oba faktory spíše prolínaly a při vysvětlení celého procesu nelze opomenout ty politické, sociální i kulturní. Vnitrostranická krize měla na osudy KSC na Liberecku značný dopad. Po ní byla strana Bruno Köhlerem řízena direktivněji než dříve, přišla o mnoho členů, často příznivců Aloise Neuratha, a spory se uvnitř stranického nakladatelství či v místním družstvu táhly až téměř do poloviny třicátých let, déle než například v pražském centru strany.¹⁰² Do značné míry byla omezena schopnost strany oslovovat své příznivce, komunisté tak byli oslabeni v nejhorší možnou dobu. Přes dílčí úspěchy v mobilizaci nezaměstnaných

---

98 Rákosník, J.: Odvrácená tvář meziválečné prosperity, s. 346.

99 Bergmannová, V.: Textilana v obrazech a datech, s. 67.

100 Tamtéž, s. 63.

101 Jakkoli Kárník zdůrazňuje, že by byly zapotřebí další propočty u výsledků komunálních voleb. Z tohoto pohledu je také zajímavá tehdejší analýza KSC, sepsaná po volbách v roce 1935. Komunisté neviděli příčiny volební porážky uvnitř strany, ale vně: v „českém imperialismu“, nástupu Hitlera k moci, politice sociální demokracie a v přístupu československé vlády. Srov. Kárník, Z.: KSC – úspěchy a neúspěchy, s. 78 a Итоги выборов и задачи КП Чехословакии в немецких областях. RGASPI, f. 495, inv. č. 74.

102 Například pražské konzumní družstvo Včela bylo i v průběhu třicátých let ekonomicky úspěšné. Vedení KSC ji sice ovládalo, přesto ponechávalo i jistou míru autonomie. Viz blíže Slaviček, Jan: Spotřební družstvo Včela mezi podnikáním a politikou v letech 1905–1938. Praha 2019, s. 123n.

byla v tomto období hlavní výzvou SdP, strana, která dokázala oslovit daleko širší spektrum voličů než zakázaní němečtí nacionální socialisté. Zároveň se v Německu ujal moci Adolf Hitler a po prvních ekonomických úspěších mohla u mnohých imaginaci sovětské budoucnosti nahradit imaginace nacionálně socialistická. Liberečtí komunisté primárně následovali politiku pražského a moskevského centra a nedokázali reagovat na nové výzvy, čehož je důkazem i přístup strany k národnostní otázce. Paradoxem však zůstává, že straně uškodila hospodářská krize. Ta zasáhla německojazyčné oblasti výrazně silněji než české oblasti. Toho dokázala využít SdP, přičemž KSČ již nebyla s to materiálně podporovat své příznivce tak jako dříve.

Je zřejmé, že otázka rozpadu komunistické strany v německojazyčném pohraničí není plně vyčerpána. V první řadě bude nutné ji více zasadit do kontextu poměrně rychlé radikalizace zdejší společnosti a na ní navázaných zásadních proměn její politické mapy. Podnětné by mohly například být, dle možností pramenné základny, analýzy zájmových spolků či přímo komunální politiky v regionu. Právě případný pohled zespodu by mohl ještě lépe osvětlit, jaké byly motivace jednotlivých akterů. K tomu by ostatně dopomohl i případný sociálněhistorický vhléd mezi třídně různorodé voliče SdP, stejně jako další analýzy příčin oslabení německé sociální demokracie. Zároveň se nabízí možnost hlubší komparace různých regionálních složek uvnitř meziválečné komunistické strany. KSČ byla ostatně jedinou československou stranou v tom smyslu, že sdružovala členy z celého Československa, napříč jeho etnickými hranicemi. Plodné by pak mohlo být i srovnání s německou KPD.

Na závěr je vhodné zdůraznit, že KSČ mezi lety 1929–1935 sice začala ztrácet svůj česko-německý charakter, příběh českých Němců uvnitř strany tím ale zdaleka nekončí. Na konci třicátých let se s politikou tzv. lidových front se celá strana staví za obranu republiky a mnoho z německých komunistů se aktivně účastnilo za války odboje. Ještě do jara roku 1945 jsou dva ze sedmi členů moskevského vedení čeští Němci.¹⁰³ Po válce většina německých členů spíše méně než více dobrovolně odchází do nově vznikajícího východního Německa.¹⁰⁴ Jedním z vyšších funkcionářů byl například Karl Kneschke, který se po válce stal poslancem východoněmeckého parlamentu. Nebyl to však případ všech. Vedle Pavla Reimana zůstávají v Československu i další dvě výrazné postavy tohoto textu, Karl Kreibich a Bruno Köhler a oba politiku dění v KSČ výrazně ovlivňují i v padesátých letech. Jeden jako kritik stalinistických procesů,¹⁰⁵ druhý jako jeden z jejich hlavních viníků.¹⁰⁶

103 Šlo o Rudolfa Appelta a Bruno Köhlera, viz Štverák, František: Schematismus k dějinám Komunistické strany Československa (1921–1992). Praha 2010, s. 59.

104 K jejím osudům viz blíže van Hoorn, Heike: Neue Heimat im Sozialismus : die Umsiedlung und Integration sudetendeutscher Antifa-Umsiedler in die SBZ/DDR. Essen 2004.

105 Sommer, Vítězslav: Zklamání a hněv „starého komunisty“. Karel Kreibich jako kritik stalinismu. In: Historie – Otázky – Problémy 4, 2012, č. 2, s. 9–22.

106 Vojtěchovský, O. – Adamec, J.: Köhler, Bruno, s. 602.

The Communist Party of Czechoslovakia in Liberec Region in 1921–1935

The paper focuses on the story of the Communist Party of Czechoslovakia (KSČ) in Liberec Region between 1921 and 1935. This region was inhabited at the time mostly by German speaking population and belonged to the most important bastions of the KSČ in the whole country. The Liberec Region was the second most numerous regional organisation and, in some areas, the party candidates received to one third of all votes cast during 1920s elections.

The paper presents, in its first part, circumstances of the Communist party establishment, since the party was founded in Liberec earlier than in Prague, then it sketches basic characteristics of the Liberec KSČ including its adjacent organisations such as unions, consuming cooperative, printing house, or other leisure time associations. The text reconstructs the way the party mobilised its supporters during 1920s in the region. It succeeded not only by blaming external enemies such as the state, local businessmen or social democrats, but also internal enemies that the party needed to get rid of. The crucial role was played also by the material and cultural support provided by above mentioned adjacent organisations.

The final part of the paper analyses the causes that led to a major drop in support of the party throughout the region. Although there were undoubtedly several contributing factors, it shows that the key moment was the adoption of the Comintern policy and rise to power of the younger generation of party officials headed by Klement Gottwald in 1929. A subsequent internal crisis in the regional centre lasted longer than in Prague and was followed by a massive walkout of members linked to financial difficulties that struck also the adjacent organisations. Especially in the time of the economic depression and the rise of Sudeten German Party, the Communist were strongly limited in their ability to address their sympathisers and to support them both in material and cultural way.

**NÁRODNOSTNÍ, SOCIÁLNÍ
A NÁBOŽENSKÁ POLITIKA**

KSČ NA PODKARPATSKÉ RUSI V PRVNÍ POLOVINĚ 30. LET 20. STOLETÍ

DAVID HUBENÝ

Úvod a rozbor pramenů a literatury

Komunistickému hnutí věnovaly československé úřady pozornost od prvopočátků své samostatné působnosti. Informace o levici sociální demokracie a posléze samostatné Komunistické straně Československa sbíraly jak civilní úřady, tak také četnictvo a státní policie, u níž, konkrétně u Policejního ředitelství v Praze, vznikl v květnu 1933 specializovaný protikomunistický referát zaměřený na sběr a metodickou koordinaci bezpečnostních složek v boji proti komunistickému hnutí.¹ Již předtím však působilo na Ministerstvu vnitra specializované oddělení sledující vnitrostátní nebezpečná hnutí.² Bezpečnostní orgány se nezajímaly jen o samotnou Komunistickou stranu Československa, ale i o její řídicí orgán, tedy Komunistickou internacionálu. Zároveň se zajímaly o styky strany s komunistickými stranami sousedních a dalších zemí, z čehož vyplývala spolupráce i s bezpečnostními složkami daných států.

Velkou pozornost věnoval bezpečnostní aparát tradičně neklidné a hlavně exponované Podkarpatské Rusi, kde se vedle jazykového a národnostního babylonu projevovaly revizionistické plány Maďarska, toužícího po opětném ovládnutí tohoto území, Polska, snícího o společné hranici s Maďarskem, jakož i Svazu sovětských socialistických republik, který v geopolitických otázkách navazoval na tradiční zájem carského Ruska získat předpolí (ze svého pohledu) za Karpatami. Zároveň se jednalo o území s čilou ukrajinsky orientovanou propagandou, odkud mohl být zanašen neklid na území sovětské Ukrajiny, stejně jako do východních oblastí meziválečného Polska.

Archivní fondy vzešlé z činnosti československých bezpečnostních složek nebo jejich nadřízených orgánů uchovávané v Národním archivu představují nekonečný rezervoár údajů o komunistickém hnutí. Ačkoliv metodickým orgánem bylo Policejní ředitelství v Praze, tak nejvíce údajů se nachází v archivním fondu Ministerstvo vnitra I. – prezídium, v němž se za první republiky sbíhaly údaje od civilních

---

1 Bohata, Ivan: Místo a úloha policie ve státním aparátu buržoazního Československa v letech 1918–1938. Praha 1980, s. 44–45, 49–50.

2 Bohata, Ivan: Prtilidová úloha četnictva v letech 1918–1938. Praha 1978, s. 67.

i bezpečnostních úřadů o všech politických a sociálních hrozbách, bezpečnostních rizicích, událostech i osobách, které mohly ohrozit územní celistvost nebo republikánsko-demokratický charakter státu. Dále byl využit fond Policejní ředitelství Praha II. – prezídium, jakož i některé další fondy spravované Národním archivem. Okrajově byl využit i fond Policejní ředitelství Bratislava uložený ve Slovenském národním archivu. Hojně byly využity i písemnosti samotné Komunistické internacionály uložené ve fondu 495 Ruského státního archivu sociálně-politické historie (Российский государственный архив социально-политической истории), které mi zpřístupnil vážený kolega a přítel Emil Voráček. Využití došly též písemnosti ze Státního archivu Zakarpatské oblasti (Державний архів Закарпатської області).

Literatura se samotné činnosti KSČ na Podkarpatské Rusi většinou věnuje pouze v rámci celkové politiky strany či státu, popř. ve spojení se Slovenskem,³ anebo zmiňuje pouze volební výsledky a některé velké střety mezi komunisty vedenými demonstranty a četníky, které skončily např. střelbou s mrtvými a raněnými demonstranty,⁴ což navazovalo již i na dřívější krveprolití, která se stávala vděčným tématem různých interpelací komunistických zákonodárců.⁵

KSČ na Podkarpatské Rusi

Do roku 1930 představovala Podkarpatská Rus v rámci KSČ XXIV. kraj zvaný Užhorod, od roku 1930 pak XV. kraj a ještě později XVI. kraj Mukačevo.⁶ Podkarpatoruští straníci též patřili k zapáleným zastáncům bolševizace celorepublikové KSČ. V národnostní otázce, kdy se na Podkarpatské Rusi sváděl boj o orientaci místního slovanského obyvatelstva, totiž o to, zda je ruské, ukrajinské nebo rusínské, zprvu zastávala KSČ proruský směr, ale později změnila názor a propagovala ukrajinství.⁷

Komunisté Podkarpatskou Rus nazývali Zakarpatskou Ukrajinou, popř. Zakarpatskem, aby poukázali na vztah k sovětské Ukrajině. Komunističtí řečníci v případě veřejných proslovů bývali za tyto termíny napomínáni,⁸ ale zdá se, že v druhé polovině třicátých let již tento termín nevyvolával u dozorujících státních úředníků nevráživost.⁹

---

3 Např. Pleva, Ján: Príspevok k dejinám bolševizácie KSČ na Slovensku a Zakarpatsku. Bratislava 1962.

4 Např. Bohata, I.: Prtilidová úloha četnictva, s. 60.

5 V bojích se zocelila KSČ. Sborník dokumentů o bojích a persekuci Komunistické strany Československa v letech 1921–1938. Praha 1956, např. s. 9–11, 18–25, 130–139, 189–200.

6 Hrbatová, A.: KSČ – ústřední orgány – Ústřední výbor 1921–1938. Inventář. Praha 1969, s. 23, 25.

7 Švorc, Peter: Zakletá zem. Podkarpatská Rus 1918–1946. Praha 2007, s. 111–112.

8 Národní archiv (NA), fond Ministerstvo vnitra I. – prezídium (PMV), sign. 225-787-5, fol. 10v.

9 NA, PMV, sign. 225-1058-1, fol. 102.

Koncem dvacátých let představovala Podkarpatská Rus kraj s poměrně malým členským přírůstkem. Příčinou byl nedostatek funkcionářů, který podle vlastního hodnocení bránil kraji, aby využil všech možností a dosáhl všech cílů, neboť strana měla mít ještě obrovský potenciál. Kraj doufal – a jak budoucnost ukázala oprávněně¹⁰ –, že soudruzi studující v Charkově přinesou novou krev a schopnost nalákat více osob ochotných zapojit se do stranické práce. Kraj chtěl také více podpory od Prahy, která zatím dbala hlavně na peníze, kdežto kraj si představoval více péče adresované systematické instruktáži a hlavně školení funkcionářů, aby mohli využít potenciál, jenž skýtal venkov.

Československo, které na konci dvacátých let přistoupilo k rozsáhlé správní reformě, bylo za tento krok komunisty kritizováno na všech možných místech, včetně zemských a okresních zastupitelstev. Tato kritika zazněla rovněž na půdě podkarpatoruského zemského zastupitelstva a některých okresních zastupitelstev. Reformě vytýkali její nedemokratický charakter a hovořili o celkové fašizaci společnosti. Stát tyto výroky ocenil trestním stíháním příslušných členů zastupitelstev.¹¹

Podkarpatská Rus tvořila XXII. volební obvod s devíti poslanci a čtyřmi senátory. „*Počet ten jest jistě na ten čas vzhledem k daným poměrům representation equitable, tedy zastoupením přiměřeným, slušným a spravedlivým*“, jak říkala jedna důvodová zpráva k neprovedenému zákonu o autonomii Podkarpatské Rusi s podotknutím, že počty lze zákonem Národního shromáždění zvýšit.¹² Tento poměr však vydržel po celou československou éru.¹³

Při volbách do senátu v roce 1929 byl počet mandátů pro Podkarpatskou Rus dokonce pět senátorů, ale po sčítáních v II. a III. skrutiniu to byli již pouze obyčklí čtyři senátoři, které si rozdělily čtyři politické strany.¹⁴ Při volbách v roce 1929 připadlo sice na podkarpatoruský volební kraj výše uvedených devět poslaneckých mandátů, ale reálně bylo zvoleno jen sedm poslanců, protože při přepočítávání hlasů bylo něco převedeno do Čech. Volby vyhráli agrárníci se třemi zástupci následování čtyřmi stranami s jedním mandátem.¹⁵ S výsledkem voleb samozřejmě strana ani Kominternu nebyly spokojeny, neboť přinášela oslabení vlivu na území, které mohlo mít významný vliv v případě organizování

10 Российский государственный архив социально-политической истории (RGASPI), fond 495, оп. 28, д. 228, fol. 97–98.

11 NA, PMV, sign. 225-785-4, fol. 106, 116–117.

12 NA, fond Ministerstvo vnitra I. – stará registratura, kart. 116, sign. 3/18/7/3, manipulační období 1918–1924.

13 Poslanecká sněmovna v II. volebním období. Praha 1926, s. 4–5, 7, 58, 64.

14 Senát ve III. volebním období. Praha 1930, s. 6, 32, 38.

15 Poslanecká sněmovna ve III. volebním období. Praha 1930, s. 6, 56, 62.

války proti Sovětskému svazu.¹⁶ Za tento neúspěch bylo vedení strany Kominternou náležitě zkritizováno.¹⁷

Hloubku rozladění Kominterny lze vysledovat mimo jiné z propagační akce vedené komunisty na Podkarpatské Rusi v prvních měsících roku 1932, kdy došlo k šíření ukrajinsky psaných letáků tvrdících, že se Československo bude podílet na útoku Francie, Polska a Rumunska proti SSSR poskytnutím svého území a zbrojního potenciálu Škodových závodů, ba československý diplomat měl v Moskvě dokonce připravovat atentát na japonského vyslance, aby byla dána záminka k útoku i z tohoto směru. Šířitelé letáků byli souzeni podle zákona na ochranu republiky k několika měsíčním trestům, které byly vesměs konzumovány v rámci vyšetřovací vazby.¹⁸

Volební neúspěch byl o to překvapivější, že komunisté byli většinou velmi činní a na rozdíl od jiných politických stran se neprojevovali jen v předvolebním období. Obyvatelstvu jistě imponovalo, že mezi něj zajížděli zákonodárci strany, kteří dokumentovali stavby a jejich vybavení, jakož i rozmlouvali s obyvatelstvem, třebaže je mělo údajně, jako v případě zájezdu Ivana Mondoka, Vítězslava Mikulíčka a Luisy Landové-Štychové z května 1928 do Užoku, zajímat, koho volili či volit budou. Jenže v rozhovoru i slibovali, např. poslankyně Landová-Štychová přislíbila vybudování ústavu pro ženy. Ostatně, zajímalo ji i místo, kde vesničanky rodí a několik dětí dostalo po jedné koruně. Úřední zpráva o této návštěvě byla úchvatná:

„Pokud mohlo býti vyšetřeno nenápadným způsobem, stavěl lid svou hmotnou bídu tak jako vždy na odiv, ale své sklony k politickým stranám zapřel omlouvaje se svou ngramotností.“¹⁹

Jedna z příčin obvyklých volebních triumfů komunistů byla spatřována v úspěchu stranických škol pro maďarské a ukrajinské komunisty,²⁰ ale roli hrálo jistě až mesianistické nadšení mnoha straníků a funkcionářů a propojení komunistické ideologie s prvotním křesťanským učením a příkladem Ježíše Krista, na něž se řečníci strany často odvolávali.

Obtíže strany

Zásadním problémem, který stranu trápil, byly bezpečnostní orgány státu, který byl připraven bojovat o své přežití a udržení demokratického režimu. Díky

---

16 RGASPI, f. 495, op. 71, d. 332, fol. 260.

17 RGASPI, f. 495, op. 3, d. 137, fol. 18 a 24.

18 Slovenský národní archiv (SNA), fond Policejní ředitelství Bratislava (PŘ Bratislava), sign. Mat/91/15, kart. 303.

19 NA, f. PMV, sign. 225-644-4, fol. 1.

20 Pleva, J.: Príspevok k dejinám bolševizácie, s. 170.

schopnostem svých zaměstnanců byly státní úřady a političtí reprezentanti dokonale informováni o činnosti a záměrech strany, včetně spojení centrály s Podkarpatskou Rusí. Kromě toho monitorovaly i cesty a jednání všech představitelů strany, tudíž např. při návštěvě poslance Josefa Štětky na Podkarpatské Rusi nebylo setkání či důvodů schůzky, o kterých by státní orgány nevěděly...²¹ Bezpečnostní složky prokazovaly takovou znalost komunistického hnutí a jejich úmyslů, že v některých místech, jako např. v Užhorodě v první polovině třicátých let, se stranické organizace zcela rozpadly, popř. omezily svoji činnost, neboť členové strany si navzájem nevěřili a podezírali se z konfidentství. Několik komunistů, včetně výrazných figur hnutí, bylo dokonce zkušebně vyloučeno na jeden rok. Vedoucí buněk a sympatizanti stojící mimo hnutí z konspirativních důvodů byli považováni funkcemi „pátračů“, aby odkryli informátory státního aparátu. Rovněž podkarpatoruští komunisté se počátkem třicátých let chystali na možnost zákazu strany²² a přechod do ilegality, o čemž byly státní úřady podrobně informovány nejen v globálním charakteru,²³ ale i v jednotlivostech.

O většině aktivit komunistické strany tak měly československé orgány velmi dobré povědomí, ať už o jejich legálních či tajných aktivitách doma i za hranicemi. Mnozí čelní představitelé strany totiž působili nejen v Československu, ale často pobývali nějakou dobu v Maďarsku či Německu a školení v Sovětském svazu nebylo nijak výjimečnou součástí stranického životopisu.²⁴ Na druhou stranu si československé bezpečnostní složky – vzdor úspěchům při pronikání a odkrývání struktur KSC – uvědomovaly, jak dokládá dokument ze srpna 1932, že *„Československo je pro Sověty a jejich podzemní práci jedinou zemí ve střední Evropě, kde mohou poměrně nerušeně pracovat; vídeňská centrála byla rozbita, v Německu veškeren aparát státní moci a hitlerovců je obrácen skoro výhradně proti komunistům, v Polsku, Maďarsku, Jugoslávii následuje po odhalení bez milosti poprava, v Rumunsku kruté tresty.“* Nicméně v listopadu 1932 bylo hlášeno, že sovětská špiónáž v ČSR je poměrně malá a zabývá se zejména vojenskými a průmyslovými záležitostmi. Nicméně některé osoby spojené s Podkarpatskou Rusí měly kontakty i se zahraničními výzvědnými centrály (ve Vídni). To se týkalo mukačevských komunistů. Objevovaly se v této době dokonce případy výměny zpráv mezi maďarskou rozvědkou a sovětskými orgány o společných zájmových oblastech.²⁵

Komunisté do třicátých let vstupovali velmi halasně. Na jednáních Kominterny se podkarpatoruští straníci mohli prezentovat např. úspěšnou stávkovou

21 NA, PMV, kart. 773, sign. X/K/26.

22 NA, PMV, kart. 773, sign. X/K/26.

23 NA, PMV, kart. 774, sign. X/K/28/1.

24 NA, PMV, sign. 225-787-5, fol.18–25.

25 NA, fond Policejní ředitelství Praha II. – prezidium (PP) 1931–1940, sign. P 87/8, kart. 1197.

a demonstrační akcí a jejich místy násilným průběhem ze srpna 1929²⁶ a vysokou aktivitou při výročí 1. srpna,²⁷ tedy vyhlášení války carskému Rusku ze strany vilémovského Německa. Jen např. v Chustu 1. srpna demonstrovalo na 400 osob. Demonstrace nebo stávky se konaly i v dalších velkých městech Podkarpatska, Užhorodu, Berehovu a Mukačevu.²⁸ Neopomenutelnou součástí pak musela být propagace SSSR a poukazování na národnostní práva. S tím samozřejmě souvisel i vždy aktuální požadavek na oddlužení a zastavení exekucí a např. též osvobození dětí zemědělců postižených vrtochy počasí od školních poplatků.²⁹

V roce 1930 však již strana upadla do svých obvyklých potíží spočívajících v malé činnosti a vysoké fluktuaci členstva. Podle zprávy instruktora ústředního výboru z poloviny roku 1930 strana byla na nejlepší cestě prospat mnoho příležitostí, zatímco v té době měli agrárníci a sociální demokraté činnorodě působit na masy, s nimiž naopak strana ztratila kontakt, neboť v té době nebyla ani ochotna uspořádat nějakou ilegální akci. To se však s postupující krizí mělo radikálně změnit. Pasivní byly dokonce i závodní buňky, které měly obvykle 6–20 členů. I při tomto nízkém stavu však měly být podle představ vedení schopny vydávat závodní noviny, což však – celkem logicky – nedělaly. Ba hůře, zcela se rozpadla organizace zemědělců, která ještě v roce 1929 měla 366 členů a o rok později již prakticky nikoho. Velmi bolestivou stránkou stranického programu a života byla národnostní otázka, která narušovala spolupráci dokonce i mezi funkcionáři strany, neboť žili v zajetí národnostních předsudků. S pasivitou strany pak měla kontrastovat výjimečná aktivita ukrajinských nacionalistů.³⁰ Na jednáních Kominterny snad právě proto Vilgelm Georgijevič Knorin v únoru 1932 doporučoval, aby se strana zaměřovala na třídní boj a propagaci požadavků pracujících jako takových a naopak národnostní otázka byla poněkud upozaděna, ač ji uznával jako rozhodující pro toto území, zatímco boj proti českému imperialismu a sjednocení ukrajinského národa viděl jako nejdůležitější požadavek.³¹ Spojení ekonomických a národnostních otázek pak bylo straně Kominternou doporučeno k propagaci.³²

---

26 RGASPI, f. 495, op. 71, d. 332, fol. 51.

27 RGASPI, f. 495, op. 3, d. 118, fol. 136–137.

28 RGASPI, f. 495, op. 71, d. 332, fol. 153–155.

29 RGASPI, f. 495, op. 20, d. 586, fol. 23–25; 199–203; op. 3, d. 208, fol. 169–172.

30 NA, fond Dokumenty ze zahraniční archivů – Komunistická internacionála, kart. 7, a. j. 63.

31 RGASPI, f. 495, op. 28, d. 180, fol. 113–114.

32 RGASPI, f. 495, op. 28, d. 216, fol. 68.

Alotria

Přes výše uvedené problémy dokázali podkarpatoruští komunisté zorganizovat mnohé akce, zejména spojené s rostoucí nezaměstnaností, kde na takovýchto akcích bylo 50–70 procent zúčastněných nekomunisty,³³ což samozřejmě byl pro stranu propagační úspěch. Mnohdy se jednalo o veliké a masové akce, aby se jim dostalo co největší publicity. Někjaké incidenty pak byly vítány pod heslem „účel světi prostředky“. Tyto akce probíhající od prosince 1931 postupně gradovaly. Strana se přitom snažila vystihnout moment, kdy bezpečnostní složky ukončily své soustředění na ohlášenou, ale neprovedenou akci, jako např. na přelomu ledna a února 1932 v Berehovu.³⁴

V únoru 1933, bylo zjištěno, že údajně je v Užhorodě komunisty mezi nezaměstnanými agitováno za přepadávání vozů s potravinami jedoucích městskými ulicemi. Několik akcí tohoto typu se přes odpor starších členů strany, kteří byli přehlasováni omladinou, skutečně realizovalo. Stopy většiny pachatelů vedly do cikánského tábora...³⁵ Strana se pochopitelně snažila v hlavním zemském městě vyvolat nějaké demonstrace, ale narážela na dobrá bezpečnostní opatření a někdy dokonce na nezájem části nezaměstnaných.³⁶ Strana se však nespolehala jen na silové akce, ale organizovala i různá podání úřadům ohledně podpor nezaměstnaným,³⁷ a jak se úřady mohly přesvědčit, tak ústředí zásobovalo podřízené složky podrobnými osnovami referátů s množstvím údajů pro odborný a též ideologický výklad.³⁸

V září 1933 zorganizovala strana veřejné shromáždění a průvod v Chustu.³⁹ Úřady poněkud optimisticky psaly, že z této akce by nutno „*bylo komunistickému vedení čerpati poučení, že již minuly časy, kdy mohly mluvit o masách. Tolik námahy, sliby na oběd, všeobecně hlásaná bída, hlad a nezaměstnanost, práce agitátorů, kteří pracovali na vesnicích blízkých i dalekých a účast nad očekávání malá.*“ Malá demonstrace v pomenším okresním městě v počtu 800 osob je relativní pojem, třebaže je opravdu menší oproti očekávaným tisícům – ovšem nutno pamatovat, že od sdělení úřadů, že se akce smí konat, do termínu konání, uběhly pouze 4 dny, což není špatný výsledek u projektu, jehož realizace byla tak dlouho nejistá. „*Pro úřady ovšem znamená sjezd cenný poznatek, že není správný názor, jakoby komu-*

33 RGASPI, f. 495, op. 28, d. 91, fol. 17.

34 NA, PMV, sign. 225-786-2, fol. 167

35 NA, PMV, sign. 225-786-1, fol. 54.

36 NA, PMV, sign. 225-786-1, fol. 55–57.

37 NA, PMV, sign. 225-788-1, fol. 30–31.

38 NA, PMV, kart. 1184, sign. X/Praha/K/3, nefol.

39 NA, PMV, sign. 225-787-5, fol.10–17.

nismus byl ve vesnicích vyřízen.⁴⁰ Téhož měsíce strana zorganizovala několik jednodinových stávek proti novým úpravám na státní stravovací akci. Akce však nebyly tak úspěšné, co se rozsahu týče, aby vyvolaly nějaký větší ohlas, přestože se mělo jednat dokonce o pokus o generální stávkou.⁴¹

Koncem ledna 1934 přijela na Podkarpatskou Rus delegace komunistických představitelů, poslanců Pavla Töröka, Josefa Novotného, senátora Vítězslava Mikulíčka a redaktora Rudého práva Františka Němce, kteří navštívili několik obcí, kde se s různým úspěchem vydávali za sněmovní komisi ke zjištění místního stavu. V některých obcích dokonce přiměli notáře, aby s nimi sepsal úřední záznam o bídě zdejšího lidu, což kariéře dotčených notářů mnoho nepomohlo. Ve většině obcí se také podrobně seznámili se situací zdejšího lidu.⁴²

Některé pochody nezaměstnaných byly velmi dobře promyšlené a reagovaly na taktiku bezpečnostních složek. Například na březen 1934 se chystal pochod hladu nezaměstnané mládeže v Užhorodu. Podle plánu, jak jej důvěrnou cestou odhalily státní úřady, měla „každá organizace komunistické strany na venkově [...] s částí členstva zaměstnávatí četnictvo v místech politické organizace za tím účelem, aby účastníci pochodu hladu mohli nerušeně dojít do Užhorodu a četnictvo z okolí Užhorodu nemohlo býti v případě potřeby povoláno k zakročení do Užhorodu.“⁴³

Některé demonstrace však měly i docela humorný aspekt. Na 13. ledna 1932 chystala strana „s obzvláštní bedlivostí velkou demonstraci nezaměstnaných ve spojení s hladovými pochody do sídla okresu. K demonstraci byly zmobilizovány obce nejen sousední, nýbrž i obce vzdálené. Tato demonstrativní akce komunistické strany byla připravována s největší tajností a okresní úřad v Tačevu o chystané akci dozvěděl se cestou důvěrnou teprve dne 11. ledna 1932.“ Do města byly ihned povolány četnické posily a večer 12. ledna se již o demonstraci všeobecně vědělo. „O 21. hodině večerní dne 12. ledna na ulici sdělil okresnímu hejtmanovi v Tačevu místní sekretář komunistické strany Ornstein, že komunistická strana sama neočekávala tak velké demonstrace, jaká bude zítra, neboť z mnohých obcí došly zprávy o velké účasti při demonstracích a, aby ze sebe zodpovědnost odsunul za případné události, žádal okresního hejtmana, aby jej ještě v noci arestoval.“

Okresní hejtman vytkl důrazně postup komunistických předáků ohledně podněcování lidu a řekl tajemníkovi Ornsteinovi, že s komunistickým vůdcem – zvláště tak zbabělým – nejedná.⁴⁴ Obvinění ze zbabělosti sice vypadá ve zprávě pro nadřízený úřad efektně, ale dotčený tajemník mohl jenom chtít vybudit

40 NA, PMV, sign. 225-787-5, fol. 11.

41 NA, PMV, sign. 225-788-1, fol. 57–58.

42 NA, PMV, sign. 225-788-2, fol. 80–87.

43 NA, PMV, sign. 225-786-1, fol. 25.

44 NA, PMV, sign. 225-778-5, fol. 1.

účastníky demonstrace, aby se jej pokusili z vězení osvobodit, nebo aby alespoň měli důvod uspořádat další demonstraci za jeho propuštění, zatímco okresnímu hejtmanovi tato eventualita jistě rychle přišla na mysl. Četnictvo pak během 13. ledna s přehledem zajistilo rozeznání všech větších skupinek. Komunistům se žádná akce nepodařila ani na 14. ledna a tak se začali místní předáci strany chystat na svolání další akce, jenže to již večer došla okresnímu hejtmanovi trpělivost a nechal je zatknout.⁴⁵

Čekání na Godota, vlastně na zákaz

Poplašené zprávy o možném rozpuštění strany se na Podkarpatské Rusi objevily již v roce 1925, ale to se strana veřejně holedbala, že nic takového není možné již s ohledem na její sílu a početnost.⁴⁶ V létě 1931 pak bylo zaznamenáno, že v Chustu místní organizace přešla na ilegální způsob fungování, kdy se členstvo rozdělilo do tří skupin: 1) předáci a vedoucí činitelé tvořili akční výbor, 2) staří a 3) noví členové. Poslední dvě skupiny neměly informace o závěrech skupiny první, natož o jejím složení. Schůze se konaly v soukromých bytech střežených před náhlým příchodem bezpečnostních orgánů. Pouliční buňky pak vykonávaly zpravodajskou službu a jejich složení bylo opět členstvu neznámé.⁴⁷ To však byla spíše vlaštovka a skutečné obavy přišly o něco později.

Strana se velmi obávala možnosti svého rozpuštění a na jaře 1933 organizovala ilegální strukturu, která měla být opět založena na buňkách – uličních nebo závodních. Každá tato buňka měla mít k dispozici ilegální místnost, cyklostyl a alespoň pětikilogramovou zásobu papíru.⁴⁸ Rovněž celý podzim 1933 se strana vnitřně mobilizovala pro připravovanou smršť akcí proti perzekuci ze strany státních orgánů. Reakce strany měla zahrnovat vše od projevů, demonstrací, deputací až po stávky. Nedílnou součástí všech akcí byly projevy proti fašismu, imperialismu a nebezpečí nové války. Nezapomínalo se však ani na ženy, mládež a nezaměstnané. S tím také souvisely protesty proti exekucím a zákrokům četnictva, které bylo označováno za „*fašistické*“.⁴⁹

V některých případech posloužila Podkarpatská Rus jako zkušební polygon strany. Na konci roku 1931 dostali místní komunisté pokyn, aby se pokusili na každé četnické stanici získat svého konfidenta. Vyhlédnutému četníkovi měl být při vyšetřování nabídnut úplatek. V případě, že by jej vzal, měl být k další spolupráci donucen pohrůzkou udáním zemskému četnickému velitelství. Nábor se měl dále

45 NA, PMV, sign. 225-778-5, fol. 1.

46 NA, PMV, sign. 225-367-42, fol. 8.

47 NA, PMV, sign. 225-784-3, fol. 97.

48 NA, PMV, sign. 225-787-5, fol. 54–58.

49 NA, PMV, kart. 773, sign. X/K/26.

zaměřit na manželky četníků, aby na svých mužích získávaly údaje o komunistickém hnutí. V případě neúspěchu na četnických stanicích měla být vyzkoušena spolehlivost pracovníků četnických velitelství. Mezi četníky se měli především vyhledávat zadlužení příslušníci sboru. V případě úspěchu celého projektu se akce měla rozšířit na celou republiku.⁵⁰ S jakými výsledky skončil tento pokus, nevíme, každopádně když KSČ rozjela celorepublikovou akci na proniknutí mezi státní úředníky a zejména příslušníky bezpečnostních složek, tak na Podkarpatsku příslušné zemské četnické velitelství žádný takový pokus neregistrovalo.⁵¹ Podobně tomu bylo u Policejního ředitelství v Užhorodě.⁵² Komunisté v ostatních zemích republiky k agitaci využili také rozpuštění odborové organizace stráže bezpečnosti, ale konkrétně na Podkarpatsku se příslušné letáky neobjevily.⁵³ Tyto pokusy se objevily již např. v českých zemích v první polovině dvacátých let, ale tehdy šlo přímo o sbíratelství.⁵⁴

Rudé odbory samozřejmě působily i na Podkarpatské Rusi. Rovněž zde se zaměřovaly na opoziční činnost vůči ostatním levicovým odborům, které jednak kritizovaly, jednak se je snažily rozštěpit a ovlivnit,⁵⁵ popř. agitovaly za jednotu odborového hnutí. Ale i při této práci útočily na odbory dalších stran, třebaže se zaštiťovaly příkladem z Francie, kde došlo k sjednocení odborů.⁵⁶

Vytrvalost

Pomineme-li výše uvedené avanturistické plány, byla pro organizaci strany typická snaha o metodickou a soustavnou práci, kterou narušovaly zásahy bezpečnostních složek vyvolané právě eskamotérskými a sektářskými kousky.

Strana si své úspěchy vydřela tvrdou prací, neboť se důsledně starala o vědomostní a odbornou přípravu svých politických reprezentantů, včetně obecních funkcionářů.⁵⁷ Vedle obecných pokynů dostávali např. návody, na jakém právním základě svolat mimořádnou schůzi obecního zastupitelstva, aby se mohla projednat a případně schválit a odeslat suplika státním úřadům požadující akci na podporu zemědělců a nezaměstnaných.⁵⁸ Mezi další metody, které strana používala,

---

50 NA, PMV, sign. 225-780-1, fol. 72–74.

51 NA, PMV, sign. 225-780-1, fol. 7, 28.

52 NA, PMV, sign. 225-780-1, fol. 25.

53 NA, PMV, sign. 225-780-1, fol. 77, 83, 92.

54 NA, PMV, kart. 61c, sign. IV/Č/12.

55 NA, PMV, sign. 225-781-4, fol. 64–66.

56 NA, PMV, sign. 225-782-1, fol. 10–14.

57 NA, PMV, sign. 225-774-3, fol. 26–30; sign. 225-774-1, fol. 62–70.

58 NA, PMV, sign. 225-774-4-1, fol. 10.

můžeme směle započítat i kazatelskou službu po vzoru prvních křesťanů či soudobých svědků Jehovových: Obcházeli obyvatelstvo a propagovali komunismus slovem i šířením literatury, třebaž jen v podobě výstřižků z komunistického tisku.⁵⁹ V rámci stranických tradic však samozřejmě existoval i specializovaný seriál nazvaný „*Agitátor*“,⁶⁰ z něhož bylo možno čerpat podklady pro propagační činnost. Kromě toho působila „*Tisková služba pro místní a závodní listy*“,⁶¹ která přinášela informace a články pro lokální stranická periodika.

Obdobná péče byla věnována představitelům reprezentujícím stranu v okresních zastupitelstvech, kteří nadto dostávali zvláštní členské průkazky černé barvy.⁶² Zároveň se jim připomínala nutnost předjednat některé návrhy s případnými spojenci.⁶³ Komunisté se díky této péči mohli pochlubit řadou starostů a místostarostů.⁶⁴ Tito sice dostávali různé pokyny, aby např. sabotovali některé úkony státní správy přenesené na samosprávu,⁶⁵ ale ve skutečnosti s nimi žádné problémy státní správa neměla, alespoň podle hlášení z 1. července 1929. Zemský úřad v Užhorodě tehdy prezídiu Ministerstva vnitra hlásil:

„Nelze všeobecně říci, že by komunističtí starostové obcí řídili se komunistickými zásadami, tím méně směrnicemi komunistické strany pro sabotování úřední agendy obcí.

Duší celé obecní agendy je zpravidla úředník notářský a obecní starostové většinou bez rozdílu politického příslušenství rádi ponechávají zodpovědnost za veškerou činnost i působnost obcí úřadům notářským, jen aby sami nemusili zodpovídati „hromadě“, tj. obecnímu zastupitelstvu, resp. obyvatelstvu obce za provádění úkolů obyvatelstvu často nepřijemných.

Postupu komunistických starostů věnuje se zvýšená pozornost a zavdají-li přece tito důvod ku zákroku, postupuje se se vsí rozhodností zavedením disciplinárního řízení a současnou suspenzí.

Že by starostové postupovali dle předmětných směrnic, nebylo zjištěno.“⁶⁶

Strana také pořádala konference členů obecních a okresních zastupitelstev, kde se jim dostávalo dalších rad, ponaučení a plánovalo se sjednocení postupů, či zahájení různých nátlakových akcí, jako např. za úpravu daňového zatížení

59 NA, PMV, sign. 225-784-5, fol. 7.

60 Ukázka viz NA, PMV, sign. 225-754-6, fol. 36–73.

61 Několik čísel viz např. NA, PP 1931–1940, sign. P 87/5, kart. 1196.

62 NA, PMV, sign. 225-785-5, fol. 41.

63 NA, PMV, sign. 225-776-7, nefol.

64 Jejich seznam z roku 1929 viz NA, PMV, sign. 225-780-4, fol. 26–27.

65 NA, PMV, sign. 225-780-4, fol. 121v.

66 NA, PMV, sign. 225-780-4, fol. 28.

obyvatelstva, jakož i větší emancipaci samosprávných jednotek od státního dozoru.⁶⁷ Stejně tak se organizovaně formou písemných odvolání vystoupilo proti nepotvrzování komunistických starostů a suspenzi komunistických mandátů jako takových, protože tito byli stranou instruováni, aby podporovali všechny akce ve prospěch nezaměstnaných a naopak vystupovali proti dluhům a exekucím. To se týkalo zejména prací na obecních rozpočtech.⁶⁸

Pryč s českou okupací!

Zatímco pochody nezaměstnaných a různé početné deputace bylo možno ještě vnímat jako důrazné a aktivní prosazování vlastního sociálního a politického programu a v případě pokusů proniknout pomocí informátorů či nějak zavázaných osob do orgánů státní správy ovládané a prostoupené vládními stranami jako snaha nabourat jejich monopol, tak některé akce či propagandistická hesla překračovala meze ostrého politického boje, neboť útočily na jednotu a soudržnost státu.

Koncem roku 1934 bylo četnictvem u Velkých Rakovců zabaveno množství komunistických letáků, které byly v četnickém hlášení popsány takto:

„Politická strana komunistická v těchto letácích štve proti Čechům, nazývají je českými okupanty, že zavinili snížení podpory nezaměstnanosti, zhoršili nemocenské pojištění, zavedli obilní monopol a pomocí exekuce rabují jiný majetek, hodlají umučiti v kriminále senátora Lokotu, hodlají zavésti krvavý fašistický režim, snaží se způsobiti novou imperialistickou válku k usnadnění svých zlodějských zájmů, k čemuž vláda dá z uloupených peněz 3.150 mil. Kč na zbrojení, 300 mil. Kč na prodloužení další činné služby vojenské.“⁶⁹

Přesto byla KSČ připuštěna do voleb do Národního shromáždění v květnu 1935, kde dosáhla opět velmi pěkného výsledku. To v případě komunistů nevedlo k usnutí na vavřínech. Jakmile byly zjištěny výsledky parlamentních voleb, byla ihned zhodnocena situace a vydán pokyn ke každonedělním akcím místního, okresního a krajského významu. Strana se dále chystala k novému náporu na hospodářské požadavky, zejména na boj proti nenáviděným exekucím, který měl být veden i za pomoci maloburžoazie. Z národnostního a státního hlediska pak byly důležité pokračující teze o boji „proti národnímu utlačování“, rozvíjení propagandy „proti české okupaci“ a odpor vůči nacionalismu – ukrajinskému, ruskému, maďarskému. Mimo zřetel nezástal ani boj za propuštění vězňených soudruhů, hlavně senátora Ivana Lokoty, který se propagoval i na různých schůzích, takže úředníci museli zakročovat proti návrhům na odeslání pozdravného listu vězňenému.⁷⁰ Tradiční pak zůstávaly snahy

---

67 NA, PMV, sign. 225-785-4, fol. 119-122.

68 NA, PMV, sign. 225-785-4, fol. 125-130.

69 SNA, PŘ Bratislava, sign. Mat/91/15, kart. 303.

70 NA, PMV, sign. 225-787-5, fol. 17.

o nábor nových členů a propagace stranického tisku.⁷¹ Tím však nelze říci, že by všichni komunisté byli proti státu – naopak, leckteří z nich na stát byli velmi hrdí, třebaže na něm shledávali nedostatky. A obhajobu státu neváhali adresovat Komin-terně.⁷² To však byly spíše výjimky, ačkoliv v této době došlo 16. května 1935, tedy několik dní před volbami do Národního shromáždění, k podpisu československo-sovětské spojenecké smlouvy, přičemž v červnu téhož roku zajel na návštěvu Sovět-ského svazu ministr zahraničních věcí Edvard Beneš.

Určitým koloritem kolem komunistů byly neustálé zprávy o údajných přípra- vách na převrat nebo povstání, popř. budování ozbrojených skupin. Pozitivních poznatků se však státním úřadům podařilo dosáhnout málokdy.⁷³ Podle jednoho hlášení z července 1935 prováděl instruktážní přípravy tohoto typu senátor Vasil Popovič v okrese Velký Bereznyj. Důvěrníkům v okrese dával tyto pokyny k pří- pravě a provedení revoluce:

- „1) *Jakmile vypukne revoluce, nutno především obsaditi kasárny, nádraží, pošty a jiné úřady.*
- 2) *Úředníky intervenovati a vězniti.*
- 3) *Zabítí ty, kteří se vykáží komunistickou legitimací, ježto členové komunistické strany legitimace nemají a jsou vedeni v seznamu ústředí.*
- 4) *Den a hodinu revoluce budou znáti jenom předáci strany, neb jinak by byla pří- prava vyzrazena a buržoazie by zakročila.*
- 5) *Skladiště zásob zajistiti do svých rukou.*
- 6) *V tom okamžiku zahájiti bojovný postup proti kapitalismu.*
- 7) *Příslušníky zeleného kádru (agrárníky) pozabíjeti.*
- 8) *Pozemky pánů ihned rozdělití mezi chudáky, aby měli ochotu bojovati.*
- 9) *Jednotlivci nesmí rabovati a zabíjeti, aby nebyli přemoženi, nýbrž vždy větší skupina.*
- 10) *Nejdříve revoluce začíná v centrech větších měst.*
- 11) *Revoluce začíná všude najednou, aby nebylo možno poskytnouti pomoc z jedno- ho místa druhému.*
- 12) *Do roku 1938 nesmí býti na zemi ani stopa po buržoazii.*⁷⁴

Úřady tuto svým obsahem burcující zprávu zaregistrovaly a pokračovaly v monitorování situace, ale zdá se, že na podobné alarmující zprávy již byly zvyklé a nevěnovaly tomu více než nezbytně nutnou dávku pozornosti, neboť s ohledem na vývoj v komunistickém hnutí a jeho příklonu, jakkoliv oportunnímu, na obra- nu státu, se nezdálo pravděpodobné, že by šlo o pravdivou zprávu, třebaže nešlo

71 NA, PMV, sign. 225-774-1, fol. 30–31.

72 NA, PMV, kart. 774, sign. X/K/28/1, nefol.

73 NA, PMV, sign. 225-776-1, fol. 18–27.

74 NA, PMV, sign. 225-776-7, nefol.

vyložit, že se mohlo jednat o sektářskou skupinu v rámci strany. Násilné akce se jí totiž nevyhnuly.

Státní úřady mnohem více znepokojovaly tiskoviny jiného druhu. Na konci března 1935 se četníkům ze stanice Kamenice nad Uhom (Užou) podařilo získat brožuru „Геть з чеською окупацією!“ (tedy v českém překladu: Pryč s českou okupací!),⁷⁵ kterou podle sdělení důvěrníka rozšiřoval ústřední sekretariát komunistické strany v Užhorodě všem důvěrníkům na Podkarpatské Rusi s tím, že je určena jen pro organizované osoby. „Jelikož celý obsah brožury“, jak psali četníci svým nadřízeným do Užhorodu, „jest silně zahrocen proti československé vládě a přímo se v ní vybízí k hromadnému neplacení daní, kácení dřeva ve státních lesích, vyhánění dobytka na státní pozemky, neplacení dluhů bankám, vyhánění četnictva a exekutorů z obcí, odzbrojení vojska a ozbrojení proletariátu a k ozbrojenému povstání za účelem svržení stávajícího režimu a k odtržení Podkarpatské Rusi od Československé republiky, bylo by záhodno provést na území Podkarpatské Rusi razii za účelem provedení domovních prohlídek u příslušníků komunistické strany, hlavně pak u důvěrníků a předáků této strany, neboť podle prohlášení našeho důvěrníka je takových brožurek rozšířeno několik druhů a vzhledem k jejich závadnému obsahu, jsou pečlivě uschovávány, takže bez důkladné domovní prohlídky nebyly by nalezeny.“⁷⁶

O tomto vážném podnětu samozřejmě bylo informováno Policejní ředitelství v Praze, u nějž se soustředila zpravodajská služba o komunistickém hnutí. Zhodnocení této záležitosti od dobových největších znalců komunistického prostředí z řad policistů ledascos osvětlí. Inspektor Jaroslav Záluský k věci hlásil, že jmenovaná brožurka „není dle důvěrného šetření vůbec známa a to ani mezi zdejšími [tj. pražskými – pozn. D. H.] důvěrníky ani kolportérům strany. Dle posudku důvěrníků jednati se bude as o ilegální brožuru vydanou tamním krajským vedením [tj. podkarpatoruským – pozn. D. H.], jelikož krajský sekretariát v Užhorodě má vzhledem ku vzdálenosti a zvláště k místním poměrům mnohem rozšířenější pravomoc organizační než krajské sekretariáty v Čechách neb na Moravě. Proto jednati se bude pravděpodobně o akci místního rázu vedenou výhradně tamním vedením KSC a určenou pouze pro místní kolportáž. Dle zjištění jest vedoucím funkcionářem ilegálních akcí v Podkarpatské Rusi poslanec KSC Török Pavel, který jako bývalý vedoucí Rudých odborů v Mukačevě a vydavatel a redaktor maďarského komunistického časopisu „Munkás Ujság“ v Užhorodě, zná velmi dobře tamní poměry.“⁷⁷

Bohužel nikde nenacházíme zmínku, zda a jak pražští důvěrníci a kolportéři reagovali na obsah tiskovin podkarpatoruských soudruhů. Je otázka, zda jim

75 Геть з чеською окупацією! Всі до бою за краще життя на Закарпатті! S. d. et l.

76 NA, PP 1931–1940, sign. P 87/5, kart. 1197.

77 Tamtéž.

pražští detektivové vůbec umožnili hlubší seznámení se s danou publikací, nebo jim ponechali čas na více než jen zběžné prohlédnutí.

Brzy na to, počátkem dubna 1935 se podařilo četníkům z Ustčorné zachytit mezi obyvatelstvem dalších pět výtisků práce „Геть з чеською окупацією!“ v obci Krásné a několik desítek dalších u komunistického distributora.⁷⁸

Za rozšiřování brožury „Геть з чеською окупацією!“ byl před soud postaven Jurko Chalus (nar. 25. dubna 1897). Obžaloba Chaluse vinila z toho, že vedle této brožury šířil i další dílka, např. práci „Jediné spasinja radanská vláda“, která byla obdobného obsahu jako knížečka Pryč s českou okupací! V další tiskovině „Jak zlipšyty silské gospodarstvo častyna I., uživanjaj štučnych hnojiv“ se rovněž psalo, že je „třeba bojovati proti české okupaci“ a prosadit odtržení od Československa. Vyhnaní měli být nejen čeští četníci a úředníci, ale i učitelé a mělo se vůbec stávkovat proti českým školám. Obžalovaný rozdělil na 400 kusů různých letáků. Obhajoba tvrdící, že při domovní prohlídce objevené tiskoviny byly někým podstrčeny, neobstála, neboť jednu ze svědkyň přímo Chalus upozorňoval, že „jsou to knihy „falešné“ a že je nesmí kdokoliv čísti.“⁷⁹ Věci se zabýval Krajský soud v Užhorodě, který 1. srpna 1935 vynesl rozsudek podle ustanovení zákona č. 50/1923 Sb. z. a n. a odsoudil Chaluse na šest měsíců vězení. Do trestu se započítala vyšetřovací vazba.⁸⁰ Věc se pak ještě táhla u dalších soudních instancí, ale Chalus musel být nemile zaskočen výsledky VII. kongresu Kominterny, kde 7. srpna 1935 pohovořil Klement Gottwald o jednotné frontě a boji proti fašismu. V následujících měsících pak strana provedla výraznou změnu rétoriky i zastávaných názorů, což se nevyhnulo ani jejímu nejvýchodnějšímu kraji a kulminovalo v roce 1938 akcemi na obranu republiky.⁸¹

Závěr

KSČ na Podkarpatské Rusi mezi volbami do Národního shromáždění v letech 1929 a 1935 prodělávala krizi. Volební neúspěch při prvně jmenovaných volbách na tomto strategicky významném území vyvolal nelibost přímo ve vedení Kominterny a nepochybně i u mnoha stranických a státních orgánů Sovětského svazu. Stranu dále trápila vysoká nasycenost informátory československých úřadů. Na druhou stranu bylo možno z Podkarpatské Rusi podporovat některé komunistické strany sousedních zemí, kde bylo potlačování komunistického hnutí vedeno nevybíravými prostředky. Do rukou strany hrál také zápal mnohých pevně oddaných

78 Tamtéž.

79 Державний архів Закарпатської області (DAZO), fond 31, op. 3, d. 309, fol. 6–7v.

80 DAZO, f. 31, op. 3, d. 309, fol. 16–19.

81 Podrobněji viz Hubený, David: KSČ na Podkarpatské Rusi v roce 1938. In: *Paginae historiae* 23/2, 2015, s. 21–38.

a věřících straníků a funkcionářů násobený zhoršující se ekonomickou situací v důsledku postupující světové hospodářské krize. Některé střety, spolu s tezemi o české okupaci a národnostním útlaku, vedly k tomu, že se nad stranou dlouhodobě vznášela hrozba jejího zákazu, na což reagovala přípravami na přechod do plné ilegality. Z poloilegality a sektářského zjetí dokázala strana vystoupit až po změně politiky v důsledku VII. kongresu Kominterny a postupného zapracovávání jeho výsledků do domácí politiky strany.

The Communist Party of Czechoslovakia in the Subcarpathian Ruthenia in the first half of 1930s

The Czechoslovak Communist Party in Subcarpathian Ruthenia went through a crisis between the parliamentary elections 1929 and 1935. The electoral defeat in 1929 in this strategic region stirred a displeasure directly in the leadership of the Comintern and, undoubtedly, also within many party and state institutions of the Soviet Union. The Party was plagued by numerous informants reporting to Czechoslovak state authorities. On the other hand, Subcarpathian Ruthenia was a fitting place to support communist parties in the neighbouring countries where the communist movements were being unscrupulously suppressed. The party could profit from the zeal of many loyal and convinced members and functionaries escalated by the declining economic situation as a result of the world economy depression.

While marches of unemployed and numerous deputations could be perceived as a vehement and active way of enforcing the party social and political programme and in cases of attempts to penetrate by means of informants or otherwise loyal persons to the state administration as a way to disrupt the monopoly of the government coalition parties over the state, some other actions and propaganda slogans went beyond political struggle and attacked the very unity and integrity of the state.

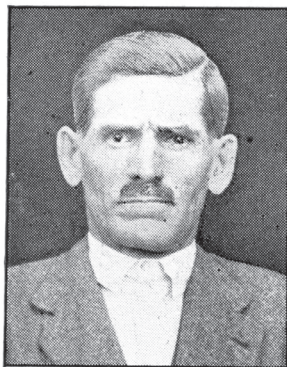
Some fights together with theses on the Czech occupation and national oppression led to the threat of abolition over the party, which compelled it to prepare to move into illegality. The party only managed to step out of its half-legal and sectarian captivity after the changes in the official policy as a result of VII Congress of Comintern and the implementation of its resolutions into the local party policy.

Mikulíček Vítězslav

K VI. vol. kr.
člen posl. I., II.,
rolník, Malenovice, nar.
4. března 1882, Malenovice.

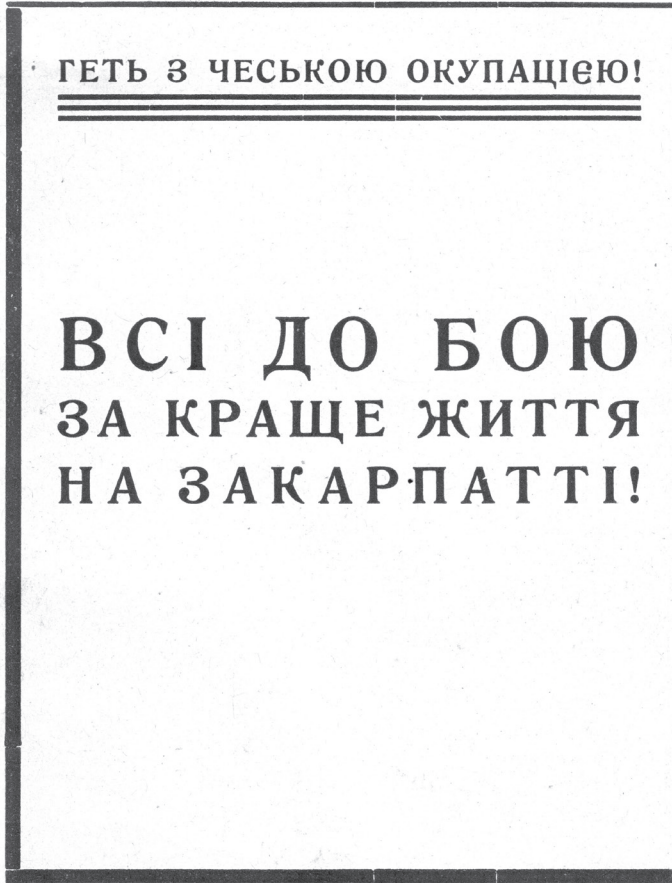
*Obr. 1: Vítězslav Mikulíček. Senát ve III.
volebním období Praha 1930, s. 89.*

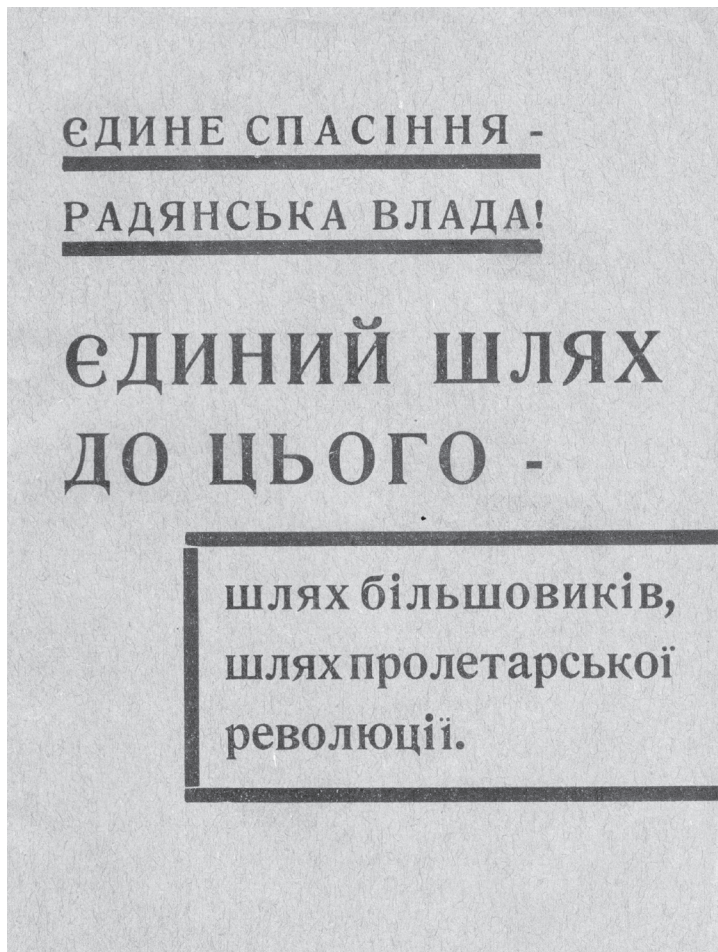
Lokota Prokopů Ivan

K XII. vol. kr., 2. skrut.
dělník, Vel. Bočkov, nar.
3. června 1884, Vel. Bočkov.

*Obr. 2: Senátor Ivan Lokota. Senát ve III.
volebním období. Praha 1930, s. 87.*

Obr. 3: Přebal brožury Геть з чеською окупацією! Всі до бою за краще життя на Закарпатті! S. d. et l. NA, f. PP, kart. 1197, sign. P 87/, manipulační období 1931–1940.

Obr. 4: Přebal brožury Єдине спасіння – радянська влада! Єдиний шлях до цього – шлях більшовиків, шлях пролетарської революції. S. d. et l. NA, f. PP, kart. 1197, sign. P 87/, manipulační období 1931–1940.

КАРПАТО-УКРАИНСКОЕ СТУДЕНЧЕСТВО И КОММУНИСТИЧЕСКАЯ ПАРТИЯ ЧЕХОСЛОВАКИИ В МЕЖВОЕННЫЙ ПЕРИОД: ЗАМЕТКИ К ИСТОРИИ ВЗАИМООТНОШЕНИЙ

КОНСТАНТИН КУЦОВ

Первые карпато-украинские студенты (под этим определением подразумеваем студентов высших учебных заведений, происходивших с территории современной Закарпатской области (Украина) и Пряшевского края (Словакия), которые идентифицировали собственную национальность адекватными тому времени этнонимами: «подкарпатский русин», «карпато-росс», «подкарпатский украинец» и т.д.) появились в высоких школах молодой Чехословацкой Республики уже в 1919/20 учебном году. В течении всего межвоенного периода наибольшее их число концентрировалось в столице ЧСР. Именно в Праге и возникли первые организации карпато-украинского студенчества, созданные за национально-земляческим принципом – русофильское общество «Возрождение», основанное 4 ноября 1920 г.,¹ и альтернативный ему «Социальный Студентский Союз Подкарпатских Русинов» (в последующие годы эта организация несколько была переименована, поэтому в статье будем употреблять сокращенное название «Союз»), созданный 24 апреля 1921 г.² В рядах этих организаций были собраны практически все карпато-украинские студенты, обучавшиеся в Праге в период с 1920 по 1939 годы.

Акцентируя максимум внимание на вопросах социальной защиты своих членов и частично – на культурно-просветительской работе, «Возрождение» и «Союз» в первые годы своего существования старались максимально изолироваться от политики, которую считали опасной для учащейся моло-

---

1 Archiv hlavního města Prahy (АНМР), fond Magistrát hlavního města Prahy II, SK X/252, kart. 436.

2 Кене, Ю.: Організаційний розвиток підкарпатського українського студентства In: Календар «Просвіта» на 1937 рік. Ужгород 1936, s. 101–102.

дежи.³ Но уже к середине 1920-х гг., как следствие активизации политической жизни в Подкарпатской Руси и Пряшевщине, она все больше проникала в карпато-украинскую студенческую среду... В этот период в Праге были созданы карпато-украинские подразделения Центрального союза аграрных академиков (1924) и Центрального союза социал-демократических студентов (1925),⁴ в ряды которых вступило немало (по тем временам) число членов «Возрождения» и «Союза». Поскольку обе организации были лояльны к чехословацкому правительству, участие в их деятельности карпато-украинских студентов подозрений не вызывало.

Однако уже в скором времени политическая активность карпато-украинского студенчества начала вызывать у властей серьезные опасения. Дело в том, что 7 марта 1926 г. в Праге состоялось собрание, на котором студенты выступили против языковой политики ЧСР в отношении Подкарпатской Руси и Пряшевщины. Поводом к нему послужило распоряжение правительства по языковому вопросу, изданное перед этим. Участие в собрании приняло большинство карпато-украинских студентов, находящихся в столице.⁵ Тогда же было принято заявление об осуждении языковой политики и явлений с этим связанных. Его подписали лидеры «Возрождения», «Союза», ячеек «аграрных академиков» и «социал-демократических студентов». Документ был опубликован в прессе и отослан в канцелярию президента.⁶

События дали серьезные основания усомниться в лояльности карпато-украинского студенчества и заподозрить его в связях с оппозиционными политическими силами. В частности подозрения касались возможного сотрудничества с Коммунистической партией (КПЧ), которая пользовалась в Подкарпатской Руси солидной электоральной поддержкой⁷ и наиболее резко выступала против национально-языковой политики ЧСР в отношении подкарпатских и пряшевских украинцев. Уже 11 августа 1926 г. ужгородская полиция информировала краевую полицейскую дирекцию

---

3 Куцов, К.О.: Особливості політичних поглядів карпатоукраїнських студентів у Празі (1921–1930) (До питання про їх партійну самоідентифікацію) In: Науковий вісник Ужгородського університету, серія «Історія», вип. 1 (36), 2017, s. 23.

4 Ročenka Československé republiky VI, 1927. Praha, 1927, s. 269.

5 Якъ отбылось значительное демонстраційное собрание карпато-русскихъ студентовъ противъ языковаго розпоряженія. In: Русскій Вестникъ [Ужгородъ], 1926, 11 апреля, s. 3.

6 Archiv Kanceláře prezidenta republiky, fond KPR – protokol PR (Podkarpatská Rus), inv. č. 920, kart. 15, sign. PR 167.

7 На выборах 1924 и 1925 гг. коммунисты одержали в Подкарпатской Руси убедительную победу с результатом в 39,4% и 31,2% соответственно: Токар, М.: Політичні партії Закарпаття в умовах багатопартійності (1919–1939). Ужгород 2006, s. 329–330.

Подкарпатской Руси о существовании в Праге неформального коммунистического кружка, объединявшего студентов из Подкарпатской Руси. По данным полиции, его лидером был студент философского факультета Карлова университета Степан Петрус (1895–1975), который увлекся коммунистическими взглядами во время мировой войны, находясь в русском плену. Вообще же к тайным приверженцам коммунистической партии полиция относила более 100 студентов из Подкарпатской Руси, обучавшихся в высоких школах Праги и Пршибрама и даже греко-католических духовных семинариях Ужгорода и Пряшева. Среди студентов вузов, наряду с венграми и евреями, в списках потенциальных коммунистов фигурировало несколько активных деятелей «Возрождения» и «Союза». Например, там был и тогдашний лидер «карпаторусских аграрных академиков» Эдмунд Гойдич (1901–?), принимавший активное участие в собрании 7 марта.⁸ Последний факт свидетельствовал, что истинной причиной подозрений было именно недавнее протестное собрание, а связь студентов с коммунистами была в значительной степени надуманной.

Спустя несколько лет тема сотрудничества карпатоукраинских студентов с коммунистами вновь фигурировала в полицейской документации, но на этот раз подозрения касались исключительно членов «Союза». Такая выборочность была понятной, поскольку «Союз» в этот период заметно украинизировался, а наибольшими выразителями проукраинских настроений в Подкарпатской Руси в те времена были именно коммунисты. Так в донесениях от 18 мая и 26 июня 1928 г., «Союз» назывался организацией, в руководстве которой пребывают студенты, находящиеся под влиянием коммунистов и сотрудничающие с коммунистическими изданиями – «Карпатська Правда» и «Наша Земля». Главным же коммунистическим агитатором среди «союзцев», по мнению полиции, был студент юридического факультета Карлова университета Михаил Фущич (1907–1989).⁹

Такие утверждения, безусловно, имели под собой определенные основания. Но лишь частично. В тот период «Союз» действительно некоторое время сотрудничал с журналом «Наша Земля», издающимся в 1927–1928 гг. в Ужгороде. В частности – с ноября 1927 г. по март 1928 г. на страницах издания нерегулярно выходила рубрика «Студентський куток», которую вели сами «союзевцы». Кроме того, в конце 1927 г. студенты обратились к остальным коллегам с призывом подписываться на журнал и снабжать его материалами на студенческую тематику. При этом сам текст обращения был приукрашен рядом метафор, присущим коммунистическим ло-

8 Державний архів Закарпатської області (ДАЗО), Ф. 29, оп. 3, спр. 598, арк. 13–344.

9 Ibidem спр. 804, арк. 72, 74.

зунгам.¹⁰ Однако выбор студентов в пользу данного издания был скорее обусловлен его прогрессивностью в языковом вопросе, нежели идеологическим фактором: журнал печатался исключительно на украинском литературном языке с фонетическим правописанием, что для Подкарпатской Руси того времени было большой редкостью. К тому же официально «Наша Земля» не позиционировалась как коммунистический орган (хотя финансировалась крайкомом КПЧ и пропагандировала социально-культурные «достижения» Советской Украины), а ее ответственным редактором и издателем был Василий Гренджа-Донский (1897–1974) – видный литератор-украинофил, который формального отношения к компартии не имел.¹¹ Что же касается упомянутого в донесениях студента М. Фушича, то определенная его связь с коммунистическим движением действительно прослеживалась, так как его старший брат, Василий Фушич (1900–1970), годом ранее вернулся в Подкарпатскую Русь из Харькова, где учился по направлению крайкома КПЧ.¹² Однако в период обучения в Праге М. Фушич даже не был членом правления «Союза», поэтому говорить о его серьезном влиянии на формирование идеологии организации или же ее позицию в политических вопросах вряд ли справедливо.

Правда, уже к концу 1928 г. влияние на «Союз» со стороны коммунистов действительно стало ощутимым. Связано это было с деятельностью двух членов организации – студентов юридического факультета Павла Добровского (1907–1984) и Николая Цуперяка (1908–1999). Оба они были членами КПЧ, а также поддерживали тесную связь коммунистами из числа украинских эмигрантов, проживавших тогда в Праге.¹³ Активность и достаточно высокий авторитет среди членов «Союза» (особенно тех, с которыми оба студента-коммуниста в свое время обучались в Береговской гимназии) позволил Добровскому и Цуперяку за сравнительно короткий период занять в организации довольно влиятельные позиции. Так уже в 1927/28 учебном году П. Добровский занимал должность писаря пражского «Куреня старших пластунов им. О. Вахнянина», к которому принадлежало более поло-

---

10 До всіх підкарпатських укр. Студентів. In: Наша Земля [Ужгород] 1927, № 10, s. 13–14.

11 Гренджа-Донський, Василь: Щастя і горе Карпатської України: Щоденник. Мої спогади. Ужгород 2002, s. 396–397.

12 В 1936–1938 гг. В. Фушич был депутатом Национального Собрания от КПЧ: Марьина, В. В.: Советский Союз и чехо-словацкий вопрос во время Второй мировой войны. Москва 2009, s. 263–264.

13 Цуперяк, Микола: Журнал «Поступ». In: Дружно вперед [Пряшів] 1983, № 9, s. 24.

вины тогдашних «союзовцев»,¹⁴ а 4 ноября 1928 г. в самом «Союзе» он был избран на ключевую должность секретаря.¹⁵

Роль упомянутых студентов в тогдашней жизни «Союза» довольно противоречива. С одной стороны, именно их радикализм существенно повлиял на окончательный отказ «Союза» от консерватизма в актуальном на то время национально-языковом вопросе и фактически заставил официально задекларировать принадлежность к украинскому лагерю. Точкой не возврата в этом процессе стало внеочередное общее собрание «Союза» 10 февраля 1929 г. Как следует из архивных документов, инициировано оно было именно коммунистами, а формальным поводом послужило закрытие властями упомянутого выше журнала «Наша Земля». В ходе собрания «союзовцы» безоговорочно поддержали предложенную Добровским резолюцию, в которой запрет издания журнала был резко осужден и воспринят как сигнал к борьбе за права украинского населения Закарпатья (в тексте этой и других резолюций, принятых собранием, в отношении Подкарпатской Руси употреблялся исключительно термин «Закарпатье», что на тот момент было довольно смелым). Заканчивалась резолюция призывом ко всем гражданам и особенно студенчеству встать на борьбу против «насильников», под которыми подразумевалась чехословацкая власть.¹⁶

Ключевым же документом, принятым на собрании, была резолюция по национально-языковому вопросу, также предложенная Добровским. «Население Закарпатья, которое еще и теперь носит на себе названия «русин», «руснак» – это органичная составляющая украинского народа, который населяет Советскую Украину, Западную Украину (то есть Галицию, Волынь, Полесье, Холмщину), Буковину, часть Бесарабии и некоторые земли Российской Социалистической Федеративной Советской Республики. Население этой территории говорит на одном и том же украинском языке, имеет одну и ту же литературу, один и тот же народный быт и народное искусство. <...>. В связи с этим нет никаких оснований для теории о национальной отдельности «русинского» населения от всего остального украинского народа», – говорилось в ней.¹⁷ В этом же документе «Союз» покаялся за собственную поддержку русинства в недавнем прошлом, объявил о переходе в официальном делопроизводстве

14 Národní archiv (NA), fond Ruské a ukrajinské emigrantské spolky a organizace (RUESO), sign. 298, kart. 46.

15 АНМР, СК II/535, kart. 323.

16 Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (ЦДАВО), Ф. 4392, Оп. 1, Спр. 3, арк. 1.

17 Ibidem, арк. 4.

на фонетическое правописание (по стандартам, принятым в Советской Украине) и резко осудил представителей старшей интеллигенции Подкарпатской Руси, прикрывающихся русинством, объявив их сознательными и несознательными пособниками «угнетателей». В заключительной части собрания было объявлено о намерении переименовать организацию в «Союз Подкарпатских Украинских Студентов».¹⁸ Прозвучавшие на собрании выступления и принятые там резолюции по своему содержанию очень напоминали тогдашние публикации подкарпатской коммунистической прессы. Тем не менее они получили одобрительный резонанс и украинских национал-демократических кругах соседней Галиции¹⁹, а для подкарпатских народовцев (прежде всего деятелей общества «Просвіта»), на тот момент еще достаточно осторожных в национально-языковом вопросе, поступок академической молодежи являлся серьезным примером и стимулом.

Однако же, наряду с этим, попытки коммунистического меньшинства подменить своими идеологическими установками волю всего «Союза» нередко играли с организацией злые шутки. К примеру, в начале июня 1929 г., выступая от имени «Союза» в Либереце на собрании, посвященном памяти воинов Украинской Галицкой Армии, П. Добровский озвучил ряд негативных высказываний в адрес правительства, за что был арестован. А немного позже он пробовал отозвать свою подпись под официальным заявлением «Союза» в поддержку Мукачевской греко-католической епархии.²⁰ Естественно, что подобные действия компрометировали организацию в глазах чехословацких властей и влиятельных кругов Подкарпатской Руси. Поэтому конфликты руководства «Союза» со студентами-коммунистами не запоздали.

Первый из них произошел уже в июне 1929 г., когда комитет «Союза» занимавшийся подготовкой Съезда народовцевкой молодежи (о намерении его провести также было заявлено на собрании 10 февраля), категорически отказался от предложенного Добровским проекта резолюций, наполненного коммунистической риторикой. В знак протеста тот вышел из подготовительного комитета и объявил о сложении полномочий секретаря «Союза».²¹

А непосредственно к самому съезду П. Добровский и Н. Цуперяк подготовили и размножили на гектографе агитационный альманах «Ластівка», который через студентов и учеников средних школ распространили в некоторых городах и селах Подкарпатской Руси. 20-страничная «Ластівка» была

---

18 Ibidem, арк. 5–6.

19 На переломі. Ін: Діло [Львів], 1929, 10 березня, с. 2.

20 Центральний державний архів громадських об'єднань України (ЦДАГО), Ф. 269, оп. 1, спр. 896, арк. 10.

21 Ibidem, арк. 5, 9.

радикальным продолжением резолюций февральского собрания, своеобразным манифестом, демонстрирующим взгляд карпато-украинских студентов-коммунистов на национально-языковой вопрос в Подкарпатской Руси. В передовой статье утверждалось: «Чешская власть боится, чтоб наше население не узнало, что в Галиции и на Советской Украине живет тот же украинский народ и чтоб не захотели с советскими братьями украинцами в одном государстве».²² С этих же позиций резкой критике, приукрашенной традиционными для коммунистических изданий эпитетами, подвергались языковая политика ЧСР в отношении Подкарпатья и все без исключения явления и группы, способствующие ей: греко-католическое духовенство с его мадьяронством и русинством, представители русофильского культурно-политического лагеря с их деструктивными действиями, консерватизм и нерешительность многих деятелей-украинофилов. Серьезным нападкам поддавались и непосредственно члены «Союза». Их составители альманаха обвиняли в неактивной просветительской работе в селах, сотрудничестве с «буржуазной» украинской эмиграцией, нежелании в одних рядах с рабочим классом и бедным крестьянством бороться за «лучшее будущее народа», критиковали за отсутствия контактов со студенчеством Галиции и Советской Украины. На страницах альманаха Подкарпатская Русь фигурировала исключительно под названиями «Закарпатье» и «Закарпатская Украина». Несмотря на ограниченный тираж, «Ластівка» вызвала заметный резонанс: полиция провела по этому поводу специальное расследование, а экземпляры альманаха конфисковались жандармами в разных точках Подкарпатской Руси.²³ Поскольку распространявшие альманах студенты были членами «Союза», это в очередной раз скомпрометировало организацию в глазах властей, а также и бросило тень на весь украинофильский лагерь. Даже спустя несколько лет некоторые чешские газеты вспоминали об альманахе, как доказательстве антигосударственной деятельности подкарпатских украинофилов.²⁴

22 ДАЗО, Ф. 2, оп. 1, спр. 154, арк. 3.

23 Альманах состоял из анонимных статей и заметок: «Не угода, але боротьба», «Завдання студентства Закарпатської України», «Шкільне і самосвітне виховання», «Чого студенти не знають», «Шкільна політика на Зак. Україні», «Кропило для попів», «Українська еміграція і закарпатське студентство», «Проти русофільства», «Чи треба зв'язків з українським студентством», «Русин чи українець», «Чехи і «чехи», «Чому не Підкарпатська Русь?», «Як вони доплачують»: ДАЗО, Ф. 2, оп. 1, спр. 154, арк. 3–13; ДАЗО. Ф. 117, оп. 4, спр. 489, арк. 1–18.

24 Nová aféra na Podkarpatsku. In: Lidové Noviny [Brno], 31. 12. 1930, s. 2; Z ukrajinské džungle. In: Podkarpatské Hlasy, 18. 2. 1931, s. 1; Když «Lastivka» vyletela... In: Podkarpatské Hlasy, 20. 3. 1931, s. 1.

Конфликт между студентами-коммунистами и «Союзом» продолжился на общем собрании организации 1 ноября 1929 г. Добровским и Цуперяком тогда даже была подготовлена специальная резолюция об осуждении деятельности руководителей «Союза». Одним из главных его грехов, в частности, называлось проведение в Ужгороде съезда молодежи под патронатом политических групп покорных «денацианизаторскому режиму».²⁵ Хотя резолюция так и не была зачитана, отдельные ее тезисы П. Добровский всё же озвучил в своем выступлении. Символично, также что во время формирования собранием новых руководящих органов «Союза» он претендовал на должность председателя, но в результате голосования с существенным отрывом проиграл студенту философского факультета Юрию-Августину Шерегию (1907–1990). Нежелание коммунистов смириться с поражением стало причиной того, что вся деятельность «Союза» в течении учебного года происходила в условиях ошутимого идеологического противостояния. Критицизм и нападки со стороны Добровского, а особенно – Цуперяка вызывали практически все тогдашние действия и инициативы руководителей «Союза»: и их недостаточно жесткая позиция в вопросе утверждения нового устава (в конце 1929 г. Министерство внутренних дел ЧСР отказалось одобрить устав организации, в котором она была переименована в «Союз Подкарпатских Украинских Студентов», дальнейшие же попытки добиться одобрения документа, проводимые студентами в течении учебного года, тоже оказались безрезультатными), и инициатива издавать журнал совместно с украинскими эмигрантами, и даже постановки театральной секции «Союза», и многое другое... Очевидно, не последнюю роль мнение студентов-коммунистов сыграло и в том, что 21 декабря 1929 г. «Союз» отказался поддержать заявление об осуждении красного террора в Советской Украине, инициированное организациями украинских эмигрантов.²⁶

Помимо этого в указанный период на страницах подкарпатской коммунистической прессы появилось несколько далеко нелестных анонимных публикаций, посвященных внутренней обстановке в «Союзе».²⁷ Их авторство, несомненно, принадлежало либо Добровскому, либо Цуперяку, поскольку изложенные в статьях факты были известны лишь членам организации. Усугублению конфликта содействовало также использование студентами-

---

25 Речь шла о Христианско-народной партии, возглавляемой о. Августиним Волошиным и краевой организации Социал-демократической партии: NA, RUESO, sign. 267, kart. 43.

26 ЦДАГО, Ф. 269, оп. 1, спр. 901, арк. 14–22

27 На Закарпатті нема українців – каже пан міністр. In: Карпатська Правда [Ужгород], 1930, 23 лютого, s. 2; Яких патронів і опікунів шукає собі фашистське студентство. In: Голос Життя [Ужгород], 1930, 15 липня, s. 4.

коммунистами структур «Союза» в целях партийной пропаганды. К примеру, через созданную при нем рабоче-крестьянскую секцию Н. Цуперяк занимался оформлением подписки на газету «Rude právo» – печатный орган ЦК КПЧ.²⁸ Естественно, что такое поведение рано или поздно должно было вызвать адекватную реакцию со стороны руководства «Союза». И она вскоре последовала – 3 марта 1930 г. Н. Цуперек получил выговор за нарушение устава организации (формальной причиной послужила его агитация против выступления театральной секции «Союза» в с. Ясиня в декабре 1929 г.),²⁹ а осенью того же года он был исключен из «Союза».³⁰ Это стало первым решительным шагом в процессе избавления организации от коммунистического влияния.

Однако деструктив со стороны коммунистов в отношении «Союза» на этом не прекратился. 9 июня 1931 г. (вероятно, по просьбе Добровского), сенатор от КПЧ Иван Локота (1884–1942), направил в Министерство внутренних дел интерpellацию с требованием немедленно одобрить устав «Союза Покарпатских Украинских Студентов».³¹ Этот поступок был явно провокационным, поскольку сам «Союз», в силу разных обстоятельств, на тот момент временно отказался от идеи легализации нового устава. К тому же сопровождался это высмеиванием национальной слабости «союзцев» на страницах коммунистической газеты «Працююча Молодь». В ответ на такие действия коллег студент Михаил Русинко (1906–?), выступая от имени всего «Союза», эмоционально написал: «Знайте же, что студенты рвут всяческие взаимоотношения с вами и постараются уничтожить таких национальных работников как вы, коммунисты».³²

Апогеем конфликта между «Союзом» и студентами-коммунистами стала история с журналом «Поступ», который коммунистическая группа начала издавать в декабре 1931 г. Владельцем и издателем журнала был Павел Добровский, а ответственным редактором – студент-юрист Иван Горват (1910–?), учащийся на несколько курсов младше. Третьим сотрудником редакции стал Николай Цуперяк. Журнал пытался позиционировался как «орган прогрес-

28 Na obranu «Rudého práva». In: Dělnická Rovnost [Praha], 16. 2. 1930, s. 3.

29 ЦДАГО, Ф. 269, оп. 1, спр. 901, арк. 24.

30 О факте исключения «за коммунистические взгляды» уже в советское время (1954 г.) упоминал сам Н. Цуперяк, давая показания по уголовному делу в отношении бывшего председателя «Союза» Николая Бандусяка: Галузевий державний архів Служби безпеки України, Ф. 6, оп. 1, спр. 75834 фп, т. V, арк. 311.

31 Шляхом жовтня: Промови та інтерпеляції депутатів-комуністів у чехословацькому парламенті про Закарпатську Україну (1921–1938). Ужгород 1959, s. 323–324.

32 М. Р.: Скажи дурневи, що він розумний – він то й повірить!/: Фрази компартії. In: Свобода [Ужгород]. – 1931, 2 липня, s. 3.

сивной молодежи», исповедующий надпартийный принцип.³³ Но уже сама программная статья, помещенная на передовице его первого номера, давала четкое понимание истинной идеологической направленности. «Издавая этот журнал, горячо желаем, чтобы он стал журналом всей нашей молодой генерации, генерации молодой духом и телом; той генерации, что не превратилась в господ, не продалась сильным мира сего, а вместе с народом хочет бороться за его лучшую будущность. <...> Мы хотим быть щитом, отбивающим все удары наших врагов, хотим быть мечем, которым бы расплачивались мы за народные обиды», – писали сотрудники редакции.³⁴ Как утверждал позже Цуперяк, издание «Поступа» координировал непосредственно первый секретарь крайкома КПЧ в Подкарпатской Руси Эммануил Клима (1902–1941). Нетрудно догадаться, что именно КПЧ и была основным финансовым донором журнала, хотя сама редакция практически в каждом номере утверждала, что «Поступ» издается исключительно за счет собственных сбережений, собранных благотворительных взносов и подписки.³⁵

Главными темами, поднимаемыми на страницах «Поступа» были: сложное материальное положение Подкарпатской Руси, которое в этот период (в связи с экономическим кризисом) существенно ухудшилось, национально-языковая политика чехословацкого правительства в отношении подкарпатских и пряшевских украинцев, ну и собственно критика деятельности «Союза». Последней теме был посвящен ряд обширных публикаций, подписанных псевдонимом «Союзівець», в которых, в частности, осуждалось сотрудничество организации с чехословацкой властью и заигрывание с «буржуазными» политиками.³⁶

Целью нападок издателей «Поступа» на «Союз», очевидно, было желание посеять среди его активистов сомнение и таким образом привлечь их «прогрессивную» часть на свою сторону. На практике же вышло иначе – сумев приобрести лишь нескольких ситуативных сторонников из числа малообеспеченных студентов и недавних выпускников Береговской гимназии,³⁷ издатели журнала при этом окончательно настроили против себя большинство функционеров и активных членов организации. Уже в январе 1932 г., анализируя программу журнала «Поступ», «союзовец» Николай Лелекач (1907–1975), очевидно выражая мнение многих коллег, пи-

---

33 До українського громадянства! In: Поступ [Прага], 1931, № 1, s.15.

34 До читачів! In: Поступ, 1931, № 1, s.1.

35 До українського громадянства, s.15; До наших читачів. In: Поступ, 1932, № 2–3, s.47–48; До наших читачів. In: Поступ, 1932, № 4, s. 87; До читачів. In: Поступ, 1932, № 6–7, s. 159.

36 Союзівець: «Закарпаттям інтересуються»... In: Поступ, 1932, № 2–3, s. 31–33.

37 Шандор, Вікентій: Спомини. Том I. Ужгород 1995, s. 96.

сал: «Бьют по всему и каждого, критикуют, анализируют и разбивают, но, что немало важно – не строят. По нашему мнению, если кто-то недостатки критикует и разбивает, то он также должен показать, как эти недостатки нужно исправлять и показать программу будущего прогресса. Этого газете как раз и не хватает».³⁸

А 12 марта 1932 г. на внеочередном общем собрании «Союза» по инициативе его бывшего председателя Николая Бандусяка (1909–2002) деятельность Добровского и Горвата членами организации была осуждена. Тогда же было вынесено предложение об исключении их обоих из «Союза», но из-за неоднозначности во мнениях его рассмотрение было отложено.³⁹ Чуть позже санкций для издателей журнала начали добиваться и «союзовцы» из Братиславы. В письмах от 12 и 21 апреля 1932 г. они требовали от правления организации немедленно наказать сотрудников редакции, которые ради партийной пропаганды пренебрегли своим членством в «Союзе». Они также требовали публично отречься от действий издателей «Поступа», чтоб у читателей не возникало впечатления, будто журнал выражает официальную позицию «Союза», и просили в будущем не печатать на страницах издания каких-либо официальных документов организации. На это правление «Союза» лишь сумело ответить, что вопрос о наказании лиц, причастных к изданию журнала, будет рассмотрен на продолжении общего собрания, которое планировали провести после пасхальных каникул.⁴⁰ Однако до конца учебного года никакого решения по этому вопросу так и не было принято. Мало того – в этот период «Союз» продолжал печатать на страницах «Поступа» свои официальные материалы, последний из них был опубликован летом 1932 г.⁴¹ Вялая позиция руководства «Союза» в этом вопросе, вероятно, была вызвана несколькими обстоятельствами: во-первых – нежеланием «выносить сор из избы», давая таким образом студентам из русофильского лагеря лишний повод для насмешек; во-вторых – неуверенностью, что предложение об исключении Добровского и Горвата найдет поддержку большинства «союзовцев», а не спровоцирует дополнительный конфликт внутри организации. Последняя причина свидетельствовала, что позиции коммунистов в «Союзе» на тот момент еще были довольно сильны.

Окончательно вопрос удалось решить лишь осенью 1932 г., когда членская база «Союза» слегка обновилась за счет вновь прибывших студентов. Кампанию за лишение П. Добровского и И. Горвата членства в «Союзе» тог-

38 Лелекач, М.: Новый часопис. In: Пчблка [Ужгород], 1931/32, № 5, s. 148.

39 Відсудили та й викидають. In: Поступ, 1932, № 4, s. 86.

40 NA, RUESO, sign. 268-1, kart. 43.

41 Всім абсолювентам середніх шкіл. In: Поступ, 1932, № 6–7, s. 157.

да возглавил один из лидеров организации Викентий Шандор (1907–2003). Кстати, он сам на момент издания первых номеров «Поступа» исполнял в его редакции функции администратора,⁴² поэтому не исключено, что нынешняя позиция в отношении издателей журнала, помимо прочего, могла определяться также желанием снять с себя ответственность и реабилитироваться в глазах остальных членов «Союза».

Как свидетельствуют протоколы, дело «Поступа» было предметом обсуждения на заседаниях правления «Союза» 7 и 13 октября 1932 г. При этом первое заседание ограничилось только констатацией факта о вреде, наносимом сотрудниками редакции журнала репутации «Союза», отложив окончательное разбирательство в этом вопросе до общего собрания. Однако уже на заседании 13 октября, по предложению В. Шандора, было принято конкретное решение об исключении издателя и ответственного редактора журнала из организации, которое «союзовцы» должны были утвердить общим собранием.⁴³ Правда, как спустя много лет утверждал сам Шандор, второе заседание правления также не принимало решения об исключении студентов-коммунистов. Согласно его мемуаров, этот вопрос тогда обсуждался, но голосов для исключения не хватило. Соответствующие же правки, по словам Шандора, в текст протокола он и писарь «Союза» Юрий Соколович (1907–1960) произвольно внесли уже постфактум. Свои действия автор мемуаров объяснял тем, что в противном случае у издателей «Поступа» был шанс в очередной раз уйти от ответственности.⁴⁴

Информация о фальсификации решения косвенно подтверждается протоколом общего собрания «Союза» от 15 октября 1932 г., поскольку пункт об исключении издателей «Поступа» не стоял в повестке дня изначально (что было бы логичным в той ситуации), а был внесен уже в ходе работы собрания по предложению В. Шандора. Он же и вступил по этому вопросу главным докладчиком и обвинителем. Рассмотрение вопроса длилось около двух часов, утомив большинство присутствовавших. В ходе обсуждения П. Добровский в своей долгой объяснительной речи вины перед организацией не признал, а И. Горват от объяснений вообще отказался. По результатам голосования, за исключение студентов-коммунистов высказались 26 членов «Союза» (включая голоса членов филиала в Братиславе, от имени которых голосовал один делегат), против – 6, при этом 9 «союзовцев» участия в голосовании не принимали. Сразу же после

---

42 Шандор, Вікентій: Спомини. Т. I, s. 95.

43 ЦДАВО, Ф. 4392, Оп. 1, Спр. 2, арк. 1–2.

44 Шандор, Вікентій: Спомини. Т. I, s. 96.

подсчета голосов исключенные студенты вынуждены были покинуть собрание.⁴⁵

Учитывая то, что решения принималось большинством голосов участников собрания, перевес был минимальным. Это в последствии признавал и сам Шандор, отмечая, что победу удалось получить лишь за счет 17 голосов, делегированных братиславским филиалом своему представителю. Он также вспоминал что во время голосования между студентами, поддерживавшими исключение, и противниками такого решения чуть не возникла потасовка.⁴⁶ Эти факты свидетельствовали, что к концу 1932 г. года коммунисты еще имели определенное число сторонников среди членов «Союза». Правда, ситуация от этого не поменялась – в результате исключения Добровского и Горвата из «Союза» влияние Коммунистической партии на эту организацию свелось к минимуму, а в скором будущем окончательно прекратилось. Как следствие вначале 1933 р. приостановилось и издание «Поступа», который явно не справился с возложенной на него миссией.

Примечательно, что связи с коммунистами в ближайшем будущем прервали и сами издатели журнала. В сентябре 1934 г. П. Добровский и Н. Цуперяк со скандалом вышли из КПЧ и даже были публично обвинены бывшими соратниками в «буржуазных взглядах».⁴⁷ Правда, оба молодых человека продолжали участвовать в рабочем движении уже как беспартийные: Добровский до 1937 г. руководил в Праге приютом для рабочих из Подкарпатской Руси,⁴⁸ а Цуперяк в это время был председателем студенческого профсоюза при пражском Союзе служащих частных предприятий,⁴⁹ 26 августа 1935 г. по их инициативе в Ужгороде состоялся «Съезд прогрессивного студенчества», участие в котором приняли несколько организаций левого спектра.⁵⁰ В отли-

45 ЦДАВО, Ф. 4392, Оп. 1, Спр. 2, арк. 3–5.

46 Шандор, Вікентій: Спомини. Т. I, s. 97.

47 За двері з петлюрівськими недобитками. Ін: Голос життя, 1934, 7 жовтня, s.7.

48 ЦДАВО, Ф. 4366, оп.1, спр. 3, арк. 12.

49 NA, RUESO, sign. 268-3, kart. 43.

50 Организатором съезда был возглавляемый Н. Цуперяком профсоюз, к которому присоединились несколько венгерских и еврейских студенческих объединений из Ужгорода и Берегова, а также интернациональный «Союз социал-демократических студентов из Подкарпатской Руси». Приглашения на съезд были также посланы «Союзу» и «Возрождению», но обе организации официально от участия отказались (некоторые члены «Союза» всё же участвовали в мероприятии, но как представители «социал-демократических студентов»), официальное поздравление съезду прислал пражский Союз коммунистического студенчества. В числе выступивших на съезде были: П. Добровский, депутат Национального Собрания от Социал-демократической партии Ю. Ревай, председатель общества «Солидарность» Й. Гати (бывший лидер подкарпатских коммунистов и депутат

чий от бывших коллег, Иван Горват полностью сменил политическую окраску – осенью 1934 г. он стал ближайшим сотрудником журнала «Живая Мысль», издаваемого его однокашником – народным социалистом Иваном Андрашко (1909–1984). На страницах этого издания вчерашний коммунист восхвалял правительственную концепцию о «примирении языковых направлений» в Подкарпатской Руси и пропагандировал политическое русинство,⁵¹ за что был подвержен жесточайшей критике со стороны большинства студенческих активистов, включая вчерашних соратников.⁵²

Что касается самого «Союза», то после исключения студентов-коммунистов в нем за короткое время произошли существенные идеологические изменения. Уже в начале 1933 он вошел в тесный контакт с объединениями украинских студентов-эмигрантов («Українська академічна громада», «Центральний Союз Українського Студентства»), находящимися под серьезным влиянием Организации Украинских националистов, которая нелегально действовала в Чехословакии. Это в свою очередь отразилось на самом «Союзе» и уже в 1933/34 учебном году, украинский национализм фактически стал официальной идеологией организации.⁵³

Переход организации на националистические позиции, что естественно, лишь усилил негативное отношение к КПЧ. К концу 1930-х гг., малейшие контакты «союзовцев» с коммунистами воспринимались как нарушение членской дисциплины. Например, 26 марта 1938 г. во время заседания правления «Союза» его фактический лидер Степан Росоха (1908–1986) потребовал исключения студентов Антона Романца (1917–?) и Ивана Бойчука (1918–?) за действия, идущие вразрез с идеологией организации, а именно – сотрудничество с «крайними социалистами»⁵⁴ (под этим определением подразумевались именно коммунисты). А годом спустя члены «Союза» официально приняли участие в учредительном собрании ультраправого «Общества борьбы с коммунизмом», состоявшегося 9 февраля 1939 г. в Хусте. Участниками собрания, в частности, были упомянутый выше Антон Романец, Елизавета Кузьма (1914–?) и Василий Кузьмик (1916–1942), который даже занял должность референта по вопросам пропаганды. Целью созданной организации была «борьба с коммунизмом во

Национального Собрания, исключенный из КПЧ в 1929 г.), представитель «Союз социал-демократических студентов из Подкарпатской Руси» Н. Небесник и др.: ДАЗО, Ф. 2, оп. 1, спр. 197, арк. 102–120.

51 Горват Иван: Чи погодимось? Ін: Живая Мысль [Прага], 1934, № 5, s. 2–8.

52 ДАЗО, Ф. 30, оп. 4, Спр. 1537, арк. 4.

53 ЦДАВО, Ф. 4392, оп. 1, Спр. 2, арк. 34.

54 Ibidem, арк. 82.

всех его проявлениях».⁵⁵ Таким образом украинизация «Союза», которой в свое так последовательно добивались коммунисты, в конце концов обернулась против них самих.

Из изложенного следует, что в указанный период КПЧ имела определенные контакты с карпато-украинскими студентами, обучавшимися в чехословацких вузах. Особенно это касалось членов «Союза», имевших ярко выраженные проукраинские взгляды. Влияние КПЧ на деятельность «Союза» особенно ощущалось 1928–1932 гг., благодаря нескольким активистам партии в рядах «союзовцев». При этом их роль в истории организации нельзя оценивать однозначно, поскольку она имела как позитивные (стремительная украинизация «Союза» в конце 1920-х гг.), так и негативные последствия (провоцирование внутреннего противостояния в организации и ее конфликтов с властью). К середине 1930-х гг. «Союз» окончательно вышел из-под влияния КПЧ, со временем превратившись в антикоммунистическую организацию.

---

55 Великий день в Столиці Карпатської України. In: Наступ [Хуст], 1939, 16 лютого, s. 2.

The students of Carpathian Ruthenia and the Czechoslovak Communist Party in the interwar period: History of the Relations

The paper, based on both archival and edited sources, draws attention to the influence of the Czechoslovak Communist Party on the students in Carpathian Ruthenia and on the local student organisations in the interwar period. Author analyses the cooperation of student activists with party bodies and with the press, their participation in pro-Soviet organisations and their activities, organised with the support of the Communist Party. A special attention is given to student Communist editions Lastivka (1929) and Postup (1931–1933) and to the reaction of Czechoslovak authorities as well as of other professional students' associations in Carpathian Ruthenia.

КОМИНТЕРН В БОРЬБЕ ПРОТИВ РЕЛИГИИ (НА ПРИМЕРЕ РЕЛИГИОЗНОЙ ПОЛИТИКИ В УРСР)

АННА МАРИНЧЕНКО – ТАТЬЯНА ИВАНОВА

В своей внешнеполитической деятельности 1920-х – 1930-х гг. Советский Союз использовал не только соответствующие профильные ведомства, но также и Коминтерн и его структуры. Это касалось и вопросов религиозной политики, хотя проблемы религии далеко не являлись приоритетным направлением деятельности Коминтерна.

Советские представители в Интернационале пролетарских свободомыслящих структур стремились использовать ее как инструмент борьбы против Ватикана и Католической церкви. Хотя Коминтерн не инициировал движение пролетарских свободомыслящих, он постарался поставить его под свой контроль. Тактика Коминтерна в области антирелигиозной и антицерковной пропаганды в масштабе всей Европы, а также в отношении национальных членов этой организации менялась в зависимости от внутри и внешнеполитической ситуации и была непосредственным образом связана с решениями Коминтерна.

Для ситуации в ИСП практически решающую роль сыграла так называемая «теория третьего периода», принятая в компартиях КИ после VI Конгресса (1928). Согласно этой теории основными силами, тормозящими революционное движение рабочего класса, стали фашизм и социал-демократия, которую отныне стали повсеместно именовать «социал-фашизмом». Поскольку в большинстве национальных организаций, входящих в ИПС, руководящие посты занимали социалисты или социал-демократы, то советские представители в ИСП развернули против них активную борьбу, завершившуюся расколом организации.

Однако усложнение ситуации в отдельных странах (Германия, Чехословакия), слабая активность Коминтерна, для которого это направление работы не было приоритетным, а также новое изменение тактики Коминтерна, выступившего с лозунгом Единого рабочего фронта как органа согласования деятельности трудящихся различной политической ориентации. В нем

могли принимать участие как социалисты, анархисты и беспартийные, так и католики, привели к фактическому провалу оказавшейся под влиянием коммунистов части Пролетарского Интернационала, результатом чего стало его слияние с Международной федерацией свободомыслящих, прежде решительно отвергавшееся советскими деятелями.¹

В СССР в апреле 1925 г. создано общесоюзное общество «Союз безбожников» (с 1929 г. «Союз воинствующих безбожников»). Соответствующая структура действовала и на территории УССР.

В религиозности и духовности своего народа, Митрополит Иларион видел одну из основных опор для построения независимой Украины.² Это же осознавала и советская власть, которая, в течение всего периода существования сделала антирелигиозную борьбу важным элементом официальной гуманитарной политики на всех территориях, на которые распространялась власть Советов.

Такая сосредоточенность на атеистической пропаганде вызвана вполне объективными причинами, главная из которых – преобладание сельского населения, которое отличалось особенно сильной религиозностью, что создавало трудности в утверждении большевистско-коммунистической идеологии.

Для понимания отношения советской власти к религии, следует обратиться к мнению идеолога коммунизма и атеизма – К. Маркс изложенной в «Введении к критике философии права Гегеля». К.Маркс отмечал, что «религия является опиумом для народа» и «что для освобождения трудящегося класса, а соответственно и всего человечества, надо вырвать из сердца религиозное чувство». В. Ленин в свою очередь призывал «бороться с религиозным туманом», но предлагал делать это «... идейным оружием, нашей прессой, нашим словом».³

Частично тематика антирелигиозной пропаганды периода 1920-х годов освещена в работах И. Бердяевой,⁴ В. Очеретянко,⁵ А. Киридон.⁶ Отдельно

---

1 Токарева, Е. С.: Коминтерн и Интернационал пролетарских свободомыслящих в борьбе против религии и Ватикана, <http://history.jes.su> [9. 4. 2020].

2 Огієнко, І. Українська церква. Прага 1942.

3 Мельничук, К. В.: Духовне перевиховання молоді в умовах насадження атеїзму 1920-років на Поділлі. Ін: Іван Огієнко і сучасна наука та освіта : науковий збірник Вип. XI, 2015, с. 95–102.

4 Бердяева, І. В.: Видавничі проекти православних конфесій України у 20–80-ті роки ХХ ст., як фактор формування сучасної традиції. Ін: Південний архів. Історичні науки: збірник наукових праць 2008, с. 294–302.

5 Очеретянко, В. І.: Обмеження інтелектуальної свободи як один із засобів формування тоталітарної системи в Україні (20–30-ті рр. ХХ ст.): автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01. Харків 1999.

6 Киридон, А. Н.: Особенности государственно-церковных отношений в советской Украине

нужно отметить исследования А. Татарченко, который рассматривает тему антирелигиозной пропаганды в начале установления Советской власти на территориях Херсонской и Одесской епархий.⁷

К вопросу религии и церкви власть подходила очень осторожно. Столкнувшись с сопротивлением советизации во всех сферах жизни общества и побаиваясь волнений беспорядков, большевики вынуждены были пойти на определенный компромисс с обществом – ввели новую экономическую политику, провозгласили курс на «коренизацию» партии и свободу вероисповедания.

Декретом Совета Народных Комиссаров «Об отделении церкви от государства и школы от церкви» (23 января 1918 г.) православная церковь и другие религиозные общины лишались права собственности, все церковное имущество объявлялось народным достоянием. Также провозглашалась свобода совести, то есть право каждого гражданина исповедовать любую религию или не исповедовать никакой, быть атеистом и вести атеистическую пропаганду.⁸

О принятых изменениях население республик узнавало постепенно. Выдержки из декретов и постановления публиковались в местных периодических изданиях. Так, например, в мае 1921 г. страницах одной местной украинской газеты «Вісті» вышел приказ Каменецкого исполкома «По отделению церкви от государства». В приказе местные власти сообщали жителям города и уезда, что события смерти, рождения, заключение брака не должны регистрироваться религиозными лицами, поскольку они не будут иметь никакой юридической силы. Духовные же лица в свою очередь обязывались сдать в подотдела актов гражданского состояния в течение 3 суток после опубликования приказа: все метрические книги в 2-х экземплярах за все года, а также печати и штампы.⁹

Провозгласив свободу вероисповедания – советская власть связала себе руки в осуществлении открытого насильственного пути борьбы с религией, и, как единственное оружие для советского руководства осталось только слово.

Атеистическая пропаганда, а точнее перевоспитания верующих, с точки зрения официальной советской идеологии – трактуется как основная составляющая часть коммунистического образования и сводилась к распростране-

---

(1917–1930-е годы), www.rusoir.ru/print/06/08/index.html [10. 4. 2020].

7 Татарченко, О. Б.: Розгортання антирелігійної пропаганди на території Херсонської та Одеської єпархії у перші роки встановлення Радянської влади URL: <http://www.info-library.com.ua> [9. 4. 2020].

8 Корзун, М. С.: Русская православная церковь в 1917–1945 годы. Минск 1987.

9 Наказ. Ин.: Вісті 1921, №133, 1 червня.

нию научных знаний о природе, обществе, человеке и религии, раскрытию происхождения и сущности религии, ее социальных корней, противоположности науке, несовместимости с коммунистической идеологией.

Атеистическое воспитание детей должно начинаться еще с дошкольного возраста, где взрослые – атеисты, а также в детских садах.¹⁰ Однако в 1920 гг. семей атеистов, для того чтобы они вырастили новое советское атеистическое поколение, практически не было. Эта задача возлагалась на органы образования и культуры. Центральным объектом антирелигиозной пропаганды в указанный период стали молодые семьи, студенты и школьники.

Антирелигиозное воспитание школьников осуществлялось как в ходе обучения основам наук, когда закладывается фундамент последовательного материалистического мировоззрения, так и в процессе внешкольной работы. Однако подготовка педагогических кадров только началась, а перевоспитывать молодежь нужно было немедленно.

Перевоспитание проходила в разном направлении – от пропагандистских акций, инспирированных спецслужбами конфликтов внутри религиозных общин, закрытия или даже полного уничтожения храмов и репрессий в отношении духовенства и верующих. Для этого привлекались большой актив антирелигиозников-пропагандистов, союз воинствующих безбожников, шеф работников, культурно-бытовые комиссии, культурно-образовательные и школьные работники, клубные работники изб-читален, сельские агрономы и врачи, инструкторы в потребительских союзах.¹¹

Важным инструментом в организации антирелигиозной пропаганды стала пресса. Так, печатный орган Каменец-Подольского окружного парткома КП(б)У и исполкома, газета «Червоний кордон», с первых дней своего существования фактически превратился в методический центр по антирелигиозной борьбе.

В частности, юнкор газеты, будущий известный писатель Владимир Беляев, указывал, что в области антирелигиозная пропаганда «велась безсистемно і тому наслідків вона дала дуже мало. В нас ще є досить попів, рабінів і ксьондзів, ще досить костьолів, синагог та церков».¹² Далее предлагались следующие методы борьбы с религией: «Треба вести жорстоку боротьбу науковим шляхом. Необхідно розповсюджувати по нашим селам газету «Без-

---

10 Глаголев, В. С.: Атеїстичне виховання, http://vre.pp.ua/ateisticheskoe_vospitanie.html [9. 4. 2020].

11 Слободянюк, П.: Українська церква: Історія руйни і відродження. Хмельницький 2000.

12 Біляєв, В.: Про антирелігійну пропаганду на селі. Ін: Червоний кордон 1924, 28 грудня, Ч. 69.

божник» і в «Червоному кордоні» зробити антирелігійний куток. В Росії і в деяких місцях України першими провідниками атеїзму на селі є сільські вчителі. В нашій окрузі вчительство теж має бути провідником атеїзму. Велику роль має відігравати також Комсомол. Комсомолу і вчительству треба понести Ленінський прапор атеїзму по наших темних селах.¹³

В издании выделено ряд антирелигиозных рубрик: «Новый быт», «Уголок безбожников» и другие. Так, целью рубрики «Новый быт» было показать внедрения атеистических нововведений на селе. Практически ни один номер не обходился без описания свадьбы, крестин или похорон «без попа».

Свадьбы без священника обычно проходили в сельсовете, клубе или в избе-читальне, в присутствии членов партии, председателей сельсовета и других представителей советской власти, по подобному сценарию проходили похороны и крестины. Например, в одном из номеров сообщалось, что в день седьмой годовщины Октябрьской революции в сельском доме с. Цвикловка Жванецкого района состоялись «крестины без попа», участниками которых, кроме родственников новорожденного, были политработники, учителя, демобилизованные красноармейцы. Они провозгласили речи о новом быте и вреде религии. В свою очередь родители пообещали воспитывать свою дочь Розу (названную в честь немецкой коммунистки Розы Люксембург) в коммунистическом духе.¹⁴ Как свидетельствуют материалы прессы, по состоянию на середину 1920-х годов такие случаи показательного отречения от религии были скорее исключением, чем правилом. В основном они приводили к осуждению атеистов односельчанами.

Так, в с. Слободке Рихтецкой Довжоцкого района крестьянин Рудый 18 июля 1924 г. похоронил своего умершего после рождения ребенка без священника, ограничившись оформлением гражданского акта о смерти. Это стало первым подобным случаем в селе и, конечно, вызвало большой резонанс. «Червоний кордон», несмотря на патетические призывы вроде «Незаможники! Оце вам приклад!», вынужден был признать, что «односельчане, связанные еще религиозными предрассудками, называют тов. Рудого «безумным безбожником».¹⁵

Пресса в это период была единственным широкодоступным источником по распространению теории атеизма. Газеты довольно часто публиковали исторические справки и материалы антирелигиозного характера. Анализируя научно-публицистические и художественные материалы прессы атеистического направления. Следует отметить, активно антирелигиозная работа

13 Там же.

14 Картанів, Н.: Червоні вводи. Ін: Червоний кордон 1924, 11 грудня, Ч.64.

15 Вуек, М. Похорон без попа. Ін: Червоний кордон 1924, 11 вересня, Ч. 39.

проводилась перед религиозными праздниками, среди которых особое внимание уделяли Рождеству и Пасхе.

Рождество Христово можно считать головной болью Министерства Народного Просвещения, поскольку такую форму празднования, как «коляда» невозможно было контролировать. Как выход из ситуации, министерство рекомендовало учителям, комсомольцам возглавить рождественские празднования. Министерство Народного Образования, Каменецкого округа на Подолье, обращаясь к районным инспекторам, учителям и центрам ЛКСМУ по поводу приближения рождественских праздников отмечал: «Різдвом у дітей помітно підвищується настрій, і приходиться ідея про ялинку і колядки...відповідно оцінюючи ситуацію нам потрібно використати як одну із форм антирелігійну різдвяну пропаганду».¹⁶

Организацию красной елки министерство видел так:

1. Освещение антирелигиозных вопросов в стенгазетах
2. Изготовление революционных и антирелигиозных плакатов
3. Посещение в местных музеях отделов религиозной культуры
4. Подготовка революционных и антирелигиозных пьес
5. Доклады учащихся о Рождестве и разучивание красных колядок.¹⁷

Антирелигиозная работа должна проходить под лозунгами: «Кто стал под наш флаг не нуждается в Боге», «Пусть звонят колокола церквей – они не заманят к себе школьников», «Правду о Рождестве Христовом можно узнать не в церкви, а в Комсомольском или пионерском клубе», «Не бог создал человека, а человек создал бога «по образу и подобию своему»».

Министерство особенно подчеркивает на необходимости сосредоточить внимание на разучивании красных колядок, а именно на запрете отпускать отряды детей-колядников самих, без присмотра учителей или комсомольцев. Поскольку дети могут не устоять перед соблазном заработка и петь религиозных колядок, за которые дают большее вознаграждение.¹⁸

Творческую помощь и поддержку учителям в организации атеистической пропаганды оказывал Каменец-Подольский филиал Союза крестьянских писателей «Плуг». В предрождественских номерах «Червоный кордон» всегда имелись соответствующие материалы – «красные колядки», «щедривки» и «вертепы». Как правило, это были переработанные на советский лад старые колядки; примитивные по форме и агрессивные по

---

16 Мельничук, К.: Духовне перевиховання молоді в умовах насадження атеїзму 1920-років на Поділлі. Ін: Іван Огієнко і сучасна наука та освіта : науковий збірник. 2015. Вип. XI, с. 95–102.

17 Государственный архив Хмельницкой области, ф. Р-5, оп.1, д. 92.

18 Там же, с. 34.

содержанию, они нередко вызвали совершенно другую реакцию, чем рассчитывали их авторы.

Так, когда газету с подобными «колядкой» и «щедровкой» впервые вывесили возле редакции, прохожие высказались крайне негативно, отметив, что подобные вещи «кошунство».¹⁹

Однако, несмотря на общее неприятие красных антирелигиозных колядок и щедровок, они широко популяризировались и использовались на рождественских праздниках. Руководитель «Плуга» на Каменеччине и редактор «Червоного кордона» отмечал: «Щоб одвернути селянство од церкви та самогону, а в першу чергу юнацтво, треба щось протиставити своє, радянське в сельбуді. Треба зуміти влаштувати відповідну виставу...».²⁰ Бюро филиала «Плуга» поручило К. Карому изготовить рождественский вертеп, а другим членам изготавливать рождественские колядки.²¹

В качестве примера красной колядки рекомендуется колядка плужанина М. Шклярука, переработанная на советский лад с колядки «Небо и Земля»:

Заводи і села, заводи і села

Нині торжествують

Бо комсомольці,

бо комсомольці

Волю їм віщують

Приспів:

Комінтерн родився,

Добре закріпився,

Робочі співають,

Волю вітають,

І комуну прославляють,

По Україні, по Україні

Весела новина

Воля робоча, воля селянина

Панів задавила

Приспів...

Жовтень клекоче,

Далі йти хоче,

На Всесвіт ступає,

Волю робочу,

19 Божко, С.: Не жарт. Ін: Червоний кордон 1924, 27 листопада, Ч. 60.

20 Мельничук, К.: Духовне перевиховання молоді в умовах насадження атеїзму 1920-років на Поділлі. Ін: Іван Огієнко і сучасна наука та освіта : науковий збірник 2015, Вип. XI, с. 95–102.

21 Божко, С.: Готуємося до різдвяних свят. Ін: Червоний кордон 1924, 27 листопада, Ч. 60.

волю селянську.
Всюди розвертає
Приспів...».²²

О реакции на переработанные колядки в редакцию газет поступали такие сообщения: «« Молодежь нашего села увидев новые колядки напечатаны в «Красном границе», с большим увлечением начала их изучать. Так что видимо не осталось ни одного дома, где бы не слышалось: «Коминтерн родился» ...

Вообще молодежь относиться к новым советским песням с большим уважением. Замечается большое стремление молодежи к новой песне, а потому моя просьба к писателям Каменецкого филиала «Плуг», чтобы последние взяли на себя задачу преобразования старых песен и созидания новых, близких по мотиву к крестьянских масс. Селькор Радюк».²³

Так, пытаясь создать только хорошее впечатление на появление атеистических песен, вертепов и другую антирелигиозную информацию, редакция газеты массово публиковала подобные положительные отзывы населения о антирелигиозную работу.

Пасха – еще один христианский праздник, который был популярен среди населения. Антипасхальна кампания начиналась еще за месяц до праздника. В частности редакция «Червоний кордон» на страницах издания разместила исторические сведения об истории происхождения праздника. Корреспонденты советовали проводить любые виды агитационно-пропагандистской антирелигиозной работы, устраивать вечера и массовые гуляния, а главное, все это должно было быть бесплатно, чтобы привлечь как можно больше молодежи.²⁴

В период становления советской власти на территории украинских земель, антирелигиозная пропаганда «безбожной» власти находилась на начальном этапе своего формирования. Постепенно готовя почву для искоренения религиозного мировоззрения у населения и замену его коммунистическим, большевики боролись с религией в первую очередь с помощью печатного слова, ведь попытки вести агитацию с помощью лекторов-пропагандистов оказались не слишком удачными. К этой деятельности преимущественно привлекали студенческую и комсомольскую молодежь, которая не

---

22 Мельничук, К.: Духовне перевиховання молоді в умовах насадження атеїзму 1920-років на Поділлі. Ін: Іван Огієнко і сучасна наука та освіта : науковий збірник 2015, Вип. XI, с. 95–102.

23 Радюк: Село бажає нових пісень. Ін: Червоний кордон 1924, 21 грудня, Ч. 67.

24 Політосвітні організації під час проти пасхальної кампанії. Ін: Червоний кордон 1928, 10 квітня, Ч. 43.

могла убедить в споре даже жителей села (преимущественно старше и опытнее пропагандистов), а конкурировать с более образованными священниками просто не могла.

Однако уже с 1925 года атеистическая деятельность в советском государстве приобретает черты управляемого и целенаправленного движения.

К началу 1930-х годов приходится более активная волна антирелигиозной борьбы. В частности, против религий национальных меньшинств. Еврейское население было вторым по численности среди национальных меньшинств Южной Украины после русских и составляло 13% от общего количества населения региона. Репрессивно-карательная система выискивала среди представителей разных национальностей шпионов иностранных разведок, врагов, «которые наносили ущерб советскому государству, и с которыми необходимо было расправиться». Поэтому не случайно в архивах находятся тысячи уголовных дел, на сегодня просмотренных, из которых узнаем о трагической судьбе репрессированных представителей различных национальностей, проживающих в южноукраинском регионе.

В первую волну репрессий попали еврейские священнослужители, которые выступали против закрытия культовых сооружений. Однако синагоги закрывались, а их помещения начали использоваться с культурно-образовательной целью и для других целей.²⁵ Количество храмов, синагог и молитвенных домов уменьшилось в десятки раз, а некоторые конфессии исчезли совсем.

Изъятия церковных ценностей начале 1920-х гг. стало формой политической борьбы как против Русской православной церкви так и других религиозных объединений. Помощь голодающим в 1921 г. была скорее поводом для экспроприации церковного имущества, чем целью этой благотворительной кампании. В конце апреля 1922 со Старо-Николаевской синагоги в г. Херсоне изъяли ценностей – только серебра 1 пуд. В 1928 г. Синагогу закрыли и переоборудовали под спортивный зал, а затем – под «Дом санитарной культуры». Такая же участь постигла и Ново-Николаевскую синагогу, которая была закрыта в 1926г. Сначала ее переоборудовали под Дом еврейской рабочей культуры, а в 1930 г. – в кинотеатр «Спартак».²⁶

В эти годы в синагогу приходило все меньше прихожан, особенно молодежи. Сельсовет, как орган советской власти на месте, комитет бедняков – комбед, партийный и комсомольский ячейки все больше влияли на общественно-политическую жизнь колоний.

25 Государственный архив Николаевской области (ГАНО), ф. Р-1053, оп. 2, д. 51, л. 205.

26 Реабілітовані історією. Херсонська область. Херсон 2005, с. 70–71.

В 1927 г. помещение одной из синагог в Нагартаве на Березнеговатщине Николаевского округа передано под клуб, который стал центром новых советских методов воспитания детей и перевоспитания взрослых в коммунистическом духе. Подобный факт произошел и в с. Романовка этого же округа в декабре 1929 г., когда помещение синагоги преобразовано в школу. При этом интересы верующих в количестве 254 человек никто не учитывал.²⁷

Репрессиям подверглись жители колхоза им. Яковлева Калининдорфского района Херсонской области. Деятельность учителя сельской школы Янкеля Зусевича Билькиса, преподававший еврейский язык и еврейскую культуру, и активного организатора религиозной еврейской общины Боруха Ишиева Шустермана, проповедовавшего иудаизм, мешала, в понимании сельсовета, односельчанам. Сельскую синагогу закрыли, а в 1937 г. по решению тройки Управления НКВД в Николаевской области Билькис и Шустерман обвинены в антисоветской и религиозной агитации и расстреляны. 12 мая 1989 г. Янкель Зусевич Билькис и Борух Ишиев Шустерман реабилитированы посмертно.²⁸

В 1926 г. окружным ГПУ привлечены к ответственности за участие в антисоветской сионистской организации жители Николаева М. Ашихман, Е. Берехман, С. Медем, Л. Биринберг и другие. 18-летнюю ученицу школы кройки и шитья Л. Биринберг арестовали 16 октября 1925 г. по обвинению в участии в контрреволюционной организации «Гашомер Гацаир». Во время обыска в квартире по ул. Московской, 42 обнаружено и изъято: рукописный журнал «Гошохар» («Рассветная заря») – орган союза еврейских скаутов «Гашомер Гацаир», черновики протоколов собрания ячейки скаутов и несколько личных писем на русском языке и на иврите. Эти материалы легли в основу обвинения Л. Биринберг по ст.72-10 УК УССР (участие в контрреволюционной организации).²⁹

Следует отметить, что «Гашомер Гацаир», созданная в 1922 г., не ставила целью свержение существующего в СССР строя. Это была молодежная организация еврейских скаутов, основная деятельность которой укрепление и развитие национального самосознания еврейской молодежи, подготовке ее «к производительному труду и включение в мировую борьбу за социализм».³⁰

---

27 ГАНО, ф. Р-1053, оп. 2, д. 348, л. 3–4.

28 Реабілітовані історією. Миколаївська область. Київ – Миколаїв 2005, кн. 1, с. 72–73.

29 ГАНО, ф. Р-161, оп. 1, д. 861, л. 5–7.

30 Яременко, В.: Євреї в Україні сьогодні: реальність без міфів. Ін: Сільські вісті 2003, 30 вересня.

23 марта 1938 г. арестована по статьям 54-10, 54-11 УК УССР (пропаганда или агитация, содержащие призыв к свержению, подрыву или ослаблению советской власти, организационная деятельность, направленная на подготовку или совершение контрреволюционных преступлений) и приговорен к высшей мере наказания Р. Ройтман.³¹

До ареста работала бухгалтером районного потребительского союза в г. Первомайск Одесского округа. В 1927 г. она арестована органами ГПУ за участие в сионистской молодежной группе и приговорена к трем годам ссылки, затем еще на три года в г. Минусинск. В целом она находилась в ссылке 8 лет.³²

Каждое дело местные органы власти пытались превратить в показательный политический спектакль с широким обсуждением в трудовых коллективах и средствах массовой информации.

Отношения немцев Южной Украины с большевистским режимом складывались непросто. Наряду с обвинениями в контрреволюционной деятельности и участия в «подпольных фашистских организациях» представители немецкого меньшинства Юга Украины обвинялись в проведении антисоветской и религиозной агитации. Необоснованные политические репрессии испытывали и служители культа и церкви. Местная власть закрывала церкви, молитвенные дома, церковные колокола конфисковывались. Преследовались немецкие священники, активисты церкви и православные христиане. Все они были арестованы по обвинению в проведении антисоветской и религиозной агитации и приговорены к расстрелу, в отдельных случаях – до ИТЛ на разные сроки.³³

Большевики-атеисты прибегли к публичному глумлению служителей культа. Примером может служить так называемое «дело о немцах-ксендзах». В 1935 г. НКВД на адрес С. Косиора и П. Постышева прислали письмо, где отмечалось: «В ближайшие дни в Одесской области в Карл-Либкнехтском районе будет заслушано в показательном порядке дело группы немцев-ксендзов, проводившей в немецких районах и колониях активную фашистскую работу. Имея непосредственную связь с зарубежными фашистскими центрами и получая от последних в виде «материальной поддержки» денежные субсидии на контрреволюционную работу, группа под руководством прелата Крушинского организовывала массовые обращения немецкого населения в фашистские центры с просьбой о «помощи»... Группа пропагандировала среди немецкого населения идеи фашизма, вербовала агентуру в немецких колониях и др.

31 ГАНО, ф. Р-161. оп. 1, д. 865, л. 2.

32 ГАНО, ф. Р-161. оп. 1, д. 888, л. 28–32.

33 Реабілітовані історією. Херсонська область. Херсон 2005, с.167, 181, 191, 202.

Учитывая, что Крушинский, который возглавил группу, имеет 67 лет, а Лоран – настоятель немецкой католической церкви в с. Зельц имеет 63 года, считаем целесообразным приговорить их к 10 лет концлагеря, но учитывая их преклонный возраст, заменить ссылкой в Казахстан на тот же срок. По другим трем обвиняемым – Тауберг, Комира и Гофмана – настоятелей немецких католических церквей в Карл-Либкнехтском районе – приговорить их к 10 годам концлагеря каждого».³⁴

В Государственном архиве Херсонской области хранятся обвинительные материалы двух уголовно-политических дел НКВД, касающиеся римокатоликов польской, немецкой и литовской национальностей г. Херсона. Для религиозной польской общины исключительное место занимал Херсонский римо-католический костел. В 1931 г. местные власти его закрыли. Ксендзы костела Капцинский, Цицерман, Пейда, Шуберт, фон Клепферт, Мария Баллог-Белоусова, Виктория Силковская обвинены в активном участии в «польской контрреволюционной националистической фашистской организации» и в шпионаже в пользу Польши. Летом 1937 г. они осуждены к различным (от 5 до 10 лет) сроков ИТЛ³⁵. По обвинению в проведении антисоветской и религиозной агитации была арестована монахиня из г. Херсона Кузьмина Мотря Федоровна, уроженка Польши. 16 декабря 1937 г. приговорена к расстрелу.³⁶

Как видим, именно духовенство было тем фактором, который практически нейтрализовал усилия пропагандистов-безбожников. Поэтому именно подрыв авторитета духовенства и максимальное сокращение численности священнослужителей стали одним из следующих приоритетных аспектов антирелигиозной борьбы.

Хотя большевикам удалось посеять зерно сомнения в отношении к религии среди молодежи и находясь еще в романтической революционной волны, молодежь стремилась изменений в культурной сфере, все же такая тактика не дала желаемого результата, поскольку в последующие годы привлечение общества к антирелигиозной идеологии приобрело принудительного характера.

---

34 Центральный государственный архив общественных организаций Украины, ф. 1, оп. 20, д. 2737, л. 41.

35 Реабілітовані історією. Херсонська область. Херсон 2005, с. 146.

36 Там же, с. 176.

The Communist International in the Fight against the Religion (example of the religious policy in the Soviet Russia)

Although the religious issues were not a priority for the Communist International, it did cooperate with the International of proletarian freethinking structures as a tool in the fight against the Vatican and the Roman catholic church, which included the effort to get this organisation under control. In the Soviet Union Russia, a Union of atheists was established in April 1925, renamed in 1929 to Union of militant atheists. A corresponding structure was put in place also in Ukraine, the second largest Soviet Union republic. In the first years of the Soviet state, the political life in Ukraine differed from the rest of the Union, especially in the effort to preserve the Ukrainian nationality. On the other hand, the newly established Soviet regime proclaimed the freedom of faith which, in turn, tied its hands in stepping out openly and violently against the churches. This attitude naturally changed in time.

The authors focus on detailed analysis of selected areas from the perspective of main religious holidays and of the way they were celebrated as well as the introduction of atheistic holidays including new symbols. This anti-Church propaganda was managed by the Ministry of the National Education (example of the New Years' Red Tree). Since mid-1920s, the atheistic politics in all Soviet Union was getting under systematic and goal-directed management.

Apart from the fight against the catholic church, the steps taken against other churches of national minorities and against Jews intensified. This process may be well observed in the southern Ukraine since the Jews represented the second biggest minority (13 % of population) there. The authors follow the confiscation of the church property, transformation of churches and synagogues into civil facilities. In the course of several years the fight against the religion changed into repression directed against the believers and especially against the clergy.

RUDÁ ODBOROVÁ INTERNACIONÁLA

JIŘÍ POKORNÝ

Na rozdíl od Komunistické internacionály, jejíž historie již byla mnohokrát a velmi zevrubně zpracována, se dějiny Rudé odborové internacionály – ROI zdaleka netěšily takové pozornosti. Není pochyb o tom, že Kominternu hrála v mezinárodním dělnickém hnutí nesrovnatelně významnější, i když také ne nezávislou roli. Pro pochopení některých zákrutů vývoje mezinárodního komunismu je ovšem poznání osudů Rudé odborové internacionály důležité.

Předpoklady a počátky

Po válce se naděje části obyvatelstva zhmotnily v mimořádném zesílení odborových organizací a tlaku na rozšíření dosavadního sociálního zákonodárství i ve snaze řešit sociální otázku na mezinárodní úrovni – konkrétně zahrnout diskusi o tomto předmětu do mírových jednání. Pařížská mírová komise jmenovala na projednání této otázky zvláštní komisi (v níž ČSR zastupoval Edvard Beneš) a vypracovala návrh na vytvoření nové organizace, jejíž ustavení bylo zahrnuto do Versailleské smlouvy a potom i do dalších smluv, uzavřených s Rakouskem, Maďarskem a Bulharskem. Tato instituce – Mezinárodní organizace práce (MOP, International Labor Organisation, ILO) vznikla v roce 1919. Fungovala samostatně v rámci Organizace národů. Kladla si za cíl spolupůsobit v úsilí o zachování míru. Vycházela přitom z předpokladu, že mír může být zajištěn pouze na základě prosazování sociální spravedlnosti a mezinárodně uznávaných pracovních práv. V tomto úsilí se měly spojit všechny státy.¹

Ještě za války probíhala jednání mezi odbory států Dohody (Leeds 1916) a ústředních mocností (Bern 1917) o možnostech navázání vzájemných mezinárodních styků a obnovení předválečné činnosti Mezinárodního odborového sekretariátu, resp. svazu. Sociálně demokratické odborové hnutí se sjednotilo na kongresu, konaném v červenci 1919 v Amsterdamu. Vzniklá organizace se opět nazývala Mezinárodní odborový svaz (International Federation of Trade Unions, IFTU; Internationaler Gewerkschaftsbund, IGB), podle místa vzniku se jí však velmi často říkalo Amsterodamská odborová internacionála, AOI. Internacionála přijala rezoluci o zestátnění výrobních prostředků (což přimělo Americkou fe-

---

1 Sto let Mezinárodní organizace práce. Základ sociálního dialogu. Praha 2019, s. 24–27.

deraci práce, AFL, k vystoupení z organizace), v zásadě ale zastávala více méně reformistické pozice, počítala s prosazováním pracovního zákonodárství, kolektivním vyjednáváním, prostě odmítala „opustit půdu praktických vymožeností, jež oslabuje sílu kapitálu a posiluje sociálně i hospodářsky dělnictvo“.²

Ti, kteří si přáli zásadní, revoluční přestavbu světa, se nemohli s tímto řešením spokojit. Svou inspiraci hledali nejčastěji v Rusku. Tam vznikla odborová centrála až za revoluce, v létě 1917. Na prvním všeruském odborovém sjezdu v lednu 1918 ji ovládli bolševici. Tento kongres mj. prohlásil, že sovětské odbory mohou splnit své úkoly jedině v nejužší spolupráci s odbory celého světa, a vyslovil se pro svolání mezinárodního odborového sjezdu, který by položil základy nové odborové internacionály, budované na třídních, revolučních principech. Během občanské války se ruské odbory nemohly účastnit jednání v Amsterdamu, což vedlo k tomu, že mezi vzniklou AOI a ruskou centrálou vzniklo napětí, které brzo přerostlo v roztržku. Moskva začala AOI obviňovat ze žluftáctví, z podlehnutí iluzi třídní spolupráce. Proti takové odborové internacionále se měla vybudovat revoluční alternativa.

Kritický postoj k AOI sdílela i řada levicově orientovaných skupin v různých odborových centrálách. Některé zůstaly mimo AOI, jiné působily v jejím rámci, ale netajily se opozičním smýšlením. Některé odbory se přikláněly ke komunistickým stranám, např. bulharské odbory, větší ohlas nacházely anarchosyndikalistické myšlenky. Syndikalisté předpokládali, že své (vlastně anarchistické) ideály na přebudování společnosti uskuteční nejlépe prostřednictvím odborů, které měly jednak „vynutit požadavky výrobců na zachování a zvýšení životní úrovně“, jednak „seznámit pracující s technickým vedením výroby a celého ekonomického života a připravit je na převzetí sociálně-ekonomického organismu do jejich vlastních rukou a utvářet ho na socialistických principech“. Za svou hlavní zbraň považovali stejně jako zástupci všech dělnických a odborových seskupení stávkou, její užití však neomezovali jen na boj za konkrétní hospodářské a sociální požadavky, zlepšující postavení pracujících, nýbrž v ní viděli i nástroj budící v masách nadšení, energii a tvořivou sílu, nutnou k zásadní přeměně společnosti. Syndikalisté odmítali myšlenku třídní spolupráce, parlamentní politiku a státní „zákonnost“, obávali se mocenských nároků politických stran, uznávali nutnost násilného svržení kapitalismu a hlásili se dokonce k myšlence diktatury proletariátu. Ruskou revoluci ve své většině vítali, velké naděje vkládali zejména do sovětů, v nichž spatřovali uskutečnění svých ideálů, a vůbec sovětské Rusko považovali za syndikalistickou republiku. Jejich hlavní oporu představovala francouzská Confédération Générale du Travail, CGT, měli

2 Choráz, Julius: Poměr Československé komunistické strany k odborovému hnutí, b. d., s. 13; Dubský, Vladimír: Založení Rudé odborové internacionály a její vliv na vývoj odborového hnutí v ČSR počátkem 20. let. Československý časopis historický 9, 1961, č. 4, s. 475–478.

ale významné zastoupení i ve španělských, italských, latinskoamerických odborech i v britských trade unionech; k syndikalistickým ideálům se hlásila rovněž německá odborová organizace Freie Vereinigung deutscher Gewerkschaften a americká centrála Industrial Workers of the World. Bolševici, hledající spojence, pozvali syndikalisty k účasti na činnosti Komunistické internacionály. Ti se zakládacího kongresu této organizace v březnu 1919 sice nezúčastnili, o to významnější roli však sehráli při založení komunistické odborové internacionály.³

Komunistická internacionála vznikla v atmosféře nadějí na všeobecnou revoluci a rychlé vítězství nového řádu. O odborech se na zakládajícím kongresu III. internacionály moc nemluvalo, a pokud, tak dost nadřazeně jako o organizaci příliš spojené se starým řádem. Jen Boris Reinstein ze Socialist Labor Party (USA) odmítal podceňování odborů; naopak se domníval, že právě odboroví vůdcové jako americký Gompers, německý Legien či anglický Henderson mají ve skutečnosti hlavní slovo v dělnických masách. Jde o to, aby odborové hnutí bylo osvobozeno od „osudového vlivu lokajů kapitálu“. (V tomto směru více méně vyjadřoval názory šéfa své strany Daniela DeLeona.)⁴

Zhruba ve stejné době (tedy na přelomu let 1918 a 1919) jednal i zakládající sjezd Komunistické strany Německa. Mnoho delegátů na něm tvrdilo, že odboroví funkcionáři šli na ruku kapitalistům, a přimlouvali se za vystupování z odborů a zakládání nových nebo za vytváření „jednotných organizací“, slučujících funkce strany i odborů. Postupně se ale i v KSN prosadilo stanovisko, že odbory představují stále nejúčinnější nástroj k ovlivňování dělnictva, a že tedy vystupovat z nich by znamenalo udělat velkou chybu, stejně jako se pokoušet budovat nové odborové organizace, protože tím by revoluční představitelé ponechávali na pospas odborové byrokracii. Naopak měli stoupenci revoluce do odborů pronikat, svádět v nich boje s odborovými bossy, a nakonec strhnout na svou stranu rozhodující většinu.⁵

V daném kontextu bylo ovšem nejdůležitější, jak na tuto otázku nahlížel Lenin, který na význam odborů pro budování komunistické moci poukázal především ve své práci Dětská nemoc „levičáctví“ v komunismu, vydané v roce 1920. Lenin odmítl představy německých levých radikálních komunistů, kteří v odborech viděli reakční zaostalou instituci a odmítali v nich působit. Lenin naopak zdůrazňoval, že odbory představují základní organizaci dělnické třídy, která umožňuje „přechod od roztržitého a bezmocného dělnictva k počátkům třídního sjednocení“.

---

3 Roker, Rudolf: Anarchismus a anarchosyndikalismus. Praha 2001, s. 16–18; Tosstorff, Reiner: Profintern. Die Rote Gewerkschaftsinternationale 1920–1937. Paderborn – München – Wien – Zürich 2004, s. 36–39.

4 K osobnosti D. DeLeona a Socialist Labor Party viz: <https://www.marxists.org/archive/deleon/index.htm> [5. 6. 2020].

5 Tosstorff, R.: Profintern, s. 73–81.

I když v Rusku byly odbory formálně nestranické, všechny vedoucí pozice v svazech a ústředně ovládali bolševici, kteří prostřednictvím odborů působili na dělnictvo, vychovávali je podle svých představ a uskutečňovali diktaturu proletariátu. „Vládnout zemi a uskutečňovat diktaturu proletariátu bez nejužšího spojení s odbory, bez jejich... podpory, bez jejich nejvyšší obětavé práce nejen v hospodářské výstavbě, nýbrž i při budování armády, nebyli bychom mohli samozřejmě nejen dvě léta, nýbrž ani dva měsíce.“ Lenin vyzýval „pracovat tam, kde je masa“ a doporučoval, aby se práce v odborech stala předmětem jednání příštího kongresu Komunistické internacionály.⁶

Touto otázkou se pak skutečně zabýval II. kongres KI, který přijal rezoluci Odborové hnutí, závodní výbory a III. internacionála. Především vtělil problematiku odborů do 21 podmínek vstupu do Komunistické internacionály, konkrétně do bodů 9 a 10. V nich se tvrdilo, že každá strana, která chce patřit ke KI, je povinna provádět soustavnou a vytrvalou práci v odborových svazech, dělnických a závodních radách, v družstvech a jiných masových organizacích. V těchto organizacích měla vytvořit komunistické buňky, jejichž úkolem bylo při své každodenní práci neustále odhalovat zrady sociálpatriotů a kolísavost „centra“. Tyto komunistické buňky musely být úplně podřízeny straně. Každá strana, patřící ke Komunistické internacionále, byla dále povinna houževnatě bojovat proti Amsterodamské „internacionále“ žlutých odborových svazů a mezi odborově organizovanými dělníky důrazně propagovat nutnost roztržky se žlutou Amsterodamskou internacionálou. Navíc musela všemožně podporovat rodící se mezinárodní sjednocení rudých odborových svazů patřících ke Komunistické internacionále.⁷

Dlouhou dobu vedoucí představitelé bolševické strany i Kominterny předpokládali, že se odborové organizace začlení do Kominterny, kde se pro ně vytvoří zvláštní odborové oddělení. Existence samotné odborové revoluční internacionály, jak si již před válkou představovali syndikalisté, jim také nebyla cizí, o takovém řešení se také mluvilo, ale všichni dávali přednost řešení, kopírujícímu uspořádání První internacionály a považovanému za akceschopnější. Z těchto předpokladů vycházely také první přípravy mezinárodního spojení odborů. V předvečer konání II. sjezdu Komunistické internacionály (15. července 1920) se sešly delegace ruských, italských, španělských, francouzských, bulharských, jugoslávských a gruzínských odborů a podepsali deklaraci o vytvoření Prozatímní mezinárodní odborové rady.⁸ Tato deklarace vytyčovala úkol propagovat komunismus v odborech celého světa a vytvářet k tomu v každé organizaci komunistické a revoluční

6 Lenin, Vladimír Iljič: Dětská nemoc „levičáctví“ v komunismu. Praha 1949, s. 31, 35, 37.

7 Hájek, Miloš –Mejdrová, Hana: Vznik Třetí internacionály. Praha 2000, s. 296–303.

8 Adibekov, G. M.: Rudá odborová internacionála. Nástin dějin odborové internacionály. Praha 1973, s. 13.

buňky. Manifest Prozatímní mezinárodní odborové rady z 1. srpna 1920 vyzýval odbory všech zemí, aby skoncovaly se všemi silami, které uskutečňují zločinnou politiku paktování se s buržoazií a postavily se pod prapory nelítostného třídního boje za osvobození porobeného lidstva.⁹

Hlavním úkolem Prozatímní mezinárodní odborové rady bylo svolat mezinárodní kongres. Ohledně dalšího vývoje se však mínění rozcházela. Odboráři, působící jako levicová opozice v svazech AOI, doufali, že se tak posílí jejich vliv v rámci této centrály, syndikalisté však dávali přednost uskutečnění své ideje utvoření revoluční alternativy k AOI. Protože ruským odborům velice záleželo na tom, aby se mohly vykázat spojenci na západě, začaly se k této myšlence rovněž přiklánět. Syndikalistická představa samostatné odborové internacionály se tak nakonec prosadila.

V souladu s těmito představami přijal III. sjezd Kominterny obsáhlý dokument Komunistická internacionála a Rudá odborová internacionála. V něm byly precizněji formulovány vztahy mezi komunistickou stranou jako avantgardou dělnického hnutí a odbory, soustřeďujícími ve svých řadách i ideově méně vyspělé příslušníky dělnictva. Vznik budoucí revoluční odborové internacionály pak zmíněný dokument charakterizoval jako „vytvoření samostatného mezinárodního sjednocení rudých odborových svazů, stojícího celkově na platformě Komunistické internacionály, ale přijímajícího do svého středu mnohem volněji, než je tomu u Komunistické internacionály“.¹⁰

Vznik ROI

Ustavující sjezd odborové internacionály se konal v Moskvě 3. – 19. července 1921. Jak se oficiálně uvádělo, zúčastnilo se ho 380 delegátů z 31 zemí, kteří měli zastupovat 17 milionů odborářů. Odhlédneme-li od sovětských odborů, šlo o nezávislé syndikalistické organizace a komunistické menšiny uvnitř odborových svazů hlásících se k AOI. Jestliže Prozatímní mezinárodní odborová rada byla chápána více méně jako součást Kominterny, měla Rudá odborová internacionála, jak byla nakonec vzniklá organizace nazvána, tedy ROI, působit samostatně.¹¹ Počítalo se ale samozřejmě s neustálým dohledem Kominterny. Obě internacionály měly být propojeny vzájemným zastoupením v řídicích orgánech. Část syndikalistů takové uspořádání zásadně odmítla, ROI opustila a na konci roku 1922 založila vlastní Mezinárodní dělnickou asociaci – Internationale Arbeiterassoziation, IAA. Ostatní syndikalisté se

---

9 Tamtéž, s. 14.

10 Dubský, V.: Založení Rudé odborové internacionály, s. 487.

11 Jako názvy se navrhovaly např. ještě Světová odborová konfederace, Internacionála revolučních odborů, Internacionální odborová konfederace. Srov. Abedikov, G. B.: Rudá odborová internacionála, s. 17.

s tímto vývojem smířili a postupně splynuli s komunisty, což mladé a dosud celkem slabé komunistické strany výrazně posílilo. Po roce, na druhém sjezdu, rezignovala ROI na toto „organické propojení“ s Kominternou. Tento krok se pak příznivě projevilo v tom, že francouzská CGTU, která se odštěpila od CGT a do níž se přesunuli stoupenci anarchosyndikalismu, vstoupila do ROI, v níž pak představovala nejsilnější západoevropskou centrálu. Ještě výraznější byla přirozeně kontrola ze strany bolševiků, protože podobně jako KI měla i ROI své sídlo v Moskvě a její personál byl do značné míry tvořen místními pracovníky. Do čela ROI byl zvolen bolševik Alexandr Lozovskij, který byl přirozeně vázán stranickou disciplínou – nutno však podotknout, že v letech 1908–17 působil v západní Evropě, zejména v Paříži, kde pracoval ve francouzském odborovém hnutí. Představoval tedy člověka s velkým rozhledem a širokými kontakty hlavně v syndikalistickém prostředí.¹²

Delegáti sjezdu oslovili „dělníky celého světa“ Manifestem mezinárodního sjezdu revolučních odborových svazů a dále mluvili „jménem milionů zmrzačených a zabitých ve zločinné válce, jménem všeho utrpení a ponížení, jež dělnická třída při diktatuře kapitálu musela prožít, jménem všech obětí buržoasního teroru, jménem vašich nezdarů, jichž jste doznali pod vedením žlutých vůdců, a jménem vašich budoucích vítězství pod rudým praporem revoluce, nakonec jménem ruské dělnické třídy, hrdinně držící již po 4 léta osamoceně rudý prapor na sovětském území a očekávající pomoc od soudruhů za hranicemi,“ je pozvali „k poslednímu rozhodnému zápasu“!¹³

Sjezd pak přijal mnoho závažných rezolucí, které se staly základem politiky ROI, byť později revidovaných podle momentálních potřeb politiky sovětského

12 Lozovskij (1878–1952) bylo jeho přijaté jméno podle města a významné železniční stanice Lozova (ukr.) – Lozovaja (rusky), poblíž níž se narodil. Vlastním jménem se jmenoval Salomon Dridzo, jeho jméno můžeme nalézt také v podobě Solomon Abramovič Lozovskij; Losowsky apod. Lozovskij vstoupil do ruské sociálně demokratické strany již v roce 1901, v roce 1904 se přihlásil k bolševikům. Patřil tedy ke staré gardě, se stranou se však dvakrát rozešel (resp. strana se rozešla s ním). V prosinci 1919 byl však znovu přijat a od té doby zachovával věrně stranickou linii. V bolševickém vedení se netěšil velké důvěře, za své vysoké postavení vděčil především mimořádné pracovitosti, velkým jazykovým a organizačním schopnostem i zkušenostem. Když skončil působení v ROI, podílel se na vedení sovětské zahraniční politiky. Byl též členem Židovského antifašistického výboru. Ve vnitrostranických sporech v 20. letech podporoval Stalina, to však nic nezměnilo na tom, že byl v roce 1952 na Stalinův příkaz popraven jako poslední a nejstarší bolševik. Ačkoli mu bylo již více než 70 let, vzdoroval mučení, nepřiznal se a nikoho neudal. Životopis a většinu jeho literárních děl je možné najít v Marxists Internet Archive – viz <https://www.marxists.org/archive/lozovsky/index.htm> [5. 6. 2020]. Dále Tosstorff, R.: Profintern, passim a s. 717–725.

13 Rudá odborová internacionála. Resoluce Prvního mezinárodního sjezdu Rudých revolučních odborových svazů, konaného dne 3. – 19. července 1921 v Moskvě. Předmluva A. Lozovského. (Přetištěno ze stejnojmenné brožury, vydané nákladem komunistického knihkupectví R. Rejman v r. 1921; Pomocný materiál pro učitele internátních škol ROH). Praha 1949, (dále cit. jako ROI – I. sjezd), s. 7.

státu a Komunistické internacionály. Rezoluce o taktice charakterizovala danou epochu jako období krize kapitalistických poměrů a vztahů a rozvíjejícího se sociálního zápasu. Základním úkolem revolučních odborových svazů se pak mělo stát „sloučení, disciplinování a výchova mas k násilnému svržení kapitalismu“. Odborové svazy se tak stávaly „školou a dílnou komunismu“. Svého cíle mohly dosáhnout ale jen v případě, když půjdou ruku v ruce s komunistickými stranami, s nimiž mají společné cíle i základní metody boje. Odborové svazy se přitom také nesměly nikdy odvracet od mas a jejich denních potřeb či očekávání. Základem pro rozšíření vlivu se měl stát hospodářský boj. „Otázky mzdy, tarifů, zabezpečení obětí války, sociální pojištění, nezaměstnanost, práce žen a dětí, zdravotnická opatření v podnicích, bytová otázka, daňová politika, mobilisace, koloniální dobrodružství, finanční kombinace – to vše nám musí sloužit jako každodenní materiál k organisování a k socialistické bojové výchově.“¹⁴ Přívrženci ROI museli tedy stát v čele mas, nemuseli však vždy jen vyzývat k útoku, v případě potřeby se počítalo i s jejich taktickým ústupem. Každá akce měla být dobře promyšlená a připravená, nepřitelem nepředvídaná a nesmiřitelně vedená. „Základem taktiky odborových svazů je přímá akce revolučních mas a jich organisací proti kapitálu. Veškeré vymoženosti dělnictva jsou přímo úměrné stupni přímé akce a revolučního tlaku dělnických davů. Přímou akci rozumí se veškeré formy bezprostředního tlaku dělnictva na zaměstnavatele a stát: bojkoty, stávky, demonstrace, pouliční projevy, obsazení továren, násilné zamezení vývozu hotových výrobků z podniků a jiné revoluční akce, vedoucí dělnickou třídu ke svržení kapitalismu a sjednocující tuto k boji za soc. Úkol revolučně třídních odborových svazů spočívá proto v tom, aby tyto přímé akce přeměnily v nástroj výchovy a bojové přípravy dělnických mas k sociální revoluci a k zřízení diktatury proletariátu.“¹⁵ Pojem přímé akce má anarchistický, syndikalistický původ. ROI se však od užívání tohoto pojmu odlišovala tím, že k přímé akci počítala i parlamentní činnost, vydávání revolučního tisku apod., pokud ovšem odhalovalo činnost buržoazie a zvyšovalo uvědomělost mas. Význam všech těchto akcí nespočíval pouze v jejich okamžitých výsledcích, nýbrž zejména v tom, že sjednocovaly masy. „Přímá akce, přitahující jednotlivé skupiny a vrstvy dělnictva k společnému boji, stahuje je jakoby železnou obručí, póry se zmenšují, dělnická třída stává se jednotnější. Jednotnost vychovává se pouze v boji.“¹⁶

Dělnictvo mělo provádět své hospodářské boje koordinovaně; největší chyby by se dopustilo, kdyby zaměstnavatelům dovolilo, aby ho poráželi po částech, po jednotlivých odvětvích, např. kdyby snižovali mzdu v jednom odvětví po druhém.

---

14 Tamtéž, ROI – I. sjezd, s. 18.

15 Tamtéž, ROI – I. sjezd, s. 19.

16 Lozovský, A.: Nové cesty odborového hnutí (Oč usiluje Rudá odborová internacionála – Populární výklad akčního programu). Knihovna odborových otázek, Praha 1922, s. 11.

Úspěšná obrana vyžaduje „vtáhnout do boje dělnictvo všech společensky nutných výrobních odvětví (horníky, železniční zřízení, dělnictvo z elektráren, plynáren atd.) proto, aby boj proti kapitalistickému útoku se dotkl základních nervových středisek hospodářského života.“

Rezoluce ROI o taktice doporučovala také, aby se dělnictvo naučilo bojovat se snahami podnikatelů uzavírat podniky či zkracovat pracovní dobu, a tak nutit zaměstnance, aby souhlasili se snížením mezd, prodloužením pracovní doby a rušením kolektivních smluv. Podnikatelům ale nešlo jen o hmotné poškození dělnictva, chtěli tak dělnictvo také postrašit, snížit jeho sebevědomí. V takovém případě mělo dělnictvo prosadit právo zkoumat příčiny uzavření a vyslovovat se o jeho oprávněnosti. Nejlepší odpovědí, jakou mohlo dělnictvo na takový krok dát, bylo obsazování podniků a přebírání jich do vlastní správy. Dělnictvo a jeho orgány (závodní výbory) musely ovšem zaručit dokonalý pořádek a pokračování ve výrobě. Takový čin vyžadoval ovšem vhodné podmínky a velkou odvahu. Další zbrání zaměstnavatelů, jak stlačovat mzdy, bylo udržování rezervní armády nezaměstnaných. Reformní svazy se domnívaly, že tuto otázku lze řešit pomocí nouzových veřejných prací. Revoluční odborové svazy takové prostředky měly odmítnout a prosazovat, aby nezaměstnaní byli placeni „individuálními a kolektivními zaměstnavateli na účet příslušných průmyslových odvětví. Nezaměstnaní nesmějí být škrtnuti ze seznamu dělnictva daného podniku. Podnik jest povinen je vydržovati až do doby, než bude jim moci dáti práci.“

Především se mělo sledovat, aby se nezaměstnaní nestranili dělnického hnutí. Vytváření zvláštních organizací nezaměstnaných nedávalo vždy žádoucí výsledky, mohlo docházet ke konfliktům mezi zaměstnanými a nezaměstnanými. Podobně jako nezaměstnaných mohli zaměstnavatelé proti dělnictvu zneužít i žen, které dostávaly nižší mzdy, což pak vedlo k obecnému snižování mezd. Dělnické organizace pak místo aby bojovaly proti podnikatelům, začaly prosazovat odstranění žen z průmyslu a jejich vyloučení z odborových svazů. Rudé svazy se však měly bit za rovnost pracovních podmínek pro všechny a za zásadu stejné mzdy za stejnou práci.¹⁷

Velký význam připisoval sjezd i otázce dělnické kontroly, o níž vydal rovněž samostatnou rezoluci. Ta tvrdila, že buržoazie neřídí výrobu odpovědně, nepodporuje její rozvoj, nýbrž ji v souladu se svými třídními zájmy brzdí, např. právě již uvedeným uzavíráním závodů. Dělnická třída si měla tuto skutečnost uvědomit a zahájit kontrolu výroby. Tato kontrola nemohla být ovšem jen formální, nemohla být také součástí nějaké státní kontroly apod. Dělnictvo mělo poznat výrobu do všech detailů, včetně – a na to se kladl zvláštní důraz – finančních toků. Nezbytnost takového kroku se měla projevit zejména v takových případech, kdy podnikatelé chtějí uza-

17 Lozovský, A.: *Nové cesty*, s. 25. ROI – I. sjezd, s. 20.

vírat závody, omezovat výrobu apod. Proti těmto snahám mělo dělnictvo energicky vystoupit – tímto způsobem se měl prokázat „rys nového postavení dělnické třídy ve výrobě. Z nositele pasivně vykořisťované síly, která dosud ceněna byla na rovni se strojem, neb dokonce jako přívěsek k tomuto, dělnická třída stává se nositelem myšlenky organizace výroby a přímým dědicem buržoasie, která nyní vystupuje jako desorganizátor výroby kvůli svým třídním zájmům.“

Uskutečněním dělnické kontroly se vlastně dělnická třída měla stát rozhodujícím činitelem v závodu, který zbavuje podnikatele jejich moci a přebírá zodpovědnost za podnik, za výrobu, za budoucnost. V tomto pojetí představovala kontrola výroby předstupeň sociální revoluce.¹⁸

Další rezoluce se týkaly především organizačních otázek, příp. rozpracovávaly již stanovené principy po organizační stránce. Velké úkoly, které čekaly odborové svazy v přípravě sociální revoluce i po ní, mohly být splněny jen za předpokladu, že odbory jim přizpůsobí svou organizaci. Ta měla být pevná, ale zároveň pružná, variabilní, s maximálně možným vlivem na masy, a to i v tom smyslu, aby všechny akce nacházely v masách odezvu a na druhé straně aby nezdarly nebyly doprovázeny odchodem členstva z odborů. Organizace se musely vyznačovat uvědoměním, jednotností, disciplínou. To vše ale mohlo vzniknout jen na základě každodenního boje: „Praktický boj je nejlepší školou solidarity, neoblomnosti, disciplíny.“ Těžiště činnosti spočívalo v závodech, kde se zainteresovaní osazenstva na společném postupu mělo dosáhnout především závodními či továrními výbory, volenými všemi dělníky nezávisle jejich politickém či náboženském přesvědčení, a vtahujícími proto do boje co nejširší masy. Tyto výbory měly chránit dělnické zájmy, počítalo se s nimi zejména pro realizaci dělnické kontroly a organizaci výroby obecně. S továrními a závodními výbory souvisela ale ještě jedna zásadnější otázka, totiž jak se vyrovnat s odborovými svazy. Nejprve si ROI musela vyjasnit, jak přistupovat ke starým reformistickým svazům – zda je úplně zatratit, opustit je a případně i rozbít či zda je dobýt a přeměnit v nástroj revoluce. V ROI zvítězilo stanovisko, že myšlenka opustit staré reformistické svazy by znamenala ponechat masy pod vlivem reformistických vůdců, a že je tedy naopak třeba v odborech zůstat, odstranit z nich dosavadní reformistické byrokratické vedení a naplnit je revolučním duchem. Ale ani pak se nedaly použít pro důsledný revoluční boj. Nevyhovovala tomu jejich struktura, členění podle jednotlivých povolání, ironizovaná proto jako „cechařská“. Ta způsobovala, že v jednom velkém závodě se vyskytovalo třeba několik takových svazů, jejichž spolupráce potom byla dost obtížná. Bylo proto třeba sjednotit všechny dělníky do moderních průmyslových svazů, organizovaných podle výrobních odvětví, nebo jinak řečeno podle zásady: jeden závod – jedna organizace, jedno průmyslové odvětví – jeden odborový svaz. Takto zorganizované svazy budou moci učinit ze závodních

---

18 Lozovský, A.: Nové cesty, s. 61–75. ROI – I. sjezd, s. 22–25.

nebo továrních výborů své základní organizace a budou připraveny na velké bitvy, které je očekávají. Pro přestavbu odborových svazů podle výrobních odvětví mluvil ale ještě jeden závažný důvod. V pojetí rudých odborářů nespočívala úloha odborových svazů pouze v provedení sociální revoluce, nýbrž organizaci výroby v novém sociálním pořádku.¹⁹

V souladu se svým programem formulovala ROI také zásady, na něž musela každá odborová organizace přistoupit, pokud chtěla do ROI vstoupit. Mezi tyto podmínky patřilo v prvé řadě uznání, provádění a uskutečňování zásad revolučního třídního boje, tedy boj proti třídnímu míru, proti politice třídního dorozumění nejen slovy, ale i skutky. Tento revoluční třídní boj musel být veden tak, aby vždy usiloval o svržení kapitalismu a zřízení vlády pracujících, aby proti diktátu buržoazie byla postavena diktatura proletariátu. Bez jasného uznání diktatury proletariátu nemohla být žádná organizace do ROI přijata. Dále, za třetí vyžadovala ROI, aby se přijímaná organizace přerušila všechny styky s AOI. Ale v těch zemích, kde všeodborové ústředny hlásily k Amsterodamské odborové internacionále, mohly jednotlivé svazy, federace nebo v národním měřítku organizovaná menšina náležet ROI a zůstat zároveň uvnitř starých odborových sdružení. Čtvrtou podmínkou byla akční jednota všech organizací, působících v jedné zemi – existence několika organizací se připouštěla jen pro přechodné období, ale pak muselo jednoznačně platit, že organizace, žádající o vstup do ROI nebo v ní dokonce působící, nebudou se sebou bojovat. Posledním požadavkem byla mezinárodní proletářská disciplína, tj. podřízení se jednotlivých národních organizací rozhodnutím a usnesení mezinárodních sjezdů a konferencí.²⁰

Program přijatý na I. sjezdu ROI byl nesporně ambiciózní. Oproti představám běžným v okruhu AOI byl založen na myšlence, že odborová činnost nemá jen postupně zlepšovat pracovní podmínky námezdně pracujících, ale především připravit půdu pro revoluci. Ta sice nebyla bezprostředně na programu dne, nikdo však nepochyboval, že na sebe nechá dlouho čekat. Od AOI se ROI odlišovala ještě v jednom podstatném směru – začala podchycovat, a to velmi úspěšně, i dělnictvo v mimoevropském světě, o nějž se AOI vůbec nezajímala.

Vznik nové mezinárodní revoluční centrály nepochybně poškodil AOI, ale v zásadě její postavení příliš neohrozil. Velká očekávání, spojená se vznikem ROI, se přese všechno nesplnila v takové míře, jak si Lozovskij a jeho přátelé představovali. Kromě ruských odborů a zmíněných odborových organizací třetího světa se k ní hlásily jen dvě velké ústředny – francouzská Confédération Générale du Travail Unitaire, CGTU, a československý Mezinárodní všeodborový svaz, MVS. Italská ústředna Confederazione Generale del Lavoro (CGL), o níž rudí odboráři

19 Lozovský, A.: *Nové cesty*, s. 13–21. ROI – I. sjezd, s. 28–31.

20 ROI – I. sjezd, s. 36–37.

tolik stáli, odešla, norská se rozhodla pro nezávislost na obou internacionálách. Dále se k ROI hlásily komunistické menšiny, působící v rámci svazů, náležejících k AOI. To platilo i o německém odborovém hnutí, v celé Evropě nejsilnějším, z něhož ROI ovládala jen menší část.²¹

Tyto skromné úspěchy vedly k tomu, že ROI se zaměřila především na propagování politiky jednotné fronty. Již na počátku roku 1922 vyzvalo výkonné byro ROI společně s Exekutivou Komunistické internacionály v svolání Jednotná proletářská fronta „všechny komunistické dělníky a všechny čestné dělníky vůbec... aby se sjednotili v jednu velkou rodinu pracujících“. Rovněž II. sjezd ROI v listopadu 1922 zdůrazňoval nezbytnost utvoření jednotné fronty na základě „boje dělníků za skývu chleba, za existenci“. Politika jednotné fronty měla být tedy spojována s prosazováním běžných potřeb pracujících, bojem za osmihodinovou pracovní dobu, vyšší mzdy, sociální zabezpečení, rozšíření odborových práv apod. Při jednání na sjezdu se objevily názory, které vykládaly taktiku jednotné fronty pouze jako manévr k demaskování reformistických odborů. Tato teze byla na sjezdu odmítnuta, nicméně na druhé straně se předpokládalo, že bude odhalována činnost předáků AOI, pokud budou oslabovat třídní solidaritu a odhodlání dělnické třídy v boji proti buržoazii.²²

První větší příležitostí k navázání kontaktů se stal mezinárodní mírový kongres v Haagu, konaný v prosinci 1922 z podnětu AOI. Na tento sjezd byli pozváni i zástupci ruských odborů, kteří nepřímo zastupovali ROI. Jednání, která proběhla v kuloárech, představovala první krok, ale nakonec nevedla k žádnému výsledku.

Za několik měsíců se výrazně zhoršily poměry v Německu, kde francouzsko-belgická okupace Porúří vyvolala krizi, násobenou ještě špatným hospodářským stavem. Komunistická strana Německa, podněcovaná Komunistickou internacionálou, hodlala této krizi využít k vyvolání revoluce. ROI se chystala přijít na pomoc, snažila se dohodnout s reformistickými mezinárodními odborovými svazy akce solidarity, Lozovskij dokonce pobýval na konci roku 1923 v Německu. Komunistická revoluce ale nenašla odezvu u obyvatelstva a byla navíc tak špatně připravena, že skončila na počátku listopadu 1923 ohromným fiaskem, z něhož hlavní představitel KI Zinověv, chránící si vlastní kůži, obvinil údajně pravicové, oportunistické vedení Komunistické strany Německa a jeho patrony v KI. To vedlo k přechodnému obratu KI doleva, po němž však celkem brzo následoval návrat k původnímu kurzu. V případě ROI se zdá, že v politice jednotné fronty pokračovala bez výraznějších změn; zárukou určité kontinuity zde zůstával Lozovskij. Ob-

---

21 Tosstorff, Reiner: Moskau oder Amsterdam? Die Rote Gewerkschaftsinternationale 1920 bis 1937. In: UTOPIE kreativ, H. 177/178 (Juli/August 2005), s. 708–709, 714.

22 Abendikov, G. M.: Rudá odborová internacionála, s. 32–34.

rat doleva se uskutečnil i v KSN, dosavadní vedení Heinricha Brandlera a Ernsta Thalheimera, které mělo velký zájem o práci v odborech, bylo vystřídáno novým v čele s Ruth Fischerovou a Arkadi Maslowem. Nové, ultralevé vedení ztratilo na odbory vliv. Tak ROI pozbyla opět část své základny v Evropě. Zároveň se stabilizovala situace v Evropě, revoluce se stávala stále nepravděpodobnější. Bylo třeba hledat jiné řešení jak si udržet a rozšířit vliv.²³

AOI odsuzovala ROI jako nadbytečnou ústřednu, původkyni rozvratu. Svým způsobem ale stále počítala se sovětskými odbory, jimž v srpnu 1923 nabídla sjednocení. Svou výzvu ale formulovala tak, aby ji museli Rusové odmítnout, žádala totiž, aby se zřekli revoluční perspektivy a zaujali neutrální stanovisko k sovětské vládě. Moskva odmítla, což se očekávalo. Ostatně tato výzva byla spíš jen součástí vzájemných propagandistických střetů a manévrů. Taková politika se ale nelíbila britským odborům, v nichž v té době sílilo značně levicové hnutí minorit. Britové přitom měli na působení AOI stále rostoucí vliv, vyplývající z jejich početní a finanční potence. Na vídeňském kongresu AOI v červnu 1924 naléhali zástupci britských trade unionů, aby internacionála opět pozvala ruské odbory. Britští odboráři chápali takový krok jako součást rozsáhlejší pragmatické politiky, chtěli totiž mj. Sovětský svaz vtáhnout do světové ekonomiky. Nakonec se rozhodli, že naváží kontakty s ruskými odbory sami. V říjnu 1924 pozvali do Londýna Michaila Pavloviče Tomského, předsedu Všeruské ústřední rady odborů, v listopadu až prosinci téhož roku pobývala jejich delegace v Moskvě. V dubnu 1925 došlo k založení Anglo-ruského výboru, který měl usilovat o jednotu odborového hnutí. Výbor se několikrát sešel, přesto výsledky jeho jednání, týkající se vstupu sovětských odborů do AOI, zůstávaly vágní. Jestliže se ale ani britské odbory nechtěly zavázat k ničemu konkrétnímu, zůstávali ostatní představitelé AOI vůči sovětským odborům ještě opatrnější. Na pařížském kongresu AOI v srpnu 1927 došlo v tomto směru k velkým sporům mezi britskými zástupci a ostatními delegacemi. Anglo-ruský výbor skončil svou činnost v roce 1927, kdy došlo k velkým sporům mezi vedením ruských a britských odborů o hodnocení britské generální stávky v roce 1926.²⁴

Když se nepodařilo najít společnou řeč s Brity, pokusily se ruské odbory sblížit se skandinávskými odborovými organizacemi a společně prosadit mezinárodní sjednocovací kongres. Ale ani tyto pokusy nepřinesly úspěch, stejně jako paralelně probíhající kontakty mezi ruskými odbory a jednotlivými komunisticky orientovanými skupinami v dalších evropských centrálech, které podporovaly Anglo-ruský výbor a jeho politiku, vysílaly dělnické delegace do

23 Abendikov, G. M.: Rudá odborová internacionála, s. 34–35, 38–40; Tosstorff, R.: Moskau oder Amsterdam, s. 710.

24 Abendikov, G. M.: Rudá odborová internacionála, s. 53–58; Tosstorff, R.: Moskau oder Amsterdam, s. 711–713.

Sovětského svazu, šířily o něm pozitivní informace a i jinak propagovaly sovětský stát.

ROI tyto aktivity registrovala, podporovala, ale nepochybně se jich i trochu obávala. Sjednocení, ať už v jakékoli formě, nabízela AOI jen ruské centrále, která s touto myšlenkou přinejmenším koketovala. Bez největší a nejvýznamnější sekce by ovšem ROI ztratila svou hlavní oporu v mezinárodním odborovém hnutí. To přirozeně zvyšovalo určité napětí mezi oběma institucemi. ROI se však s takovou situací musela smířit. Sovětské vedení připisovalo totiž zmíněným kontaktům velkou důležitost, např. Bucharin na zasedání Exekutivy KI prohlásil, že nás, tj. SSSR, sice britské odborové svazy v případě války nebudou bránit, ale budou na druhé straně působit jako koule u nohy britské vlády.

Problémy v evropské politice vynahrazovaly úspěchy v třetím světě. V roce 1925 do ROI vstoupila čínská odborová centrála, úzce s ní začala spolupracovat formálně samostatná odborová federace v australsko-asijském prostoru, zastoupená Pan-Pacifickým odborovým sekretariátem (Pan-Pacific Trade Union Secretariat, PPTUS), k němuž se hlásily odborové ústředny např. v Austrálii, Číně, Indonésii, Japonsku, Koreji, či na Filipínách.²⁵

Bolševizace a nová stávková strategie

Na konci 20. let došlo v dějinách mezinárodního dělnického hnutí k dalším významným změnám, které jsou shrnovány pod pojem bolševizace a charakterizovány jako budování myšlenkově homogenních, centralizovaných a Moskvě oddaných organizací. Tento opětný posun doleva doprovázelo simplifikované pojetí základní strategie, vyjádřené sloganem „třída proti třídě“ a hledáním nepřitele v „nejbližším zákopu“, tj. v sociální demokracii a jejích vůdcích, kteří byli označováni za „sociálfašisty“. Tento posun se připravoval poměrně dlouho, vycházel z úvah Nikolaje Nikolajeviče Bucharina, který analyzoval změny v charakteru práce, způsobené racionalizací; předpokládal, že způsobí strukturální nezaměstnanost, tak výrazně zhorší postavení dělnictva a v důsledku nerovnoměrného vývoje povedou i k válce.²⁶

Tento vývoj se přirozeně dotkl i strategie a taktiky Rudé odborové internacionály, která v tomto období (17. března až 3. dubna 1928) konala svůj IV. kongres. Na tomto kongresu se mluvilo o racionalizaci, o postoji odborů k ženám a mládeži či k zemědělskému a lesnímu dělnictvu, které patřilo k nevykořisťovatelnějším skupinám dělnictva, a konečně i o silících odborech v mimoevropských

---

25 Tosstorff, R.: Moskau oder Amsterdam, s. 714. Podrobněji: Fowler, Josephine: From East to West and West to East: Ties of Solidarity in the Pan-Pacific Revolutionary Trade Union Movement 1923–1934. *International Labor and Working-Class History*, No. 66, Fall 2004, pp. 99–117.

26 McDermott, Kevin – Agnew, Jeremy: *Komintern. Dějiny mezinárodního komunismu za Leniny a Stalinovy éry*. Praha 2011, s. 82–84.

oblastech. Těžiště jednání nicméně představovala problematika stávkového hnutí a poměru k reformistickým odborářům a jejich vůdcům. Lozovskij jako hlavní řečník sjezdu zasadil toto téma do širokých souvislostí současného stavu kapitalismu, jeho dočasné stabilizace, ale také jeho protikladů, lability, ofenzívy proti dělnictvu a odborům, racionalizace apod. – na druhé straně připomněl také, jak na tento vývoj reagují reformistické odbory.²⁷ Zdůraznil, že reformističtí vůdčové se již neliší od jiných odborářských předáků, kteří stojí na půdě harmonie zájmů mezi prací a kapitálem. Odborové špičky vrůstají postupně do aparátu buržoazního státu, sbližují se dokonce s podnikatelskými organizacemi, dobrovolně se podřizují rozhodčím komisím a společně s podnikateli se snaží vyčistit podniky od představitelů revolučního dělnictva. Aby si tito vysocí odboroví funkcionáři udrželi vliv na masy, projevují iniciativu v boji za zvýšení mezd a úpravu pracovní doby, ale přitom se pečlivě brání tomu, aby se stávky příliš rozvinuly, aby přerostly v politický boj.

Takové jednání ale neuspokojuje masy, v nichž rostou sympatie k SSSR, zájem o dělnické hnutí v koloniích, zejména v Číně, a o činnost ROI. Masy cítí k vůdcům nedůvěru a odvracejí se od nich. Jestliže tedy vůdci směřují doprava, pak masy doleva – tento obrat ale není ani stálý ani nepřetržitý, různé vrstvy dělnictva prostě reagují různě. Lozovskij dále připomněl, stejně jako třeba na prvním sjezdu, že stávky ve velkých podnicích nebo celých průmyslových odvětvích, nemají jen hospodářský, ale přímo politický charakter. V poslední době však nekončily příliš velkými úspěchy. Nezdarů působila především nechota reformistických vůdců se na stávkách podílet, místo toho je spíše tlumili nebo je přímo sabotovali. Z toho Lozovskij odvodil, že tento vývoj diktuje nutnost bojovat proti zkorumpovaným odborovým byrokratům. Revolučním odborům potom nezbyvalo než vést stávky samostatně, vedle a proti vůli reformistických vůdců. K tomu musely rozvinout velkou organizační práci mezi masami. V podstatě hlavním úkolem revolučních odborů bylo získat masy, proniknout do závodů, hlavně velkých: „Každý podnik, každý závod musí se stát naší pevností. Pouze v případě, budeme-li uprostřed mas, budeme nezníitelnými.“²⁸

Lozovskij si uvědomoval, že když je stávka vyhlášena, musí být vedena s maximální urputností: „Za žádných okolností nesmíme zapomínati, že stávka je tožná s válkou a že ve válce vyžaduje se nejvyšší napětí všech sil a jasnost cílů.“ K tomu ještě dodával, že by si přál, aby odboráři studovali současné stávky se stejnou pečlivostí, s jakou se vojenští odborníci zabývají bitvou u Sadové.²⁹ Uvědomo-

27 Losowsky, A.: Ergebnisse und Aufgaben der internationalen Gewerkschaftsbewegung. Referat und Schlusswort, gehalten auf dem 4. Kongress der RGI, Moskau 1928, s. 5–16.

28 Všeodborový archiv ČMKOS (VOA), fond Rudé odbory, k. 12, inv. č. 544: These IV. sjezdu ROI, s. 24.

29 Losowsky, A.: Ergebnisse, 29–30.

val si také, jak velké chyby se v pořádání stávek dělají, upozorňoval, že je třeba se vystříhat frází, za nimiž nenásledují činy, hesel, které neodpovídají situaci, že být revolucionářem neznámá za každou cenu přetrumfnout reformistického předáka ve výši požadavků. Tvrdil, že stávka závisí na hospodářské konjunkturu, stupni příprav mas, že nelze vést stávku do úplného vyčerpání sil, ale že je třeba umět zvolit správný okamžik k útoku, ale také k ústupu. Svůj projev končil opět apelem na nezbytnost dobytí mas. Lozovskij přistupoval ke stávkám radikálně, ale stále s dost velkou dávkou zodpovědnosti a profesionálnosti.³⁰

Více méně však sjezd potvrdil změny, které se připravovaly ve vedení stávkových bojů od IX. pléna EKI v únoru 1928, kdy se již jasně mluvilo o tom, že stávkové boje musí komunisté vést samostatně, bez ohledu na reformistické vůdce a že k těmto bojům mají přibírat i neorganizované, nekvalifikované, ale právě proto racionalizací ohrožené a revolučně naladěné dělníky.³¹ Toto pojetí pak rozpracovala tajná konference, která se konala na počátku roku 1929 v Berlíně – z konspiračních důvodů se o ní mluvilo jako o štrasburské konferenci. Na tomto setkání se projednával charakter současných a předpokládaných budoucích hospodářských bojů, jejich intenzita a rozsah. Velká pozornost byla věnována přípravě stávek, mobilizaci dělnictva a možnosti rozšíření každé stávky buď v rámci oboru nebo regionu. Předpokládalo se dokonce, že se budou množit i „divoké stávky“, tj. stávky neschválené předem odbory nebo dokonce vyhlášené proti jejich vůli. Na rozdíl od všech dřívějších odborových pravidel pro vedení stávkových bojů se komunistickým aktivistům doporučovalo, aby se jich ujímali. Stávky měly vést speciální stávkové výbory zastupující všechny pracující působící v závodě i všechny politické a názorové proudy. Tyto výbory měly vyjednávat za stávkující, eliminovat vliv odborové byrokracie, dále spojovat konkrétní požadavky stávkujících s obecnějšími, politicky zaměřenými hesly. Nadšení spojené s kolektivním vystoupením se mělo využívat i pro získávání sympatií pro Sovětský svaz. Členové stávkových výborů se přitom neměli řídit zásadou vše nebo nic, ale pružně manévrovat. K jejich závažným úkolům patřilo i udržování styků s nezaměstnanými a zajišťování podpory neorganizovaným. „Štrasburské“ teze tedy v podstatě zpochybňovaly odbory a jejich tradiční zvyklosti a praktiky a v krajním případě jim i vyhlašovaly boj.³²

---

30 Podobně interpretuje IV. sjezd ROI i Hájek, M.: *Jednotná fronta*, s. 138. Nesmíme rovněž zapomenout, že mnoho formulací z tezí IV. sjezdu zaznělo již na I. sjezdu ROI.

31 „Je nutno mobilizovat masy pod komunistickými hesly, snažit se uskutečnit svoji taktiku prostřednictvím odborových organizací, odhalovat přitom na každém stupni zrádnou pozici reformistů a v případě vhodných podmínek organizovat stávky proti vůli odborové byrokracie...“ Hájek, M.: *Jednotná fronta*, s. 137; Tosstorff, R.: *Profintern*, s. 655–656.

32 *Problems of Strike Strategy. Decisions of the International Conference on Strike Strategy, Held in Strassburg, Germany, January, 1929*, viz <https://www.marxists.org/history/international/pro->

Zvýšenou agresivitu mezinárodního komunistického hnutí potvrdil i VI. sjezd KI, konaný ve dnech 17. července až 1. září 1928, který stanovil, že „frontální útok na kapitalismus“ má být zaměřen na sociální demokracii, přičemž první cíl měla představovat její levice, chápaná jako „nejnebezpečnější agentura buržoazie uvnitř dělnického hnutí“. V této orientaci pokračovalo i X. plénum EKI v červenci 1929, které označilo sociální demokracii za sociálfašistickou a sociálfašismus za zvláštní formu fašismu v zemích se silnými sociálně demokratickými stranami.³³

Tento vývoj souvisel s vnitřním vývojem v SSSR, kde Stalin zlikvidoval Bucharinovu skupinu jako poslední překážku, která ho dělila od neomezené moci. Do určité míry šlo ale také o odraz vývoje v Německu. Tam vypukla v listopadu 1928 rúrská krize – podnikatelé v porúrském kovoprůmyslu snížili mzdy, a když to odbory odmítly, vyhlásili výluky. Za státního zprostředkování došlo k dohodě. Tato událost pak radikálům v KI i ROI posloužila jako důkaz o propojení špiček reformistických odborů se státem a podnikatelskou sférou. To vlastně byla pravda, ale záleželo na hodnocení a obě internacionály a příslušné kruhy v Sovětském svazu to vyhlásily jednoznačně za zradu. Závažnější a jistě smutnější byla tragédie, která se odehrála 1. května 1929 v Berlíně, kdy místní sociálně demokratický policejní prezident Karl Zörbiegel dal rozehnat komunistickou demonstraci takovým způsobem, že více než 30 účastníků padlo. Pak bylo snadné označit všechny reformisty za „malé Zörbiegely“ a i v reformistických sociálně demokratických dělnických vidět jednotnou reakční masu. O spolupráci s nimi nemohlo být pak ani řeči.³⁴

Německá komunistická strana prodělala logicky také velký obrat doleva, který stoupence smířlivého kurzu a staré, osvědčené odborářské taktiky vytěsnil nejen ze stranického vedení, v němž pak jednoznačně udával tón Stalinův stoupenec Ernst Thälmann, nýbrž i ze strany jako takové. Thälmannovo vedení začalo prosazovat skutečně novou odborářskou politiku, spojenou s rozvojem masových bojů bez tradičních odborů a často proti nim, zapojující však do masových akcí o to více neorganizované. Tento nový způsob provádění akcí nepřinášel mnoho úspěchů, což ovšem nevadilo, aby se o nich nereferovalo s velkým

---

fintern/strike_strategy/index.htm [5. 6. 2020]. Tagung des EKKI-Plenums, Resolutionen über die Gewerkschaftsfrage (Angenommen in der Sitzung von 25. Februar, in: Internationale Presse-Korrespondenz 8 Jg., Nr. 26, 10. März 1928, s. 494–497. Viz: <https://rgaspi-458-9.germanycsinnrussia.org/de/nodes/49-delo-48-dosie-reyshkomissariata-po-obespecheniyu-obschestvennogo-poryadka-ix-rasshirennyy-plenum-ikki-v-moskve-9-26-fevralya-1928-g#page/52/mode/inspect/zoom/6> [5. 6. 2020]; Tosstorf, R.: Profintern, s. 663.

33 Kašík, Vladimír – Suchopár, Vladimír a kol.: Dějiny mezinárodního dělnického hnutí. Praha 1968, s. 290–293.

34 Hájek, M.: Jednotná fronta, s. 151–152; Sobolev, A. I. a kol.: Komunistická internacionála. Praha 1972, s. 308.

nadšením. Když potom reformistické odbory přistoupily k vylučování prokomunistických aktivistů ze svých řad, bylo to chápáno jako potvrzení správnosti dosavadního postupu.

Na konci roku 1929 se v Německu sešel říšský sjezd Revoluční odborové opozice (ROO, Revolutionäre Gewerkschaftsopposition, RGO). Zárodky této struktury vznikaly již zhruba v předchozích dvou letech, jejich spojení znamenalo zásadní krok nejen ve smyslu politického, ale i organizačního rozchodu s reformistickými odbory. S výjimkou Francie a Československa, kde existovaly samostatné rudé centrály, se tato politika stala vzorem pro ostatní evropské země. Nebyla však příliš úspěšná, i když se to oficiálně nepřiznávalo. Komunisté se totiž odcizovali kádrů odborově organizovaného dělnictva; jejich různé stávkové a akční výbory se pak musely stále více spoléhat na neorganizované dělnictvo, které možná bylo podle jejich očekávání radikálnější, ale zároveň ve svém složení proměnlivé a v názorech nestabilní. I když se zdálo, že hospodářská krize svým způsobem potvrzuje komunistické předpovědi, nedokázali toho komunisté patřičně využít. Nikde se nepodařilo přetvořit opoziční odborové skupiny ve skutečně masové odborové organizace. Revoluční odborové skupiny měly menší členskou základnu než dřívější komunistické frakce v nerozdělených reformistických odborových svazech. Vliv ROI se v podstatě kryl s působností jednotlivých komunistických stran.³⁵

Přiznat si ale tento stav nebylo jednoduché. Ještě V. sjezd ROI v roce 1930 potvrzoval zcela správnost linie nezávislého vedení hospodářských bojů a celkově budil dojem, že vývoj odpovídá očekávání. V tezích, přijatých k referátům A. Lozovského a Fritze Heckerta, se s uspokojením konstatovalo, že do stávek se zapojují i neorganizovaní, ženy, mládež, nezaměstnaní, ze zahraničí přistěhovaní dělníci a daří se překonávat oportunistický strach ze stávkování za krize. Tyto teze obsahovaly ale i dost výtek – akce nejsou dobře připraveny, požadavky mají „byrokratický“ charakter, organizátoři stávek nemají dostatečný vztah k masám, neumějí stávku včas ukončit. Bylo třeba stávkový boj dále revolucionizovat – politické požadavky vázat na každodenní hospodářské a bojovat proti starému tradeunionistickému zvyku omezovat stávky na určité regionální a odvětvové úrovni. Největší překážku revolucionizování stávek představoval stále silný vliv reformistických předáků. To bylo pozoruhodné – po tolika letech, po tolika kampaních k demaskování odborové byrokracie měli tito předáci stále tak vysoký kredit?³⁶

Lozovskij a další představitelé ROI si museli uvědomovat, že něco není v pořádku. Alespoň s jednou oblastí mohli být ale oprávněně spokojeni – s růstem počtu svých přívrženců v třetím světě. Pan-Pacifickému sekretariátu se nevedlo

---

35 Tosstorff, R.: Profintern, s. 668–669; McDermott, K. – Agnew, J.: Komintern, s. 114–115.

36 VOA, Rudé odbory, kart. 1, inv. č. 15: Světová krize, hospodářský boj a úkoly revolučního odborového hnutí. These přijaté na V. kongresu ROI k referátům soudruhů Losovského a Heckerta.

úplně nejlépe, což souviselo s roztržkou mezi čínskými komunisty a Kuomintangem; sekretariát se musel přestěhovat z ohroženého Wu-chanu do Šanghaje, kde působil v ilegality. Podpořily ho však, byť jen na čas, australské odbory. V květnu 1929 se podařilo v Montevideu založit *Confédération Syndical Latinoamericano*, pro černošské dělníky v Africe a Americe vznikl Mezinárodní odborový výbor negerských dělníků (*das Internationale Gewerkschaftskomitee der Negerarbeiter*), sídlící nejprve v Hamburku. Po převzetí moci Hitlerem se přestěhoval do Kodaně a později do Paříže.³⁷

Politika jednotné fronty a konec konfrontačního kurzu

První výrazné varování dostaly KI a ROI v lednu 1933. Nacistické převzetí moci bylo mj. důsledkem oslabení levice, rozdělení německého dělnického hnutí a sektářské komunistické politiky. Přitom pro komunistické hnutí představovalo Německo klíčovou zemi, KSN patřila k nejsilnějším sekcím KI na západě a RGO sloužily jako vzor pro podobné organizace v dalších zemích. Zpočátku však nic nenavštěvovalo, že by si vedoucí funkcionáři obou internacionál brali porážku v Německu příliš k srdci. Pokračování staré protireformistické politiky dokazuje i výzva, kterou ROI vydala k Prvnímu máji 1933 a která končila slovy: „Dolů s fašismem a jeho reformistickými pomahači.“ Přesto se postupně začaly objevovat určité korektury dosavadní politiky, zatím jen na interních poradách a ve velmi opatrných formulacích – práce v reformistických odborech je nedostačující, revolučním odborovým opozičním hnutím se nepodařilo prolomit izolaci, počty členů reformistických odborů stále, proti očekávání stoupají...³⁸

Tyto kritické postoje se oficiálně potvrdily až v létě 1934, kdy ROI vyzvala k celkové změně politiky, vzdala se politiky vytváření revoluční odborové opozice a vyzvala k odborovému sjednocování. Lozovskij a další funkcionáři si možná opravdu uvědomili, že jejich dosavadní kroky nepřinášejí patřičné výsledky; rozhodující byla ale celková změna sovětské zahraniční politiky, která vyvrcholila vstupem do Společnosti národů v roce 1934 a podpisem smlouvy s Francií o rok později. V duchu této politiky, usilující o širokou spolupráci se západními demokratiemi, potom došlo k vytvoření vlád lidové fronty ve Francii a Španělsku. Součástí dohod vytvářející koalici lidové fronty ve Francii se stalo i sloučení odborových centrál CGT a CGTU, resp. přijetí CGTU zpátky do CGT.

Tento vývoj se přirozeně velmi dotýkal i osudů ROI. Tato internacionála po obratu doleva v letech 1928–1929 velmi posílila, v souvislosti s budováním pobočných organizací v třetím světě se rovněž velmi rozrostl její aparát. Když se však ukázala neperspektivnost tohoto manévru, změnilo se i hodnocení důležitosti

37 Tosstorff, R.: *Profintern*, s. 676–680.

38 Tamtéž, s. 681–683.

ROI, takže se mj. začalo propouštět. Pokles významu ROI se projevil především v tom, že o dalším vývoji odborového hnutí se nerozhodovalo na jejím vlastním sjezdu, nýbrž na VII. kongresu Komunistické internacionály. Tento sjezd, který se konal v červenci až srpnu 1935, potvrdil politiku jednotné fronty. V hlavním referátu se Jiří Dimitrov vyslovil pro rozpuštění rudých odborů a pro jejich spojení s hlavním (reformistickým) proudem odborového hnutí na národní i mezinárodní úrovni, na půdě třídního boje a odborové demokracie.

Odborová otázka se pak na sjezdu probírala na zvláštním, neveřejném zasedání 22.–23. srpna. Jednalo se přirozeně nejvíce o tom, jak provádět politiku jednotné fronty. Nemělo jít jen o změnu terminologie, ale skutečně o nový přístup. Proto se oficiálně zavrhl představa, že by komunisté ve znovu sjednocených odborech měli vytvářet „levé křídlo“. Na druhé straně delegáti konference uvažovali, co vlastně znamená požadavek „jednoty na základě třídního boje“ a jak mají komunisté v odborech udržovat spojení, když není dovolena frakční práce. Delegáti také popisovali, jak vypadá jednání o integraci komunistických a reformních odborů. Sjednocovací proces, pokud začal, nikde neprobíhal podle představ komunistů. I tam, kde došlo ke skutečnému vyjednávání, jako např. ve Francii mezi CGT a CGTU, hrály prim reformistické organizace. Řečníci zároveň prohlašovali, že na požadavky reformistů přistoupí, ale budou je obcházet. Finský (resp. v této době už spíše sovětský) představitel KI Otto Ville Kuusinen shrnul diskusi v tom smyslu, že politika posledních let vedla k prohlubování rozdílu mezi jednotlivými proudy dělnického hnutí, ale v zásadě byla správná. Prohlásil rovněž, že je třeba oficiálně rezignovat na frakční politiku, ale že je třeba v ní tajně pokračovat. Za nových okolností se před komunistickými odboráři začal rýsovat nový úkol – ve sjednocených odborech usilovat o vedoucí místa. V závěru porady se jednalo o AOI a ROI. Konstatovalo se, že AOI všechny návrhy veřejně odmítá, ale neoficiálně je smířlivější, sonduje různé možnosti. Ale to bylo spíš zbožné přání. AOI počítala – podobně jako dříve – za jistých podmínek se začleněním ruských odborů, ale neustále deklarovala, že pro dvě odborové internacionály není místa.³⁹

Tím, že AOI odmítala jednat s ROI, byl osud komunistické odborové internacionály zpečetěn. Lozovskij se snažil zachránit existenci své organizace rozsáhlými úspornými opatřeními, hlavně již zmíněným propouštěním. Stále doufal v dohodu a AOI, předpokládal, že najde podporu v její levici, zejména u Španělů. V Paříži chtěl zřídit mezinárodní výbor k boji za jednotu odborového hnutí. Proto Lozovskému a jeho plánům se stavěl především generální tajemník KI Georgi Dimitrov. Kritizoval Lozovského, že příliš lpí na starých schématech, že si neuvědomuje, že ROI sjednocením odborů ve Francii a ve Španělsku ztratila svou zá-

---

³⁹ Tamtéž, s. 693–695.

kladnu v západoevropských zemích a že její existence je na překážku vytváření mezinárodní odborové jednoty. Stalin s Dimitrovem souhlasil.

V létě 1936 přestaly vycházet časopisy, vydávané ROI, propouštění personálu se ještě zrychlilo. Vedoucí orgány ROI zastavily činnost v dubnu až květnu, řízení převzala odborová trojka (Profstroika) – Lozovskij a zástupci KI Dimitrov a Palmiro Togliatti. Dne 27. prosince 1937 se sekretariát KI usnesl zrušit ROI a převzít její majetek. Toto opatření však nebylo veřejně oznámeno.⁴⁰

Rudé odbory

Československé Rudé odbory tvořily vedle CGTU jedinou úplně samostatnou odborovou centrálu, která se přihlásila k ROI, proto je pochopitelné, že vylíčení osudů této internacionály doplní i stručný popis vývoje našich revolučních odborů.

První republika patřila ke státům s tehdy nejvyšší odborovou organizovaností na světě. Stejně jako v jiných státech byly odbory rozděleny podle politické příslušnosti, v našem případě ještě se toto dělení komplikovalo a násobilo národní příslušností. To přirozeně odborové hnutí oslabovalo, na druhé straně zase umožňovalo, aby odbory pronikly i do prostředí, které by jinak zůstalo těmto organizacím cizí.

Odbory, ať už se jejich členové hlásili k jakékoli ideové orientaci nebo jakémukoli národu, prošly od začátku 20. století bouřlivým vývojem; za první světové války přistupovaly na kooperaci se státem a podnikatelskými svazy, aby se v závěru války výrazně radikalizovaly a požadovaly zásadní zásahy do hospodářského a sociálního pořádku. Nešlo ani zdaleka jen o požadavek socializace, který si v našem prostředí daly rychle vymluvit, ale i o prosazení se ve veřejném prostoru, jak ukazovaly různé manifestace, na nichž nechyběly šibenice, používané našťestí jen jako výmluvná metafora. Dokázaly se (i s podstatnou pomocí státu) prosadit jako určitý (byť slabší) partner podnikatelů, kteří ztráceli postavení „jediného pána v domě“.⁴¹

Doba první světové války a leta krátce po ní formovala názory a celý myšlenkový svět dělníků, zřizenců či úředníků u nás i v celé Evropě – je třeba ovšem dodat, že i dělnic a úřednic, prostě žen, které získávaly ve světě práce stále výraznější postavení.

40 Tamtéž, s. 697–702.

41 Pro Rakousko analyzují tuto situaci např. Grandner, Margarete: *Kooperative Gewerkschaftspolitik in der Kriegswirtschaft. Die freien Gewerkschaften Österreichs im ersten Weltkrieg*. Wien – Köln – Weimar 1992; Weber-Felber, Ulrike: *Wege aus der Krise: freie Gewerkschaften und Wirtschaftspolitik in der Ersten Republik*. Wien 1990. Pro české země Dubský, Vladimír: *Odbory v počátcích československého státu*. Praha 1978; týž: *Založení Rudé odborové internacionály*, s. 473–494. K socializaci např. *Zpráva Odborového sdružení československého k VII. všeodborovému sjezdu za leta 1918–1920*. Praha 1922, s. 28–30; *Ministr veřejných prací o socialisaci*. *Stavebník* 30, 1919, č. 15, 30. srpna 1919, s. 60–61; *Do druhého roku naší samostatnosti*, tamtéž, č. 22, 5. listopadu 1919, s. 87–88.

Jestliže si každá strana vybuodovala své odborové organizace, muselo se i rozštěpení sociální demokracie dříve či později projevit i na sociálně demokratickém odborovém hnutí, které dokázalo pojmout ohromné masy dělnictva, a to nejen českého, ale i slovenského, maďarského a postupně se sblížovalo i se stejně ideově zaměřenými německými odboráři.

Vedení sociálně demokratických odborů, soustředěných do centrály Odborové sdružení československé, si uvědomovalo vážnost situace. I když celkem nepochybně sympatizovalo s pravicí sociální demokracie, nevystupovalo zjevně na její straně a snažilo se působit jako prostředník. Zastávalo zásadu, že odbory nemají bezprostředně záviset na politické straně, že mají v politických otázkách zachovávat neutralitu. Svůj postoj nezměnilo ani v průběhu prosincové generální stávky, na níž se jednoznačně odmítlo podílet, mj. také proto, že byla vyhlášena bez vědomí odborových organizací, nepovažovalo ji za prospěšnou pro dělnictvo a nakonec prohlásilo, že „generální stávka svým vznikem postrádala mravního základu všeobecného zájmu“. Stávky se pochopitelně zúčastnilo mnoho odborářů, jak z OSČ, tak i z jiných odborových organizací, ale skutečnost, že největší centrála ji nepodpořila, měla přirozeně velký význam – kdyby se za ni OSČ postavilo s celým svým aparátem, tiskem, celou svou autoritou, byla by porážka generální stávky sotva tak hladká a ČSR by se pravděpodobně dostala na práh velkého sociálního konfliktu, možná občanské války.⁴²

Po založení KSCČ a definitivním sjednocení všech jejích národních součástí začal boj o odbory. Tento boj vyplýval i z nutnosti splnit bod 9 a 10 z 21 podmínek, které na svém II. sjezdu vyhlásila Komunistická internacionála. Mnozí komunističtí či prokomunističtí odboráři postupovali tak, jak jim přikazovala internacionála a jak nepochybně také odpovídalo dosavadnímu, Šmeralem řízenému postupu sociálně demokratické levice. Ve svých odborových organizacích a svazech se snažili získat většinu členů na svou stranu a v této frakční činnosti dosáhli nepochybných úspěchů. Prosadili se ve svazu zemědělských a lesních dělníků, stavebních dělníků, dřevodělníků a lučebníků a narušili dosavadní reformistické vedení v mnoha dalších svazech. Ovládli také Krajskou odborovou radu v Bratislavě a řadu regionálních orgánů v českých zemích. Jen s největším úsilím se dosavadním představitelům OSČ podařilo uchovat na VII. sjezdu této ústředny převahu. Proti útokům komunistů se začali bránit i administrativními metodami a v první polovině roku 1922 vyloučili z OSČ organizace a svazy, ovládnuté komunisty, a suspendovali příslušné regionální orgány. Nutno říci, že jim to někteří horlivci dost usnadnili, např. Václav Bolen odmítl za Svaz zemědělských a lesních dělníků platit příspěvky na centrálu, což ve svých důsledcích znamenalo, že tento nejpočetnější odborový svaz

---

42 Události ve straně sociálně demokratické a odborové hnutí, OSČ r. 24, 1920, č. 23–24, s. 341–342; Nová konference představenstev odborových svazů, tamtéž, 25, 1921, č. 1. s. 11–12.

nebyl zastoupen na všeodborovém sjezdu. Jeho heslo: Nekrmte bonzy se tedy moc nevyplatilo. Podobně se vyvíjela situace i mezi německými odborovými svazy, spojenými do ústředny Deutscher Gewerkschaftsbund.⁴³

Vyloučení uspořádali v říjnu 1922 sjezd, na němž se ustavili jako samostatná organizace s názvem Mezinárodní všeodborový svaz. Jeho základem byl svaz lučebníků. Na rozdíl od OSČ, která se stala členem sociálně demokraticky orientované mezinárodní organizace Mezinárodní odborový svaz (tedy již zmíněné Amsterodamské odborové internacionály), dali najevo svou příslušnost k mezinárodnímu komunistickému hnutí tím, že se přihlásili k Rudé odborové internacionále v Moskvě. Podobně jako tomu bylo s KSČ, která byla součástí Komunistické internacionály, stal se i MVS, nazývaný neoficiálně, ale velmi často Rudými odbory, vlastně nesamostatnou součástí Rudé odborové internacionály.

Komunistické vedení stále vyžadovalo, aby všichni stoupenci této strany z organizací OSČ nevystoupili; měli v nich naopak pokud možno zůstat a nadále ovlivňovat jejich činnost podle obdržených směrnic. Před touto frakční taktikou dal MVS však raději přednost tomu, aby posílili jeho řady. K definitivnímu vyjasnění došlo v roce 1923, kdy po nezdařené stávce horníků vyloučil hornický svaz OSČ nespokojence a ti potom vstoupili do MVS. K MVS se přidali i prokomunističtí odboráři z organizací, sdružených v německé sociálně demokratické odborové centrále; Deutscher Gewerkschaftsbund se mohl lehko distancovat od státoprávní politiky českých socialistických stran, proto odrazil nápor komunistů snadněji a udržel si členskou základnu téměř neztencenou. Po určitou dobu se stal největší odborovou centrálou v Československu.⁴⁴

Rozkol v OSČ způsobil v řadách sociálně demokraticky orientovaných odborářů velkou depresi, kterou nebylo lehké překonat. Tento vývoj prospěl zároveň aktivizaci nesocialistických odborů, zejména Národnímu sdružení odborových organizací, spolupracujícími s vysloveně měšťanskou Národní demokracií, a agrárním odborům, které se roku 1925 zformovaly do centrály Republikánské ústředí zaměstnanecké. Jejich sílu nebylo již možné podceňovat. Dále se začaly rozvíjet i další odborové organizace, které nebyly vázány na žádnou stranu.

Celkové uklidnění a zlepšení hospodářské situace znamenalo určité potvrzení představ o postupné stabilizaci kapitalismu a jeho pozvolné transformaci, což dávalo – přinejmenším dočasně – za pravdu reformistickým názorům. Reformistické

43 Dubský, Vladimír – Kebortová, Marie – Honsová, Ludmila: Historický vývoj Rudých odborů. Praha 1989, s. 20; Dubský, V.: Rudá odborová internacionála, s. 490–493; týž: Odbory v počátcích čs. státu, s. 56–59.

44 Dubský, Vladimír: Formování odborového hnutí v českých zemích a na Slovensku před 28. říjnem 1918 a charakteristické rysy jeho vývoje v předmnichovském Československu. Praha 1988, s. 39–40.

odborny přitom ale dokázaly stávkami i vyjednáváním dosahovat lepších mzdových a pracovních podmínek, což vytvářelo předpoklady pro opětovné zvyšování reputace a růstu členské základny.

Jak se obnovoval kredit OSC, zhoršovalo se naopak postavení Rudých odborů, jimž členů naopak spíše ubývalo – z 210000, dosažených v nejvyšším bodu vývoje v roce 1924, odešlo během čtyř let 40000 členů. Navíc se zjistilo, že členská základna MVS je nepevná, podléhá časté fluktuaci. MVS nedosahoval tak výrazných úspěchů, jak si jeho zakladatelé představovali. Navíc neměl normální svazovou strukturu, byl vytvořen vlastně ze svazu lučebníků, do něhož byly zahrnuty další skupiny; průmyslová odvětví měla jen příslušné sekce. Extrémní centralismus neumožňoval pružnou reakci na potřeby dělnictva v jednotlivých oborech průmyslové výroby. Ačkoli ROI naléhala na upravení organizační struktury, vedení MVS, v němž zaujímal rozhodující pozice generální tajemník Josef Hais, tyto výzvy formálně bralo na vědomí, ale ve skutečnosti ignorovalo.⁴⁵ Přes verbální výpady proti reformistům se vedení MVS chovalo v podstatě dost podobně jako ostatní odborové svazy: odmítalo divoké stávky (tj. neschválené odborovou ústřednou), kladlo důraz na solidární postup s ostatními odboráři z jiných centrál, usilovalo o udržení vyrovnaného hospodaření, resp. si uvědomovalo, že stávkové fondy nejsou bezedné a že je třeba při vyhlásování stávek postupovat uvážlivě. Tato rozumná opatrnost se stala předmětem kritiky.⁴⁶

Původní záměry ROI se ještě přitvrdily vyhlášením „nové stávkové strategie“ na IV. kongresu ROI. Prerušování vztahů s ostatními odboráři a další znaky „nové stávkové strategie“ odpovídaly politice bolševizace komunistických stran, které se měly naprosto podřídit Moskvě a napodobovat vzor ruských bolševiků. Klement Gottwald, hlavní protagonist tohoto postupu, se právě proto na V. sjezdu KSČ v únoru 1929 situaci v Rudých odborech podrobně zabýval. Dalo se předpokládat, že právě odborářští předáci, kteří nesli zodpovědnost za osudy svých členů a museli se vypořádávat s každodenními reálnými problémy, budou mít menší porozumění pro takové cíle než profesionální političtí pracovníci. Gottwald na Rudých odborech kritizoval jejich dosavadní chování v stávkových bojích, přikazoval provést reorganizaci ve smyslu doporučení ROI a očistu od oportunistických elementů. Olej do ohně přilil ještě průběh stávky severočeských textiláků, rovněž v únoru 1929. Tuto stávku koncipovali komunisté jako první pokus o stávku v novém stylu. Ve skutečnosti ukázala tato stávka jen avanturismus a nezodpovědnost. Ve skutečnosti ukázala tato stávka jen avanturismus a nezodpovědnost nového vedení KSČ,

---

45 McDermott, Kevin: *The Czech Red Unions 1918–1929. A study of their relations with the communist party and the Moscow Internationals.* New York 1988, např. s. 100–124, 158–165.

46 Šverma, Jan: *Rudé odbory od IV. do V. sjezdu ROI. Vývoj Rudých odborů Československa, jejich úspěchy i nedostatky.* Praha 1930, s. 15–17.

kteří stávkou ovlivňovalo, mj. prohlásilo, že nový způsob vedení stávek vyžaduje mimořádné oběti – prvních 14 dní se stávkující mají obejít bez podpor. Není divu, že stávka dopadla katastrofálně a vedení textilní sekce MVS zahrnulo ÚV KSČ výčitkami. Komunisté kolem Gottwalda naopak z neúspěchu vinili textilní sekci a celé MVS. Takové osočování Hais a jeho přívrženci odmítli a nátlaku ze strany nových představitelů komunistické strany se vzepřeli. Na zasedání předsednictva odvolali ty členy, kteří se stavěli za linii V. sjezdu. Přípravovaný sjezd Rudých odborů odložili na neurčito a zajistili majetek MVS. Vlastně postupovali podle scénáře, který se již osvědčil v konfliktu levice a pravice sociální demokracie v roce 1920. V tomto případě však mohla zasáhnout ještě jedna síla – ROI, která Haise a jeho stoupence, označované za oportunisty a likvidátory, vyloučila za svých řad. Krátce před tím byl Hais vyloučen i z KSČ. Tak došlo k definitivní roztržce. Hais se svými přívrženci udržel MVS ještě rok jako samostatnou organizaci; v červenci 1930 vstoupil do OSČ, kam převedl asi tři pětiny členské základny.⁴⁷

Ti rudí odboráři, kteří podporovali Gottwaldovo vedení, uspořádali v květnu 1929 plánovaný sjezd, na němž založili Centrálu rudých průmyslových svazů. (Ovšem i nadále se běžně používalo oblíbeného označení Rudé odbory.) Do čela Rudých odborů se postavil Antonín Zápotocký. Po odchodu mnoha zkušených odborářů se charakter ústředny přizpůsobil ještě více požadavkům komunistické strany, která viděla v odborech nikoli organizace, které mají zlepšovat životní podmínky, ale které mají mít bojový charakter. Řada stávek podnikaných bez ohledu na konkrétní poměry a končících porážkami a hmotnými ztrátami, ohrožujícími existenci, změnila členskou základnu, která se skládala už především z odborářů, věřícím své straně. Přesto se udržely mezi významnými odborovými subjekty a dokázaly některé akce, jako třeba mosteckou stávku, provést s nepochybným úspěchem. (Jen v tomto případě je třeba říci, že na úspěchu stávků měly velký podíl také německé hakenkreuclerské odbory, konkrétně Deutsch-sozialistischer Bergarbeiterverband.) Jako určitou specifiku Rudých odborů je možno uvést i jejich úsilí o organizování žen a mládeže. Na konci republiky se Rudé odbory zapojily do snah o spojení všeho odborového hnutí; když se to nepodařilo, vstoupili jejich členové do Odborového sdružení československého, čímž ochránili svůj majetek před konfiskací, která by ho čekala po předním rozpuštění v lednu 1939.⁴⁸

47 Dubský, V. – Kebortová, M. – Honsová, L.: Historický vývoj Rudých odborů, 1989, s. 76–96.

48 Čapka, František: Odbory v českých zemích v letech 1918–1948. Brno 2008, s. 130.

Red International Labour Union - Summary

The paper focuses on the Red International Labour Union (ROI, Profintern) that was established in July 1921 as an adjacent organisation to Comintern. Apart from Soviet Trade Unions it contained especially communist minorities working within trade unions organised in the social democrat International Trade Unions (Amsterdam Union Headquarters). From European unions, the ROI included Confédération générale du travail unitaire (CGTU) and Czechoslovak Red Trade Unions; it gained on attractiveness also for trade unions in the Third world.

The ROI supported the efforts of bolshevisation of the communist movement, it tried mostly to push through the unyielding approach in workers strikes. Despite partial success it never managed to threaten the position of the International Trade Unions, it was disbanded at the end of 1937, since the Soviet leadership saw it as an obstacle in carrying out the united front policy.

THE COOPERATIVE POLICY OF COMINTERN IN CZECHOSLOVAKIA AND ITS LIMITS: A CASE STUDY OF THE COOPERATIVE VČELA PRAGUE¹

JAN SLAVÍČEK

The Communist International (Comintern) is among the topics that are often frequented by historical science. Since the (partial) opening of Soviet provenance archives, researchers have been able to work with numerous original sources to complement our knowledge. Most works are – logically – of a synthetic nature.² A relatively large amount of work is also devoted to the Comintern's influence on individual communist parties outside the Soviet Union. Studies reflecting sub-activities and partial policies of the Comintern are significantly less common.³

The gaps in historical knowledge also apply to the Czech environment. Although work is already being done on the relationship between the Communist Party of Czechoslovakia (CPC) and the Comintern⁴, it does not address the issue of the cooperative movement. Cooperatives, as “mass organizations”, played an important role in the policies of the Comintern and CPC. Moreover, they were

-
- 1 The study was realized as a part of the Czech Science Foundation's [Grantová agentura České republiky] grant project Nr. 20-15238S „Družstevnictví a politika za první Československé republiky [Cooperative Movement and Politics in the First Czechoslovak Republic]“.
  - 2 From the recent literature esp. James, C. L. R. – Høgsbjerg, Christian (ed.): *World revolution, 1917–1936: the rise and fall of the Communist International*. Durham 2017; Firsov, Fridrich Igorevič – Klehr, Harvey – Haynes, John Earl: *Secret cables of the Comintern, 1933–1943*. New Haven 2014; in Czech esp. McDermott, Kevin – Agnew, Jeremy: *Komintern: dějiny mezinárodního komunismu za Leninovy a Stalinovy éry [The Comintern: A History of International Communism from Lenin to Stalin]*. Praha 2011.
  - 3 E. g. Hájek, Miloš – Mejdrová, Hana: *Vznik Třetí internacionály [The Birth of the Third International]*. Praha 2000.
  - 4 Nechvátal, Martin: 15.5.1921 – založení KSČ: ve službách Kominterny [15th May 1921 – The Founding of CPC: In the Service of Comintern]. Praha 2002; Voráček, Emil: *Die historiographische Erforschung der kommunistischen Bewegung in der Tschechoslowakei in den Jahren 1918–1948. Zu den Forschungsergebnissen in der Tschechischen Republik und im Auslad seit dem November 1989*. In: *Schlaglichter auf die Geschichte der böhmischen Länder vom 16. bis 20. Jahrhundert*. Berlin 2011, pp. 279–315.

very important players during the first Czechoslovak Republic, with great economic and social influence.

The study focuses on an analysis of the cooperative strategy of the Comintern and CPC from 1918–1938. It does not aim for an overall analysis – the limited scope of the study does not allow for this. Instead, it focuses on key areas of the CPC’s cooperative policy (tasks and activities of communist factions in cooperatives) and its effects on inter-war cooperatives. In addition, using the case study method, it examines specific events in the cooperative Včela (“the Bee”) Prague that were dealt with up to the Comintern level.

The basic questions asked by the study are: 1. When and by what procedure was the communist cooperative group in Czechoslovakia established? Was this process different from other party-related social organisations (e. g. trade unions)? 2. How big was the role played by the communist group of cooperatives in the Czechoslovak cooperative industry and how important was the Včela cooperative to CPC? 3. How did the Communist Party control these cooperatives? Was it done by force, by manipulation, or perhaps by classic democratic instruments? Was it possible for the cooperatives to stand up to the CPC’s (or possibly even up to the Comintern’s) decisions and to win such a clash?

The study is based mainly on sources of a primary nature, in particular the Central Committee of the CPC (CC CPC) fund and the file of the Včela cooperative in the register of the Commercial Court. It also draws on the available period literature, the remembrance publications of later prominent communist politicians, and, last but not least, modern scholarly works. I have not had a chance to study the Comintern archive, but I believe that the CPC’s archive can largely make up for the absence of this source. Nevertheless, it cannot be entirely ruled out that future research may call into question some of this work.

The strategy of the Comintern and CPC in the 1920s and 1930s

The general strategy of the Comintern evolved in the 1920s and 1930s in the context of the changes in Soviet leadership and in its ideology. Since the aim of this study is not to analyse these developments in detail, only the most important factors will be mentioned. The first period was characterized by the expectation of a global revolution that, in the view of the Soviet leadership (especially of Lenin, but also Trotsky and others), would sweep away imperialism and create a dictatorship of the proletariat throughout the world. When the global revolution failed to materialize, the rhetoric of the Soviet leadership changed radically. The theory of the victory of socialism in one country was preferred, and was vigorously pushed through by J. V. Stalin. Later, in the mid-1930s, there was another striking change, and the Comintern began to promote the politics of the Popular Front (Front populaire).

Either way, individual communist parties were adapting to and taking over the Comintern's overall strategy. After hopes faded of a (quick) victory for the global revolution, their primary task was always to act in the interests of the "homeland of the revolution" – the Soviet Union. The task of communist parties was thus, among other things, to undermine the (liberal) democratic foundations of their countries. This was matched by their distinctive form, which largely referred to the Leninist legacy of the "Party of professional revolutionaries". They were usually relatively weak, "cadre" parties, often operating more on the basis of revolutionary cells – after all, they were banned in most Central and Eastern European countries sooner or later. However, the CPC (as well as the Communist Party of Germany) was a notable exception in this respect. Indeed, it was a mass party – at the height of its popularity in 1928 it had around 150,000 members. Such numbers were quite unimaginable at the time outside the USSR and Germany. Although its membership fell to around one-sixth that size after the so-called Bolshevization (establishment of a radical pro-Soviet leadership headed by Klement Gottwald) of 1929, it was still a big number.⁵

The relatively more moderate politics of the CPC (at least compared to other communist parties) also matched the relatively large membership base, even in the years of Bolshevization. For example, as Bohumil Melichar or Martin Dolejský demonstrated, the CPC had to act relatively "restrained" at the municipal level. Its politicians tried to merge the seemingly incompatible: on the one hand, they had to follow the party's ideology (and/or Soviet/Comintern ideology). This stated, in simplistic terms, "the worse – the better". In other words, the more the general living standards of the lower social classes deteriorated, the closer was the social revolution, which was to establish a new, just social order – entirely within the logic of Bolshevik Marxism-Leninism. On the other hand, these politicians had to consider the interests of their electorate and the CPC's "clients", who, understandably, wanted to improve their living situation. So they zigzagged between theory and practice, and, according to a number of research studies, they were able to bridge that seemingly insurmountable gap fairly successfully.⁶

---

5 Rupnik, Jacques: *Dějiny Komunistické strany Československa: od počátků do převzetí moci* [The History of Communist Party of Czechoslovakia from its Origins to the Seizure of Power]. Praha 2002, pp. 85–86.

6 Melichar, Bohuslav: *Rudá Praha: O příčinách volební úspěšnosti meziválečné KSČ* [Red Prague: Causes of High Electoral Success Rate of CPC between Two Wars]. Diploma of Faculty of Arts, Charles University in Prague, 2017, pp. 160–161; Dolejský, Martin: *Opozice v meziválečné KSČ v letech 1925–1929* [Opposition within the interwar CPC between 1925 and 1929]. *Moderní dějiny* [Modern History], vol. 27, 2019/1, pp. 103–122; Melichar, Bohumil: *Komunisté v Praze. O příčinách volební úspěšnosti meziválečné KSČ*. [The Communists in Prague. The causes of interwar CPC's electoral success], *Moderní dějiny* [Modern History], vol. 27, 2019/1, pp. 123–146.

Cooperative politics of the Comintern and KSČ

The totalitarian communist regime in the Soviet Union seized control over all social organizations very quickly. Cooperatives were also affected, as they played an important role in the state-controlled centrally-planned economy, whether in the form of kolkhozes (since collectivization in the second half of the 1920s), or of urban production and consumer cooperatives. In addition to economic tasks, cooperatives also played an important role as “mass organizations” (as did trade unions, youth unions, etc). They were one of the regime’s “transfer levers”, helping to advance its objectives, and acting as a communication and mobilization tool, a “cadre reservoir”, etc.⁷

The roles of communist-party-bound social and economic organizations were formulated differently outside the Soviet Union. Their task was to support the communist parties and class warfare by all means. So, even in this case, the “mass organizations” became de facto satellites of the communist parties; however, these parties did not control their states. Therefore, the organizations were expected to join the party’s fight to seize control of its country.

Soon after its creation in 1921 (by breaking away from social democracy), the Communist Party of Czechoslovakia built its network of satellite organizations. These included, for example, the Red Unions, the Sport Union, the Youth Union, and the Women’s Union. A notable exception was the cooperative movement – in this one case there was no break from the original structures for a long time. So communist cooperative members remained part of social democratic (or otherwise politically oriented) cooperatives. In addition, cooperatives that were fully controlled by the CPC (such as the Včela cooperative) remained part of the social-democratic Central Union of Czechoslovak Cooperatives (Ústřední svaz československých družstev, CUCC).⁸

The main guidelines for communist members of cooperatives stayed virtually unchanged throughout the period of the First Republic. Their primary task was to create communist factions within the cooperative. These were created either in individual stores or, in the case of greater communist influence, in the cooperative as a whole. Once established, they mainly carried out the following activities:

1. They spread communist propaganda within the cooperatives. This was done both through the distribution of the party press and through the organization of various meetings. But the most effective way, as the memoirs of communist

---

7 Stalin, J. V.: Concerning Questions of Leninism. In: Stalin, J. V.: Problems of Leninism, Moscow 1954, pp. 164–166.

8 Slavíček, Jan: Spotřební družstvo Včela mezi podnikáním a politikou v letech 1905–1938, aneb, Pevnost proletářů v Praze [Včela Consumers’ Co-operative between Business and Politics in 1905–1938: The “Proletarian Fortress” in Prague]. Praha 2019, pp. 91–97.

officials attest, was simple “small talk” and the persuasion of small groups of members. It was all done in a non-forced way, and it was not unpleasant for those involved.⁹

2. They tried to control the other statutory bodies of the cooperative (the executive board and the supervisory board) through the general meetings, and therefore tried to take control of the cooperative’s activities. Everything was done legally, through voting at the general meetings. The aim was therefore to gain a majority in the cooperative. If that failed, the communists sought to become at least a significant minority, so that they could not be ignored. And if they failed to do that (which was most of the time), they could at least try to fight the social-democratic leadership of the cooperative and complicate its activities in all sorts of ways.
3. Further factional activity was directed outside the cooperative. Communist cooperatives sought to support all the CPC’s activities in the class struggle. Importantly, those activities may not have been (and mostly were not) organized directly by the CPC, but rather by other, party-affiliated organizations (e. g., trade unions). If communist members managed to win a majority, not only the individual members but often the cooperative as a whole was involved, and vice-versa: the cooperatives or communist factions within them were used to disrupt the activities of social democracy or its associated “mass” organizations.
4. Finally, the task of the cooperatives or communist factions within them was also to financially support the class struggle, i. e., events organized directly or indirectly by the CPC.¹⁰

Interwar Czechoslovak cooperative movement

Czechoslovakia had one of the most advanced cooperative movements in Europe. It drew on successful traditions, particularly from the turn of the 19th and 20th centuries. In the interwar period, cooperatives were already an integral and firmly established component of the economy, but they were also important institutions of social life and fulfilled important social functions. Their economic strength was huge: in 1930, according to official figures, there were 14,110 cooperatives in Czechoslovakia and their assets were worth CZK 67.7 billion (equivalent to about the annual GDP of the whole country!). The cooperative movement was

---

9 The propaganda activity was really huge in the communist cooperatives. During a single year of 1936, only in Včela (with ca. 80 000 members), several thousand (!) such events took place. They were meetings of members (ca 2 000) and members-women (ca 1 400), children meetings (ca 400) etc. The total numbers of participants were ca 85 000 children, 200 000 women and 179 000 men. See Výroční zpráva družstva Včela za rok 1938 [Annual Report of the Cooperative Včela for the Year 1936]. Archiv Muzea družstevnictví, Družstevní asociace České republiky [Archive of the Cooperative Museum, Cooperative Union of the Czech Republic], non-inventarized fund.

10 Slavíček, J.: Spotřební družstvo Včela, pp 108–110.

a mass affair, with a total membership of about 3.5 million. Considering the fact that the membership share – associated with the necessary economic costs – was usually held by only one family member (although all of them were clients of the cooperative), then even taking into account the possibility of one person having membership in multiple cooperatives (e. g., credit and warehouse), we can estimate the number of cooperative clients at around 10.5 million people, or about three-quarters of the country's population.¹¹

As already indicated, most of the cooperatives were linked to political parties. The cooperatives thus formed a kind of “affiliated organisation” of political parties. This was done through a number of cooperative unions of the larger parties (Czech and German Agrarians as well as Social Democrats, Czech Christian Party, German Christian Socialist Party, Czech National Socialists). It is conceivable that some unions were linked to smaller parties (e. g. National Democrats), although the research on this subject is still at an early stage and this hypothesis cannot yet be confirmed. But the fact that the cooperatives were linked to political parties did not mean that they were political organizations. On the contrary, within the cooperatives, the emphasis was on political neutrality in practical actions. Their activities were seen as exclusively economic-social and therefore apolitical, despite their unquestionable connection to a particular party.¹²

Logically, agrarian cooperative unions dominated the countryside, uniting primarily credit cooperatives and agricultural ones (of various types). In contrast,

---

11 Slaviček, Jan: Družstva jako kolektivní aktéři ekonomického, sociálního a politického života [Cooperatives as Collective Players of Social Life, Economics and Politics]. In: Kober, Jan et al.: Kolektivní aktéři na prahu nové republiky [Collective Players on the Threshold of the New Republic]. Praha 2019, in press; Neuvěrní družstva v republice Československé v roce 1930 [Non-credit Cooperatives in the Czechoslovak Republic in 1930]. Praha 1935, pp. 2–63; Kubů, Eduard et al.: Mýtus a realita hospodářské vyspělosti Československa mezi světovými válkami [The Myth and the Reality of Economic Advancement Level of the Interwar Czechoslovakia]. Praha 2000, p. 43.

12 Slaviček, Jan: Von der Nachkriegsbegeisterung zu dem Vorkriegsselfbewusstsein: Konsumgenossenschaften in den Böhmisches Ländern 1918–1938. Prager wirtschafts- und sozialhistorische Mitteilungen/Prague economic and social history papers, vol. 25, 2017/1, pp. 59–71. The principle of political neutrality can be demonstrated on the book *Družstevnictví a jeho sociální poslání v Republice Československé* [Cooperative Movement and its Social Mission in Czechoslovak Republic]. It has been published in 1931 and includes ten speeches of top Czechoslovak cooperative managers (as well as of a former social-democratic prime minister of Austria Karl Renner). In all those speeches, the ultimate goal of socialism and change of social order is mentioned, however through a parliamentary way. The concept of proletarian revolution is strictly refused, which is very important especially regarding to the date of publishing (1931), i. e. during the Great Depression. See *Družstevnictví a jeho hospodářské a sociální poslání v Československé republice: Cyklus deseti přednášek, uspořádaných Sociálním ústavem ČSR v říjnu 1930 až únoru 1931 o teoretické podstatě, historickém vývoji, síle, výkonnosti a cílech družstevního hnutí*. Praha 1931.

the cooperatives of socialist parties were concentrated in cities. This was matched by the structure of the CUCC, which was dominated by building, production, and especially consumer cooperatives. While the CUCC was the second largest cooperative union as a whole (after the agrarian Central Union of Economic Cooperatives – Ústřední jednota hospodářských družstev), it played a major role in the mentioned cooperative sectors.¹³

The Včela cooperative and the communist cooperatives

The consumer cooperative Včela was a phenomenon of its kind, both among consumer cooperatives and in general. Although it was founded significantly later than many other cooperatives (in 1905), it became the largest cooperative in inter-war Czechoslovakia in the 1930s thanks to a very capable and expert leadership. It was a real colossus – at its peak in the second half of the 1930s, it had over 80,000 members (which means an estimated quarter of a million clients, including family members). In 1938, it had some 480 outlets as well as a number of warehouses and factories, and its retail sales reached 186 million crowns.¹⁴ However, its significance lay not only in those numbers, but also in symbolic terms. As the largest cooperative, it was an object of significant public attention, all the more so because of the fact that it had been a cooperative controlled by the CPC since the mid-1920s. Moreover, these factors were multiplied by the fact that Včela operated in and around the capital city. In other words, the Včela cooperative was a kind of “point of reference” for the entire cooperative movement in Czechoslovakia.¹⁵

Včela was founded in 1905 by a group of social democrats that included some who would become the party’s greatest cooperative experts.¹⁶ The cooperative grew successfully, and by 1914 it was already among the largest enterprises of its kind. But the real boom came after the war, during the rapid growth of 1918–1921. Its expansion continued even after this period, albeit more slowly. It was undoubtedly an extremely successful company in economic terms.¹⁷

13 Smrčka, Ladislav et al.: *Vývoj družstevnictví na území ČSFR* [Development of Cooperative Movement in the Area of Czechoslovakia]. Praha 1992, p. 35.

14 Protocol of General Meeting of Včela, 11th December 1938. Státní oblastní archiv v Praze [State District Archive Prague, SDA], fund Krajský soud obchodní Praha [District Commercial Court Prague, DCC], file DR VIII-165, boxes 2694–2695.

15 Slaviček, J: *Spotřební družstvo Včela*, p. 87.

16 Among the most important founders were: Jan Havránek (1869–1933), later the long-time director of the General Cooperative Bank (Všeobecná družstevní banka); Ferdinand Jirásek (1871–1931), the long-time president of the CUCC; František Modráček (1971–1960), who was repeatedly elected as a member of parliament and later as a senator for social democracy, he was the party’s most important cooperative theorist as well.

17 Slaviček, J: *Spotřební družstvo Včela*, pp. 41–49.

Until the end of World War I, the principle of political neutrality was fully respected within the CUCC. This was (temporarily) breached in 1919 under pressure from the left (communist) wing of the Social Democratic Party. At the congress of the CUCC in August 1919, the communist wing advocated the direct involvement of cooperatives in class struggle, particularly in support of the strike movement. The group around František Modráček was strongly against this; however, they were defeated and subsequently left the party (temporarily). But this involvement of cooperatives in direct political activities was short-lived. At the height of the struggle within the Social Democratic Party in 1921, the leadership of most cooperatives (including Včela at that time) opposed the left wing, which had to leave the party and formed the CPC. Similar splits followed in all affiliated social-democratic organizations (labour unions, etc.), but not in the CUCC. After the communists left the Social Democratic Party, the political mood in the republic and in the party began to calm. As early as in 1922, the CUCC fully reverted back to political neutrality.¹⁸

But the communist influence within Včela was considerably stronger than in the vast majority of social-democratic cooperatives. In the first half of the 1920s, the battle for this largest cooperative erupted between the two groups. In the next half-decade, it was decided in favour of the communists. Včela came under communist leadership in the mid-1920s and was tied to the CPC. It also became active politically. It took the lead in the so-called “cooperative proletarian opposition” (CPO), a group of communist cooperatives within the CUCC. There was almost a war between that group and the union leadership. Communist cooperatives refused to respect the union’s instructions, sabotaged the union’s activities, intervened in the affairs of other cooperatives, etc. The dispute eventually resulted in the exclusion of Včela and several dozen other cooperatives from the union at the turn of 1932 and 1933. The CPO continued to act independently, but did not set up its own union for a variety of reasons. Following the adoption of the Popular Front strategy by Comintern, the CPO under the leadership of Včela sought a way to reach an agreement with the CUCC, but was unsuccessful.¹⁹

---

18 Dvacet let Ústředního svazu československých družstev [Twenty Years of Central Union of Czechoslovak Cooperatives]. Praha 1928, pp. 94–97, 101–103, 114–122, 148–152, Reich, Andreas: Von der Arbeiterselbsthilfe zur Verbraucherorganisation: die deutschen Konsumgenossenschaften in der Tschechoslowakei 1918–1938. München 2004, pp. 404–414; Šorm, Vladimír – Pernica, Karel Martin – Větvička, Miloš: Dějiny družstevního hnutí, díl 3 [History of Cooperative Movement, vol. 3]. Praha 1961, pp. 40–43, 51–52; Slaviček, Jan: Mezi hospodářstvím a politikou: Ústřední svaz československých družstev v prvních poválečných letech [Between Economy and Politics: The Central Union of Czechoslovak Cooperatives in the First Years after the Great War]. In: Na prahu nové doby [On the Threshold of the New Era]. Praha: Ústav státu a práva AV ČR, in press.

19 Slaviček, J: Spotřební družstvo Včela, pp. 91–100.

Včela was crucial to the CPC on at least three levels:

1. Political: Like the former communist factions, the entire cooperative now supported the activities of communist organizations (trade unions, sports unions, etc.). Inside the cooperative, relatively strong communist propaganda was circulated among the members.
2. Economic: The CPC found a background for its events in Včela, and the cooperative took an organisational role in securing the aforementioned activities (which cut costs). In addition, there is evidence that Včela also supported these actions financially. Although direct evidence is scarce, in at least two cases this support is indisputable. It reached almost 700,000 crowns in the single business year of 1931–1932. This was an almost astronomical amount at a time of economic crisis (one which could have easily undermined the cooperative's economy but did not, and Včela continued to prosper even during the crisis).
3. Symbolic: Control of the Prague cooperative was of crucial symbolic importance for the CPC, corresponding to Včela's position in the Czechoslovak cooperative movement. This was compounded by the fact that the CPO was otherwise more or less negligible in size and importance (besides Včela, there was just one large cooperative in COP, the rest being medium-sized or overwhelmingly small ones).²⁰

Včela vs. Comintern

From the preceding text, it could seem that after the seizure of control by the CPC, the Včela cooperative followed its instructions and became its obedient satellite. However, the following text aims to disrupt this image. Indeed, relations between the cooperative and the CPC were clearly considerably more complicated than they might appear at first glance.

The link between Včela and the CPC can be demonstrated by several important personnel interconnections. Some members of the cooperative's leadership were also very prominent CPC politicians (deputies, senators, party officials) or were active in the leadership of other communist "mass" organizations.²¹ The most famous of these persons was a man who embodied the phrase "Red Včela". This was the long-time director of the cooperative, Antonín Zmrhal.

Zmrhal was born in 1882. He was apprenticed as a sales clerk and worked for the vast majority of his life in consumer cooperatives. Before the First World War, he had already worked his way up into the management of the West Bohemian Consumer Cooperative (Západočeské konzumní družstvo, WBCC) in Pilsen, one

---

20 Ibid., pp. 110–112.

21 Esp. Václav Nosek (1892–1955), Minister of the Interior from 1945–1953, Marie Stejskalová (1879–1953), from 1929–1935 a Senator for the communist party, Václav Šturc (1858–1939), a Senator and the first Chairman of the CPC.

of the largest and most successful cooperatives in the Czech Lands at the time. During the First World War, he was active in the attempt to create the Free Association of Managers of Cooperatives in Prague, and his proposals, although not implemented, were retroactively appreciated by the social democrats in their jubilee publication, which was published after the final rift between the CUCC and Včela (i. e., at a time when they had no reason to praise him²²). After the war, Zmrhal, as a director of WBCC, along with his group, tried to seize control of this cooperative for the CPC in 1921. However, he was defeated and left Pilsen soon after. He moved to Prague and joined the management of Včela. Here he again rose very quickly and was elected to be director of the cooperative in 1923.²³

Antonin Zmrhal was an important person for the CPC, as he was clearly the party's greatest expert on cooperative affairs. There is a general tradition in the literature of Zmrhal's absolute obedience and devotion to the CPC.²⁴ Indeed, he was a truly committed, staunch communist. Nevertheless, he was still, above all, a cooperative leader who understood cooperative leadership very well and knew that reality could sometimes diverge significantly from communist ideology. More recent research has shown that in 1951–1953, Zmrhal (as the highest cooperative authority of the CPC and the chairman of the superordinate cooperative organization in Czechoslovakia – the Central Council of Cooperatives, Ústřední rada družstev) was opposing the communist leadership's decision to reorganize consumer and manufacturing cooperatives along Soviet lines.²⁵ So there were clearly limits to his loyalty to the CPC. Another such case was the events in the late 1920s and early 1930s in Včela, which are analysed in the following lines.

In the second half of the 1920s, the battle for control of Včela between the social democrats and communists peaked. As early as 1921–1923, the CPC had managed to secure the majority in the leadership of the cooperative. However, the social demo-

---

22 Täuber, František (ed.): *Dílo družstevní svépomoci: Jubilejní spis k 25. výročí založení Ústředního svazu československých družstev v Praze* [Cooperative Work: Jubilee Work to the 25th Anniversary of the Central Union of Czechoslovak Cooperatives in Prague]. Praha 1933, p. 129; Slavíček, J: *Spotřební družstvo Včela*, p. 119.

23 Tomeš, Josef et al.: *Český biografický slovník XX. století, díl 3* [Czech Biographic Dictionary of 20th Century, vol. 3]. Praha 1999, p. 573; Štverák, František: *Schematismus k dějinám Komunistické strany Československa (1921–1992): základní informace o ústředních orgánech a biografické údaje o vedoucích představitelích strany* [A Schematization to the Communist Party of Czechoslovakia's History: Basic Informations about Central Bodies and Biographical Informations about Leading Representatives]. Praha 2010, p. 425.

24 Smrčka, Ladislav et al.: *Vývoj družstevnictví*, p. 21.

25 Slavíček, Jan: *Ze světa podnikání do světa plánované distribuce: proměny spotřebního družstevnictví v letech 1945–1956 na příkladu severních Čech* [From the World of Business to the World of Planned Distribution: Czech Consumer Cooperatives between 1945 and 1956 (Northern Bohemia Region)]. Praha 2017, pp. 69–106.

cratic officials still represented a significant minority who put up a lot of resistance to the leadership's decisions. The last big clash was at the general meeting in 1930. Communist cooperative members were very well prepared, and the general meeting ended as a complete debacle for the social democrats, with the communists seizing 9 of the 12 executive board seats and 19 of the 27 supervisory board seats.²⁶

As archival sources show, Zmrhal considered the communist strategy for the general meeting to be too radical. He had no doubt of victory, but he feared that a too-big triumph of the CPC would be counterproductive and drive out social-democratic officials, and especially members, from the cooperative. And as a cooperative leader, he understood that this would be a significant problem for Včela.²⁷ Therefore, he took action himself. Although sources do not allow for a full reconstruction of events, it seems likely that Zmrhal was trying to recruit his "own" delegates to advocate more of a compromise method at the planned general meeting. However, his activity was discovered and stopped by the CPC leadership. Zmrhal was forced to submit to the party's decision, and the general meeting was held in a confrontational manner.²⁸

It doesn't matter how Zmrhal's activity turned out. What matters is that it happened at all. There is no doubt this was not just a toothless attempt, for his activity even became a topic addressed by the Comintern. In fact, over the next few months, the leadership of the CPC negotiated with Comintern representatives in Prague about Zmrhal. The Moscow leadership of the Third International repeatedly called him a "factionalist" (a deadly sin in communist terminology) and a "weak link" in the CPC class struggle.²⁹

26 Zpráva družstevnímu oddělení Ekki [Report for the Cooperative Department of Comintern], 9th September 1930. Národní archiv Praha [National Archive Prague, NA], fund Ústřední výbor KSČ [Central Committee of CPC, CC CPC], box 80, signature 1100.

27 For the record, he was right. In response to the CPC's triumph and after the failure of subsequent negotiations between the cooperative and the union, the management of the CUCC called for the creation of its own social-democratic consumer cooperative, competing with Včela in Prague. The cooperative Rovnost (Equality) was established in 1931. Although it never reached the size of Včela, it ranked among the large cooperatives in the second half of the 1930s, with its approximately 20,000 members and dozens of outlets (the second largest cooperative in Prague after Včela). See Protokoly z ustavující valné hromady družstva Rovnost Praha [Protocol of Founding General Meeting of Cooperative Rovnost], 14th May 1931. SDA Prague, fund DCC Prague, file Dr XXXV-228, without signature; Täuber, F. (ed.): Dilo družstevní svépomoci, p. 220; Právo lidu [People's Truth, daily newspaper of social-democratic party], 4th October 1938, vol. 45, Nr. 281.

28 Report for the Cooperative Department of Comintern, 9th September 1930. NA Prague, fund CC CPC, box 80, signature 1100; Neuwahl des Aufsichtsrates im Konsumverein Včela [New Election of the Supervisory Board in the Consumer Cooperative Včela], without date, 1930. Ibid., sign. 1098–1099.

29 Nachtragliche Niederschrift über die Aussprache der Genossenschaftsabteilung der EKKI mit

As a solution to the situation, Comintern “recommended” the removal of Zmrhal from the leadership of Včela. It also proposed to divide Včela into a number of smaller cooperatives so that, if the social democrats were successful in retaking control, they wouldn’t get Včela as a whole (there was clearly a fear that the social democrats might succeed in doing something similar to what the communists had managed just a few months previously). Finally, the Comintern also criticised the excessively large assets of the cooperative, which were not immediately available for the class struggle (especially those in real estate).³⁰ Understandably, both of the latter proposals attracted a lot of opposition from Včela’s management, and especially from Zmrhal himself.³¹ Comintern’s “recommendations” went directly against the economic interests of the cooperative. And it’s obvious that the membership felt the same way – supportive of the director.

The chairman of the CPC, Klement Gottwald, personally addressed the “Zmrhal case” with Comintern. Although in a number of other cases the Comintern’s “recommendations” were more or less binding for the CPC, this time it supported Zmrhal and the leadership of Včela in all three cases. Gottwald argued, quite literally, that the change “would cause us great problems in the cooperative”. In addition, according to him, the CPC simply did not have an expert with comparable experience and expertise, as well as the confidence of the cooperative’s members.³² The replacement of Zmrhal could lead to the complete loss of CPC’s influence in the whole cooperative movement, Gottwald said.³³

Although the Comintern’s reservations about Zmrhal continued for some time, the director of Včela was apparently able to defend his actions to the CPC leadership – or, at least, he proved irreplaceable. The whole thing didn’t do much damage to his career. In 1935 he was elected a senator for the Communist Party, and during World War II he was in exile in the USSR. After the war, his career peaked: in 1945 he became a chairman of the newly formed Central Council of Cooperatives, which he remained until his death in 1954. He also held the post of

---

den Genossen Gottwald und Hruska über tschechische Genossenschaftsfragen [Additional Report about the negotiations of the Cooperative Department of Comintern with comrades Gottwald and Hruska about the Czech Cooperative Problems]. Without date, prob. from winter 1930/1931. *Ibid.*, sign. 1100.

30 *Ibid.*

31 It is a question of whether Zmrhal knew about the „recommendation“ for his appeal. While this is highly likely, we have no documents about his reactions.

32 The Včela’s membership base was fundamental to the CPC. For comparison, during the VI. General Meeting of CPC, the party had ca 40 000 members. In the same year, Včela had 47 242 members. See 30 let bojů a práce Včely: zprávy za třicátý jubilejní rok činnosti 1935 [30 Years of Work and Fights of Včela: Reports for the 30th Jubilee Year 1935]. Prague 1935, pp. 32–33.

33 Nachtragliche Niederschrift, NA Prague, fund CC CPC, box 80, sign. 1100.

Minister of Internal Trade from 1946–1947.³⁴ His position as the CPC's top cooperative expert remained unchallenged until his death, though his personal qualities and manner of leadership were sometimes criticized.³⁵

In conclusion

The CPC's cooperative policy was closely tied to the Comintern strategy. Communist ideology saw cooperatives as important "mass" organizations that helped to wage class warfare against the bourgeois political system. At the same time, the CPC was geared toward inciting a social revolution that, according to theory, was preceded by the deterioration of the proletariat's standard of living and the intensification of class struggle. All these visions were contrary to the interests of cooperatives, whose primary task was to carry out activities of an economic and social nature in order to improve the living conditions of their members. This contradiction of theory and practice was particularly fraught in the CPC, one of the two truly mass communist parties outside the USSR. The CPC had to consider its electorate and members, as well as communist cooperative members, for whom an instant improvement in living conditions was, of course, more important than the proletarian revolution.

The Communist Party formed factions within the cooperatives, mainly of the social-democratic Central Union of Czechoslovak Cooperatives (CUCC). Their tasks ranged from supporting CPC's activities (in both an organisational and financial way; in the early 1930s there is a reliable record of almost 700,000 crowns being transferred from the cooperative to CPC-affiliated organizations) to trying to control the cooperative and bring it into the Communist Party's sphere of influence. Only in a few dozen cooperatives (out of a total of around 14,000 in the whole republic) did the communists manage to carry out this last task. But this fiasco was mitigated to some extent by the fact that among the controlled cooperatives was Včela Prague – the largest cooperative in Czechoslovakia. For the CPC, Včela had great political importance as a symbol of communist influence.

The personification of the "Red Včela" phenomenon was its director, Antonín Zmrhal. He was an undisputed expert with great experience, as evidenced by the extremely successful development of the cooperative under his leadership. Zmrhal, though a convinced communist, was above all a cooperative leader. The study

34 Tomeš, J. et al.: *Český biografický slovník*, p. 572.

35 On the IX. General Meeting of CPC in 1949 was Zmrhal criticized for his "autocratic and dictatorial" leadership. See *Rozsah a organizace našeho družstevnictví* [The Extent and Organization of our Cooperative Movement], pp. 3 and 8–9. NA Prague, fund Archiv Ústředního výboru KSČ – IX. sjezd [Archive of the Central Committee of CPC – IXth General Meeting], sign. 0-5-156.

showed that his depiction as a communist fanatic, shared in the literature to date, is at least partly incorrect. At a key moment, he opposed the CPC's overly radical action against social democrats in Včela. However, he was defeated and Comintern subsequently "recommended" his dismissal as well as major changes within Včela. While these changes (division, disposals of assets) would have made it easier to use the cooperative for class struggle, they were clearly contrary to the interests of its membership. The CPC stood up for Zmrhal against Comintern. Klement Gottwald personally rejected the Comintern's "recommendation", saying that its implementation would lead to the collapse of all communist influence in cooperatives, and, moreover, admitted that Zmrhal was irreplaceable as a cooperative expert. The political career of Včela's director within the CPC continued successfully, despite the Comintern's objections.

The analysis carried out by this study confirms that the control of Včela (or cooperatives in general) by the inter-war CPC was of a completely different nature than the post-war one. Very spontaneous and spirited discussions can be documented at general meetings. In some cases, the management of the cooperative was unable to impose its will, or came under heavy criticism from the members for enforcing it. Včela never deviated from the principle of superiority of the general meeting under the First Republic, even during periods of strongest dependence on the CPC.³⁶ All this demonstrates that the support of the communist leadership by the members of the cooperative was spontaneous and genuine. Communist ideas and actions apparently found authentic support among the cooperative's members – mostly Prague workers. On the other hand, the management of the cooperative – and, subsequently, the management of the CPC – had to take into account the interests of the cooperative's members. Včela was thus able to impose its will in the event of clashes, and even in the event of contradictions with instructions coming directly from the Comintern.

---

36 Slaviček, J: Spotřební družstvo Včela, p. 128.

Družstevní politika Kominterny v Československu a její limity: Případová studie družstva Včela Praha

Studie analyzuje družstevní politiku Kominterny a KSČ (resp. „levice“ v sociální demokracii) v letech 1918–1938. Zaměřuje se na klíčové oblasti (komunistické frakce v družstvech a jejich úkoly) a efekty komunistické strategie na meziválečná družstva. Metodou případové studie se poté zabývá družstvem Včela Praha, jehož záležitosti byly řešeny dokonce na úrovni samotné Kominterny.

Základní otázky, které si studie klade, jsou: 1. Kdy a jakým postupem došlo k etablování komunistické skupiny družstev v Československu? 2. Jak velkou roli hrála komunistická skupina družstev v československém družstevnictví a jak důležité bylo pro KSČ právě družstvo Včela? 3. Jakým způsobem probíhalo ovládnutí těchto družstev (resp. Včely jako případové studie) komunistickou stranou?

Studie dokládá, že úkoly komunistických frakcí uvnitř družstev byly velmi rozmanité, vždy však byly podřízeny zájmům a cílům KSČ. V některých případech se dokonce KSČ podařilo ovládnout celé družstvo – spektakulárním příkladem byla právě Včela Praha (s cca 80 000 členy!). I poté však Včela zůstala uvnitř sociálně-demokratického družstevního svazu. Skupina komunistických družstev se vytvořila až v roce 1933. Byla však velmi slabá – kromě Včely, která tak měla pro KSČ klíčový, i symbolický význam (největší družstvo v ČSR, navíc v hlavním městě).

Cíle KSČ a komunisty ovládaného vedení družstva se však mohly rozcházet (cílem KSČ byla proletářská revoluce, cílem družstva zlepšení ekonomické situace členů). Výsledkem byla tzv. „kauza Zmrhal“ (podle komunistického družstevního experta a ředitele Včely), ve které se KSČ postavila proti „doporučením“ Kominterny a na stranu Včely, což dokládá limity komunistického ovládnutí družstev.

**ROZPUŠTĚNÍ KOMINTERNY
A JEJÍ REINKARNACE**

STRATEGIE KOMINTERNY PO JEJÍM ROZPUŠTĚNÍ A SOVĚTSKÉ PLÁNOVÁNÍ POVÁLEČNÉHO SVĚTA

VÍT SMETANA

Název tohoto příspěvku snad může působit jako protimluv: jakou může mít jakákoli instituce strategii poté, co byla rozpuštěna? Na rozdíl od západních spojeneckých státníků v přelomovém roce 2. světové války, jimž především bylo toto navenek radikálně působící rozhodnutí sovětského vedení určeno jako gesto dobré vůle, však dnes víme, že se jednalo o rozpuštění ryze formální. Proto má smysl se takto definovaným tématem zabývat. A jelikož Kominternu, ať už v jakékoli institucionální podobě, byla de facto prodlouženou rukou kremelského vedení, je na místě zkoumat její cíle a postupy v kontextu celkového sovětského plánování poválečné podoby světa.

I v závěru války bylo přitom možné se nanejvýš dohadovat, jaké jsou vlastně dlouhodobé záměry Sovětského svazu, a to i v té části Evropy, jež byla právě osvobožována Rudou armádou.¹ A zcela jisti si tehdejšími plány Stalina a jeho nejbližších spolupracovníků nemůžeme být ani o tři čtvrtě století později. Předmětem historické debaty nadále zůstává otázka, co ze sovětské politiky, jak byla realizována v bezprostředně poválečném období, bylo záležitostí intencionální, a co naopak vzešlo z interakce se západními velmocemi, respektive s převážně antikomunistickým naladěním obyvatelstva ve většině osvobozených zemí.²

Zásluhou archivních nálezů z devadesátých let máme v každém případě

---

1 Tato studie vychází z analýzy prezentované v knize: Smetana, Vít: Ani vojna, ani mír. Velmoci, Československo a střední Evropa v sedmi dramatech na prahu 2. světové a studené války. Praha 2016, kapitola 5.

2 Nejnověji prezentuje Stalinovu údajnou snahu dosáhnout dohody se Západem Norman Naimark, když jako zásadní gesto dobré vůle prezentuje sovětské stažení z ostrova Bornholm. Naimark, Norman: Stalin and the Fate of Europe. The Postwar Struggle for Sovereignty Cambridge (Mas.) & London 2019, zvl. s. 25–53. Na toto Stalinovo rozhodnutí už dříve stručně upozornil Melvyn Leffler, který vyzdvihuje též stažení sovětských jednotek z Československa do konce roku 1945. Leffler, Melvyn P.: For the Soul of Mankind. The United States, the Soviet Union, and the Cold War. New York 2007, s. 53. Lze však namítnout, že význam ostrova Bornholm byl spíše omezený, zatímco v případě Československa si byl Stalin vědom, že vzhledem k autentické popularitě tamních komunistů odchodem Rudé armády nic neriskuje.

k dispozici poziční dokumenty, jež byly v závěrečné fázi války vypracovány ve třech speciálních komisích zřízených z rozhodnutí politbyra ÚV VKS(b) se zadáním naplánovat přechod od války do poválečného období. „Komise pro podmínky příměří“ měla svou agendu vymezenou už v názvu a v jejím čele stanul maršál Kliment Vorošilov. První důležité memorandum, jež se věnovalo uspořádání poválečného světa, pochází z ledna 1944. Jeho hlavním autorem je Ivan Majskij, jenž byl v létě 1943 odvolán z Londýna, po devíti letech služby na postu tamního sovětského velvyslance, následně byl jmenován náměstkem lidového komisaře zahraničních věcí SSSR a od listopadu stanul v čele „Komise pro náhradu škod“. Jejím úkolem bylo zabývat se primárně otázkami válečných reparací, jimž sovětské vedení přirozeně přikládalo velký význam. Memorandum bylo doručeno vedle lidového komisaře zahraničních věcí Vjačeslava Molotova a jeho dalších zástupců Maxima Litvinova a Vladimira Děkanozova také Josifu Stalinovi, Klimentu Vorošilovovi, Anastázi Mikojanovi a Lavrentiji Berijovi. Ať už byl dlouhodobý vliv Majského analýzy na sovětskou politiku jakýkoli, jisté je, že Molotov na dokument připsal: „Uchovat.“

Majskij v dokumentu navrhl rozsáhlou zahraničněpolitickou strategii pro příštích 30–50 let. Sovětský svaz se především měl stát tak silným, aby jakákoli poválečná koalice evropských a asijských mocností „nemohla ani pomyslet“ na to, že by jej ohrozila. Podle autorovy prognózy se přinejmenším kontinentální Evropa měla zatím stát „socialistickou“, což by samo o sobě vylučovalo možnost války. V případě Německa bylo cílem dosáhnout jeho neškodnosti, a to prostřednictvím alespoň desetileté okupace spojeneckými armádami, dále pak rozdělení, odzbrojení, reparací a převýchovy. Evropskou rovnováhu sil měly nadále zajišťovat pouze dvě velmoci – SSSR jakožto suchozemská a Británie coby velmoc námořní. V souladu s touto strategickou rozvahou měla být Francie sice obnovena, ovšem nikoli její bývalá vojenská moc. Sovětský svaz si měl zajistit hranice z roku 1941 (tj. potvrzení všech zisků z doby spolupráce s hitlerovským Německem), dále tranzitní práva přes Írán k Perskému zálivu, právo na vojenské základny v Rumunsku a ve Finsku, zatímco na Dálném východě získat Kurilské ostrovy a Jižní Sachalin.

Ve vztahu ke střední Evropě memorandum opakovalo sovětský postoj patrný už od jara 1942, a sice že přinejmenším v úvodním poválečném období není v zájmu SSSR umožnit v této oblasti vznik jakýchkoli federací. „Státní organizace“ v euroasijských zemích měla být naopak založena „na idejích lidové fronty“. Některé země – kupříkladu Československo či Francie – byly podle Majského samy vnitřně „zralé“ pro takový vývoj, v jiných bylo zapotřebí vnějších zásahů: „Neměli bychom váhat, zda užít tento typ, vměšování do vnitřních záležitostí jiných zemí, protože vytvoření takových vlád je jednou z hlavních záruk trvalého míru.“³

---

3 Kynin, G. P. – Laufer, J. (eds.): SSSR i germanskij vopros 1941–1949: dokumenty iz archiva vněš-

Z průběhu následujících událostí je přitom patrné, že v geopoliticky významných zemích na hlavních strategických směrech Moskva skutečně nemínila cokoli ponechat náhodě a zejména v Polsku, v Rumunsku a v Bulharsku dala zcela v souladu s Majského doporučeními již na přelomu let 1944–1945 najevo, že to bude ona, kdo bude rozhodovat i o složení nových vlád.

Ve vztahu k jednotlivým středoevropským zemím Majskij diferencoval: Zatímco nevyzpytatelné Polsko mělo být obnoveno jako nezávislé, ale „ne příliš silné“, Československo mělo být podle možností posíleno – teritoriálně, politicky i ekonomicky, a Majskij v něm spatřoval „baštu našeho vlivu ve střední a jihovýchodní Evropě“.⁴

A konečně předpovídal Majskij, zcela v marxistickém duchu, budoucí rozpory mezi velmocemi v imperialistickém světě – konkrétně mezi dynamickým americkým imperialismem a konzervativním imperialismem britským. V každém případě sovětskou spolupráci s oběma západními velmocemi považoval za „naprostou nezbytnost“.⁵

Pozornost si zaslouží též rozsáhlá, 34 stran dlouhá analýza sovětsko-amerických vztahů, již zaslal v půli července 1944 Molotovovi velvyslanec ve Washingtonu a pozdější dlouholetý sovětský ministr zahraničí Andrej Gromyko. Prognózoval v ní poválečnou hospodářskou a politickou spolupráci Spojených států a Sovětského svazu, která bude oboustranně výhodná a velmi ovlivní celkovou povahu mezinárodních vztahů. Tuto předpověď opíral o společný zájem na uchování světového míru, dále na dlouhodobém oslabení Německa a vzájemné výhodnosti ekonomické spolupráce, když Spojené státy potřebovaly nové trhy a suroviny, zatímco SSSR úvěry a technologie. Přitom tento optimistický závěr přinejmenším problematizoval rozsáhlý seznam „možných těžkostí“, který Gromyko ve své analýze prezentoval, sahající od „ideologického nepřátelství americké vládnoucí třídy vůči SSSR“ až po budoucnost východní Evropy. Tam přitom vycházející hvězda sovětské diplomacie předpokládala odpor americké vlády vůči „sociálním změnám a nastolování režimu sovětského typu v některých z těchto zemí“.⁶

Podobně jako v Londýně a ve Washingtonu bylo období před druhou schůzkou Velké trojky na Krymu také v Moskvě dobou intenzivního promyšlení podoby poválečného světa. Jakýmsi think-tankem pro zpracování takových analýz se

---

něj politiki, sv. 1, 22. února 1941 g. – 8. května 1945 g. Moskva 1996, dok. č. 79, s. 333–360, Majského memorandum, 11. 1. 1944.

4 Tamtéž, zvl. s. 342, 353.

5 Tamtéž, zvl. s. 351–352, 355–360.

6 Viz blíže Pechatnov, Vladimir O.: *The Big Three After World War II: New Documents on Soviet Thinking about Post-War Relations with the United States and Great Britain*, Cold War International History Project Working Paper No. 13, Washington 1995.

přítom stala „Komise pro otázky mírových smluv a poválečného uspořádání“, jež byla zřízena na základě rozhodnutí politbyra ÚV VKS(b) v rámci Lidového komisiariátu zahraničních věcí (Narkomindělu) už v září 1943. Předsedal jí Maxim Litvinov, bývalý dlouholetý lidový komisař zahraničních věcí (v letech 1930–39) a od roku 1941 velvyslanec ve Washingtonu, který byl – podobně jako Majskij – v roce 1943 přesunut z diplomatického postu v klíčové západní metropoli na místo zástupce lidového komisaře zahraničních věcí. Memoranda z počátku roku 1945 se týkala poválečného nakládání s Německem,⁷ ale také vztahu ke dvěma západním velmocím a rovněž „otázky o blocích a sférách vlivu“.

Také Litvinovova komise předpovídala do budoucna dobré vztahy s oběma západními velmocemi, založené na společném zájmu na udržení míru a výhodnosti jejich ekonomické spolupráce se Sovětským svazem, což mělo být jen posilováno očekávaným britsko-americkým soupeřením. Ve vztahu k USA Litvinov očekával, že prezident Roosevelt bude jakožto realista nakonec akceptovat západní sovětskou hranici z roku 1941, problém však mohlo představovat vytvoření sovětské zájmové sféry ve východní Evropě. Na tomto poli však shledával Litvinov společný zájem na dohodě s Velkou Británií, ba dokonce vykreslil projekt jakéhosi britsko-sovětského strategického kondominia v Evropě. Sovětská „sféra zájmů či zóna bezpečnosti“ měla podle Litvinova zahrnovat Finsko, Polsko, Maďarsko, Československo, Rumunsko, Jugoslávii, Bulharsko a pokud možno též Turecko, Norsko a Švédsko, i když tyto tři země se spolu s Jugoslávií, Itálií a Dánskem měly stát „předmětem obchodu a kompromisů“. Britskou zónu bezpečnosti by naopak tvořily Nizozemsko, Belgie, Francie, Španělsko, Portugalsko a Řecko a neutrální zónu pak Německo, Rakousko, Švýcarsko a případně též Dánsko a Itálie.

Povahu sovětské sféry definoval Litvinov poměrně neurčitě – jako zónu strategické převahy, což by dalším velmocím znemožňovalo uzavírat v ní příliš zavazující dohody. Když ovšem zmínil, že Británie si bude nejspíš přát garance týkající se podoby vlád a nezávislosti zemí v sovětské sféře, Molotov mu pasáz svou modrou tužkou přeškrtnl.⁸

Je samozřejmě třeba se ptát, jaký vliv měly tyto plány na výslednou sovětskou politiku. V každém případě tady Stalin s Molotovem dali prostor k rozsáhlému vyjádření svým nejprominentnějším analytikům, které lze alespoň v případě Litvinova i Majského označit za prozápadně orientované – přinejmenším v sovětském kontextu. Přitom je ovšem neinformovali o svých klíčových jednáních se západními partnery! A tak Litvinov kupříkladu tři měsíce po konferenci „Tol-

---

7 Kynin, G. P. – Laufer, J. (eds.): SSSR i germanskij vopros 1941–1949, sv. 1, dok. č. 141, s. 597–600, Litvinovovo memorandum, 17. 1. 1945.

8 Tamtéž, dok. č. 140, s. 595–597, Litvinovovo memorandum, 11. 1. 1945; Pechatnov, V. O.: The Big Three After World War II.

stoj“ doporučoval, aby sovětské vedení urychleně začalo s Británií jednat o vymezení sfér vlivu v Evropě. Přitom právě při Churchillových jednáních se Stalinem v Moskvě v říjnu 1944 – v situaci, kdy Rudá armáda obsazovala Rumunsko a Bulharsko a blížila se k řeckým hranicím – britský premiér navrhl sovětskému vůdci procentuální vymezení západního a sovětského vlivu v balkánských zemích a v Maďarsku a následně o ně byla svedena dvoudenní jednání mezi ministrem zahraničí Anthonym Edenem a jeho sovětským protějškem Vjačeslavem Molotovem. Jakkoli žádná finální dohoda nakonec uzavřena nebyla (a diskutovaná čísla navíc ve všech variantách vysoce nadhodnocovala možnou míru západního vlivu ve všech inkriminovaných zemích s výjimkou Řecka) a americká diplomacie se odmítla tímto způsobem vázat, téma vymezení sfér vlivu tady bylo do velmocenské diplomacie přinejmenším vneseno. Molotovův náměstek Litvinov o tom však zjevně neměl tušení.⁹

A tak sovětské geostrategické dokumenty ze závěru války nabízejí celý vějíř možných interpretací. Karel Durman vyváženě upozorňuje na to, že Stalinův postup se v budoucnu řídil okamžitou improvizací.¹⁰ Někteří protagonisté revizionistické i postrevizionistické školy (v kategorizaci výkladu příčin zrodu studené války) mají přitom tendenci tyto dokumenty vnímat jako prosté vyjádření záměrů sovětské vlády. Přitom z faktu, že neobsahují plány na sovětizaci oblastí, jež obsadil Rudá armáda, vyvozují, že sovětská vláda se ve svých plánech soustředila výhradně na zajištění bezpečnostních zájmů Sovětského svazu a programově se nechystala výrazněji zasahovat do vnitropolitických záležitostí sousedních zemí.¹¹ To je samozřejmě více než problematický závěr.

Předně nezapomínejme na to, že i Majskij ve svém memorandu doporučoval zasahovat do vnitřních záležitostí suverénních zemí, jakkoli „jen“ s cílem vytvoření vlád postavených na idejích lidové fronty a v ušlechtilém zájmu nastolení trvalého míru.¹² Takovéto sovětské intervence, jež lze na přelomu války a míru ve větší či menší míře vysledovat ve všech zemích obsazených Rudou armádou, samozřejmě nahrávaly místním komunistům a přispívaly k eliminaci jejich politických oponentů.¹³ A Gromyko ve své analýze prezentoval „nastolování reži-

9 K průběhu a rozdílným interpretacím konference „Tolstoj“, včetně odkazů na další relevantní literaturu, viz blíže Smetana, V.: *Ani vojna, ani mír*, s. 274–290.

10 Durman, Karel.: *Popely ještě žhavé. Velká politika 1938–1991*, sv. I, *Válka a nukleární mír*. Praha 2004, s. 103.

11 Viz zejména Leffler, Melvyn P.: *Inside Enemy Archives: The Cold War Reopened*. In: *Foreign Affairs* 75, 1996, č. 4, s. 120–135, zde s. 122–125; viz též Roberts, Geoffrey: *Stalinovy války. Od světové války ke studené válce (1939–1953)*. Brno 2008, s. 216–217, 268–269.

12 Viz pozn. č. 3.

13 Jakkoli v československém případě byla míra sovětské ingerence podstatně menší než v případě Polska, Maďarska, Rumunska či Bulharska, přesto vzpomeňme alespoň na sovětský tlak na roz-

mu sovětského typu“ ve východoevropských zemích fakticky jako danost, s níž se počítá.¹⁴

Navíc podle toho, co víme alespoň o Majském a Litvinovovi, se pravděpodobně dost blíží skutečnosti tvrzení ruského historika Vladislava Zuboka, podle něhož oba sovětské diplomaty doufali, že se jim jejich vesměs věcnými geopolitickými analýzami a doporučeními podaří pozitivně ovlivnit Stalinovo myšlení a doložit podezřívavému diktátorovi, že i do budoucna existuje ve vztahu k západním mocnostem dostatek prostoru pro diplomacii a jednání.¹⁵ Zdánlivě paradoxně tak v prvních měsících míru – s tím, jak se politika kremelského vedení na mezinárodní scéně projevovovala stále neústupněji – narůstala také ambicióznost doporučení, jež oba analytici předkládali sovětskému vedení. A tak Litvinovova komise v červnu a červenci 1945 navrhovala, aby se Sovětský svaz snažil proniknout i do tradičních oblastí britského vlivu, jako byly Sýrie, Libye, či dokonce Suezský průplav a Palestina.¹⁶ Přitom víme, že předseda komise si ve stejné době stěžoval svým západním kontaktům na neukojitelnost Molotovových požadavků a kritizoval Západ za to, že této programové expanzivnosti dosud neučinil přítrž...¹⁷ Ivan Majskij zase v listopadu 1945 v memorandu pro Molotova doporučoval postupovat v dalších jednáních se západními partnery tak, aby Američané a Angličané „de-facto uznali Balkán (s výjimkou Řecka) a východní Evropu za sovětskou ‘zónu bezpečnosti’, ve které oni sami nebudou projevoovat jakoukoli zjevnou politickou nebo hospodářskou aktivitu“.¹⁸ To už samozřejmě znamenalo program naprosté sovětské hegemonie, navíc v oblastech geograficky širších, než v jakých se Churchill o rok dříve snažil při jednáních se Stalinem procentuálním vyjádřením zajistit pro Západ alespoň určitou možnost prosazování vlastních politicko-ekonomických cílů.

I přes takto projevenou adaptabilitu na zostřování sovětského zahraničněpolitického kurzu se ovšem jak Majskij, tak Litvinov dočkali do roka od skončení války jen trpkého zklamání. Prvně jmenovaný byl už v srpnu 1945 odvolán z pozice sovětského zástupce ve spojenecké reparační komisi, v březnu 1946 též z postu náměstka ministra zahraničí a do konce roku byl „uvolněn“ z práce na ministerstvu.¹⁹ V pří-

---

puštění České národní rady bezprostředně po osvobození.

14 Viz pozn. č. 6.

15 Zubok, Vladislav: Review, in: Stalin's Wars Roundtable. <http://www.h-net.org/%7Ediplo/roundtables/PDF/StalinsWars-Roundtable.pdf> [22. 7. 2007], s. 22–28.

16 Viz týž: A Failed Empire. The Soviet Union in the Cold War from Stalin to Gorbachev. Chapel Hill 2007, s. 8.

17 Pechatnov, V. O.: The Big Three After World War II, s. 19.

18 Kynin, G. P. – Laufer, J. (eds.): SSSR i germanskij vopros 1941–1949, sv. 1, dok. č. 62, s. 295–297, Majského analýza pro Molotova, 29. 11. 1945.

19 Tamtéž, sv. 2, s. 760, 789, 803.

padě Litvinovově máme dokonce zdokumentovanu jeho deziluzi – což ve výsledku vedlo k jeho definitivnímu politickému konci. Dne 18. června 1946 se svěřil korespondentovi americké stanice CBS Richardu Hotteletovi se svým přesvědčením, že příčinou zhoršení americko-sovětských vztahů je nepatřičná snaha Kremlu zajistit si bezpečnost prostřednictvím teritoriální expanze, což pramení v přesvědčení, že válka se Západem je nezbytná. Sovětská tajná služba ovšem rozhovor nahrála – a dva měsíce nato byl Litvinov odvolán z postu náměstka ministra zahraničí.²⁰

Geostrategické dokumenty sovětských plánovacích komisí z konce války nicméně nejspíš odrážely myšlenkové rozpoložení v klíčových vládních úřadech v době naplněné optimismem, jehož základem byla stále probíhající intenzivní spolupráce tří velmocí na porážce společného nepřítel. Už těžší je ovšem odhadnout, do jaké míry to odpovídalo dlouhodobým záměrům sovětského vůdce samého. Podle dostupných svědectví se zdá, že vedle nepochybné shody na sovětských hranicích z roku 1941 a sféře vlivu ve východní Evropě si sovětský vůdce přál též spolupráci se Západem. Ta se však měla odvíjet podle sovětského scénáře – tj. bez západního zasahování do sovětského postupu ve východní Evropě. Zatímco Litvinov a asi i Majskij chápali, že razantní sovětizace východní Evropy by se setkala se západním odporem, Molotov se Stalinem se na jaře 1945 dotčené dotazovali svých západních partnerů, proč se vměšují do dění v „sovětské sféře“, když Sovětský svaz se přece také nestará o to, co se odehrává ve Francii, Belgii či Řecku!²¹

Jako by tedy Majskij, Litvinov i Gromyko předestřeli ve svých analýzách z konce války jakousi optimální variantu spolupráce se Západem a relativně přijatelných sovětských geopolitických cílů. Podezřívavý Stalin se však do budoucna připravoval též na variantu jednostranného postupu, v níž by sovětskou bezpečnost a alespoň bazální prosperitu zajistilo namísto spolupráce se Západem vytvoření pásu vazalských států a maximální využití jejich hospodářského potenciálu.

K tomu je třeba vzít v potaz skutečnost, na niž věčně upozorňuje ruský historik Leonid Gibianskij, a sice že Majského a Litvinovova memoranda z let 1944–45 vznikala jakožto podkladové dokumenty pro budoucí mírová jednání. Skutečné rozhodování o sovětské zahraniční politice zůstávalo – stejně jako dříve – v rukou Stalina a jeho úzkého týmu spolupracovníků. Určitě tak nelze tyto dokumenty pokládat za důkaz toho, že sovětské vedení nehodlalo po válce zavádět ve východní Evropě režimy sovětského typu.²²

20 Hottelet publikoval obsah svého interview v roce 1952, krátce po Litvinovově smrti. Resis, Albert (ed.): *Molotov Remembers. Inside Kremlin Politics. Conversations with Felix Chuev.* Chicago 1993, s. 6.

21 Viz Pechatnov, V. O.: *The Big Three After World War II.*, s. 22–23.

22 Gibianskij, Leonid J.: *Problemy Vostočnoj Jevropy i načalo formirovanija sovětskogo bloka.* In: *Cholodnaja vojna 1945–1963 gg. Istoričeskaja retrospektiva.* Moskva 2003, s. 105–136, zde

Otázky vnitropolitického vývoje „malých spojenců“ totiž naprosto nespada-ly do kompetence Narkomindělu. Politická linie prosazovaná v osvobozovaných zemích se vytvářela po stranické linii především z vůle kremelského vedení. A to mělo k dispozici nástroj, jemuž britská ani americká vláda samozřejmě nemohly srovnatelně konkurovat – totiž politickou činnost jemu poslušných komunistických stran. Je samozřejmě pravdou, že ty už od května 1943 nebyly sekcemi Komunistické internacionály, jež byla k tomuto datu rozpuštěna. Stalin přitom na zasedání politbyra 21. května své rozhodnutí dost absurdně zdůvodňoval tím, že zkušenost z dob Marxe i Lenina ukázala, že nelze řídit hnutí dělnické třídy všech zemí z jednoho centra! Zejména v době války, kdy komunistické strany v Německu či Itálii měly za úkol svržení svých vlád, zatímco strany v Sovětském svazu (!), Anglii a Americe mají maximálně podporovat své vlády. I dále stojí za ocitování pozoruhodné výroky Josifa Vissarionoviče: „Přecenili jsme své síly, když jsme vytvořili Kominternu a věřili, že budeme schopni řídit hnutí ve všech zemích. To byla naše chyba. Další existence KI by diskreditovala myšlenku Internacionály, což si nepřejeme.“ V přijaté rezoluci nebyl zmíněn klíčový důvod, a sice že komunistické strany byly často ostouzeny z toho, že jsou agenty cizí mocnosti. Rozpuštění KI je mělo naopak posílit jakožto národní strany pracujících a tím zároveň posílit internacionalismus lidových mas, jehož základnou i nadále zůstával Sovětský svaz.²³

I přes tato slova šlo o zrušení formální, neboť agenda Kominterny přešla jako celek na ÚV VKS(b), při němž bylo už 12. června 1943 přísně tajným rozhodnutím sovětského politbyra zřízeno Oddělení mezinárodních informací. Od listopadu téhož roku stanul v jeho čele opět dlouholetý generální tajemník Kominterny Georgi Dimitrov. Ostatní zahraniční komunisté, kteří do té doby pracovali v aparátu Kominterny, byli převedeni do rozvětvené struktury podřízené Oddělení, v němž ovšem působil i značný počet sovětských pracovníků, a to včetně řídicích kádrů. Organizační strukturu tvořily jednak specializované ústavy – pro propagandistickou práci mezi válečnými zajatci (č. 99), pro spojení s komunistickými stranami systémem tajných vysíláček a nelegálních kurýrů (č. 100) či pro rozhlasovou a další informační práci (č. 205) – a také zahraniční byra deseti komunistických stran, včetně šesti východoevropských zemí. Polské a rumunské byro byly zřízeny pouhým rozhodnutím ÚV VKS(b), protože vedení obou stran působilo ve svých zemích. Naopak v případě Jugoslávie a Albánie nebyla zahraniční byra zřízena vůbec a příslušné instrukce předával Dimitrov

---

s. 122–126. K fungování sovětského vedení v době války viz nejdůkladněji Fitzpatricková, Sheila: *Ve Stalinově týmu. Roky riskantního života v sovětské politice*. Praha 2018, s. 148–180.

23 Banac, Ivo (ed.): *The Diary of Georgi Dimitrov 1933–1949*. New Haven & London 2003, 21 May 1943, p. 275–276.

pomocí radiotelegrafického spojení s vedením Komunistické strany Jugoslávie (a jeho prostřednictvím též s vedením KS Albánie).

Paradoxně tak lze říci, že soustrojí Kominterny bylo ve své nové podobě vlastně ještě více navázáno na sovětské vedení než před jejím „rozpuštěním“, když se nyní stalo přímou součástí sovětského stranického aparátu. Nadále přitom pokračovalo v řízení mezinárodního komunistického hnutí – s prioritním dohledem nad komunistickými stranami ve východní Evropě. Oddělení mezinárodních informací předávalo směrnice sovětského vedení a direktivy k aktuálním politickým otázkám představitelům komunistických stran v moskevském exilu i přímo stranickým orgánům ve východoevropských zemích. Dělo se tak radiotelegraficky či kurýrní cestou. V letech 1944–45, kdy Rudá armáda obsazovala východní Evropu, se tyto směrnice a direktivy soustřeďovaly především na otázky charakteru moci, již komunistické strany měly v jednotlivých zemích vytvářet či spoluvytvářet, na vztahy s dalšími tamními politickými silami a na metody upevňování komunistických pozic.²⁴

Organizovat na osvobozovaných či dobývaných územích činnost komunistů bylo také jedním z důležitých úkolů Hlavního štábu partyzánského hnutí. Ten pro jednotlivé země vypracoval instrukce pro činnost komunistů a pro vytváření buněk komunistických stran v partyzánských oddílech. Zakládání jakýchkoli organizačních jednotek jiných politických sil se přitom nepřipouštělo.²⁵ Sověští poradci, kteří často stanuli v čele partyzánských brigád, tamní komunisty politicky připravovali na nadcházející mocenský střet s demokracií. Především je nabádali, aby včas obsadili klíčové mocenské posty, a to i s pomocí politicky spolehlivých partyzánů, kteří by si i do budoucna měli ponechat zbraň. „Vláda sa nedobýva len slovom, ale aj zbraňou,“ zdůrazňoval kupříkladu velitel partyzánské brigády Smrt fašismu major Petrov komunistům, kteří ve středoslovenských horách založili prozatímní Dělnický výbor Komunistické strany Slovenska.²⁶

Dlouholetý československý velvyslanec v Moskvě Zdeněk Fierlinger, jenž měl se zemí sovětů vysoce nadstandardní vztahy, ve svých pamětech výstižně uvádí, že Sovětský svaz se nechystal ani po válce „cokoli na své doktríně zásadně měnit nebo se zříkat socialismu“.²⁷ Také Nikita Chruščov v necenzurované části svých

24 Gibianskij, Leonid J.: Moskva a východní Evropa. Některé aspekty vzniku sovětského bloku. In: Soudobé dějiny 4, 1997, č. 1, s. 26–41, zde s. 30–31.

25 Ústřední státní archiv veřejných organizací Ukrajiny, Kyjev, fond 112 (Hlavní štáb partyzánského hnutí v Československu), opis 1, dělo 4. Svazek zahrnuje instrukce z období od 14. listopadu 1944 do 17. února 1945.

26 Marjina, Valentina V.: VKS(b) a KSČ: korelace politické strategie a taktiky v závěrečné fázi druhé světové války. In: Slovanský přehled 84, 1998, č. 2, s. 175–188, zde s. 182.

27 Fierlinger, Zdeněk: Ve službách ČSR, sv. 2. Praha 1948, s. 206.

memoárů vzpomíná, kterak se členové sovětského vedení opájeli nadějí, že po druhé světové válce dojde v řadě evropských zemí v čele s Německem, Francií a Itálií k revolucím, stejně jako se stalo v Rusku po válce minulé.²⁸ Stalin jakožto realista ovšem věděl, že proti stojí korelace sil – jinými slovy že přítomnost angloamerických jednotek na francouzském či italském území takovému vývoji zabrání.²⁹ O to větší význam přikládal zajištění situace v „blízkém zahraničí“. Alespoň pro bezprostředně poválečné období, během něhož se měl Sovětský svaz pokud možno se západní pomocí hospodářsky i jinak vzpamatovávat z válečných škod a ztrát, však byla stanovena pružnější taktika. Počítala s postupným dosažením výsledku, to jest přechodu k socialismu sovětského typu, pomocí vnitřních sil – komunistů, kteří měli obsadit klíčové pozice v nově ustavených mocenských orgánech a využít při tom posílenou autoritu Sovětského svazu na mezinárodním poli. Slovy přední ruské specialistky na toto téma Valentiny V. Marjinové „myšlenky světové socialistické revoluce nebyly pohřbeny, změnily se jen formy, metody a rychlost realizace, jak to vyžadovala nová mezinárodní situace“.³⁰

Dalekosáhlé závěry nelze v této souvislosti vyvozovat ani ze Stalinových prohlášení, která během války adresoval rozličným západním návštěvníkům Sovětského svazu.³¹ Většinou je ubezpečoval o své připravenosti pokračovat i po válce ve spolupráci s ostatními mocnostmi protihitlerovské koalice a umožnit malým zemím na západ od sovětské hranice demokratický vývoj. Mnohem větší význam mají samozřejmě jeho výroky pronesené v přítomnosti nejvyšších komunistických představitelů jiných zemí. „Tahle válka není jako ty minulé,“ prohlásil Stalin podle známého svědectví Milovana Djilase v přítomnosti Josipa Broze Tita v dubnu 1945 a pokračoval, že „kdokoli obsadí nějaké území, zavede na něm také svůj sociální systém. Každý zavede svůj vlastní systém tak daleko, kam až dosáhne jeho armáda. Nemůže tomu být jinak.“³² Georgi Dimitrov si zase do svého deníku poznamenal Stalinova slova vyřčená v rozhovoru s bulharskou a jugoslávskou delegací, za přítomnosti Vjačeslava Molotova, Georgije Malenkova a Lavrentije Beriji, už 28. ledna 1945. Sovětský vůdce počítal se vznikem „Svazu slovanských národů“, které měly úzce a všestranně spolupracovat a společně měly být připraveny odrazit nový německý útok. Krize kapitalismu se podle Stalina projevila v rozdělení kapitalistů na

---

28 Schecter, J. L. (ed.): *Khrushchev Remembers. The Glasnost Tapes*, Boston – Toronto – London 1990, s. 99–100.

29 Srv. Zubok, V.: *A Failed Empire*, s. 22.

30 Marjina, V. V.: *VKS(b) a KSČ*, s. 177.

31 Tohoto zásadního pochybení na poli vnější pramenné kritiky se ve své knize opakovaně dopouští často citovaný irský historik Geoffrey Roberts, který právě takoveto výroky pokládá za údajně nejdůležitější pro poznání skutečných Stalinových záměrů. Roberts, G.: *Stalinovy války*.

32 Djilas, Milovan: *Conversations with Stalin*. New York 1962, s. 114.

fašistickou a demokratickou frakci. Ta druhá se nyní spojila se Sovětským svazem – ve snaze nepřipustit Hitlerovo panství z toho důvodu, že mohlo přivést dělnickou třídu do krajnosti a vést ke svržení samotného kapitalismu! „My jsme nyní s jednou frakcí proti druhé, ale v budoucnu budeme i proti oné druhé frakci kapitalistů,“ kázal týden před jaltskou konferencí svým jihoslovanským a bulharským žákům vůdce světového proletariátu.³³ Podle Djilasova svědectví odhadoval Stalin rozpoutání nové války za 15 až 20 let.³⁴ Rok nato už svůj odhad v rozhovoru před bulharským komunistickým vedením zkrátil na 10 až 15 let.³⁵

Na jednu stranu nemáme důkazy o tom, že by Stalin měl vypracovaný jakýsi velký plán komunistické středovýchodní Evropy – a nic takového samozřejmě nenajdeme ani ve zpřístupněných materiálech archivu Kominterny, tím méně pak ve Stalinově osobním fondu v Ruském státním archivu sociálně-politických dějin.³⁶ Zároveň ovšem slovy amerického historika Marka Kramera kroky, které v oblasti střední a východní Evropy už od raného stádia Stalin podnikal, „tlačily události neomylně tímto směrem“.³⁷ Bezprostředně po příchodu Rudé armády tak začaly být ve východoevropských zemích vytvářeny základy „lidových demokracií“. Oddělení mezinárodních informací přitom plnilo úlohu faktického kontrolora komunistických stran, když radiotelegrafickou cestou vyžadovalo hlášení o jejich činnosti a iniciovalo pravidelné cesty jejich představitelů do Moskvy, kde měli o dění ve svých zemích informovat Dimitrova a v případech vážné politické potřeby též Molotova či samotného Stalina. Přitom fakticky skládali účty z plnění tří základních úkolů: a) nastolovat v zemích východní Evropy postupnými kroky komunistickou moc a přitom prosazovat linii, která odpovídala aktuálním potřebám kremelského vedení; b) zajišťovat takovou zahraniční politiku „lidových demokracií“, která odpovídala sovětským plánům, a to zejména ve vztahu k západním mocnostem; c) naplňovat sovětské pokyny ve vztazích s dalšími „lidovými demokraciemi“, protože už v závěru války se Moskva na tomto poli jednoznačně stavěla do role

33 Marjina, Valentina V.: Dněvník G. Dimitrova. In: *Voprosy istorii* 7, 2000, s. 32–55, zde s. 46.

34 Djilas, M.: *Conversations with Stalin*, s. 114–115. Ke Stalinovým předpovědím nové, zejména německé agrese v horizontu dvou dekad viz též Holloway, David: *Stalin and the Bomb*. New Heaven – London 1994, s. 150–151.

35 Viz Gibianskij, L.: *Moskva a východní Evropa*, s. 28.

36 Viz digitalizované verze obou fondů archivu RGASPI: <http://sovdoc.rusarchives.ru/sections/organizations/> a <http://sovdoc.rusarchives.ru/sections/personality//cards/4451/childs>. Existenci „velkého plánu“ samozřejmě nepotvrzují ani materiály týkající se Československa v relevantních fondech č. 495 a 017.

37 Kramer, Mark: *Stalin, Soviet Policy, and the Establishment of a Communist Bloc in Eastern Europe, 1941–1949*. In: Kramer, Mark – Smetana, Vít (eds.): *Imposing, Maintaining, and Tearing Open the Iron Curtain. The Cold War and East-Central Europe, 1945–1989*. Lanham – Boulder – New York – Toronto – Plymouth 2014, s. 3–37.

koordinátora a arbitra. Můžeme tady vysledovat jakousi paprskovitou strukturu vznikajícího sovětského bloku, do jehož formování se bezprostředně po osvobození aktivně zapojil také rozsáhlý systém sovětských úřadů – vojenských, diplomatických, hospodářských a ideologických, jakož i orgánů sovětských výzvědných a represivních složek.³⁸

A tak lze na základě dnes dostupné dokumentace shrnout, že kontury sovětského bloku a také jeho budoucích nepřátel se už v závěrečném stádiu války rýsovaly velmi zřetelně nejen ve Stalinových představách, ale i v organizačních strukturách komunistického hnutí. Otázkou zůstávalo, jakou míru politické svobody sovětské vedení v té které zemi formujícího se bloku připustí a jak dlouho bude schéma lidových či národních front považovat za odpovídající mezinárodní situaci. Jisté ovšem je, že v zemích osvobozených či obsazených Rudou armádou Sovětský svaz maximálním způsobem posiloval svůj vliv, a to s použitím veškerých rozsáhlých prostředků, které měl k dispozici.

---

38 Gibianskij, L.: Moskva a východní Evropa, s. 32–34.

The Comintern Strategies After Its Dissolution and Soviet Global Post-War Plans

The study raises a seemingly absurd question about the strategy of the Comintern after its dissolution in May 1943. Its agenda was continuously taken over by the Department of International Information of the Central Committee within the Soviet Communist Party. Soviet intentions at the very end of the WWII have been subject to many discussions. The study briefly analyses positional documents that were drafted in special expert committees of the People's Commissariat of Foreign Affairs and that were planned for the future peace talks. From the fact that they do not contain plans for sovietisation of the territories occupied by the Red Army cannot be inferred that the Soviet government focused exclusively on ensuring Soviet security interests. The political line enforced in the liberated countries was created on the party level, by the will of the Kremlin leaders. And, although there is no evidence that Stalin had some kind of a master plan of communisation of the Central and Eastern Europe, the steps he made from the very early phase directed course of events precisely in this way. The idea of a global socialist revolution was never turned down, only its form and time changed due to the new international context. Immediately after the Red Army arrived, the foundations of the „people's democracy“ were being laid in the countries of Central and Eastern Europe. The Department of International Information played a role of an actual controller over the communist parties and a coordinator of their political moves.

REFERÁT RUDOLFA SLÁNSKÉHO PŘEDNESENÝ NA PRVNÍM ZASEDÁNÍ INFORMAČNÍHO BYRA KOMUNISTICKÝCH A DĚLNICKÝCH STRAN VE SKLÁŘSKÉ PORUBĚ DNE 23. 9. 1947

ADAM ZÍTEK

Po druhé světové válce dochází k zásadním změnám v zahraniční i vnitřní československé politice. Výrazně se upevnila pozice Sovětského svazu, který se stal velmocí kontrolující velkou část Evropy. Vzrostl i význam komunistických stran, a to nejen ve státech střední a východní Evropy, ale též např. v Itálii či Francii. V Československu znatelně posílila Komunistická strana Československa (KSČ), která si upevňovala postavení nejen na politické scéně, ale též v silových rezortech (ministerstvo vnitra, armáda). Právě v souvislosti s posilováním pozic komunistických stran a narůstajícím napětím mezi Sovětským svazem a Spojenými státy přistoupili Sověti k důkladnější kontrole „bratrských“ stran a koordinaci jednotlivých kroků v nadcházející studené válce.

Za tímto účelem proběhla ve dnech 22.–27. září 1947 tajná konference v krkonošském městečku Sklářská Poruba (Szkłarska Poręba) v Polsku, na níž došlo k vytvoření Informačního byra komunistických a dělnických stran (zkráceně jen Informbyro), též Kominformy či Kominformbyra.¹ Konference se zúčastnili zástupci z ČSR (Rudolf Slánský, Štefan Baštovanský), Polska (Władysław Gomułka, Hilary Minc), Rumunska (Anna Paukerová, Gheorghe Gheorghiu-Dej), Bulharska (Valko Červenkov, Vladimir Poptomov), Francie (Jacques Duclos, Benuya Frajon), Itálie (Luigi Longo, Oronzo Reale), Jugoslávie (Milovan Djilas, Edvard Kardelj), Maďarska (Mihály Farkas, József Révai) a SSSR (Andrej Ždanov, Georgij Malenkov).² Informbyro v podstatě navazovalo na činnost Ko-

---

1 Dodnes není zcela zřejmé, kde přesně se tajná konference konala. Hovoří se např. o rekreačním objektu Olimp. K zasedání blíže též: Kolenovská, Daniela – Smetana, Vít: Kominforma – její založení a cesta k únoru 1948, viz <http://www.csds.cz/cs/g6/4456-DS.html> [28. 5. 2020].

2 Vedle představitelů zúčastněných stran byli jednání přítomni i hosté, za KSČ to byli Gustav Bareš a Bedřich Geminder.

mininterny, která byla Sověty zrušena v roce 1943. Za předsedu nově utvořeného orgánu byl zvolen sovětský činovník Andrej Ždanov, jeho zástupcem pak první tajemník Polské dělnické strany Władysław Gomułka. Byl též ustanoven oficiální tiskový orgán, jenž nesl název *Za trvalý mír, za lidovou demokracii*. Za sídlo Informbyra byl vybrán Bělehrad,³ avšak po vyhrocení jugoslávsko-sovětské roztržky byla Komunistická strana Jugoslávie z Informbyra vyloučena a novým centrem se v roce 1948 stala rumunská Bukurešť. Právě zde se v roce 1948 konala druhá schůze zástupců členských stran, jejímž výsledkem bylo vedle tlaku na kolektivizaci zemědělství též odsouzení Jugoslávie. Třetí a poslední schůze se uskutečnila o rok později v Budapešti. Od této doby Informbyro prakticky přestalo existovat, k oficiálnímu zrušení došlo až v roce 1956 v souvislosti s oteplováním jugoslávsko-sovětských vztahů.

Cílem konference ve Sklářské Porubě bylo především zajištění koordinace a postupu jednotlivých států dle záměrů SSSR. Andrej Ždanov jako zástupce Vše-svazové komunistické strany (bolševiků) přednesl referát *O mezinárodní situaci*, ve kterém nastínil vzrůstající napětí mezi „lidově demokratickými“ státy a těmi „imperialistickými“. Odsouzen byl rovněž Marshallův plán hospodářské pomoci evropským státům, který měl dle Ždanova pouze posloužit k rozšíření amerického imperialismu. Navzdory proklamované jednotě byly mezi účastníky patrné rozpory vyplývající ze samotné koncepce Informbyra, jakožto i vnitropolitických záležitostí.⁴ Zástupce Maďarské dělnické strany József Révai se např. ohrazoval proti postavení Maďarů na Slovensku,⁵ na což reagoval Štefan Bašťovanský.⁶

3 Vzhledem k výrazné úloze, kterou Stalin při vzniku Informbyra vkládal do Polské dělnické strany (Polska Partia Robotnicza – PPR), se původně jako o sídlo byra uvažovalo o Varšavě. Gomułka ale myšlenke nebyl příliš nakloněn. Kersten, Krystyna: *Narodziny systemu władzy. Polska 1943–1948*. Poznań 1990, s. 352.

4 Poměrně rezervovaný postoj choval ke vzniku Informbyra např. první tajemník ÚV PDS Władysław Gomułka, jenž se obával omezení kompetencí jednotlivých komunistických stran při „cestě k socialismu“ při respektování specifik dané země. Gomułka vycházel též ze zkušeností s likvidací Komunistické strany Polska v roce 1938. Tamtéž, s. 355.

5 József Révai (12. 10. 1898 – 4. 8. 1959) patřil mezi zakladatele Komunistické strany Maďarska v roce 1918. V letech 1945–1956 byl členem ústředního výboru Maďarské dělnické strany a později Maďarské sociálně demokratické strany. Zabýval se především oblastí kultury, v letech 1945–1953 zastával funkci ministra kultury.

Osoby maďarské národnosti byly na základě prezidentského dekretu zbaveny československého státního občanství a měl jim být konfiskován majetek. Na území Slovenska probíhala po druhé světové války reslovakizace obyvatel, Maďaři navíc byli odsouváni na území Čech, kde měli pracovat ve vylidněném pohraničí. Další řešení bylo viděno ve výměně obyvatel mezi ČSR a Maďarskem, v rámci které Československo opustilo více než 55 tisíc obyvatel maďarské národnosti. Blíže např.: Kaplan Karel: „Akcja Juh“. *Odsun Maďarov zo Slovenska do Čiech* v roku 1949, Praha 1993.

6 Barnovský, Michal: Informbyro. In: Kocián, Jiří (ed.): *Online slovníková příručka k českosloven-*

Vedle toho měla konference též posloužit k výměně vzájemných zkušeností a informací. Zástupci zúčastněných stran proto přednesli referáty přibližující situaci v jednotlivých zemích, fungování komunistických stran atd. Situaci v Československu představil generální tajemník Ústředního výboru KSČ Rudolf Slánský. Dle protokolu ze zasedání se tak stalo 23. září 1947 v poslední části jednání (od 18:30 do 22 hod.).⁷ Ve svém referátu se soustředil především na hospodářskou oblast, ve které mělo být dosaženo mnoha úspěchů. Zmínil též vznik nových orgánů státní správy (národní výbory), odsun německého obyvatelstva, zahraniční politiku, organizaci KSČ a „boj s reakcí“, což se tehdy týkalo především Slovenska. Právě rozhodnější postup vůči opozici byl jedním ze závěrů schůze. Českoslovenští komunisté toto „doporučení“ záhy aplikovali, když na podzim 1947 došlo k „odhalení“ tzv. spiknutí na Slovensku.⁸

O průběhu prvního zasedání Slánský referoval předsednictvu ÚV KSČ 2. října 1947. Předsednictvo souhlasilo s usnesením Informbyra, zároveň byly přijaty kroky ve věci informování dalších stranických orgánů a reflexe v tisku.⁹ Bližší informace týkající se vlastního referátu, který Rudolf Slánský ve Sklářské Porubě přednesl, se bohužel nepodařilo dohledat.

---

ským dějinám 1948–1989. Praha 2006, s. 5. Dostupné na: www.usd.cas.cz/wp-content/uploads/Prirucka48_89.pdf [29. 2. 2020].

Štefan Bašťovanský (7. 2. 1910 – 27. 11. 1952) byl členem Komunistické strany Slovenska (KSS). Po druhé světové válce zastával řadu funkcí ve státním i stranickém aparátu. Působil např. jako předseda NV v Bratislavě, poslanec Národního shromáždění či generální tajemník ÚV KSS. V souvislosti politickými procesy v 50. letech byl z funkcí odstraněn. Zemřel za záhadných okolností v roce 1952.

- 7 Adibekov, Grant Mkrtyčevič et al. (eds.): *Soveščanija Kominforma, 1947, 1948, 1949. Dokumenty i materialy.* Moskva 1998, s. 103, 122.
- 8 Ústředním motivem tohoto konstruktů, který měl oslabit pozici Demokratické strany (DS), a naopak posílit KSS, byla protistátní činnost DS, její napojení na slovenské exilové kruhy a příprava spiknutí v duchu separatismu. Navzdory masivní nátlakové akci (např. sjezd partyzánů) a údajným důkazům o spolupráci slovenské opozice se zahraničím (ukrajinští nacionalisté, slovenský exil) výsledný střet nepřinesl komunistům takový zisk, jaký očekávali. Došlo sice ke změnám ve Sboru pověřenců, ale Demokratická strana, byť výrazně oslabená, stále zastávala pozice jak ve slovenských, tak ústředních orgánech. Během únorové krize roku 1948 se pak někteří ministři DS připojili k demisi demokratických ministrů. Teprve po převzetí moci mohli komunisté případ tzv. spiknutí na Slovensku úspěšně dokončit – Miloš Bugár a Ján Kempný byli odsouzeni k jedné a šesti letům odnětí svobody. Bliže např.: Kaplan, Karel: *Pět kapitol o Únoru*, Brno 1997; Rychlík, Jan: *Tak zvané protistátní spiknutí na Slovensku na podzim roku 1947. Slovenské historické studie*, 25, 1999.
- 9 Na 6. 10. 1947 např. bylo naplánováno svolání porady krajských politických sekretářů, poslanců a vedoucích redaktorů stranických deníků a vedoucích oddělení ÚV KSČ. V pražském kraji bylo plánováno svolání aktivu a otázky vyslovené v referátu a závěry schůze měly být předmětem dalších zasedání předsednictva. NA, f. KSČ-ÚV (1945–1989), předsednictvo (02/1), sv. 1, a. j. 81, zápis č. 81 z 2. 10. 1947.

V archivech se navíc dochovala řada variant Slánského referátu, které se více, či méně liší.¹⁰ Verze, kterou tehdejší generální tajemník ÚV KSČ přednesl, např. obsahovala velmi ostré poznámky na adresu prezidenta Edvarda Beneše a ministra zahraničních věcí Jana Masaryka,¹¹ které Slánský označil za „agenty anglo-amerického imperialismu v Československu“ či podrobnější popis situace v sociálně demokratické straně.¹² Dvě verze – plná (33 stran) a zkrácená (29 stran, společně s protokolárním zápisem vystoupení (18 stran) uchovává Rossijskij centr chranenija i izučenija dokumentov novejšej istorii.¹³ Ve dílčím fondu KSČ – Ústřední výbor (1945–1989), Rudolf Slánský – nezpracovaná část je pak uložena další verze Slánského referátu, a to v podobě kratšího ruského znění (26 stran), širšího českého znění (33 stran) doplněného o informace k činnosti KSČ (6 stran) a konceptu ruského znění s rukopisnými poznámkami Gustava Bareše a Bedřicha Gemindera.¹⁴ Zřejmě na základě zásahů jmenovaných funkcionářů KSČ byly z referátu odstraněny některé závěry, které zazněly ve Sklářské Porubě, ale později nebyly dále publikovány, např. poznámky na adresu prezidenta E. Beneše a ministra J. Masaryka.

Předložený dokument představuje dvaceti čtyř stránkovou strojepisnou verzi referátu Rudolfa Slánského, který byl s nepatrnými úpravami společně s dalšími referáty opublikován v brožuře *Zasedání devíti komunistických stran. O založení informační kanceláře komunistických stran v Bělehradě*.¹⁵ Dokument byl společně se zprávami zástupců dalších zúčastněných stran (rovněž v češtině) uložen v kanceláři generálního tajemníka Rudolfa Slánského (generální sekretariát, v letech 1945–1946 jako ústřední sekretariát). Tento celek byl později uložen v Archivu ÚV KSČ, kde byl též zpracován a vzniklý archivní fond (100/1) byl v roce 1965 opatřen inventární pomůckou. Na základě ústavního zákona č. 496/1990 Sb. z 16. listopadu 1990 byl tento fond jako součást složitějšího celku KSČ-ÚV (1945–1989) předán do tehdejšího Státního ústředního archivu v Praze, dnes Národní archiv.

10 K tématu blíže: Prečan, Vilém – Valtus, Ondřej: Kominforma – cesta k únoru 1948, viz <http://www.csds.cz/cs/zpravy/4460-DS.html> [28. 5. 2020].

11 Adibekov, Grant Mkrtyčevič et al. (eds.): Soveščanija Kominforma, 1947, 1948, 1949, s. 113.

12 Tamtéž, s. 109.

13 Tamtéž, s. 271.

14 NA, f. KSČ-ÚV (1945–1989), Rudolf Slánský – nezpracovaná část, Informbyro, vystoupení R. Slánského o činnosti KSČ v období po osvobození země.

15 Uvedená verze Slánského referátu ale podle všeho v brožuře přímo užitá nebyla. České vydání totiž vycházelo z původní ruské verze, kterou přeložil dr. Jaroslav Procházka. Brožura vyšla v nákladu 10 tis. výtisků. Vydavatelem byla redakce Světové rozhledy, tisk zajistila tiskárna Svoboda. Zasedání devíti komunistických stran. O založení informační kanceláře komunistických stran v Bělehradě. Praha 1948, s. 103–118.

Ediční poznámka: dokument je představen ve znění po rukopisných úpravách provedených červenou tužkou zřejmě Rudolfem Slánským.¹⁶ V některých případech došlo ke změnám částí vět, jindy pouze k přepisu jednotlivých písmen. Vedle vlastnoručních poznámek se v textu objevují i úpravy provedené na psacím stroji. Všechny tyto skutečnosti byly v editované verzi zohledněny v poznámkách pod čarou. Na nečitelné či zcela vynechané části textu odkazují tři tečky v hranatých závorkách doplněné vysvětlující poznámkou pod čarou. Gramatické chyby či slovní tvary neodpovídající dnešním jazykovým standardům (např. „realisace“, „t. zv.“, některá velká písmena) byly opraveny dle současných pravidel. Členění textu, podtržení či způsob číslování odpovídají originálu.

Dokument: O činnosti Komunistické strany Československa od osvobození země, originál, nedatováno, sine, 24 stran, list 57–80. Národní archiv, fond Komunistická strana Československa – Ústřední výbor (1945–1989), generální sekretariát (100/1), svazek 58, archivní jednotka 459.

[...]¹⁷

Rudolf Slánský:

O činnosti Komunistické strany Československa od osvobození země

Informační zpráva na poradě představitelů některých komunistických stran v Polsku koncem září 1947.

Československo bylo [...]¹⁸ poslední zemí, osvobozenou od fašistického jařma. Osvobození Prahy sovětskou armádou bylo dokončeno, jak známo, 9. května 1945, v den vítězství nad Německem.

Po vyhnání německých uchvatitelů přikročilo Československo k uskutečnění řady podstatných přeměn v politickém a hospodářském životě země. Soudruh Gottwald označil¹⁹ tyto přeměny jako národní a demokratickou revoluci.²⁰

---

16 V levém horním rohu dokumentu je rukopisná poznámka „opravenou Rudou“, tedy patrně Slánským. Nabízí se spekulace, že Slánský mohl text svého vystoupení korigovat pro připravovanou brožuru věnovanou prvním zasedání Informbyra.

17 Dopsáno rukou: „Opravenou Rudou [patrně Slánským – pozn. A. Z.] 28. XII. 1947“.

18 Původně: „časově“.

19 Původně: „charakterizoval“.

20 Otázky spojené se zásadní změnou podoby státu probírali již během války zástupci politických stran i odbojových organizací. Poměrně radikální program např. prezentovala odbojová organizace Petiční výbor Věrní zůstaneme (PVVZ). Politický program PVVZ nepočítal s obnovením republiky ve stejné podobě jako před válkou. Po jejím skončení mělo dojít ke skutečné revoluci, nikoliv té jako v roce 1918, ale zcela zásadní přestavbě společenského a hospodářského života – např. zestátnění průmyslu, plánovanému hospodářství atd. Blíže např. Kural, Václav: Vlastenci proti okupaci. Ústřední vedení odboje domácího 1940–1943. Praha 1997, s. 30–31.

Na rozdíl od národní revoluce r. 1918, která probíhala pod vedením buržoazie a vedla k utvoření buržoazního československého státu, byla národní a demokratická revoluce tentokrát uskutečňována pod vedením dělnické třídy a pracujícího lidu, které měly zájem na tom, aby lid provedl tuto revoluci co nedůsledněji. V průběhu revoluce zmocnila se dělnická třída řady klíčových pozic. Zároveň je třeba poznamenat, že některá opatření dělnické třídy překročila rámec národní a demokratické revoluce. Jako výsledek těchto přeměn v Československu byl vytvořen režim, který [...] ²¹ nazýváme ²² režimem lidové demokracie.

Československo je poměrně vysoce vyvinutou průmyslovou zemí. V době okupace vzrostl jeho průmyslový potenciál ještě více. Početní síla ²³ dělnické třídy je značná ²⁴. Komunistická strana po osvobození země od fašistického jařma vyrostla jako masová strana a má (koncem září) 1 172 000 členů. Komunistická strana má pevnou většinu mezi dělnickou třídou a je také nejsilnější stranou na venkově.

Vedoucí úloha komunistů v Národní frontě a ve státu se zakládá na síle vlivu komunistické strany a na její autoritě v lidu. Komunistická strana je ze všech politických stran jedinou, která nejenom nemá žádnou odpovědnost za mnichovskou kapitulaci, nýbrž byla také jedinou silou, která důsledně bojovala proti mnichovské politice. Byla hlavní vedoucí a organizující silou národního odporu. ²⁵ Téměř polovina z předválečného počtu členů strany padla v boji za svobodu národa

21 Původně: „se u nás“.

22 Původně: „nazývá“.

23 Původně: „Význam“.

24 Původně: „značný“.

25 Postoj KSČ k mnichovské krizi a jejím následkům byl mnohem složitější, než jak prezentoval Rudolf Slánský. Komunisté sice vystupovali proti mnichovskému ultimátu, ale „organizující silou národního odporu“ alespoň v počáteční fázi války nebyli. Shodně s politikou SSSR stvrzenou tajnou smlouvou s nacistickým Německem v srpnu 1939 nevyvíjela KSČ v protektorátu zásadnější odbojovou činnost. Tato situace se změnila až po útoku Německa na Sovětský svaz v červnu 1941. Velkou výhodou pro KSČ byla bohatá zkušenost s konspirační prací, která byla využita již v období druhé republiky. Po obsazení zbytku českých zemí Němci nastoupilo systematické potírání ilegálních struktur KSČ nacistickým bezpečnostním aparátem (např. Aktion Gitter). Na počátku roku 1941 došlo k likvidaci I. ilegálního ÚV, přičemž v důsledku zatýkání nedisponovali představitelé II. ilegálního ÚV radiovým spojením na zahraniční vedení strany. Po útoku na SSSR dochází k silné aktivizaci odbojových aktivit KSČ, projevujícími se např. organizováním stávek, sabotážemi atd. Především prostřednictvím konfidentů se ale takřka po celou dobu války dařilo nacistickým složkám struktury KSČ infiltrovat a průběžně likvidovat. Za vrchol odbojových aktivit KSČ pak lze bezpochyby považovat účast na Slovenském národním povstání. K problematice blíže např.: Hájková, Alena: Strana v odboji. Z dějin ilegálního boje KSČ v letech 1938–1942. Praha 1975; Syrný, Marek: Slovenskí komunisti v letech 1939–1944: náčrt dějin Komunistické strany Slovenska v odboji a v povstání. Banská Bystrica 2013.

proti německo-fašistickým okupantům.²⁶ Komunistická strana byla také hlavní hnací a vedoucí silou národní a demokratické revoluce, iniciátorkou strukturálních změn v uspořádání státu, organizátorkou Národní fronty a pak i řídicí silou poválečné rekonstrukce země.²⁷

Pro vůdčí úlohu komunistické strany ve státu se vyslovil lid ve všeobecných demokratických volbách v květnu 1946. Komunisté obdrželi v celém Československu 38 procent hlasů (v Čechách a na Moravě přes 40 procent).²⁸ V důsledku těchto voleb v červenci 1946 byla ustavena nová vláda Národní fronty, jejímž předsedou se stal soudruh Gottwald.²⁹

I.

Nová demokracie v Československu

Nový režim byl vytvořen v květnu 1945 na základě tzv. Košického programu, jehož iniciátorem byla komunistická strana. Tento program byl podepsán všemi stranami Národní fronty.

Na VIII. sjezdu Komunistické strany Československa soudruh Gottwald, když charakterizoval nastalé vnitropolitické změny, uváděl, že klika zrádcovské velkoburžoazie byla odstraněna od vedení státního a národního života a veškerá státní moc přešla do rukou Národní fronty, která je politickým výrazem svazku dělnictva, rolnictva, řemeslníků, živnostníků a inteligence.³⁰

Byly zakázány fašistické, zjevně reakční strany, které sloužily Hitlerovi a rdousily národní svobodu lidu a nezávislost státu. Agrární strana, tzv. Národní sjednocení, hlinkovská strana na Slovensku a některé jiné fašistické a reakční skupiny.³¹

---

26 Počet členů KSČ před mnichovskou krizí se pohyboval kolem 70 tis.

27 Na tomto místě je možné zmínit, že postoj KSČ k obnově ČSR rozhodně nebyl konzistentní a obnova státu pro KSČ nebyla vždy prioritou. Kural, V.: Vlastenci proti okupaci, s. 65–66.

28 První poválečné volby skutečně prokázaly náklonost nemalé části společnosti politice KSČ. Strana celkem získala 40,17 % všech hlasů, což v Národním shromáždění představovalo výrazné zastoupení. Zatímco v českých zemích byl zisk komunistů obdobný, na Slovensku získala KSS „pouze“ 30,48% hlasů, čímž se zařadila na druhé místo za Demokratickou stranu, která si připsala 61,53% podíl. K problematice poválečných voleb blíže např.: Friedl, Jiří – Jedličková, Blanka – Škerlová, Jana (eds.): Parlamentní volby 1946 a Československo. Souvislosti, prognózy, fakta, následky. Praha 2017.

29 V nové vládě, též tzv. první Gottwaldově vládě, obsadila KSČ klíčové rezorty: ministerstvo vnitra (Václav Nosek), ministerstvo informací (Václav Kopecký), ministerstvo zemědělství (Július Ďuriš) a ministerstvo národní obrany (gen. Ludvík Svoboda, ačkoliv oficiálně nestraník).

30 VIII. sjezd KSČ probíhal ve dnech 28. – 31. 3. 1946.

31 Košický vládní program též formuloval nutnost „vykořenit fašismus politicky a morálně do všech důsledků“, čímž byl mimo jiné myšlen zákaz některých politických stran, které se měly provinít v období mnichovské krize a následné okupace. Jednalo se především o tzv. agrární stranu (Republikánskou stranu zemědělského a malorolnického lidu), živnostenskou stranu.

Národní fronta v Čechách a na Moravě se skládá ze čtyř stran: komunistické, sociálně-demokratické, strany národně socialistické a katolické „lidové strany“. Na Slovensku se Národní fronta dříve skládala ze dvou stran: komunistické strany a tzv. Demokratické strany. Později se vytvořily ještě dvě malé strany, které také vstoupily do Národní fronty. Je to sociálně demokratická strana a tzv. „Strana slobody“.³²

Avšak Národní fronta má širší základnu. Může se opírat nejen o politické strany, nýbrž také o jednotné odbory, jednotný³³ svaz zemědělců³⁴, svaz mládeže, sjednocené družstevní hnutí a o jiné organizace pracujícího lidu.³⁵

Na základě Košického programu byla uskutečněna v politickém a hospodářském životě země tato opatření:

1. Vytvoření národních výborů jako orgánů státní správy.
2. Znárodnění velkopřemyslu a peněžnictví.
3. Vystěhování Němců.
4. Pozemková reforma a provádění³⁶ nové³⁷ politiky³⁸ na venkově.
5. Nová úprava vzájemného vztahu³⁹ Čechů a Slováků na základě rovnoprávnosti.

Národní výbory

Důležitou oporou nového demokratického režimu jsou národní výbory. Vznikaly již v průběhu národně-osvobozenického boje jako nelegální lidové orgány.

Dále národně demokratické Národní sjednocení a slovenskou Hlinkovu slovenskou ľudovou stranu – Stranu slovenskej národnej jednoty. Fašistickými skupinami a subjekty byla patrně myšlena např. organizace Vlajka, Kuratorium pro výchovu mládeže atd. V případě agrární strany se jednalo o zjevný politický kalkul nejen KSČ, ale i dalších tzv. demokratických stran, které tímto krokem přistoupily k likvidaci nepohodlného konkurenta, který si především na venkově držel značné preference. Nehledě na skutečnost, že strana oficiálně zanikla v roce 1938, kdy stejně jako další subjekty vytvořila Stranu národní jednoty. K problematice blíže např.: Rokoský, Jaroslav: Rudolfé Beran a jeho doba. Vzestup a pád agrární strany. Praha 2011.

32 Jedná se o Stranu práce, která vznikla v roce 1946 a již v roce 1947 částečně poji se sociální demokracií, strana zaniká po únoru 1948; Strana slobody vedená výraznou postavou slovenské politiky Vavro Šrobárem, zastávala křesťansko-republikánský ideový proud.

33 Původně: „zemědělský“.

34 Dopsáno.

35 Jedná se o nepřesnou informaci, KSČ se sice snažila o rozšíření NF o další subjekty, což ale neakceptovaly tzv. demokratické strany. Kooptace do NF proběhla až po únoru 1948. Blíže např.: Kaplan, Karel: Národní fronta 1948–1960. Praha 2012; Křesťan, Jiří – Kahuda, Jan: Národní fronta (1945–1990). *Paginae historiae* 26/2, 2018, s. 7–57.

36 Dopsáno.

37 Původně: „nová“.

38 Opraveno, původně: „politika“.

39 Dopsáno nečitelné přeškrtnuté slovo.

Na návrh soudruha Gottwalda vydala již⁴⁰ londýnská vláda dekret o národních výborech jako orgánech státní správy místní, okresní a zemské. Po osvobození země od fašistických uchvatitelů sehrály tyto výbory velikou úlohu ve výstavbě nového státního aparátu. Jmenovaly své zmocněnce v továrnách, organizovaly zásobování, podřizovaly se jim orgány bezpečnostní a státní aparát na území jim vymezeném⁴¹.

Národní výbory nahradily dřívější systém okresních hejtmanů a zemských prezidentů, kteří byli reakcionáři. Národní výbory jako lidové zastupitelské orgány mají výkonnou moc, provádí zákony, vydávají směrnice a kontrolují státní úředníky v četných oblastech činnosti: v bezpečnostních orgánech, v zemědělské politice, v otázkách zásobování a kontroly cen, místního průmyslu, obchodu a živností.

Strana má v národních výborech pevné pozice: všichni tři předsedové zemských⁴² národních výborů jsou komunisté, ve 163 okresních národních výborech je z předsedů 128 komunistů (80 procent). V 11 512 místních národních výborech je z předsedů 6 350 komunistů (57 procent). Téměř 140 000 komunistů pracuje v národních výborech a jejich komisích. [...] ⁴³ Učí se ve výborech spravovat státní věci, jsou představiteli širokých lidových mas.

Národní výbory jsou povinny podle zákona podávat zprávu voličům za každého půl roku své práce. Plenární schůze národních výborů jsou veřejné. [...] ⁴⁴

Systém národních výborů dává nový ráz státnímu uspořádání Československa. Ačkoliv tento systém neřeší plně otázku zrušení vlivu staré byrokracie, přece jen značně omezuje tento vliv a staví nejnižší státní aparát pod každodenní kontrolu lidu. Na rozdíl od formální parlamentní demokracie, kde parlament schvaluje zákony, kdežto výkonná moc je plně v rukou byrokracie, je v naší zemi [...] ⁴⁵ výkonná moc u nižších orgánů v rukou národních výborů, které jsou lidovými zastupitelskými orgány.

Znárodnění velkopřůmyslu a peněžnictví

V říjnu 1945 byl vydán zákon o znárodnění velkopřůmyslu a peněžnictví.⁴⁶

---

40 Původně: „ještě“.

41 Původně: „podřízeném“.

42 Všechna podtržení v originále.

43 Nečitelný přeškrtnutý text.

44 Původně strojopisně: „na jejich zasedáních mohou být přítomni občané podle svého přání“. Spojení „mohou být“ je nahrazeno ručně psaným „jsou“.

45 Původně: „veškerá“.

46 Jedná se především o dekrety prezidenta republiky z 24. 10. 1945: o znárodnění dolů a některých průmyslových podniků (100/1945 Sb.), o znárodnění některých podniků průmyslu potravinářského (101/1945 Sb.), o znárodnění akciových bank (102/1945 Sb.), o znárodnění soukromých

V souvislosti se znárodněním se rozvinul ostrý boj. Určité kruhy⁴⁷ bojovaly⁴⁸ proti znárodnění, odůvodňující to tím, že znárodnění nemá být provedeno rázem, nýbrž po etapách, že je třeba nejdříve znárodnit lázně a léčebné prameny, potom doly atd. Bylo jasné, že tyto⁴⁹ kruhy⁵⁰ fakticky chtějí zachránit velkopřůmysl před znárodněním. [...] ⁵¹. Národní ⁵² socialisté ⁵³ byli vůbec proti znárodnění bank.

Naše strana, opírajíc se o podporu mas, a především o [...] ⁵⁴ sjednocené ⁵⁵ odbory ⁵⁶, dosáhla toho, že znárodnění bylo uskutečněno nikoliv po etapách, nýbrž naráz. Byly znárodněny všechny banky, všechny tzv. obchodní pojišťovny, všechen velkopřůmysl. Znárodněný sektor měl kolem 61 procenta dělníků celého průmyslu. Letos na jaře bylo přijato usnesení, aby podniky, konfiskované Němcům, kterých se netýkaly dekrety o znárodnění, byly připojeny hlavně ke znárodněným podnikům. V důsledku toho činí počet dělníků a úředníků znárodněného sektoru na 66 procent dělníků celého průmyslu a pokud jde o rozsah výroby, vyrábí znárodněný sektor přes 75 procent produkce celého průmyslu. Prakticky je úplně znárodněn důlní, hutnický a energetický průmysl. V lučebním, kovodělném a strojírenském průmyslu bylo znárodnění provedeno přibližně ze tří čtvrtin. Neznárodněný sektor má značný rozsah⁵⁷ v průmyslu potravinářském, mlynářském, dřevařském a textilním. V průmyslu stavebních hmot převládá soukromý sektor. Znárodnění dalo reálnou ekonomickou základnu nové demokracii jako státu nového typu, kde hlavní výrobní prostředky byly odňaty velkoburžoasii a odevzdány státu.

Znárodnění průmyslu usnadnilo rychlou likvidaci následků okupace v hospodářství země. Ačkoliv důsledky německé okupace nebyly pro československé hospodářství tak těžké jako pro některé jiné země, zůstalo u nás nekrytých⁵⁸ 400 miliard

---

pojišťoven (103/1945 Sb.).

47 Původně: „Byli lidé, kteří“.

48 Původně: „bojovali“.

49 Původně: „tito“.

50 Doplněno.

51 Původně: „Pokud jde o“.

52 Původně: „národní“.

53 Původně: „socialisty“.

54 Původně: „pomoc“.

55 Původně: „sjednocených“.

56 Původně: „odborů“.

57 Původně: „velký význam“.

58 Doplněno.

bankovek [...] ⁵⁹, měli jsme nedostatek surovin, měli jsme rozbořené velké závody. Strana byla nucena rozvinout boj za zdolání ⁶⁰velkých ⁶¹ hospodářských ⁶² obtíží ⁶³, [...] ⁶⁴ nedostatku uhlí, [...] ⁶⁵ nedostatku pracovních sil v různých odvětvích, byli jsme ⁶⁶ nuceni ⁶⁷ [...] ⁶⁸ pomáhat ⁶⁹ novým nezkušeným lidem v hospodářských institucích, aby se učili překonávat obtíže ⁷⁰. Reakce se pokoušela rozdmýchat nespokojenost v souvislosti s měnovou ⁷¹ reformou a těžkou zásobovací situací v zemi. ⁷² Všechnožně šířila názor, že malé soukromé podniky pracují lépe a že znárodněný průmysl utrpí bankrot.

Avšak strana se nezalekla obtíží. Obrátila se k lidu, organizovala dobrovolnické brigády pro obnovu továren rozbořených bombardováním, poslala brigády do dolů, na stavby, k nakládání vagonů, do závodů, kde vznikala nedostatek pracovních sil. ⁷³ Začala organizovat soutěžení a podnítila ⁷⁴ velký pracovní rozmach. Komunisté byli v práci příkladem [...] ⁷⁵ ostatním ⁷⁶. Pražská stranická organizace

---

59 Původně: „bez úhrady“.

60 Původně: „proti“.

61 Původně: „velký“.

62 Původně: „hospodářským“.

63 Původně: „obtížím“.

64 Původně: „proti“.

65 Původně: „proti“.

66 Původně: „byla“.

67 Původně: „nucena“.

68 Původně: „učinit mnohé, aby“.

69 Původně: „pomohla“.

70 Věta doplněna.

71 Původně: „peněžní“.

72 Měnová reforma měla za úkol především sjednocení používané měny. Vedle říšských marek se totiž na území osvobozeného Československa dříve platilo též protektorátními korunami, slovenskými korunami, maďarským pengö. Od 1. 11. 1945 byla oficiálně přijata československá koruna.

73 V souvislosti s nutností obnovy poválečného Československa byl 1. 10. 1945 vydán dekret prezidenta republiky o všeobecné pracovní povinnosti. Na základě zákona č. 87/1947 Sb. pak dokonce bylo možné pracovní síly přesouvat dle potřeby hospodářství, tj. začleňování do určitého odvětví, přiděly pracovních míst atd. Institut povinné pracovní povinnosti byl aplikován až do roku 1990. Havelková, Barbara: Pracovní právo. In: Bobek, Michal – Molek, Pavel – Šimíček, Vojtěch (eds.): Komunistické právo v Československu. Kapitoly z dějin bezpráví. Brno 2009, s. 496.

74 Původně: „způsobila“.

75 Původně: „pro“.

76 Původně: „ostatní“.

za jednu neděli zmobilizovala 100 000 svých členů na práci pod heslem: [...] ⁷⁷ „Milion ⁷⁸ pracovních hodin republiky“.

Tak jsme postupně rozvíjeli a zvedali výrobu, dávali na trh stále více zboží. Počátkem r. 1946 z iniciativy strany byl podán návrh na vypracování dvouletého plánu. ⁷⁹ Po květnových volbách byl tento plán uzákoněn. Dvouletý plán není všeobecným plánem, plánuje jen nejdůležitější sektory národního hospodářství. Vytyčuje úkol zvýšit průmyslovou výrobu do konce r. 1948 na 110 procent oproti ⁸⁰ předválečné ⁸¹ úrovni ⁸²; v některých odvětvích velkopřemyslu na 130 procent a 140 procent. ⁸³ Splnění dvouletého plánu má zvýšit životní úroveň obyvatelstva o 10 procent v porovnání s [...] ⁸⁴ předválečnou úrovní. Uskutečnění dvouletého plánu upevní hospodářskou základnu československé lidové demokracie – znárodněný průmysl.

Znárodněný průmysl pracuje nyní lépe, neboť nabyl určitých zkušeností. ⁸⁵ Ačkoliv znárodněný průmysl utrpěl velké škody, jelikož nálety anglo-amerických letadel před samým koncem války byly zničeny celé závody (Škodovy závody v Plzni, Baťa ve Zlíně, Českomoravská-Kolben-Daněk v Praze) a bylo třeba od samého počátku velkých kapitálových investic, již v prvním pololetí dvouletého plánu se stává náš znárodněný průmysl v [...] ⁸⁶ mnohých odvětvích finančně aktivním. ⁸⁷

77 Původně: „Dejme“.

78 Původně: „milion“.

79 Zákon č. 192/1946 Sb. o dvouletém hospodářském plánu byl přijat Národním shromážděním 25. 10. 1946. Jeho hlavním cílem bylo především zvýšení produkce v jednotlivých hospodářských odvětvích, zvýšení životní úrovně obyvatel, dosídlení některých oblastí (např. po odsunu německého obyvatelstva) a rozvoj hospodářství slabších oblastí. Plán zachovával a počítal s fungováním tržní ekonomiky, avšak již s prvky centrálního plánování. Právě v této otázce postupně docházelo k rozporům mezi komunistickými a dalšími odborníky. Zítek, Adam: Úřad předsednictva hospodářské rady – Generální sekretariát Hospodářské rady. Nástin dějin původce a archivního fondu. *Paginae historiae* 26/1, 2018, s. 303.

80 Původně: „v porovnání s“.

81 Původně: „předválečnou“.

82 Původně: „úroveň“.

83 Jednalo se např. o výrobu v chemickém průmyslu (mazadla a minerální oleje). Srov. § 2 zákona č. 192/1946 Sb. o dvouletém hospodářském plánu z 25. 10. 1946. *Sbírka zákonů 1946*. Praha 1946.

84 Nečitelný přeškrtnutý text.

85 Dvouletý plán ve skutečnosti splnil vytyčené úkoly jen částečně. Obzvláště složitá byla situace v zásobování, zemědělství a potravinářském průmyslu.

86 Nečitelný přeškrtnutý text.

87 Spojenecké (americké) letectvo zaútočilo na plzeňské závody naposledy 25. 4. 1945, přičemž se jednalo o jeden z nejničivějších náletů. Zlín byl americkými letadly bombardován 13. 10. 1944. Závody ČKD v pražské Libni a ve Vysočanech pak byly Američany bombardovány 25. 3. 1945. Takto rozsáhlé útoky v poslední fázi války dodnes vyvolávají rozpory, avšak skutečností zůstá-

Dvouletý plán v prvních osmi měsících byl splněn na 100 procent a průmyslová výroba dosahuje již 95 procent předválečné úrovně (1937). Opoždujícím se úsvětem je nyní hlavně průmysl stavebních hmot, kde sektor znárodněných podniků je nepatrný. Doufáme, že v příštím roce dohoníme zameškané. V hornictví a stavebnictví se stále pocituje nedostatek pracovních sil a hlavním problémem zde je vytvoření pracovních záloh.

Výsledky práce při splnění dvouletého plánu se již příznivě projevují v životní úrovni pracujícího lidu. Vzestup průmyslové výroby za současného snížení výrobních nákladů umožnil letos na jaře snížení cen spotřebních předmětů. Tyto ceny byly sníženy pomocí tzv. intervenčního fondu. Takto provedené snížení cen upevnilo svazek dělnictva a rolnictva, jelikož nesnížilo výkupní ceny zemědělských produktů, nýbrž byly sníženy ceny průmyslových výrobků, [...] ⁸⁸ potřebných [...] ⁸⁹ rolníkům ⁹⁰ (hospodářské stroje, pohonné hmoty, petrolej). Hospodářskou situaci obyvatelstva charakterizuje, že přes lístkový zásobovací systém spotřební dávka na jednu osobu u brambor, cukru, masa, dále obuvi je již větší než před válkou.

Spotřeba roste proto, že se nám dařilo zvýšit reálnou mzdu dělnictva přibližně o 34 procenta v [...] ⁹¹ porovnání s r. 1939.

Základem naší úspěšné cenové politiky byla měnová ⁹² reforma, provedená v květnu r. 1945, čímž ⁹³ se nám podařilo nejenom udržet v rovnováze cenový a mzdový index, nýbrž i dosáhnout vzestupu průměrné mzdy na [...] ⁹⁴ 397 pro-

---

vá, že prostor českých zemí v této době představoval poměrně netknutou průmyslovou základnu, která mohla německé síly stále zásobovat zbraněmi. Nehledě na skutečnost, že německá vojska v Evropě stále představovala velké nebezpečí pro spojenecké armády. Bombardování cílů v protektorátu západními Spojenci se později stalo jedním ze stálých motivů komunistické propagandy. Naopak zcela zamlčeno či překrouceno bylo bombardování českých měst sovětským letectvem, a to na úplném konci války (7.–9. 5. 1945), např. Mělník, Děčín, Mladá Boleslav či Litoměřice. Blíže např. Plavec, Michal, Stále živá historie. Propaganda kolem sovětských náletů v květnu 1945. Paměť a dějiny, 2, 2014. Týž, Bomby pod Řípem. Nálety na Kralupy nad Vltavou, Neratovice, Veltrusy, Hněvice, Mělník, Roudnici nad Labem a další sídla během druhé světové války, Cheb 2008.

88 Původně: „nutně“.

89 Původně: „pro“.

90 Původně: „rolníky“.

91 Nečitelný přeškrtnutý text.

92 Původně: „peněžní“.

93 Původně: „v důsledku které“.

94 Značka průměru.

cent (1939 – 100 procent), zatímco se⁹⁵ index životních nákladů⁹⁶ dělnické⁹⁷ rodiny⁹⁸ zvýšil na [...] ⁹⁹286 procent.

Nyní následkem¹⁰⁰ sucha¹⁰¹ se situace zhoršila. Sklizeň je značně menší než loni. Přestože nám pomáhá Sovětský svaz, jakož i Rumunsko a jiné země nové demokracie, přece [...] ¹⁰²jsou značné¹⁰³ obtíže v zásobování obyvatelstva zemědělskými produkty. Jsme však přesvědčeni, že vláda zvládne tyto obtíže, že pokusy reakčních živlů a šmelinářů využívat těchto obtíží k obohacení se a vytvoření nespokojenosti v zemi budou zmařeny. Náš lid učiní vše, aby překonal tyto obtíže. Hospodářské úspěchy jsou velmi účinným politickým činitelem v boji proti reakci. Ukazují, že nový režim dovede lépe řídit hospodářství, než kapitalisté. To všechno naplňuje pracující lid větší důvěrou ve vlastní síly.

Myšlenka znárodnění se těší velké popularitě v širokých masách. Lid chápe, že hospodářské úspěchy jsou výsledkem znárodnění a plánovitého hospodářství. Chápu to nejenom dělníci, jejichž životní úroveň je dnes vyšší, než byla před válkou, avšak také drobní a střední rolníci, jejichž životní úroveň stoupla přibližně na předválečnou úroveň.

To všechno zužuje základnu reakce v masách.

Soukromokapitalistický sektor má dosud silné pozice ve velkém a drobném obchodu. Výkup obilí, mléka a jiných zemědělských produktů je uskutečňován z 90 procent zemědělskými družstvy. Některé znárodněné podniky mají svou síť maloobchodů, např. továrna Baťa, která prodává všechny své výrobky (obuv aj.) ve svých vlastních prodejnách.

Ceny jsou regulovány státem. Stát určuje ceny jak velkoobchodní tak i maloobchodní. To se týká všech tovarů. Vzhledem k tomu přesun části dodatečné hodnoty¹⁰⁴ produkce do soukromokapitalistického sektoru je pod státní kontrolou. Letos na jaře podíl této dodatečné hodnoty¹⁰⁵ produkce se zmenšil, jelikož velkoobchod musí platit dvě procenta do intervenčního fondu.

95 Doplněno.

96 Původně: „výdajů“.

97 Původně: „dělníka“.

98 Doplněno.

99 Nečitelný přeškrtnutý text.

100 Původně: „v souvislosti se“.

101 Původně: „suchem“.

102 Původně „jen“.

103 Doplněno.

104 Doplněno.

105 Doplněno.

Všechna naše opatření, směřují k upevnění znárodněného hospodářství a k hospodářské konsolidaci země, jsou uskutečňována v ostrém boji proti reakci, která se úporně brání a nalézá podporu u reakčních sil uvnitř Národní fronty a ve státním aparátu.

Vystěhování Němců, pozemková reforma a nová zemědělská¹⁰⁶ politika

Vystěhování více než 3 milionů Němců z Československa bylo věcí historického významu. Československý lid ví, že to bylo umožněno jen podporou Sovětského svazu a osobně soudruha Stalina při projednávání této otázky na postupimské konferenci. Veškerá půda, která patřila Němcům, českým a slovenským zrádcům, byla konfiskována bez náhrady.

Od května 1945 bylo rozděleno 1 700 000 ha zemědělské půdy. Tuto půdu obdrželo přibližně 170 000 rodin, hlavně zemědělských dělníků a chudých rolníků.

Nyní jsme dosáhli, že byl usnesen zákon o revizi první pozemkové reformy z r. 1920.¹⁰⁷ Na základě tohoto zákona bude rozděleno dalších 500 000 ha statkářské a církevní půdy.

Naše strana věnuje velkou pozornost venkovu. Ačkoliv Československo je převážně průmyslovou zemí, žije v něm kromě dva a půl milionů dělníků a úředníků téměř milion rolníků. Reakce chovala naděje, že rolnictvo se stane její oporou. Před rokem 1938 byli rolníci téměř úplně¹⁰⁸ pod vlivem [...] reakční agrární strany. Komunistické straně se podařilo získat mezi rolníky velikou autoritu. Strana provádí takovou politiku, která pomáhá drobným a středním rolníkům. Zavedli jsme odstupňované ceny při výkupu zemědělských produktů u rolníků. Drobní a střední rolníci [...] do dvaceti hektarů půdy, dostávají nejvyšší výkupní ceny; rolníci [...] od 20–50 ha dostávají nižší ceny a rolníci [...] přes 50 ha ceny nejnižší. Rozdíl mezi těmito cenami představuje několik set¹¹³ milionů korun, kterých je používáno podle pokynů ministerstva zemědělství k vybudování mateřských školek, společných prádelen, [...] domů kultury¹¹⁵ na venkově atd.

---

106 Původně: „agrární“.

107 Jednalo se o zákon z 11. 7. 1947 č. 142/1947 Sb. o revizi první pozemkové reformy.

108 Původně: „pod vlivem téměř jediné“.

109 Původně: „téměř jediné“.

110 Původně: „kteří mají“.

111 Původně: „kteří mají“.

112 Původně: „kteří mají“.

113 Doplněno.

114 Původně: „lidových“.

115 Doplněno.

Letos na jaře byly z naší iniciativy sníženy ceny hospodářských strojů o 30 procent, pohonných hmot a petroleje pro rolníky o 40 procent, pracovní obuvi a oděvů o 20 procent. Rolníci dostávají stále větší množství hospodářských strojů; aby tyto stroje sloužily středním a drobným rolníkům, jsou organizovány státní a družstevní strojní stanice. Máme už 30 státních stanic a 258 družstevních. Do¹¹⁶ konce¹¹⁷ dvouletky¹¹⁸ [...] má být zřízeno ještě 94 státních a družstevních stanic. Tyto stanice pracují za podmínek výhodných pro rolníky. Kromě toho bylo založeno 2 202 místních družstev k nákupu strojů. Během dvouletého plánu dostanou rolníci hospodářského stroje v hodnotě přes 2 miliardy korun.

Nedostatek pracovních sil v zemědělství překonáváme také pomocí dobrovolných brigád, pro žňové práce¹²⁰ a opravy strojů. Iniciátorkou při organizaci brigád je komunistická strana. Tyto brigády značně¹²¹ přispívají k upevnění svazku dělnictva a rolnictva. Brigád se zúčastnilo letos téměř půl milionu lidí.

Podporujeme program zvláštních opatření, kterými se má pomáhat drobnému a střednímu rolnictvu. Ministerstvo zemědělství připravilo osnovy těchto zákonů, které předložilo k posouzení rolníkům:

1. zákon o nové pozemkové reformě, který stanoví rozdělení všech pozemků o výměře přes 50 ha;
2. zákon o reorganizaci výkupu a prodeje zemědělských produktů se má provádět¹²² jen prostřednictvím čtyř státních monopolních společností ve spolupráci se zemědělskými družstvy;
3. zákon o demokratizaci zemědělských družstev. Má usnadnit vstup drobných rolníků do družstev a zvýšit jejich váhu a význam v orgánech družstevní správy;
4. zákon o úvěru pro rolníky;
5. zákon o jednotné zemědělské dani, která zmenší daňové břemeno drobných a středních rolníků;
6. zákon o mechanizaci zemědělství, který usnadní úvěr na koupi strojů pro strojní stanice a družstva.

116 Původně: „Až bude“.

117 Původně: „splněn“.

118 Původně: „dvouletý“.

119 Původně: „plán“.

120 Původně: „organizovaných v době sklizně“.

121 Původně: „fakticky“.

122 Původně: „děje“.

Nyní vzhledem k suchu jsme dali rolníkům doplatky na¹²³ ceny obilí; kromě toho rezervujeme půl miliardy korun pro drobné rolníky, kteří mají málo tržního obilí anebo je vůbec nemají.

Takové je naše nová¹²⁴ zemědělská politika. Skutky přesvědčujeme¹²⁵ rolníky o správnosti nové cesty. To nám¹²⁶ pomáhá úspěšně vésti boj proti reakci na venkově. Víme, že pozice reakce na venkově je ještě silná a že ze statkářů¹²⁷ se rekrutují nejzavilejší pomahači reakce, podpichující rolníky k sabotáži vládních opatření a vedoucí zběsilou protivládní agitaci. Boj proti reakci na venkově je zdlouhavým procesem.

Sektářský poměr části našich venkovských stranických organizací k středním a drobným rolníkům nám překáží při provádění naší zemědělské politiky. Snažíme se překonat tyto nedostatky, neboť víme, že správný poměr k rolníkům, upevnění svazku dělnictva a rolnictva je nejdůležitějším předpokladem dalšího upevnění nového režimu v Československu.

Situace na Slovensku

Červnové zasedání¹²⁸ Ústředního výboru Komunistické strany Československa projednalo slovenský problém.¹²⁹ Podzemní fašistické hlinkovské organizace osnují spiknutí pod bezprostřední ochranou tzv. Demokratické strany, která ve volbách dostala přes 60 procent slovenských hlasů a těší se podpoře některých skupin katolického duchovenstva. Státní a hospodářský aparát se hemží reakčními elementy. Řádění¹³⁰ banderovců usnadňuje cizím zpravodajským orgánům vésti podkopnou činnost nejenom proti Československu, nýbrž i proti všem zemím nové demokracie.¹³¹

---

123 Původně: „byli nuceni zvýšit“.

124 Doplněno.

125 Původně: „přesvědčuje“.

126 Původně: „a pomáhá nám“.

127 Původně: „z velkosedláctva“.

128 Původně: „plénium“.

129 Zasedání ÚV KSČ proběhlo 4.–5. 6. 1947.

130 Původně: „řádění“.

131 V letech 1945–1947 se skupiny Ukrajinské povstalecké armády (OUN-UPA) snažily přes Československo projít do západního Německa. Ačkoliv ve většině případů pohyb těchto ozbrojených formací nedoprovázely žádné excesy, komunisté celou záležitost nejenže zveličovali, ale též obratně využili ve své propagandě napadající slovenskou opozici, především Demokratickou stranu. Žádné spojení mezi ukrajinskými nacionalisty a slovenskými kruhy ale zřejmě neexistovalo. Srov. Řepa, Tomáš: Banderovci v Československu 1945–1947. Vybrané politické a vojenské aspekty. Securitas Imperii, 1, 2019, s. 130.

Státní uspořádání na Slovensku má nyní zvláštní ráz. Košický program vytyčil nové zásady svazku Čechů [...] ¹³² a Slováků. Slováci byli ¹³³ uznáni za svébytný národ a bylo stanoveno, že společný státní život se má uskutečňovat na základě rovnoprávnosti obou národů, při čemž byly zřízeny ¹³⁴ [...] ¹³⁵ národní ¹³⁶ slovenské ¹³⁷ orgány ¹³⁸ – Slovenská ¹³⁹ národní rada ¹⁴⁰ a Sboru pověřenců. ¹⁴¹

V červnu r. 1946 po volbách podepsali slovenští představitelé dohodu, podle které byla stanovena podřízenost slovenských pověřenců ministrům a vládě Československé republiky. Avšak tato dohoda se v praxi neprovádí. ¹⁴²

Poprava Tisa zasadila těžkou ránu reakčním živlům na Slovensku. Ihned po jeho popravě byla odhalena řada faktů, svědčících o protistátních spikleneckých akcích některých činitelů Demokratické strany. Řešení slovenského problému naráží na obtíže, jelikož české reakční živly berou pod svou záštitu spiklence. ¹⁴³

V souvislosti s odhalením nového spiknutí na Slovensku je třeba rozhodně odhalit nejenom slovenskou reakci, nýbrž i všechny ty, kdož ji chrání, kdož provádí dvojakou ¹⁴⁴ politiku vůči slovenským protistátním živlům. Je třeba ukázat lidu na ty, kdož [...] ¹⁴⁵ sabotují ¹⁴⁶ opatření proti protistátním živlům.

132 Nečitelný přeškrtnutý text.

133 Původně: „jsou“.

134 Původně nečitelný přeškrtnutý text.

135 Původně: nejvyššímu“.

136 Původně: „národnímu“.

137 Původně: „slovenskému“.

138 Původně: „orgánu“.

139 Původně: „Slovenské“.

140 Původně: „radě“.

141 Doplněno, původně: „je přiznána výkonná moc na Slovensku“.

142 Jedná se třetí z tzv. pražských dohod nesoucí datum 28. 6. 1946, na jejímž základě byli pověřenci podřízeni ministrům centrální vlády. V důsledku se tak jednalo o další posílení role ústředních orgánů na Slovensku, mimo jiné i v souvislosti se silnou pozicí Demokratické strany, která byla k přijetí tohoto rozdělení vedle komunistů částečně dotlačena i dalšími stranami. Předchází dvě pražské dohody (11. 4. 1945 a 2. 6. 1945) pak definovaly postavení slovenských národních orgánů (Slovenské národní rady a Sboru pověřenců) ve státním zřízení ČSR a pozice ústředních orgánů a prezidenta republiky. Blíže např.: Rychlík, Jan: Češi a Slováci ve 20. století. Česko-slovenské vztahy 1945–1992. Praha 1998; Kaplan, Karel: Pražské dohody 1945–1947. Sborník dokumentů. Praha 1992.

143 V ostře sledovaném procesu, který probíhal před senátem Národního soudu ve dnech 2. 12. 1946–15. 4. 1947, byl Jozef Tiso odsouzen k trestu smrti. Blíže např.: Rychlík, Jan: Proces s Jozefem Tisem v roce 1947. Český časopis historický, 3, 1998.

144 Původně: „ramenářskou“.

145 Původně: „se snaží“.

146 Původně: „sabotovat“.

II.

Národní fronta a boj proti reakci

K vedení úspěšného boje proti reakci a k definitivnímu upevnění nového režimu je třeba upevňovat Národní frontu jako svazek pracujícího lidu.

V procesu národní a demokratické revoluce byla zakázána řada zrádčovských reakčních stran, klika velkoburžoazie a statkářů byla odstraněna od správy státu. Avšak reakce nekapitulovala. Reakční síly se snažily vytvořit vlastní stranu, avšak později se vzdaly tohoto úmyslu a začaly pronikat do jednotlivých vládních stran.¹⁴⁷

Za předvolební kampaně v květnu r. 1946 počítala reakce s velkým úspěchem. Avšak volby přinesly velký úspěch naší straně, která obdržela 40 procent všech českých hlasů. Kdyby byli komunisté a sociální demokraté postupovali v dohodě ve všech otázkách, měli by v parlamentě většinu 154 poslanců ze 300.

V poslední době začala reakce se chovat agresivněji¹⁴⁸. Činnost vlády byla brzděna, mnohé zákony, které jsme navrhovali, byly ve vládě značně měněny, zhoršovány, řada otázek zůstala nerozřešenou.

Letos v lednu soudruh Gottwald na zasedání ústředního výboru komunistické strany vytyčil úkol rozhodnějšího boje proti reakci, při čemž poukázal na nutnost opírat se při odhalování reakcionářů o podporu pracujícího lidu a všech demokratických živlů.

Když se nedávno jednalo o doplatcích¹⁴⁹ rolníkům [...] k¹⁵¹ výkupním¹⁵² cenám¹⁵³ zemědělských produktů v důsledku sucha¹⁵⁴, navrhovali komunističtí ministři, aby byl zvláštní daní postižen majetek milionářů. Proti tomu hlasovali ostatní strany Národní fronty. Naše strana se rozhodla odhalit reakci před celou veřejností, ukázat prstem na jednotlivé strany Národní fronty, ve kterých se ukrývají reakcionáři, mobilizovat lid proti piklům reakce.

Po hlasování ve vládě jsme uveřejnili jména jedenácti ministrů, kteří hlasovali proti milionářské dávkě¹⁵⁵. To vyvolalo bouřlivou odezvu ve veřejnosti. Továrny,

---

147 Slánský měl patrně na mysli především zástupce agrární strany, kteří po nepovolení její obnovy vstupovali do jiných nekomunistických stran – Demokratické strany (J. Lettrich, J. Ursíny), ČSNS (L. K. Feierabend) či ČSL.

148 Původně: „drzeji“.

149 Původně: „příspěvcích“.

150 Původně: „v souvislosti s otázkou“.

151 Původně: „o“.

152 Původně: „výkupních“.

153 Původně: „cenách“.

154 Doplněno.

155 Původně: „dani“. Uváděli se ministři za ČSNS: Petr Zenkl, Jaroslav Stránský, Hubert Ripka,

odborové organizace, místní národní výbory a celé organizace jiných stran protestovaly proti ochráncům milionářů společně s námi. Představenstvo sociálně-demokratické strany začalo vyjednávat s představiteli naší strany, aby¹⁵⁶ byla uzavřena dohoda o tom, že komunisté a sociální demokraté předloží společný návrh o zdanění milionářů.

Komunistická strana se snaží sjednotit skutečně demokratické a vlastenecké živly všech stran, a tím upevnit Národní frontu. Předpokladem toho je, aby byli vyhnáni představitelé reakce ze stran Národní fronty.

Je třeba poznamenat, že ve vedoucích kruzích Národní fronty není jednoty. Oproti tomu¹⁵⁷ zástupci¹⁵⁸ různých politických stran pracují svorně na vyplnění dvouletého plánu v továrnách, na venkově i ve městě, kde¹⁵⁹ společně postupují¹⁶⁰. Myšlenka¹⁶¹ jednoty uchovala si zde svou mobilizující sílu.

Národní frontu nepředstavují jen politické strany, Národní fronta se opírá o mohutné sjednocené organizace: o odbory, která sdružují 2 200 000 dělníků a úředníků, o jednotný¹⁶² svaz¹⁶³ mládeže, ¹⁶⁴ jednotné¹⁶⁵ družstevní organizace¹⁶⁶, jednotný¹⁶⁷ svaz zemědělců atd.¹⁶⁸

Tyto organizace, zejména odbory, mohou v budoucnu¹⁶⁹ aktivnější úlohu v Národní frontě, aktivněji pomáhat jejímu upevnění.

III.

Otázka stranické práce

Strana, která pracovala za německé okupace v hlubokém podzemí a ztratila

---

Prokop Drtina; za ČSL: Jan Kopecký, Adolf Procházka, František Hála; za DS: Ján Ursíny, Ivan Pietor, Mikuláš Franěk, Ján Lichner. Čtyři miliardy na pomoc rolníkům. Rudé právo, 3. 9. 1947.

156 Doplněno.

157 Původně: „To nelze tvrdit o dolejších vrstvách: pracujících“.

158 Pravděpodobně, špatně čitelný text; doplněno.

159 Původně: „lidé se naučili“.

160 Původně: „postupovat“.

161 Původně: „myšlenka“.

162 Původně: „sjednocený“.

163 Původně: „Svaz“.

164 Svaz české mládeže (SČM), od roku 1949 Československý svaz mládeže.

165 Původně: „jednotný“.

166 Pravděpodobně, špatně čitelný text; původně: „svaz“.

167 Opraveno; původně: „Jednotný“. V ČSR působil Jednotný svaz českých zemědělců (JSČZ) a Jednotný zväz slovenských roľníkov (JZSR).

168 Doplněno.

169 Doplněno.

25 000 členů, mezi nimi své nejlepší střední a vedoucí kádry (v tom 42 soudruhů; [...] ¹⁷⁰ členů ¹⁷¹ Ústředního výboru), přistoupila po osvobození země od fašistických uchvatitelů k praktickému vyřešení otázek výstavby strany v nových podmínkách.

Tři měsíce po osvobození počet členů strany vzrostl na půl milionu a za rok měla strana už přes jeden milion členů. Kromě toho má Komunistická strana Slovenska 180 000 členů. ¹⁷²

Jaká je organizační výstavba strany?

Základní organizace jsou ustanoveny v továrnách ¹⁷³, ve městech, na vesnicích. Každý člen závodní organizace je zaregistrován také v místní organizaci (podle místa bydliště), aby se zúčastnil řešení místních otázek. Tím se zesiluje vliv dělníků v místních organizacích. ¹⁷⁴

Druhým základem naší organizace jsou okresy, které odpovídají státnímu administrativnímu dělení. Dalším stupněm jsou kraje ¹⁷⁵, které odpovídají volebním krajům ¹⁷⁶.

Ústřední výbor strany má 101 členů a 33 náhradníků, z nichž je voleno předsednictvo o 14 členech. Jeho pomocným orgánem je politický [...] ¹⁷⁷ a organizační sekretariát. ¹⁷⁸

Důležitým činitelem organizační struktury naší strany je systém tzv. desítkářů. ¹⁷⁹ Desítkář je pomocníkem výboru základní stranické organizace, je spojovacím

---

170 Původně: „kteří pracovali jako“.

171 Původně: „členové“.

172 Růst členské základny souvisel nejen s preferencemi KSČ ve společnosti, ale též s otevřeností strany, která si tak pomáhala před volbami v roce 1946. Vrcholu počet členů dosáhl po únoru 1948, kdy činil více než 2,3 milionů. Vzhledem k rozšíření členské základny o část bývalých členů sociální demokracie a masovému vstupování, byla zavedena instituce kandidátství na členství a prověrky dosavadních členů, čímž došlo k prvním čistkám v KSČ. Srov. Chadima, Jan: Rudolf Slánský a KSČ (1945–1952). In: Vysokoškoláci proti totalitě. Praha 2011, s. 178–181.

173 Původně: „ve městech, na vesnicích a v továrnách“.

174 V rámci struktury KSČ fungovaly místní, závodní, okresní a krajské organizace, vedle též tzv. uliční výbory v rámci MO a útvarové organizace v ozbrojených složkách.

175 Původně: „oblasti“.

176 Původně: „okresům“.

177 Původně: „sekretariát“.

178 Politický sekretariát fungoval v roce 1947 a později v letech 1951–1954 jako užší orgán vedení KSČ. Organizační sekretariát ÚV KSČ existoval v letech 1947–1954.

179 Též označování jako desítkoví důvěrníci. Blíže např.: Kaška, Václav: Desítkoví důvěrníci. Koncepte a proměny desítkového systému v letech 1945–1952. In: Březina, Vladimír – Hloušková, Kateřina – Slabotinský, Radek (eds.): Historik skutečně mohutný. K životnímu jubileu Jiřího Pernese. Brno 2018.

článkem mezi výborem a členy strany a pomáhá jim [...] ¹⁸⁰ při plnění stranických úkolů. Desítkář má na starosti 8–10 členů a plní tyto základní úkoly: informuje své členy o nejdůležitějších politických kampaních, oznamuje jim den stranických schůzí, vybírá od nich členské příspěvky, zajišťuje odběr stranického tisku. Systém desítkářů se dobře osvědčil a pomohl vytvořit aktiv funkcionářů v počtu 100 000 až 120 000. Kromě toho existují ¹⁸¹ okreskoví důvěrníci ¹⁸², kteří mají na starosti 5–7 místních organizací, informují je o všech otázkách a pomáhají jim v práci. Otevřeli jsme široce dveře ¹⁸³ do strany dělníkům ¹⁸⁴, rolníkům ¹⁸⁵, pracující inteligenci a pečlivě se snažíme, aby se do strany nedostali lidé nezasluhující důvěry. Kdo chce vstoupit do strany, musí mít [...] ¹⁸⁶ doporučení dvou ¹⁸⁷ členů strany, jeho přijetí je schváleno ¹⁸⁸ na stranické schůzi. ¹⁸⁹ Koncem roku 1946 byla provedena přeregistrace členů strany, byly [...] ¹⁹⁰ vyměněny prozatímní legitimace strany za definitivní ¹⁹¹. Přeregistrace byla zakončena letos na jaře. Během přeregistrace práce a chování každého člena každý člen, byl povinen vyplnit dotazník, který byl projednáván a zkoumán vedením organizace. Ze strany byli vyloučeni ti, kdož se prohršili proti stranické disciplíně. ¹⁹²

Předávání ¹⁹³ nových stranických legitimací bylo prováděno všude na stranických schůzích, kde po referátu o úkolech a úloze strany se členové zavazovali plnit svědomitě všechny úkoly, které jim ukládá příslušnost ke straně.

Přeregistrace upevnila stranu, byly předpoklady pro nové přijímání členů, k němuž jsme překročili počátkem letošního roku. V prvních měsících vstoupilo do strany 130 000 nových členů. V přijímání se pokračuje.

Do strany vstupují ve velkém počtu ženy (42,2 procenta) a mládež (47,7 procenta). Podle stáří je ve straně 17,4 procenta členů do 25 let a do 45 let 51,6 procenta.

180 Původně: „účastnit se“.

181 Původně: „existuje“.

182 Původně: „institut újezdních tajemníků“.

183 Původně: „Široce získáváme“.

184 Původně: „dělníky“.

185 Původně: „rolníky“.

186 Původně: „dvě“.

187 Doplněno.

188 Původně: „je přijímán“.

189 Jednalo se o tzv. ručitele.

190 Nečitelný přeškrtnutý text.

191 Původně: „nové“.

192 Pozorně se např. kontrolovalo chování a činnost členů strany během okupace.

193 Původně: „Odevzdání“.

Noví členové ještě neznají dějiny a tradice naší strany, málo znají učení marxismu-leninismu. Proto zvláště zdůrazňujeme význam stranického školení nejenom funkcionářů¹⁹⁴ nýbrž i všech členů strany.¹⁹⁵ Pořádáme v základních organizacích pro všechny členy strany cyklus referátů seznamující s hlavními zásadami naší ideologie a naší politiky. Máme 10 stálých krajských škol, kde jsou školeny kádry pro práci v okresech a místních organizacích.¹⁹⁶ Byla utvořena ústřední škola se šestiměsíčním během. Po ukončení školy jsou¹⁹⁷ posluchači využiti na vedoucí práce v krajských výborech, jakož i v aparátu Ústředního výboru. Kromě toho jsme zorganizovali při ústřední škole řadu speciálních¹⁹⁸ kursů [...] pro novináře, pracovníky mládeže a ženské hnutí, pro okresní sekretáře, pro zemědělské²⁰⁰ funkcionáře [...] atd.

„Dějiny Všesvazové komunistické stran (bolševiků)“ vyšly u nás v nákladu 250 000 výtisků, životopis Stalinův v nákladu 80 000 výtisků, kniha soudruha Stalina „O Veliké vlastenecké válce Sovětského svazu“ v nákladu 98 000 výtisků, Sborník článků a projevů soudruha Gottwalda v nákladu 70 000 výtisků. Máme Socialistickou akademii,²⁰² která kromě vědecké práce pořádá pravidelné týdenní veřejné přednášky. O popularitě těchto přednášek svědčí, [...] že za dva měsíce na sedmi přednáškách bylo přítomno 15 300 osob.

Pro naše [...] funkcionáře je vydáván zvláštní časopis „Funkcionář“,²⁰⁵ časopis o otázkách mezinárodní politiky „Světové rozhledy“,²⁰⁶ nedávno začal vycházet teoretický časopis „Nová mysl“.²⁰⁷

---

194 Původně: „základních kádrů“.

195 Od roku 1949 školení členů strany probíhalo např. v rámci Roku stranického školení (RSŠ). Blíže např.: Kaška, Václav: Indoktrinace členů KSČ během I. Roku stranického školení (1949–1950). In: Kocián, Jiří – Devátá, Markéta (eds.): Únor 1948 v Československu: nástup komunistické totality a proměny společnosti. Praha 2011.

196 Jednalo se o krajské a okresní politické školy.

197 Původně: „byli“.

198 Doplněno.

199 Původně: „podle speciálního programu“.

200 Doplněno.

201 Původně: „pracující mezi rolnictvem“.

202 Socialistická akademie byla založena v roce 1936, od roku 1952 pak nesla název Československá společnost pro šíření politických a vědeckých znalostí. Hlavní náplní činnosti bylo pořádání přednášek a vydávání tiskovin.

203 Původně: „fakt“.

204 Nečitelný přeškrtnutý text.

205 Vycházel v letech 1945–1954.

206 Vycházel v letech 1947–1951.

207 Vycházel v letech 1947–1989.

Ústřední orgán strany „Rudé právo“ je největším listem v Československu. Vydáváme kromě toho čtyři krajské deníky²⁰⁸ a 23 týdeníků.

Ovšem na poli ideově-politického školení členů strany máme před sebou²⁰⁹ ještě nesmírnou práci.

IV.

Zahraniční politika

Válka, ve které byl rozdrčen německý a japonský fašismus, zesílila autoritu Sovětského svazu, který nesl hlavní břímě války, posílila pokrokové demokratické síly v Evropě. V řadě zemí nastolil lid nové, lidově-demokratické režimy. Toto vítězství pokrokových sil je trnem v oku mezinárodní reakci vůbec²¹⁰ a naší reakci v Československu zvláště, která se snaží oslabit všemi silami frontu pokroku, dobýt zpět svých starých pozic.

Československo jako nejzápadnější bašta nové demokracie je vystaveno zvláště silnému nátlaku amerického imperialismu a domácí reakce. Reakční živly útočí na spolenectví²¹¹ Československa se Sovětským svazem a ostatními slovanskými národy. Každou otázku zahraniční politiky je třeba řešit v ostrém boji proti domácí reakci. Tak tomu bylo²¹² v poslední době v otázce smlouvy s Polskem, kterou sabotovala reakce téměř rok,²¹³ to bylo možno pozorovat v otázce tzv. „Marshallova plánu“, který reakce líčila jako záchranu pro československé hospodářství. Nutno zdůraznit, že slovanská politika nalézá mohutnou podporu v širokých masách českého a slovenského národa, kterou jsou prodchnuty vděčností a láskou k Sovětskému svazu a vidí v něm svého osvoboditele.

Náš lid vidí a ví, že jedině politika Sovětského svazu odpovídá zájmům Československa, a s veškerou rozhodností odmítá snahy amerického imperialis-

208 Původně: „listy“; „deníku“.

209 Původně: „bylo vykonáno ještě málo“; nečitelný přeškrtnutý text.

210 Původně: „v celku“.

211 Původně: „styky“.

212 Původně: „To lze pozorovat“.

213 Situace byla mnohem komplikovanější, než jak ji Slánský prezentoval. Pro KSČ byla celá záležitost velmi delikátní, na slezských územích totiž hlavní voličský potenciál představovali právě polští dělníci. Českoslovenští komunisté se sice prostřednictvím neoficiálních kontaktů s Polskou dělnickou stranou snažili určitě východiško najít, avšak v politických jednáních razantněji dlouho nevystupovali, spíše vyčkávali. Mezi nejhlasitější odpůrce československé politiky vůči Polsku patřili národní socialisté, v jistém ohledu ale byl i toto politický kalkul. Dohoda mezi ČSR a Polskem nakonec byla na nátlak SSSR podepsána 10. 3. 1947. Blíže např.: Friedl, Jiří – Jirásek, Zdeněk: Rozpačité spolenectví. Československo-polské vztahy v letech 1945–1949. Praha 1998; Spurný, Matěj: Nejsou jako my. Česká společnost a menšiny v pohraničí (1945–1960). Praha 2011.

mu²¹⁴ vzkřísit militaristické²¹⁵ Německo, které by ohrožovalo samou existenci Československa.

Náš těsný svazek se slovanskými národy má velký význam pro československé hospodářství. Spolupráce se slovanskými zeměmi, vedoucími plánovité hospodářství, zabraňuje, aby Československo bylo zataženo do hospodářské krize hrozící západním kapitalistickým státům. Tak např. hospodářská spolupráce se Sovětským svazem, Polskem, Jugoslávií, Bulharskem zajišťuje [...] ²¹⁶ zaměstnanost našich továren a rozvoj našeho zemědělství. Význam, jaký mají pro nás dlouhodobé smlouvy, je patrný z toho, že nyní v době neúrody dostáváme od Sovětského svazu 200 000 tun obilí a 200 000 tun krmiva, zatímco Západ nám dává jen sliby.

Naše politika přátelství se slovanskými zeměmi je jedinou pevnou, skutečnou zárukou pokojné budoucnosti, svrchovanosti a nezávislosti Československa. O tom znovu nedávno mluvil soudruh Gottwald a²¹⁷ uvedl, že zrádcem vlasti je každý, kdo v té či oné formě pomlouvá naše slovanské spojení a pokouší se oslabit náš svazek s nimi.²¹⁸

V závěru bych chtěl zdůraznit, že vítáme iniciativní návrh polských soudruhů, kteří nám umožnili sejít se zde a vyměnit si názory o politických otázkách. Zejména vítáme návrh, aby byly nalezeny formy těsnější spolupráce komunistických stran.

Boj²¹⁹ proti reakčním silám v Československu není ještě skončen. Čeká nás²²⁰ ještě úporný a těžký zápas²²¹. Reakce²²² se opírá nejenom o své vnitropolitické zálohy; je spjata především s americkou a anglickou reakcí a jejími útočnými plány.

Na poli zahraniční politiky pokouší se reakce změnit orientaci československého státu, [...] ²²³ porušit spolupráci slovanských národů a států nové demokracie. V souvislosti s růstem útočnosti anglo-amerických válečných paličů, v souvis-

---

214 Doplněno.

215 Původně: „imperialistické“.

216 Původně: „plnou“.

217 Původně: „když“.

218 Hanobení spojeneckého státu se později dostalo i mezi paragrafy (§ 42) nechvalně proslulého zákona na ochranu lidově-demokratické republiky č. 231/1948 Sb., jakožto i pozdějšího trestního zákona č. 86/1950 Sb. (§ 125).

219 Původně nečitelný přeškrtnutý text.

220 Původně: „Máme před sebou“.

221 Původně: „boj“.

222 Původně: „reakce“.

223 Nečitelný přeškrtnutý text.

losti se zesílenou přípravou nové války, nutno předpokládat, že takové pokusy se budou zesilovat.

Na poli vnitřní politiky se pokouší reakce způsobit v zemi chaos a hospodářský rozvrat, izolovat komunisty, dát dohromady protikomunistický a současně protidemokratický blok.

Avšak strážlivé zhodnocení reálných sil svědčí o tom, že nejenom je možno úspěšně bojovat proti těmto reakčním plánům, nýbrž je také zmařit.

Vždyť komunisté v tomto boji budou mluvit²²⁴ nejenom svým jménem,²²⁵ nýbrž budou hájit celý národ, jeho stěžejní národní zájmy, bezpečnost a nezávislost Československa proti nebezpečí obrody německého imperialismu. Náš lid chápe, jaký význam má pro jeho osudy stalinská zahraniční politika Sovětského svazu – politika míru, bezpečnosti a rovnoprávnosti národů, politika rozhodného odporu válečným paličům.

Náš lid také chápe, že součástí plánů reakce je vrácení znárodněného průmyslu, bank a dolů cizím i domácím kapitalistům a bankéřům. A lid, který již pocítil výsledky nové lidově demokratické²²⁶ cesty, který si uvědomil své vlastní síly, nikdy to nepřipustí.

Zostření mezinárodní situace, rostoucí boj mezi silami míru a silami války, to bude urychlovat²²⁷ proces nové diferenciacie sil uvnitř stran Národní fronty.

S námi jistě půjdou všechny demokratické živly ve všech stranách Národní fronty. Bude třeba vyhnat reakční živly²²⁸ z Národní fronty, a tím²²⁹ upevnit²³⁰ tuto²³¹ jednotu lidu²³².

Ve svém boji se můžeme opírat o většinu dělnické třídy a svazek dělnictva s rolnictvem, který i nadále budeme upevňovat.

Na těchto cestách dosáhneme zesílení pozic dělnické třídy, upevnění režimu nové demokracie a navždy pohrbíme naděje mezinárodní i domácí reakce, která se pokouší podřídit svému vlivu Československo.

224 Původně: „vystupovat“.

225 Původně: nečitelný přeškrtnutý text; „sami za sebe“.

226 Doplněno.

227 Původně: „podporovat“.

228 Původně: „reakci“; doplněno.

229 Doplněno.

230 Původně nečitelný přeškrtnutý text.

231 Doplněno; slovo „tuto“ je v textu dvakrát.

232 Původně: „frontu“.

The Report of Rudolf Slánský presented at the First Meeting of The Information Bureau of the Communist and Workers' Parties in Szklarska Poręba on September 23, 1947.

On September 22–27, 1947, the conference of the representatives of the Communist and Workers' Parties took place in Szklarska Poręba town in Poland and resulted in creating of the Cominform. This measure was intended by the Soviet leadership to ensure a higher degree of control over its satellite states and a better coordination in the starting Cold War. Apart from reaching an agreement on the common course of action, the representatives informed each other on the situation in their respective countries and parties. The general secretary of the Communist Party of Czechoslovakia Rudolf Slánský appreciated in his report especially economic success achieved after nationalisation of some segments of Czechoslovak industry the end of WWII. The paper presents the report text in an edited version supplemented with explanatory and complementary footnotes.

НАСЛЕДНИКИ КОМИНТЕРНА: РОСПУСК КОМИНФОРМБЮРО И СТАНОВЛЕНИЕ НОВОЙ СИСТЕМЫ ПОДЧИНЕНИЯ МЕЖДУНАРОДНОГО КОММУНИСТИЧЕСКОГО ДВИЖЕНИЯ ИНТЕРЕСАМ СОВЕТСКОЙ ПОЛИТИКИ. 1955–1964 ГГ.

ТЕЙМУР АГАБАЕВИЧ ДЖАЛИЛОВ

13 апреля 1956 г. Президиум ЦК КПСС принял постановление «О прекращении деятельности Информбюро», во исполнение которого 18 апреля «Правда» опубликовала текст информационного сообщения о прекращении деятельности Коминформа и редакционную статью с характерным названием: «Важное решение». Констатируя, что создание в 1947 г. Информбюро «сыграло положительную роль в устранении разобщенности между компартиями, образовавшейся после роспуска Коминтерна», «в деле развития и укрепления братских связей и взаимного обмена опытом» между компартиями, «усиления влияния компартий в массах», «Правда» преподносила роспуск Коминформа, как новое достижение в развитии мировой системы социализма, продиктованное «необходимостью привести формы связей и сотрудничества между коммунистическими партиями в соответствие с изменившейся исторической обстановкой».

К моменту официального роспуска Коминформ уже давно прекратил активную деятельность: после ноября 1949 г. совещания Коминформа не проводились, а после ноября 1950 г. не состоялось ни одного заседания Секретариата Информбюро.¹ Выстраивая взаимоотношения с пришедшими к власти в Центральной и Юго-Восточной Европе коммунистическими партиями Сталин пошел по пути их жесткого подчинения Москве. Весь партийно-государственный аппарат социалистических стран был про-

---

1 Адибеков, Г. М.: Коминформ и послевоенная Европа. Москва 1994.

низан институтом советских советников,² советским послам отводилась роль чуть ли не «наместников», а нити управления сходились в аппарате ЦК ВКП(б), в созданной 12 марта 1949 г. Внешнеполитической Комиссии ЦК ВКП(б), получивший очень широкие полномочия и просуществовавшей, после преобразования в Отдел ЦК КПСС по связям с коммунистическими и рабочими партиями социалистических стран, по сути до конца существования Советского Союза. В рамках brutальной сталинской системы подчинения компартий социалистических стран Коминформу просто не оставалось места и, по меткому замечанию Г.М. Адиебекова начиная с 1951 г., «отойдя от активной деятельности, Коминформ стал хиреть и чахнуть. Он все более и более играл лишь роль международного передаточного почтамта».³

Вместе с тем, судя по всему, будучи не довольным деятельностью Коминформа, И. В. Сталин прорабатывал различные варианты создания новых форм многостороннего сотрудничества стран народной демократии, не исключая возможности смещения акцентов в пользу экономического взаимодействия в рамках созданного в 1949 г. СЭВ. Как показывает Протокол переговоров в Кремле представителей шести стран, организаторов Совета экономической взаимопомощи с участием от 8 января 1949 г. И. В. Сталина высказался на этот счет вполне определенно: «Если мы сами будем производить сырье, Европа пойдет за нами. Нужно обеспечить древесным углем Италию, нужно поставлять в Италию и Францию хлопок. Когда мы начнем поставлять базовое сырье всем европейским странам, диктат Америки в Европе рухнет. Нужна помощь Франции. У нас есть план и перспективы на 10 лет. Нигде в западной Европе не может быть революционного движения, пока работники будут бояться, что останутся без угля, хлопка и других видов сырья, если их страна отпадет от Америки. Этот страх нужно устранить, а затем двигаться вперед более решительно. Он [страх] просто преследуют их. Италии нужен уголь. Мы можем ее поставить? Да, мы можем. Зерно необходимо Европе: 7–8 мил. тонн. Мы можем его поставить? Мы тоже можем. Дизельного топлива также будет достаточно. Создание сырьевой базы для всей Европы будет иметь большее значение, чем Коминтерн».⁴

---

2 См.: Волокитина, Т. В. – Мурашко, Г. П. – Носкова, А. Ф.: Покивайлова Т. А. Москва и Восточная Европа. Становление политических режимов советского типа: 1949–1953: Очерки истории. Москва 2002.

3 Адиебеков, Г. М.: Почему Тольятти не стал генеральным секретарем Коминформа. Вопросы истории 1996, № 4., с. 161

4 Kaplan, Karel: Československo v RVHP 1949–1956. Praha 1995, s. 239.

Преемники Сталина также не предприняли серьезных попыток активизировать деятельность Коминформа, а нормализация советско-югославских отношений в 1955 г. свидетельствовала о том, что дни Коминформа сочтены. Влияние «югославского фактора» на позицию советского политического руководства в отношении будущего Коминформа подробно описана в работах А. С. Стыкалина.⁵ Вместе с тем, хотелось бы акцентировать внимание на том, что начавшиеся советско-югославские переговоры прежде всего наглядно демонстрировали намерение нового советского лидера идти по пути преодоления сталинского наследия.

В ходе визита в Югославию 26 мая–3 июня 1955 г. Н. С. Хрущев выскажется вполне определенно: «Мы отказались от всего, что было... Товарищи, как я уже сказал товарищу Тито в автомобиле, у нас был тяжелый период. Товарищи, вы, югославские руководители, руководители Коммунистической партии Югославии и своего народа, не можете даже представить, какой это был тяжелый период, и какую роль сыграл там Берия. Я понимаю, что вы задаёте вопрос, а что вы?, ну, если можно так сказать, русские коммунисты и коммунисты СССР, сейчас хотите прикрыться Берией и Абакумовым, а где вы были? Да, товарищи, мы, и были там, где и вы знаете, где мы были... Мы тогда много потеряли, и притом честных и хороших людей. И что произошло? Сейчас мы тысячи людей освободили из лагеря, и это наших людей. Некоторых из них, причём большинство, мы снова вернули недавно, вернули в партию».⁶ Во время бесед с И.-Б. Тито советский лидер выступит с осуждением сталинских методов руководства компартиями социалистических стран: «Товарищи, мы сопротивлялись тому, чему и вы здесь сопротивлялись. – обращался Хрущев к членам югославской делегации. – Мы знаем также, что наша служба государственной безопасности вербовала ваших людей. Я это определённно знаю. Вербовала даже генералов. И какие же это дружеские отношения, когда один друг вербует среди своих друзей? Какие могут быть отношения? Когда в 1948 году Сталин меня позвал в Ливадию, там в это время был Готвальд, и мы там беседовали. Тогда он (Готвальд) обратился к Сталину: «Ваша служба государственной безопасности вербует наших людей. Зачем вам это нужно, вы скажите, если вам что нужно, и мы

5 См.: Стыкалин, А. С.: Руководство КПСС в поисках новых механизмов влияния на мировое коммунистическое движение. От Коминформбюро к первому большому московскому совещанию компартий (весна 1956–осень 1957 г.). Ин: «Наследники Коминтерна». Документы и материалы встреч и совещаний представителей коммунистических и рабочих партий. Международные совещания представителей коммунистических и рабочих партий в Москве (ноябрь, 1957 г.). Документы. Москва 2013.

6 Встречи и переговоры на высшем уровне руководителей СССР и Югославии в 1946–1980 гг. В 2 т. Том 1: 1946–1964. Москва 2014.

вам это отправим, и это нормально»⁷. О серьезности намерений Хрущева подвергнуть ревизии методы политики СССР в отношении стран «народной демократии» свидетельствовало состоявшееся в феврале 1954 г. на Президиуме ЦК КПСС обсуждение работы посла СССР в Польше Г.М. Попова, который, как отмечалось в соответствующем постановлении Президиума ЦК КПСС, «нарушил указания ЦК КПСС и Советского правительства о недопустимости какого-либо вмешательства послов СССР во внутренние дела народно-демократических стран и пытался взять на себя функции контроля за деятельностью ЦК ПОРП и Польского правительства», позволял себе произвольное толкование советов ЦК КПСС по вопросам государственного и партийного строительства, допускал «высокомерное отношение к польским товарищам», что «могло нанести серьезный ущерб советско-польским отношениям».⁸ Попов был отстранен от должности, а в постановлении Президиума ЦК КПСС указано на недопустимость превышения послами дипломатических полномочий, их вмешательства во внутренние дела стран пребывания, в дальнейшем будет ликвидирован и институт советских советников в странах Восточной Европы.⁹

У участников советско-югославских переговоров 1955 г. не могло остаться сомнения: в борьбе за укрепление своей власти Хрущев сделал ставку на то, что вскоре, на XX съезде КПСС, получит название «борьбы за преодоления культа личности Сталина и его последствий». Теперь от успешности процесса десталинизации зависело политическое, а возможно и физическое, выживание советского лидера, что хорошо сознавалось не только самим Хрущевым, но и его окружением. Об этом свидетельствуют слова одного из членов советской делегации, сказанные во время советско-югославских переговоров 1955 г.: «Однажды прочитают в нашей стране: приехали Хрущев, Булганин, Микоян, Шепилов, Громыко, Кумыкин и другие товарищи. Что это? Может быть, они сами предают позиции. Может быть, они сами продались. Потому что мы ведь уже ранее сказали, что вы продались – только цены не знаем, не знаем, сколько вы получили за это, значит, мы тоже пошли с вами, нам тоже перепало. Необходимо не только чтобы мы поняли, но необходимо, чтобы нас и наш народ, и партия понимали».¹⁰

---

7 Ибидем.

8 Президиум ЦК КПСС. 1954–1958. Т. 1–3. Главный редактор академик А. А. Фурсенко. Москва 2003–2008; Т. 2. Постановления ЦК КПСС. 1954–1958. Москва 2006, с. 25.

9 Подробно об этом см.: Волокитина, Т. В. – Мурашко, Г. П. – Носкова, А. Ф. – Покивайлова Т.: Москва и Восточная Европа. Становление политических режимов советского типа (1949–1953): Очерки истории. Москва 2002.

10 Встречи и переговоры на высшем уровне руководителей СССР и Югославии в 1946–1980 гг.

Однако разъяснить партии и народу какова новая концепция взаимоотношений КПСС с «братскими партиями» было весьма проблематично, так как четкого понимания этого не было и у самого советского руководства. Показательно, что на прямой вопрос члена Исполкома ЦК КПЮ Вукмановича: «...на каких позициях стоят товарищи по вопросу отношений между социалистическими странами.... я хочу поставить вопрос об отношениях, т.е. хочу связать вопрос о доверии Советскому Союзу со стороны других социалистических стран и социалистических масс в других странах.... Я допускаю, что это все было так, как сказано, т.е. что Берия все сфабриковал, допускаю, что все это было правдой. Означает ли это, что одно социалистическое движение должно так поступать с другим социалистическим движением, которое действительно на таких позициях, которые против нас сфабрикованы.... Предположим, что исходя из того, что это точно, и что такая ситуация, что в одной стране произошел бухаринский уклон, станете ли вы угрожать этой стране войной? Станете?» член советской делегации смог лишь цинично заметить: «Этот вопрос означает: можете ли вы нам верить или нет? А это ваше дело. Как вам ваша совесть подскажет. Я могу вам открыто сказать, поскольку мы сюда приехали как делегация коммунистической партии советской страны, а не покойного Берия, и не Ежова, и никакой любой другой твари. А, кроме того, вы знаете, как закончил жизнь этот авантюрист. Вы знаете, мы не христиане, которые стоят на молебне, но мы думаем, что мы люди, которые вовремя с ними разобрались и разбираются.... Вот Берия, который хотел продолжать в том же духе, и чем это закончилось? Тем, что Берия и Абакумов – покойники.... Вот эти вопросы. На эти вопросы не надо было просить у меня ответа, потому что вы сами на них ответите. Если это так, то почему вы качаете головой? А я вам вот что скажу, я клянусь не буду: «Богом клянусь, это никогда больше не повторится».¹¹ Очевидно, что Хрущев не мог не понимать «сомнительность» подобного рода ответов, однако, видимо, на тот момент окончательного решения ни о судьбе Коминформа, ни о новых формах организации сотрудничества компартий социалистических стран у него не было.

В ходе визита в Индию в декабре 1955 г. Н. С. Хрущева и председателя Совета Министров СССР Н.А. Булганина, как сообщается в «Информации ЦК КПСС Центральным комитетам коммунистических и рабочих партий стран народной демократии об итогах поездки Н. С. Хрущева и Н. А. Булганина в Индию, Бирму и Афганистан»: «Неру поставил вопрос о Коминфор-

---

В 2 т. Том 1: 1946–1964. Москва 2014.

11 Ибидем.

ме, о связях Компартии Индии с Компартией Советского Союза. Он заявил, что ему известно о личных связях некоторых руководящих представителей Компартии Индии с работниками ЦК КПСС, а также о крупных расходах, которые производит Коммунистическая партия Индии. [...] Неру затронул также вопрос о газете “За прочный мир, за народную демократию!”, заявив, что публикуемые в этой газете статьи рассматриваются коммунистами других стран в качестве директив для них. Хотя прямо Неру об этом не говорил, но смысл постановки им вопроса о Коминформе сводился к предложению ликвидировать эту организацию, как и газету “За прочный мир, за народную демократию!” Наши товарищи в соответствующей форме ответили доводы Неру, [...] они заявили, что КПСС не скрывает своего сочувствия коммунистам других стран. [...] Это сочувствие, как хорошо известно, имеет идеологическую основу. Что касается деятельности Коминформа, то с нашей стороны была подчеркнута особенно та мысль, что коммунистические и рабочие партии имеют не меньшее право создавать свои организации, чем, например, социалистические партии, создавшие так называемый “Социалистический интернационал”, или капиталисты, создающие свои международные организации».¹² Как считает А. С. Стыкалин, «нервная реакция» Хрущева была обусловлена его неготовностью к публичному обсуждению дальнейшей судьбы Коминформа.¹³ Соглашаясь с этим выводом необходимо констатировать. Что сам Хрущев интерпретировал свои высказывания несколько иначе. Выступая 6 января 1956 г. на Совещании руководителей коммунистических и рабочих партий европейских стран народной демократии советский лидер подробно остановился на «инциденте», произошедшем в Дели: «Теперь я хотел бы сказать, почему мы так, если можно сказать, резко выступили на сессии и на пресс-конференции в Индии относительно Коминформа, как они называют... Нам необходимо было резко поставить в своем выступлении этот вопрос. Почему? Нам это опасно: просто ликвидация холодной войны, а буржуазия понимает это так, что значит мы отказываемся от марксистского учения, значит мы сдаем позиции. И они вас за руку схватят. Поэтому нам нужно было сказать: мы за сосуществование, а это значит признание наличия: вот социалистический строй, вот капиталистический, вот идеология коммунистов. Вы нас не можете ликвидировать, пока и мы вас не можем ликвидировать, поэтому сосуществуем. И резко об этом сказать. Я считаю, что это нужно и для компартий, это надо и для Компартии Советского Союза. Нужно знать, где грани для сосущест-

---

12 Российский государственный архив новейшей истории (РГАНИ), ф. 3, оп. 10, д. 211, л. 17, 87–94.

13 Стыкалин, А. С.: Руководство КПСС в поисках новых механизмов, с. 11.

ования, как на практике это проводить. Это нужно, товарищи, для других братских компартий и для рабочего класса это нужно. Я считаю, что получилось очень хорошо. Пусть они приспособляются к имеющемуся положению сосуществования».¹⁴ То, что в начале доклада Хрущев отвел столь значительное место объяснению своей позиции, говорит о том, что для него было принципиально важно быть правильно понятым в данном вопросе. Согласно интерпретации советского лидера, его слова вовсе не свидетельствовали о желании КПСС бороться за сохранение Коминформа, но должны были четко дать понять всему миру, что вне зависимости от дальнейшей судьбы этой организации ЦК КПСС ни при каких условиях не откажется от ведущей роли в мировом коммунистическом движении и использовании роследнего в качестве своего инструмента в глобальной политике.

О перспективах Коминформа Первый секретарь ЦК КПСС определенно высказался на заседании Президиума 22 февраля 1956 г.: «Ликвидируем Коминформ».¹⁵ К заседанию от 22 февраля была представлена записка зав. отделом ЦК КПСС по связям с иностранными компартиями Б. Н. Пономарева от 7 февраля.¹⁶ Отдел по связям с иностранными компартиями считал целесообразным использовать пребывание в Москве делегаций зарубежных партий, приглашенных на XX съезд КПСС, для обмена мнениями по некоторым принципиальным вопросам международного коммунистического движения, в том числе по вопросу о способах повышения эффективности Информбюро и новых формах контактов и связей между компартиями. Глава международного отдела ЦК КПСС предлагал провести в дни съезда беседы со всеми прибывшими делегациями компартий с целью выяснения соображений отдельных партий по назревшим общим проблемам коммунистического движения, пожеланий «о возможных формах и способах связей между компартиями в современных условиях». В записке содержалось также конкретное предложение об активизации контактов между компартиями на региональном уровне, т. е. по группам стран — напри мер, Латинской Америки, скандинавских стран, некоторых стран Западной Европы. Осуществление этой формы деятельности предполагало создание соответствующих региональных межпартийных структур. В ходе обсуждения на Президиуме ЦК КПСС 22 февраля А.И. Микоян, развивая положения, изложенные в записке, выдвинул идею создания региональных объединений, таких как объединение компартий стран, стро-

14 РГАНИ. ф. 10, оп. 1, д. 1, л. 5.

15 См.: Стыкалин, А. С.: Руководство КПСС в поисках новых механизмов.

16 Президиум ЦК КПСС 1954–1958. Т. 1–3. Т. 2. Постановления ЦК КПСС 1954–1958. Москва 2006, с. 200–202.

ящих социализм; коминформ западноевропейских стран; коминформы северных стран, латиноамериканских стран, стран Юго-Восточной Азии. Предполагалось, что в каждом из региональных «коминформов» объединятся партии, перед которыми стоят общие или сходные задачи – строительства социализма, борьбы за права трудящихся в условиях развитых капиталистических стран, антиколониальной и антиимпериалистической борьбы в развивающихся странах, и т. д. Для того чтобы можно было работать на должном уровне со всеми этими региональными объединениями, предстояло, по мнению А.И. Микояна, усилить Международный отдел ЦК КПСС. Это предложение вызвало дискуссию, при этом никто из выступавших не высказался за сохранение прежней структуры в неизменном виде. Л.М. Каганович увидел преимущество в существовании двух различных структур, объединяющих компартии капиталистических и социалистических стран. В то же время М.А. Сулов, курировавший в Президиуме ЦК КПСС вопросы мирового коммунистического движения, отметил недостаток выдвинутой инициативы в том, что компартии соцстран Европы могут замкнуться на себя и утратить влияние на азиатские страны. Н.С. Хрущев поддержал идею региональных объединений, по его мнению, большинство партий, входивших в Коминформ, войдет теперь в «бюро контактов коммунистических и рабочих партий стран, строящих социализм». Выход ИКП и ФКП из этой структуры был бы целесообразен, так как перед этими партиями стоят другие задачи. КПСС должна была, полагал Хрущев, «контактировать между региональными объединениями», выступая в качестве посредника и оказывая необходимую помощь.¹⁷ Интересно, что идея «регионализации» коммунистического движения владела умами не только высшего политического руководства, но и представителей советских хозяйственников. Несколько позже, в 1961 г. заместитель председателя Совета Министров СССР А. Ф. Засядько, в записке, адресованной в ЦК КПСС,¹⁸ рассматривая перспективы развития взаимодействия с соцстранами подчеркивал, что к концу 1950-х гг. мировая социалистическая система представляла собой совокупность национальных экономических комплексов, каждый из которых развивался по собственному народнохозяйственному плану. «В перспективе необходимо было превращение разрозненных национальных экономик в единое хозяйственное целое, устранение межгосударственных экономических барьеров. На практике это означало, что хозяйственные связи внутри социаллагера должны были складываться не из межгосударственных взаимоот-

---

17 Президиум ЦК КПСС, Т. 2. Постановления ЦК КПСС 1954–1958, с. 199–200.

18 РГАНИ, ф. 3, оп. 12, д. 539, л. 55–56.

ношений, а из отношений между отдельными экономическими районами единого мирового социалистического хозяйства». ¹⁹ Хотя эти предложения не получили дальнейшего развития, сами по себе они, видимо, отражали наметившийся сдвиг в приоритетах высшего советского руководства, в своем отношении к международному коммунистическому движению основной акцент в этот период сделавшему на взаимоотношения со странами «народной демократии».

28 марта, вопрос об Информбюро коммунистических и рабочих партий снова был включен в повестку дня заседания Президиума ЦК КПСС: рассматривались представленные М. А. Суловым и Б. Н. Пономаревым в ЦК КПСС проекты информационного сообщения о прекращении деятельности Информбюро, и способах информации «братских партий» об этом. Становилось очевидно, что вопрос о предстоящем упразднении Коминформа уже окончательно решен.

Параллельно с обсуждением ликвидации Коминформа в ЦК КПСС шел процесс выработки новых форм взаимодействия и сотрудничества, которые должны были придти ему на смену. 31 декабря 1955 г. было принято Постановление Президиума ЦК КПСС «О подготовке к Совещанию представителей коммунистических и рабочих партий стран народной демократии» на десятилетия задавшее вектор советской политики в отношении социалистического лагеря. Было решено 6 января 1956 г. созвать в Москве международное совещания коммунистических и рабочих партий стран народной демократии в ходе которого обсудить: а) экономическое сотрудничество; б) военные вопросы; в) внешнеполитические вопросы. Подготовка материалов по экономическим вопросам была поручена Микояну, по военным – Жукову, по внешнеполитическим – Молотову. Принципиально важно, что вопросы координации экономического сотрудничества социалистических стран, военного сотрудничества и проведения объединенной международной политики были тесно увязаны и рассматривались в едином комплексе, как составные части одного целого. Именно исходя из подобного видения ситуации в дальнейшем будет выстраиваться вся организационная структура определяющая взаимодействие стран «народной демократии».

5 января 1956 г. Президиум ЦК КПСС принял постановление «О порядке работы Совещания представителей коммунистических и рабочих партий»

---

19 Пивоваров, Н. Ю.: Советские экспортно-импортные планы и их реализация: что продавал и что покупал СССР во второй половине 1950-х годов. Ин: Электронный научно-образовательный журнал «История» 2018. Т. 9, Выпуск 7 (71) [Электронный ресурс]. Доступ для зарегистрированных пользователей. URL: <https://history.jes.su/s207987840002410-0-2/> [19.11.2019].

в котором давалось указание разослать участникам Совещания подготовительные материалы для предстоящей работы: а) проект порядка работы Совещания; б) справку Главного управления по делам экономических связей «Вопросы экономического сотрудничества»; в) записку МИД по внешнеполитическим вопросам. В обширной справке Главного управления по делам экономических связей со странами народной демократии содержался анализ экономической ситуации в странах народной демократии и намечался ряд мер по выработке совместных планов развития «народного хозяйства». Авторы справки отмечали, что «вопрос о жизненном уровне населения в странах народной демократии имеет большое политическое значение; в соревновании с капиталистическими странами решается вопрос кто кого победит и в этом деле».²⁰ Однако, росту жизненного уровня мешал целый ряд накопившихся проблем: «из-за чрезмерно больших капиталовложений экономика ряда стран оказалась перенапряжённой. Одна из причин этого заключалась в том, что в странах, ведя большое строительство, иногда строили непродуманно... Слабым местом в экономике стран народной демократии является недостаточное развитие сырьевой базы основных отраслей промышленности. Особенно отстают такие отрасли как железорудная, каменноугольная, нефтедобывающая, а также сырьевая база цветной металлургии и химической промышленности.... Серьёзные недостатки имеются в развитии машиностроительной промышленности. Эти недостатки заключаются не только в том, что в странах за последние годы мало делалось в отношении технического прогресса, обновления и модернизации на базе передовой техники основных фондов народного хозяйства, но и в том, что машиностроение развивалось без достаточной увязки между странами социалистического лагеря... Серьёзным недостатком в развитии промышленности является низкий рост производительности труда, прежде всего, как результат недостаточного технического прогресса.... Урожайность зерновых культур в странах народной демократки, кроме ГДР и Чехословакии, не превышает 12–15 центнеров с гектара, что, в частности, связано с недостаточным применением минеральных удобрений».²¹ По мнению авторов документа, серьёзные недостатки возникли в использовании «созданных в странах мощностей оборонной промышленности», причины чего крылись в отсутствии должной «координации военного производства» из-за чего «каждая страна производила все виды вооружений и не было организовано разумное распределение труда между странами по производству вооружения».²² Главное

---

20 РГАНИ, ф. 10, оп. 1, д. 11, л. 7.

21 РГАНИ, ф. 10, оп. 1, д. 11, л. 10–20.

22 РГАНИ, ф. 10, оп. 1, д. 11, л. 32.

управление по делам экономических связей со странами народной демократии было уверено, что «более высокий уровень работу по координации экономического развития стран социалистического лагеря, которая теперь является одной из важнейших государственных задач», а «увязка народно-хозяйственных планов стран социалистического лагеря должна способствовать тому, чтобы обеспечить независимость от капиталистического рынка».²³ Деятельность СЭВ, по мнению составителей Справки, оставалась ниже всякой критики: «эта организация до настоящего времени не обеспечила по-настоящему решения основных задач по вопросам увязки развития народного хозяйства стран», столь же нелестная оценка давалась национальным планово-экономическим структурам: «плановые органы, министерства и ведомства стран по существу стояли в стороне от работы по координации, не учитывали в достаточной мере необходимость согласованного развития народного хозяйства и не участвовали в разработке вопросов по более правильному использованию материальных ресурсов стран социалистического лагеря».²⁴ Для улучшения координации экономического развития советские специалисты считали необходимым «шире привлекать к работе плановые органы, министерства и ведомства стран и на них опираться. Что касается Совета Экономической Взаимопомощи, то он должен иметь небольшой аппарат, а основная работа по подготовке вопросов, рассматриваемых Советом, должна вестись совместно плановыми и другими экономическими органами СССР и стран народной демократии».²⁵ Таким образом, СЭВ отводилась подчиненная роль, а основной упор в развитии экономического взаимодействия социалистических стран делался на совместной работе национальных ведомств, отвечающих за вопросы экономики.²⁶

Особого внимания заслуживает подготовленная к Совещанию представителей коммунистических и рабочих партий Записка МИД СССР от 4 января 1956 г. в которой говорилось: «В условиях, когда западные державы стремятся всячески усилить деятельность всякого рода органов, созданных в системе НАТО, западноевропейского союза и других военных блоков, возникает необходимость активизировать деятельность организации Варшавского договора, в особенности ее политическую деятельность. В частности, желательно обсудить вопрос о целесообразности созыва в ближайшее вре-

23 РГАНИ, ф. 10, оп. 1, д. 11, л. 33.

24 РГАНИ, ф. 10, оп. 1, д. 11, л. 38.

25 РГАНИ, ф. 10, оп. 1, д. 11, л. 39.

26 См.: Липкин, М. А.: «Мировой кооператив народов»: Совет Экономической Взаимопомощи, который пытался построить Н. С. Хрущев. Ин: Новый исторический вестник 2017, №4 (54), с. 121–144.

мя совещания стран-участниц Варшавского договора, на котором можно было бы обменяться мнениями о международном положении и задачах государств-членов Варшавского договора... На этом же совещании можно было бы также обсудить и некоторые организационные вопросы: создать предусмотренный договором политический комитет, утвердить состав военных органов, а также заслушать доклад о мероприятиях, проведенных по координации усилий наших стран в области обороны.²⁷ Вопросы экономической интеграции в этом документе напрямую увязывались с военной проблематикой. Участникам Совещания предлагалось одновременно не только обсудить увязку «народнохозяйственных планов» но, по сути, создать Политический Консультативный Комитет ОВД немедленно приступить к его работе и скоординировать «усилия в области обороны».

6 января 1956 года в 15.00 в Екатерининском зале Большого Кремлевского Дворца открылось Совещание руководителей коммунистических и рабочих партий европейских стран народной демократии в работе которого приняли участие Албанская партия труда, Болгарская коммунистическая партия, Венгерская партия трудящихся, Социалистическая единая партия Германии, Польская объединенная рабочая партия, Румынская рабочая партия, Коммунистическая партия Советского Союза и Коммунистическая партия Чехословакии. Во вступительной речи Хрущев сразу обозначил свою позицию: интеграция стран социалистического лагеря – является приоритетной задачей: «Я хотел бы поставить вопрос о необходимости широкого кооперирования внутри наших стран, я хотел бы поднять такой вопрос и он нас главным образом побудил обратиться с письмом к коммунистическим и рабочим партиям, это вопрос, у нас сложилось такое мнение... Сейчас, если мы резко перестроим свою политику, – мы имеем возможность сдерживать агрессора против войны и создать нормальные условия для развития нашей науки и промышленности не только в Советском Союзе, но и в странах народной демократии тем более»²⁸ Судя по резкому тону его выступления, советский лидер хорошо понимал сколь много проблем накопилось в экономике социалистических стран и был открыт к поиску их решения: «Товарищи, чехи, страна индустриальная с высоким уровнем. Сейчас у вас не хватает жиров и других продуктов. В Польше и других странах то же самое. Следовательно, надо желание подчинить разуму, расчету, карандашу и действовать разумно. У нас для такого разумного распределения средства есть и возможности... Сейчас, составляя шестую пятилетку, мы учитываем потребности. Задача наша – не допустить повторения ошибок в развитии

---

27 РГАНИ, ф. 10, оп. 1, д. 11, л. 50.

28 РГАНИ, ф. 10, оп. 1, д. 1, л. 7.

тяжелой промышленности, которые имели место в прошлом, когда мы их на ходу поправляли. Здесь мы не без греха и кое-что мы вам посоветуем. Например, посоветовали канал, очень нужный, надо было соединить Дунай с Черным морем. Это – тяжелейшая работа. Мы у себя Туркменский канал строили, кому он нужен, кому он приснился. Давайте, товарищи, сейчас этих глупостей не делать... Товарищи, мы ослабляем своих друзей. Надо, товарищи, разумно с этим поступить. Смотрите сейчас. Мы сейчас бьемся над тем, чтобы построить новые заводы, а промышленность Германской Демократической Республики имеет незагруженные мощности и площади на своих промышленных предприятиях. Разве это разумно? Можно объяснить это тем мотивом, что бояться, что эта промышленность близко к Западу. Так что же, товарищи, мы готовимся отступить от Запада или наступать на Запад? Думаю, что второе вернее... Такое же положение и с чехами... Есть у нас грехи и с производством боевой техники. Нужно обо всем этом подумать и посмотреть сейчас на это, потому что поляки, чехи производят машины, которые уже сняты с производства. Могут это объяснить так, что ведь может быть утечка и т.д. Но все-таки нужно производить не Ил-15, который давно не представляет ценности, и разумного в производстве такой техники мало. И так не только в самолетостроении, но и в артиллерии и в других отраслях военного дела. Мы делаем продукцию на склад. Техника, которую производят чехи и поляки, не отвечает уровню сегодняшнего дня. Мы ведь не собираемся воевать завтра, следовательно, время у нас есть, а то, что мы производим сейчас, можно сказать заранее, будет негодным для боя. Поэтому нужно пересмотреть нашим военным промышленникам свою продукцию. Правда, военные так считают, что чем больше, тем для них лучше. Но все эти вопросы нам нужно обсудить и правильно решить».²⁹

Точка зрения Хрущева нашла полную поддержку у лидеров социалистических стран. Пожалуй точнее всего настроение собравшихся передал первый секретарь ЦК СЕПГ В. Ульбрихт: «Превосходство лагеря социалистических государств может быть достигнуто лишь в том случае, если будут осуществлены тесное сотрудничество, а также в известной мере разделение труда. Невозможно построить социализм в народно-демократическом государстве лишь своими собственными силами. Мы бы хотели, чтобы совещанию были подготовлены некоторые материалы по организации экономического сотрудничества в европейском объединении угля и стали и в Североатлантическом блоке (НАТО). Из известных нам материалов вытекает, что империалистические великие державы по многим вопросам сотрудничают более организованно, чем мы в настоящее время. Сущест-

29 РГАНИ, ф. 10, оп. 1, д. 1, л. 9–14.

вовавший ранее уровень технико-экономического сотрудничества между странами народной демократии привел в значительной мере к распылению сил... Экономическое сотрудничество стран народной демократии до сих пор еще не вышло за рамки обсуждения отдельных вопросов или же решения незначительных частных вопросов». ³⁰ Нетрудно заметить, что лидер восточногерманских коммунистов, по сути, подверг пересмотру известный сталинский тезис о возможности построения социализма в отдельно взятой стране. Теперь, с молчаливого одобрения всех собравшихся, Ульбрихт обуславливает дальнейшие успехи социализма с координацией усилий всех стран народной демократии, без которой не представляет движения вперед и в качестве примера приводит интеграционные процессы в Западной Европе, на которые призывает равняться. Член Политбюро ЦК БКП, председатель Совета министров Народной Республики Болгарии В. Червенков поблагодарил ЦК КПСС «за инициативу созыва настоящего совещания. О согласовании наших хозяйственных планов, о более точном определении экономики отдельных стран в соответствии с их внутренними возможностями в общих интересах социалистического лагеря до сих пор не было разговоров на эту тему. Настоящее совещание должно привести к более тесному согласованию наших стран с тем, чтобы более целесообразнее и эффективнее использовать наши внутренние силы, более целесообразнее направлять капиталовложения, осуществлять кооперирование производства, расширять взаимопомощь в нашем социалистическом лагере». ³¹ «Поставленные во вступительном слове тов. Никиты Сергеевича Хрущева вопросы, – заявил лидер венгерских коммунистов Я.Ракоши, – являются жизненно важными для дальнейшего развития народного хозяйства нашей страны.... рядом с многочисленными положительными моментами в работе СЭВа часто без должного основания затягиваются рекомендации, причем часто рекомендации носят очень неопределенную форму, а выполнение решений нередко задерживается... следует, прежде всего, поставить целью устранение этих узких мест. Для достижения этого необходимо гораздо более тесное экономическое и техническое сотрудничество». ³² А. Новотный от имени КПЧ заверил собравшихся в том, что: «Чехословакия приветствует предложение по координации и проведению специализаций производства военной техники и по созданию специальных комиссий, специалистов в области военной техники. Точно также Чехословакия на основе имеющегося опыта полностью согласна с тем, что необходимо координировать науч-

---

30 РГАНИ, ф. 10, оп. 1, д. 1, л. 67.

31 РГАНИ, ф. 10, оп. 1, д. 1, л. 71.

32 РГАНИ, ф. 10, оп. 1, д. 1, л. 56.

но-исследовательские и конструкторские работы в области новой военной техники и в связи с координацией военной промышленности начать координацию мобилизационных планов народного хозяйства».³³ В том же духе выступили и остальные участники Совещания. Специалистам из национальных министерств и ведомств было поручено в кратчайшие сроки было поручено провести работу по «координации составления директив к разработке планов развития народного хозяйства». Венцом работы Совещания стало озвученное на последнем заседании, 11 января 1956 г., предложение Хрущева «обсудить вопрос о проведении заседания Политического Консультативного Комитета государств-участников Варшавского договора»³⁴. Совещание решило заседание Политического Консультативного Комитета государств-участников Варшавского договора провести 11 января 1956 года в Москве (представителями СССР в ПКК ОВД были назначены В. М. Молотов и К. Г. Жуков).

Спустя полгода – 22–23 июня 1956 г. в Москве собралось очередное Совещание руководителей компартий социалистических стран которое должно было обсудить конкретные предложения по экономической интеграции социалистических стран, разработанные экспертами после январского (1956 г.) Совещания. На основании доклада «О решениях VII сессии Совета Экономической Взаимопомощи по увязке планов развития взаимосвязанных отраслей народного хозяйства стран-участниц СЭВ» участники Совещания должны были принять решения по восьми принципиальным вопросам: 1. О загрузке машиностроительной и оптико-приборной промышленности стран-участников СЭВ; 2. Об обеспечении черной металлургии стран народной демократии рудой, коксующимся углем и коксом; 3. О развитии угольной промышленности в странах народной демократии и прежде всего в Польше для полного удовлетворения стран-участников СЭВ энергетическим углем; 4. О развитии сельского хозяйства в странах народной демократии; 5. Об увязке планов других отраслей промышленности (цветная металлургия, нефтяная и газовая, химическая, текстильная и кожевенно-обувная промышленность) стран-участников СЭВ на 1956–1960 гг.; 6. О подготовке введения в действие многостороннего клиринга в расчетах между странами-участниками СЭВ; 7. Рассмотрение программы работы постоянной Комиссии по обмену электроэнергией между странами-участниками СЭВ и использованию гидроресурсов Дуная; 8. О создании в рамках СЭВ постоянных отраслевых комиссий по экономическому и научно-техническому сотрудничеству из представителей министерств и ведомств заинтересованных стран.

33 РГАНИ, ф. 10, оп. 1, д. 1, л. 81.

34 РГАНИ, ф. 10, оп. 1, д. 1, л. 118.

Если на предыдущем Совещании лидеры социалистических стран были солидарны в решении о необходимости тесной экономической интеграции, то теперь, когда дело дошло до обсуждения деталей, затрагивающих кровные интересы стран народной демократии, от былого единства не осталось и следа. Тон дискуссии задал представитель Венгрии Э. Герэ «Снабжение коксующимся углем и вообще углем для Венгерской Народной Республики является основным вопросом развития народного хозяйства... Если мы правильно поняли (Венгерская делегация) товарища Ярошевича, то даже по сравнению с тем, что Польская Народная Республика взяла на себя как обязательство и собирается добыть меньше угля в 1957–59 гг., даже то, что польские товарищи обещали означает для экономики Венгерской Народной Республики очень большие трудности, означает, что мы должны коренным образом переделать наш пятилетний план и в то же самое время снизить те скромные показатели увеличения жизненного уровня нашего народа, которые мы имеем... По поводу цветной металлургии, цветных металлов. Мы не выдвинули новых претензий, но надо сказать, что касается меди, Венгрия находится в очень невыгодном положении среди всех стран народной демократии. Пропорционально мы больше всех стран ввозим меди из капиталистических стран. Поэтому, хотя мы претензий и не выдвинули, то поставили вопрос, чтобы в корне пересмотреть его и нам помочь в этом деле».³⁵ Венгерского коллегу поддержал председатель Госплана ЧСР Шимунек: «Очень важным считаем заявление т. Ярошевича о том, что они дадут меньше угля Чехословакии. Чехословакия окажется в состоянии осуществить обмен коксующимися углями с Польской Народной Республикой в том случае, если Польша выполнит те рекомендации, которые были договорены раньше».³⁶ Лидер болгарских коммунистов Т. Живков заявил, что «учитывая ограниченные возможности нашей экономики и то обстоятельство, что наша страна сама получает значительный кредит для своего развития, мы просим, чтобы Народная Республика Болгария была освобождена от обязанностей участвовать во вкладе 40 млн. рублей в развитие каменноугольной промышленности Польши».³⁷ В свою очередь польская делегация перешла в контрнаступление: «Я думаю, – сказал Охаб, – что... из претензий к полякам угля не будет... Я думаю, что в 1960 году мы не сможем дать 110 млн. тонн каменного угля, а есть большая опасность, что мы не сумеем дать и этих 110 млн. тонн... Нам не хватает 2,5 млн. тонн угля. Мы снимаем на ходу из экспорта. Это тяжело обрушивается на все наше хозяйство, нам

---

35 РГАНИ, ф. 10, оп. 1, д. 12, л. 12–15.

36 РГАНИ, ф. 10, оп. 1, д. 12, л. 20.

37 РГАНИ, ф. 10, оп. 1, д. 12, л. 28.

очень тяжело. Не во время подготовили документы, не ознакомили товарищей и поэтому ныне такие претензии, что плохо работают или что плохие интернационалисты и не считаются с трудностями других стран».³⁸

Даже вопрос о распределении оборонных заказов, бывших скрытой формой дотации социалистических стран и игравший роль своеобразного «пряника» в советской политике, на этот раз не смог «укрепить единство» собравшихся. На заседании, проходившем 23 июня под председательством Живкова, в ходе обсуждения доклада «О плане военного производства и взаимных поставок военной техники стран-участников СЭВ 1956–65 гг.» выявились острые противоречия. Как явствует из стенограммы «Ракоши... сказал, что договоренность о взаимных поставках военной техники, состоявшаяся в мае месяце с.г., уже несколько изменена в отношении Венгрии. Мы в Венгрии определили цифры военного производства до 1960 года в соответствии с майскими соглашениями, однако некоторые страны уже после договоренности уменьшили свои заявки на поставку военной техники из Венгрии, что отрицательно сказывается на нашем балансе... с загрузкой промышленности дело у нас продолжает оставаться неблагоприятным... Если загрузка нашей военной промышленности не улучшится, она вынуждена будет переходить на ширпотреб... Тов. Охав, обращаясь к тов. Ракоши, спрашивает, какие страны уменьшили заказы против соглашения. Тов. Ракоши ответил, что такими странами являются Болгарская Народная Республика и Румынская Народная Республика... председатель Госплана Польской Народной Республики т. Шир... отметил, что... проведено много заседаний и на каждом из них вносятся все новые и новые изменения. Заказы польской военной промышленности со стороны Чехословакии, Венгрии и Румынии после майского совещания сократились. Это отрицательно сказывается на нашем платежном балансе».³⁹

По большинству проблем, вынесенных на Совещание, выработать консолидированную позицию не удалось, в результате собравшимся приходилось принимать однотипные решения: «учитывая, что предложения... окончательно со странами не согласованы и, как выяснилось на настоящем совещании, нуждаются в исправлениях, поручить продолжить разработку предложений по этому вопросу и окончательно согласовать между всеми странами».

В результате возникших споров Хрущев был вынужден отказаться от обсуждения крайне значимого для него вопроса «о формах контактов между коммунистическими и рабочими партиями социалистических стран»,

38 РГАНИ, ф. 10, оп. 1, д. 12, л. 54.

39 РГАНИ, ф. 10, оп. 1, д. 14, л. 3–7.

обсуждение которого было намечено еще на прошлом (январском) Совещании. Ссылаясь на то, что «наши противники попытаются использовать создание такого органа для клеветы на наши партии», а так же на то, что «имеются некоторые слои интеллигенции и всякого рода обыватели, которые создание постоянного органа по связям между коммунистическими и рабочими партиями используют для клеветы на нас. Будут говорить, что раньше был Коминтерн, затем Коминформбюро, а теперь создали бюро контактов»⁴⁰ советский лидер снял этот вопрос с обсуждения, ограничившись проведением решения об издании совместного теоретического журнала.

Следующее совещание было проведено в Москве 24 октября 1956 г., в момент разразившегося кризиса в Польше и на второй день после начала Венгерской революции. В этой ситуации вопрос о дальнейших взаимоотношениях стран социалистического лагеря приобретал первостепенное значение. До некоторой степени ответом на него должна была служить Декларация правительства СССР об отношениях между социалистическими странами, опубликованная в Правде 31 октября 1956 г., в которой советское руководство обещало соблюдать суверенитет стран народной демократии.

Обсуждение вопросов взаимоотношений стран социалистического лагеря было продолжено при подготовке и по ходу работы Международных совещаний представителей коммунистических и рабочих партий в Москве в ноябре 1957 г. (14–16 ноября проходило так называемое совещание в «узком составе», в котором принимали участие представители компартий социалистических стран, 16–19 ноября состоялось «широкое совещание» с участием представителей компартий капиталистических стран). По словам А.С. Стыкалина «инициатором основных дискуссий выступила делегация ПОРП, на всех этапах подготовки и работы московских совещаний продемонстрировавшая особую позицию по целому ряду принципиальных вопросов.... Представители ПОРП инициировали так же дискуссию о том, надо ли включать в итоговую Декларацию совещания положение о существовании социалистического лагеря во главе с Советским Союзом. Именно этот вопрос оказался наиболее спорным. Польская делегация считала включение названного тезиса тактически не верным, ибо оно могло быть воспринято как возвращение старых – сталинских и коминформовских методов.... Не получило одобрения ПОРП и предложение наделить КПСС полномочием периодически созывать совещания братских партий. Со своей стороны польские представители предлагали принять резолюцию о том, что созываемые в будущем совещания бу-

---

40 РГАНИ, ф. 10, оп. 1, д. 14, л. 13.

дут носить консультативный характер и их решения не будут для всех обязательными».⁴¹

Любые попытки поставить под сомнение (даже по тактическим причинам) ведущую роль КПСС в международном коммунистическом движении рассматривались в Москве не иначе как «подрыв основ» и воспринимались крайне болезненно, а предложения ПОРП относительно Совещаний коммунистических и рабочих партий, по сути, превращали их в ни к чему не обязывающие, проводимые время от времени «товарищеские посиделки» лишённые всякого политического смысла. Выстраиваемая с таким трудом советским политическим руководством многоуровневая структура кооперации стран народной демократии, долженствовавшая придти на смену Коминформу, из-за особой позиции ПОРП, сводилась на нет. Хрущев оказался на грани крупнейшего внешнеполитического поражения. Для Первого секретаря ЦК КПСС положение осложнялась тем, что Июньский (1957 г.) Пленум ЦК КПСС, хоть и осудивший «антипартийную группу», показал шаткость позиций советского лидера на внутривнутриполитической арене. В этой критической ситуации руку помощи Хрущеву протянул Мао Цзэдун, поддержавший позицию КПСС в дискуссиях, разгоревшихся на совещании.⁴² В результате было принято компромиссное решение: в итоговой Декларации совещания представителей коммунистических и рабочих партий социалистических стран (Москва, 14–16 ноября 1957 г.) тезис о ведущей роли КПСС был «приглушен», а наделение советского руководства правом созывать подобные совещания социалистических стран хоть и было принято, однако его было решено не придавать огласке.

До некоторой степени нивелировать возникшие противоречия удалось в Москве 20–23 мая 1958 г. на Совещании представителей коммунистических и рабочих партий стран-участниц СЭВ плавно перетекшем 24 мая в Совещание ПКС стран-участниц Варшавского договора. Если на заседании ПКС, в основном обсуждались военно-политические вопросы: вывод советских войск из Румынии, состояние боеготовности вооружённых сил ОВД, новые инициативы советского правительства по созыву международного совещания для обсуждения коллективных мер европейской безопасности и т.п., то одной из ключевых тем Совещания СЭВ стал вопрос «Об увязке планов производства оборонной промышленности и взаимных поставок военной техники». Были приняты льготные кредитные условия поставок военной техники на период 1959–1969 гг., проведена специали-

41 Стыкалин, А. С.: Руководство КПСС в поисках новых механизмов, с. 36–38.

42 Подробно об этом см.: Стыкалин, А.С. Руководство КПСС в поисках новых механизмов, с. 28–45.

зация оборонных отраслей промышленности и предусмотрены гарантии и санкции на случай одностороннего отказа от заключенных соглашений. Как это часто случалось, решение вопросов коллективной безопасности и развития оборонно-промышленного комплекса позволило укрепить единство коммунистических режимов. Если на июньском совещания 1956 г. было решено, что в настоящих условиях нет необходимости в создании нового постоянно действующего органа по связям компартий социалистических стран на подобии Коминформа, то теперь, де-факто, на его смену приходила более сложная и разветвлённая система, включавшая в себя Совещания СЭВ, ПКК и совещания «братских партий» причем вопросы обороны и развития военной промышленности выходили на первый план, играя роль одного из важнейших объединяющих факторов. В 1955 г. Хрущев, кажется, вполне серьезно говорил Тито: «мы бы и хотели предложить создание органа европейской безопасности с участием Америки. Сейчас мы в качестве противовеса создали Варшавский договор – Союз государств европейской безопасности. Он открыт для всех государств, которые бы хотели к нам присоединиться. Если бы сейчас мы могли договориться с европейскими странами: Англией, Францией и США, а также и с другими государствами (а сейчас, прямо скажем, существует свара только между четырьмя государствами, а так бы большую роль играли бы и другие европейские страны), которые, мы согласны, чтобы они распустили НАТО. А мы бы распустили варшавскую организацию, которую мы только что создали, с тем, чтобы создать единую европейскую организацию. (Товарищ Тито вставляет: Значит, ликвидировать блоки?). Да, ликвидировать блоки. Да, это наша позиция».⁴³ Теперь об этом не могло быть и речи. Напротив, все силы Хрущев направляет на развитие институтов, цементирующих социалистический лагерь, Варшавский блок.

При этом советский лидер прекрасно сознавал, что существует значительное число объективных причин, «взрывающих» изнутри «его империю». В качестве одного из основных препятствий на пути интеграции социалистических стран Хрущев называл сложность сглаживания противоречий между национальными интересами каждой из стран участниц («буржуазный национализм» на языке Хрущева). Работая над выступлением, подготовленным для него аппаратом ЦК КПСС к совещанию первых секретарей ЦК братских партий и глав правительств стран СЭВ 25 июля 1963 г. Хрущев обозначил несколько волновавших его вопросов, обсудить которые он считал необходимым. В числе первоочередных значилось расхождение

---

43 Встречи и переговоры на высшем уровне руководителей СССР и Югославии в 1946–1980 гг. В 2 т. Том 1: 1946–1964. Москва 2014.

в понимании задач кооперации: «Несогласия по отдельным вопросам или расхождения, – писал Хрущев, – могут быть, потому что внутри совнархоза одной страны такие расхождения бывают, а между нами в этой важнейшей части нашей политической деятельности – экономической – (а это основа нашей социалистической идеологии), тут много форм, много возможностей и много может быть разного понимания, разного подхода, не всегда другой раз мы можем учесть национальные особенности той или иной страны и поэтому нельзя проявлять сразу нетерпение и форсировать эти разногласия и вводить их в политическую степень».⁴⁴

Однако серьезность нараставших словно снежный ком противоречий, в конечном счете не давших воплотить в жизнь идеи Хрущева по реформированию СЭВ⁴⁵ не могла укрыться от советского лидера. Процесс мучительной рефлексии Первого секретаря ЦК КПСС хорошо виден по «Высказываниям Н.С. Хрущева о теоретической разработке вопросов взаимоотношений между социалистическими странами» от 13 мая 1963 г. Этот документ относится к особому типу материалов ЦК КПСС – так называемым «Диктовкам Первого секретаря» – появившимся в период правления Хрущева. Советский лидер периодически собирал особо приближенных к нему лиц и в свободной форме делился с ними своими мыслями по тем или иным ключевым проблемам внутренней и внешней политики. Высказывания «первого лица» записывались и позднее перерабатывались аппаратом ЦК КПСС в официальные документы («записки»), выносившиеся на рассмотрение Президиума ЦК КПСС (иногда даже не от имени Хрущева, а за подписью других лиц, которым поручалось «выступить по назревшему вопросу» «со своими» предложениями). 13 мая 1963 г., чтобы «обсудить» взаимоотношения стран народной демократии советский лидер пригласил к себе: Ю.В. Андропова (Секретарь ЦК КПСС, заведующий отделом ЦК КПСС по связям с коммунистическими и рабочими партиями социалистических стран), О.А. Трояновского (помощник по внешнеполитическим вопросам председателя СМ СССР), В.С. Лебедева (помощника Первого секретаря ЦК КПСС), Г.Т. Шуйского (старший помощник Первого секретаря ЦК КПСС). По мнению советского лидера страны народной демократии переживали «переходный период»: «Сейчас, так сказать, переходный период, он требует теоретической разработки. При Сталине один был период. Одна была социалистическая страна, был Коминтерн, куда входили представи-

44 РГАНИ, ф. 10, оп. 1, д. 457, л. 40.

45 Подробно об этом см.: Липкин, М. А.: «Мировой кооператив народов»: Совет Экономической Взаимопомощи, который пытался построить Н.С. Хрущев. Ин: Новый исторический вестник 2017, №4 (54), с. 121–144.

тели всех коммунистических партий. Сталин малейшую оппозицию, у кого замечал, уничтожал. Поэтому-то он в 1937 г., собственно, обезглавил все коммунистические партии... И, с другой стороны... Советский Союз был единственной социалистической страной и никто не мог и оказать материальной помощи».⁴⁶ Особенностью этого переходного периода, согласно Хрущеву является то, что, с одной стороны, появились социалистические страны, способные «существовать в пределах своих границ», а, с другой, рост «национализма» в руководстве коммунистических партий стран народной демократии и возникающие на этой почве разногласий с КПСС: «происхождение всех этих трений – это результат и недостаточной зрелости марксистско-ленинских вождей и руководителей, а я бы сказал, что главное это недостаточность и моральных качеств вождей, как коммунистов, потому что здесь интересы коммунизма в прямом столкновении... Следовательно, эти коммунисты идут против интересов коммунизма.... Это уже, так сказать, люди незрелые и поэтому у этих людей бацилла национализма сильнее, чем знание и миропонимание коммунистического развития.... Вот теперь мы с Румынией сталкиваемся... Но здесь проявлен самый грубый национализм и ограниченность, ограниченность просто, как говорить, тьма... Как же коммунизм? Следовательно, будет албанский коммунизм, румынский коммунизм?! Это тогда люди просто не мыслят, что такое коммунизм и как он возможен».⁴⁷ «Это звериный национализм, это ограниченность, даже не коммунистическая, а это националистическая ограниченность. И все это обволакивается пленкой каких-то идей, покушение, вторжение, непризнание. Все это чепуха. Что нам от Румынии нужно? Что мы можем от Румынии получить в нашем желании? Ничего, кроме дружбы. И дружба эта требует от нас больших жертв. Они же не жертвуют для этой дружбы ничем... Вот все эти вопросы, – видимо, – это неизбежное явление, как говорить, родовые капиталистические пятна на нашем теле, на нашем сознании, и ничего не сделаешь, надо пройти этот этап. Он является этапом переходным, как переходный этап от капитализма к социализму, от социализма к коммунизму, так и переходный этап в психологии, в идеологии, в миропонимании, с тем, чтобы освободиться от наслоения, которое накладывает прожитое нами на человека».⁴⁸ Таким образом, все объективные проблемы во взаимоотношениях социалистических стран советский лидер сводит к банальному национализму и «недостаточной партийной зрелости» элит правящих коммунистических режимов. При этом, обращаясь к марксистской теории сам

---

46 РГАНИ, ф. 52, оп. 1, д. 457, л. 7.

47 РГАНИ, ф. 52, оп. 1, д. 457, л. 8–11.

48 РГАНИ, ф. 52, оп. 1, д. 457, л. 13–14.

Первый секретарь ЦК КПСС делает парадоксальный для «главного коммуниста» вывод: «Мы пользуемся сейчас общими положениями Маркса-Энгельса-Ленина. Но там даны общие довольно четкие разработки, но конкретно, конкретности там, конечно, быть не могло».⁴⁹ Выясняется, что, по мнению советского лидера, расставляя все точки над «i», марксизм не способен дать ответы на актуальные вызовы современности, а значит, как теоретическое руководство для практических действий не подходит и требует переосмысления... Нетрудно заметить, что перед нами, используя клише советской пропаганды, не что иное как «махровый ревизионизм», который любому другому человеку в рамках советской системы «стоил бы головы». Однако Хрущев на этом не останавливается, он последователен в своих рассуждениях. Раз марксизм больше не может служить надежным основанием для «реальной политики», значит, опору необходимо искать в иной плоскости: «Сейчас, когда мы имеем реальную силу на стороне коммунизма, а не только идею и теорию, разработанную Марксом-Энгельсом-Лениным, а мы имеем ядерное оружие, ракеты, поэтому мы должны сейчас не только соизмерять силу своих голосовых связок, своего голоса, но за нашим голосом сейчас стоят ракеты... Так, как и Тито, когда был во враждебных отношениях с нами, он говорил, что если вас не будет, так мы не проживем после вас. И китайцы тем более... Но почему же он сейчас так ведет? А потому, что он учитывает, что силы Советского Союза колоссальны; силы империализма ослабли, и поэтому если он даже нас не поддерживая и мы сами существуя, он уже увидел: Америка биться нас».⁵⁰ Таким образом, на завершающем этапе своего правления, Хрущев пришел к циничному, но, во многом, соответствующему действительности выводу: единство социалистического лагеря базируется на военно-политическом могуществе советской ядерной сверхдержавы, а его будущее зависит от того, будут ли и в дальнейшем «за нашим голосом стоять ракеты»...

Автор выражает благодарность за поддержку в написании работы РНФ грант № 17-18-01728-П «Мировая система социализма» и глобальная экономика в середине 1950-х – середине 1970-х годов: эволюция теории и практики экономического и технологического лидерства СССР.

49 РГАНИ, ф. 52, оп. 1, д. 457, л. 12.

50 РГАНИ, ф. 52, оп. 1, д. 457, л. 15–17.

Heirs to the Communist International. The abolition of the Communist Information Bureau and Establishment of the new system of subordination of the international Communist movement to the interests of the Soviet policy 1956–1970

In his study, the author analyses approaches of Soviet leaders leading to subordination of the international Communist and workers' movement as a whole as well as of individual Communist parties to the interests of the Soviet foreign policy. The attention is focused on the period after the abolition of the Communist Information Bureau in 1956, which the Soviet Communist Party leaders considered an inefficient tool for such a goal. It did not mean, though, that the Soviet regime went to liberalisation or that the Soviet leaders gave up to use the global Communist movement for their own interests. Searching for efficient tools and techniques lasted more than one and half decade, among others after the violent suppression of the reformist movement in Czechoslovakia in 1968. Its management was subordinated directly to central committee of the Soviet Communist Party. The system included international meeting of Communist and Workers parties, Political Consultation Committee of the Warsaw Pact member states, regular yearly informal consultations of European socialist countries that took place since 1970 each summer in Crimea. In comparison to the Communist International and to the Communist Information Bureau, the system of bilateral relation between the central committee of the Soviet Communist Party and the world Communist movement was more flexible and versatile and became a relatively efficient tool of the Soviet totalitarianism.

SEZNAM AUTORŮ

Mgr. Juraj Benko, Ph.D., Historický ústav SAV Bratislava
PhDr. Martin Dolejský, Městské muzeum v Čelákovících
Теймур Агабаевич Джалилов, кандидат исторических наук, начальник
отдела изучения и публикации архивных документов Российского
государственного архива новейшей истории (РГАНИ), научный
сотрудник Института всеобщей истории Российской академии наук
(ИВИ РАН)
Wladislaw Hedeler, historik, soukromý badatel
PhDr. David Hubený, Ph.D., Národní archiv
Татьяна Иванова, Кандидат исторических наук, доцент кафедры истории
Николаевский национальный университет имени А. В. Сухомлинского
Николаев
Mgr. Jan Chadima, Ph.D., Ministerstvo vnitra
Костянтин Куцов, магістр політології, аспірант кафедри археології,
етнології та культурології Ужгородського національного університету,
головний спеціаліст відділу охорони культурної спадщини
Закарпатської обласної державної адміністрації
Анна Маринченко, Кандидат исторических наук, старший преподаватель
кафедры истории Николаевский национальный университет имени
А. В. Сухомлинского Николаев,
Prof. dr. Jiří Pokorný, Všeodborový archiv ČMKOS
PhDr. Peter Popálený MBA, Metropolitní univerzita Praha
Dr. Florian Ruttner, Collegium Carolinum, pob. Praha
PhDr. Jan Slavíček, Ph.D., Historický ústav AV ČR
Doc. PhDr. Vít Smetana, Ph.D., Ústav pro soudobé dějiny AV ČR
Николай Станков, доктор исторических наук, профессор, ведущий
научный сотрудник Института славяноведения РАН
PhDr. Miroslav Šepták, Ph.D., Národní archiv
PhDr. Emil Voráček, DrSc., Historický ústav AV ČR
Mgr. Jakub Vrba, Filozofická fakulta UK
Mgr. Adam Zítek, Národní archiv

Paginae historiae

Sborník Národního archivu

28/2020, č. 2: Kominternu

Vedoucí redaktorka: Eva Drašarová

Redakční rada: Emilie Benešová, Jan Kahuda

Redakční kruh: Marie Bláhová, Waclaw Gojniczek, Tomáš Kalina, Jana Konvičná, Jiří Křesťan, Zlatuše Kukánová, Lenka Matušíková, Vlasta Měšťánková, Sheilagh C. Ogilvie, Jaroslav Pažout, Zdislava Röhnsner, Vladimír Růžek, Helena Sedláčková, Monika Sedláková, Vlasta Valeš

Redaktoři svazku: David Hubený, Emil Voráček

Lektorace: Jiří Křesťan, Lukáš Novotný

Překlad anglických resumé: Martin Klečacký

Grafická úprava, sazba a návrh obálky: Eva Tamchynová

Sborník *Paginae historiae* je zapsán do evidence periodického tisku vedené u Ministerstva kultury pod číslem MK ČR E 20580.

Sborník *Paginae historiae* je zařazen do Seznamu recenzovaných neimpaktovaných periodik vydávaných v ČR vedeného Radou pro výzkum, vývoj a inovace.

Publikace neprošla jazykovou úpravou.

Vydal Národní archiv, Archivní 4, 149 01 Praha 4 v roce 2020.

<http://www.nacr.cz/publikace/periodika/paginae-historiae-archiv/>

Vytiskl: PB tisk, a. s., Příbram

Vydání první

Počet stran: 344

ISSN 1211-9768